

Міністерство освіти і науки України
Інститут педагогіки НАПН України

Л. Д. Березівська

**РЕФОРМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ У ХХ СТОЛІТТІ:
ДОКУМЕНТИ, МАТЕРІАЛИ
І КОМЕНТАРІ**

*Хрестоматія.
Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2011

УДК 37.014.3(477)“19”
ББК 74.04(4Укр)я73
Б48

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-10074 від 02.11.10)*

Рецензенти:

Сухомлинська О. В. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.

Побірченко Н. С. – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України.

Пустовіт Г. П. – доктор педагогічних наук, професор.

Березівська Л. Д.

Б48 Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 384 с.

ISBN 978-966-617-253-5

Навчальний посібник містить документи і матеріали до курсу „Історія педагогіки”, що відображають організаційні аспекти й процесуально-змістові складові реформування шкільної освіти на різних етапах її розвитку в Україні у ХХ ст. у контексті соціально-економічних, суспільно-політичних, а особливо – педагогічних причин. Він допоможе студентам осмислити факти, феномени, явища, ідеї щодо трансформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст. Частина документів друкується вперше.

Посібник адресовано студентам педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також може бути корисний викладачам, науковим працівникам, учителям, керівникам освіти.

УДК 37.014.3(477)“19”
ББК 74.04(4Укр)я73

ISBN 978-966-617-253-5

© Березівська Л. Д., 2011
© ДЗ „ЛНУ імені
Тараса Шевченка”, 2011

З М І С Т

Від упорядника	8
Частина I. Спроби реформування шкільної освіти в імперську добу (1899 – 1917)	10
<i>Основные</i> положення устройства общеобразовательной средней школы (1901)	14
<i>Проекты</i> навчальних планів для різних типів шкіл (1901)	18
<i>Одобренный</i> Государственным Советом и Государственной думой закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства народного просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений (1912)	20
<i>Законопроект</i> епископа Никона об украинских школах и Обществах (1913)	30
<i>Чепига Я. Ф.</i> Проект української школи (1913)	34
<i>Русова С. Ф.</i> Ідейні підвалини школи (1913)	51
<i>Материалы</i> по реформе средней школы. Примерные программы и объяснительные записки, изданные по распоряжению г. министра народного просвещения	57
<i>Навчальні</i> плани для різних типів шкіл (1915)	61
<i>Докладная</i> записка Министерству народного просвещения об украинской школе (1916)	62
<i>Игнатъев П. Н.</i> Очерк о русской школе	65
<i>Завдання</i>	73
<i>Теми рефератів, курсових робіт</i>	74

Частина II. Державно-громадське реформування шкільної освіти в період Української національно-демократичної революції (1917 – 1920)	75
<i>Генеральний Секретаріат України. Секретарство справ освітніх. „До української людності”</i> (1917)	79
<i>Холодний П. Єдина школа</i> (1917)	81
<i>Пояснювальна записка до плану управління народною освітою на Україні</i> (1917)	86
<i>Інструкція комісарам народної освіти</i> (1918)	101
<i>Протокол № 55 засідання шкільної ради</i> (27 травня 1918 р.)	105
<i>Протокол № 4 засідання комісії по составленію проекта школьного управління на Украине</i> (18 июля 1918 г.)	110
<i>Ухвалений Радою міністрів закон про об'єднання до одного типу різнорідних нижчих початкових шкіл, про зміну штату їх та про збільшення державної допомоги школам</i> (6 серпня 1918 р.)	118
<i>Міністерство народної освіти і мистецтва. Обіжник</i>	120
<i>Навчальні плани для початкової школи</i> (1918 – 1919)	123
<i>Навчальні плани для українських гімназій</i> (1918)	125
<i>УНР. Трудовий конгрес. До пана міністра народної освіти і мистецтва</i> (20 лютого 1919 р.)	126
<i>Закон про безкоштовне обов'язкове навчання всіх дітей шкільного віку громадян України</i> (від 12 квітня 1919 р.)	132
<i>Закон про організацію комісії для технічного проведення реформи школи на Україні</i> (1919)	133
<i>Протокол № 2 засідання Ради Міністра народної освіти</i>	135
<i>Навчальні плани для різнотипних українських середніх шкіл</i> (1919)	137
<i>Навчальні плани для III-го ступеня єдиної школи в Україні</i> (1920)	141
<i>Проект єдиної школи в Україні. Основна школа</i> (1919)	144
<i>Передмова. Друга книга проекту Єдиної школи</i> (1921)	173
<i>Статут єдиної школи</i>	175
<i>Завдання</i>	185
<i>Теми рефератів, курсових робіт</i>	186

Частина III. Розбудова шкільної системи освіти в УСРР (1919 – 1930)	187
<i>От Народного комиссариата просвещения.</i>	
Постановление (1919)	191
<i>Протокол Ч. 2. Засідання комісії по реформі школи на Україні (10 березня 1919 р.)</i>	193
<i>Постанова народних комісарів освіти РСФРР і УСРР (1920)</i>	198
<i>Постанова про проведення в життя 7-річної єдиної трудової школи (15 червня 1920 р.)</i>	199
<i>Основи будівництва вільної, єдиної, трудової, соціалістичної школи на Україні</i>	202
<i>Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей</i>	208
<i>Навчальний план на 1920/21 н. р., складений Київським ГУБВНО</i>	214
<i>Кодекс законів про народну освіту УСРР</i>	215
<i>Комплексні програми для початкової школи (1924)</i>	236
<i>Постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету та Ради народних комісарів УСРР „Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” (1927)</i>	242
<i>Навчальні плани і тематика комплексів для сільської і міської школи (1929)</i>	255
<i>Завдання</i>	258
<i>Теми рефератів, курсових робіт</i>	259
 Частина IV. Внутрішньосистемне реформування загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарного суспільства (1930 – 1991)	260
<i>Постанова Ради народних комісарів СРСР і Центрального комітету ВКП(б) „Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій неповній середній і середній школі” (1935)</i>	266

<i>Навчальні плани для початкових і середніх шкіл УРСР (1939)</i>	272
<i>Постанова колегії Міністерства освіти УРСР „Про буржуазно-націоналістичні концепції в підручниках з української мови і літератури для шкіл УРСР” (1946)</i>	275
<i>Навчальні плани для початкової та середньої школи УРСР (1946)</i>	280
<i>Навчальні плани початкової, семирічної та середньої школи (1952/53 н. р.)</i>	282
<i>Навчальні плани початкової, семирічної та середньої школи (1957/58 н. р.)</i>	284
<i>Закон „Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” (1959)</i>	287
<i>Сухомлинский В. А. В Центральний Комитет КПСС тов. Хрущеву Н. С.</i>	300
<i>Навчальні плани для восьмирічної та середньої школи, шкіл робітничої та сільської молоді на 1961/62 н. р.</i>	315
<i>Навчальні плани для шкіл з українською і російською мовами навчання й викладання низки предметів іноземною мовою на 1966/67 н. р.</i>	319
<i>Навчальні плани для середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл на 1971/72 н. р.</i>	321
<i>Рада Міністрів Української РСР „Про попередні підсумки роботи загальноосвітніх шкіл УРСР у 1971/72 н. р.”</i>	323
<i>Центральному комітету Компартії України „Пропозиції про поліпшення вивчення російської й української мов у школах Української РСР” (1974)</i>	329
<i>Постанова колегії Міністерства освіти УРСР і президії Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ „Про підсумки роботи органів та установ освіти республіки в 1987 р.” та заходи</i>	

щодо реалізації постанови лютневого (1988) Пленуму ЦК КПРС „Про хід перебудови середньої і вищої школи та завдання партії щодо її здійснення” (1988)	335
<i>Навчальні плани середньої загальноосвітньої школи на 1988/89 н. р. (перехідний)</i>	341
<i>Министерство народного образования Украинской ССР Госкомитету СССР по народному образованию (11 апреля 1989 г.)</i>	343
<i>Рада Міністрів Української РСР „Про поділ класів (груп) при вивченні української мови і літератури в загальноосвітніх школах, професійно-технічних і педагогічних училищах УРСР з російською мовою навчання на дві групи (підгрупи)” (16 червня 1989 р.)</i>	344
<i>До рішення колегії Міносвіти УРСР. Першочергові заходи щодо організації виконання Закону Української РСР „Про мови в Українській РСР”</i>	346
<i>Конкурс „Національна школа”</i>	350
<i>Концепція української школи Прикарпаття (1990)</i>	354
<i>Звернення комісії Верховної Ради Української РСР з питань народної освіти і науки, з питань культури та духовного відродження до батьків (1990)</i>	360
<i>Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР „Про концепцію середньої загальноосвітньої школи Української РСР” (10 серпня 1990 р.)</i>	362
<i>Верховній Раді України. Комісії з питань освіти і науки (2 вересня 1991 р.)</i>	374
<i>Завдання</i>	375
<i>Теми рефератів, курсових робіт</i>	376
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	377

ВІД УПОРЯДНИКА

Документи і матеріали посібника висвітлюють розвиток шкільної освіти в Україні у 1900 – 1991 рр., що безпосередньо залежав від шкільних реформ, які проводилися в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних та культурологічних змін. ХХ ст. залишило нам безліч реалізованих і нереалізованих новацій, ідей. Однією з найголовніших причин незавершеності реформ або взагалі їх краху була незацікавленість учителя у змінах чи невідповідність до їх здійснення, хоча в усі часи визнавалося, що вчитель є ключовою фігурою реформаторських освітніх процесів. Саме це і спричинило створення посібника „Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі” для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів – майбутніх педагогів, організаторів і керівників освітою. Нинішні зміни у шкільній освіті актуалізують потребу знати минуле, що здебільшого містить їх витоки та підвалини.

Серед дібраних текстів: закони, які визначали розвиток школи на різних етапах її розвитку; проекти законів, що могли змінити розвиток шкільної освіти, але не були затверджені з тих чи інших причин; розроблені вчителями та освітніми діячами проекти розвитку шкільної освіти в основному альтернативні до урядових; протоколи засідань комісій, де розроблялися організаційно-педагогічні засади реформ; навчальні плани, що демонструють зміни в структурі та змісті освіти тощо. Прочитання та аналіз різноманітних документів відтворюють неповторний дух епохи, допомагають осмислити державну освітню політику, зміни в шкільній освіті, причини, перебіг, напрями, принципи, результати та наслідки реформ, роль особи в реформаторських процесах.

Посібник, що є додатком до опублікованої монографії „Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті” (2008), побудова-

ний за хронологічним принципом відповідно до розробленої нами періодизації реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.: I період (1899 – 1917) – спроби реформування шкільної освіти в імперську добу; II період (1917 – 1920) – національна реформа шкільної освіти в період Української національно-демократичної революції (УНР) та діяльності українських урядів; III період (1919 – 1930) – національна радянська реформа школи в УСРР; IV період (1930 – 1991) – внутрішньосистемне реформування загальноосвітньої школи в УРСР в умовах авторитарного суспільства. На початку кожної частини наводиться коротка характеристика змін у шкільній освіті в контексті соціально-педагогічних трансформацій в Україні у 1899 – 1991 рр., а наприкінці – творчі завдання і теми рефератів для студентів.

Більшість документів і матеріалів уведено вперше до наукового обігу. Використання в посібнику маловідомих чи відомих документів зумовлене, як правило, тим, що вони істотно змінили шкільну освіту в Україні. У посібнику немає документів і матеріалів останнього десятиріччя ХХ ст., оскільки вони достатньо представлені різними виданнями на полицях бібліотек.

Використані тексти певною мірою осучаснено, але мову і стиль збережено. У примітці до кожного тексту зі знаком «*» дається коротка інформація про історію документа. Скорочення в текстах позначено трьома крапками у квадратних дужках [...]. Наприкінці кожного тексту зазначається джерело, за яким він друкується.

Посібник містить також іменний покажчик, що, можливо, допоможе молодим дослідникам виявити нову інформацію про вже відомих чи маловідомих педагогів, освітніх і громадських діячів або ж відкрити нові, досі невідомі імена в історії вітчизняної освіти.

Ми сподіваємося, що посібник буде корисним науковцям, викладачам курсу „Історія педагогіки”, студентам у процесі його вивчення, а також допоможе у процесі написання курсових та дипломних робіт.

ЧАСТИНА I

СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ІМПЕРСЬКУ ДОБУ (1899 – 1917)

Соціальні зрушення й потреби економіки, зростаюча невідповідність розвитку авторитарної, словесної школи навчання суспільним потребам Російської імперії на початку ХХ ст., до складу якої входила більшість українських земель, а також розвиток нових ідей щодо навчання і виховання дітей у вітчизняній та зарубіжній педагогіці змусили царський уряд поставити питання про реформування шкільної освіти. Передбачалися зміни в системі середньої шкільної освіти за основними напрямками: у *структурі* – реорганізація типів навчальних закладів з метою зближення класичної гімназії і реального училища; створення нових типів, зокрема єдиної 8-річної загальноосвітньої школи з фуркацією у старшому відділенні, єдиної 7-річної реальної середньої школи з біфуркацією у п'ятому класі, приватних навчальних закладів різних типів; у *змісті освіти* – спрямованість на здобуття учнями загальної освіти, що охоплювала б гуманітарні та природничі знання; зменшення кількості годин на вивчення давніх мов, збільшення – на вивчення загальноосвітніх предметів; зближення класичної (формальної) і реальної (матеріальної) складових освіти тощо; поліпшення матеріального становища та фахової підготовки *вчителя*; в *організації навчально-виховного процесу* – зміцнення зв'язку школи і сім'ї, широке залучення громадськості; проголошення виховання (розумового, морального, фізичного) основою шкільної освіти; в *управлінні* – порушення питання про поєднання діяльності МНО і Святого Синоду (духовне відомство).

Реформування в 1899 – 1904 рр. великою мірою спиралося на громадсько-педагогічну думку і здійснювалося послідовно: підготовка реформи; розробка проектів основоположних документів та

їх оприлюднення. Проте уряд Миколи II, змінюючи міністрів освіти (М. П. Боголепов, П. С. Ванновський та ін.), гальмував хід реформи, особливо на шляху її реалізації, тобто реформа переходила в контрреформу.

У 1904 – 1914 рр. вітчизняні освітяни (В. К. Анреп, М. І. Демков, О. Ф. Музиченко, О. Г. Лотоцький, Т. Г. Лубенець, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга, С. Ф. Черкасенко та ін.) через освітянські з'їзди, законодавчий орган Державну думу, засобами преси впливали на офіційну освітню політику. Зокрема, у конкретних проектах вони оприлюднили принципи шкільної освіти (єдиної школи, демократичний, децентралізація, національний, трудовий (діяльний), виховний, доступності, обов'язковості, безплатності), а також стратегічні напрями реформування діючої системи шкільної освіти: в *управлінні* – децентралізація (розподіл функцій управління шкільною освітою між МНО та органами місцевого самоврядування; розширення компетенцій педагогічних рад); у *структурі та організації навчально-виховного процесу* – запровадження загального обов'язкового безплатного початкового навчання; створення єдиного типу позастанової демократичної національної школи, взаємозв'язок усіх шкільних ланок; надання прав і свобод учням, розвиток їхніх природних здібностей; скасування покарань і нагород; свобода приватної ініціативи; спільне навчання хлопців і дівчат; у *змісті освіти* – його розробка на науковому та національному принципах, зв'язку з навколишнім середовищем учня, поєднанні матеріальної та формальної складових освіти; урахування принципу наступності та застосування активно-творчих, діяльних *методів навчання*; посилення виховної ролі школи (розумове, моральне, національне, громадянське, трудове, фізичне, естетичне виховання; перенесення релігійного виховання в сім'ю); поліпшення матеріального, правового становища та професійного рівня *вчителя*. У цілому громадські ініціативи залишилися на папері, бо проектувалися в рамках державної політики, не зацікавленої в такому реформуванні середньої освіти, проте стали фундаментом для її подальших змін.

Шкільне реформування в 1904 – 1914 рр. проводилося, як і в попередній період, за тими самими процесуальною схемою та напрямками. Уперше на початку ХХ ст. у проєктованих державних освітніх документах під тиском національного руху проголошувалося право навчатися рідною („місцевою”) мовою на всіх ступенях школи, проте його реалізація гальмувалася.

Новаційний і перспективний проєкт реформи шкільної освіти П. М. Ігнатєва (1914 – 1916) акумулював найкращі ідеї вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки й міг кардинально змінити розвиток освіти. У ході підготовки реформи, створення її законодавчої бази, зокрема „Матеріалов по реформе средней школы” (1915), було теоретично розвинуто й задекларовано ключові принципи: демократичний (деполітизація, децентралізація управління освітою, вибір методів навчання, різнотипність шкіл та ін.); національний (урахування етнічних особливостей учнів, запровадження рідної мови навчання, обов’язкове вивчення російської мови); гуманістичний (повага та індивідуальний підхід до учня); рівного доступу до здобуття освіти; єдиної школи (наступність усіх її ланок, змісту освіти); трудовий (діяльний) – активні методи навчання; зв’язок школи з життям; поліфуркація, обов’язковість та безплатність навчання; виховний (трудове, розумове, естетичне, моральне, фізичне, патріотичне виховання).

Проєктом передбачалося реформування шкільної освіти за такими напрямками: у галузі *управління* – децентралізація та деполітизація; у *структурі* – запровадження загального обов’язкового безплатного початкового навчання; створення єдиної загальноосвітньої середньої школи як національної, самодостатньої, демократичної, позастанової, семирічної, двоступеневої з поліфуркацією на II ступені й водночас із спеціальними додатковими класами для підготовки до професійної діяльності учнів, які не вступатимуть до ВНЗ; функціонування різних типів державних та приватних навчальних закладів; у *змісті освіти* – його розробка на науковому, національному, виховному і трудовому (діяльному) принципах; спрямо-

ваність на здобуття учнями загальної освіти, що охоплювала б гуманітарні та природничі знання; наближення до реалій життя; поєднання формальної і матеріальної складових освіти; концентричність побудови навчального матеріалу; проголошення всебічного й гармонійного розвитку дитини відповідно до її природних здібностей метою освіти; здійснення розумового, фізичного, естетичного, трудового та патріотичного виховання; в *організації навчально-виховного процесу* – скасування бальної системи оцінювання, перевідних іспитів, нагород і покарань, цензури підручників; підвищення ролі батьківських комітетів; зближення сім'ї і школи; у *методах навчання* – активний, трудовий, лабораторний (експериментальний); поліпшення матеріального становища й фахової підготовки *вчителів* та ін. Однак демократичний проект П. М. Ігнат'єва, який позитивно ставився до ідеї створення української школи, не був реалізований через гальмування імперським урядом реформ і небажання докорінно змінювати діючу систему шкільної освіти. Проте він став підґрунтям реформи в період національно-демократичної революції (1917 – 1920).

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ УСТРОЙСТВА ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ (1901)*

1. Правительственная общеобразовательная средняя школа должна быть единой, общего типа для всех учебных заведений такого рода.

Прим. 1. Средняя школа, которая содержится за счет городов, земств, обществ, сословий или частных лиц с пособием от правительства, или та, что содержится за счет казны, но с пособием от названных учреждений и лиц, должна быть типа правительственных школ. Причем, отступления от этого правила могут быть разрешены министром народного просвещения, если будут исправлены в установленном порядке.

Прим. 2. Средняя школа, которая содержится исключительно на средства городов, земств, обществ, сословий или частных лиц, может отличаться от общего типа при условии особого в каждом отдельном случае на то разрешения министра народного просвещения.

2. Средняя школа имеет своей задачей давать юношеству воспитание и возможно законченное общее среднее образование и в тоже время готовить к поступлению в высшие учебные заведения. Вместе с тем первые три класса средней школы должны иметь законченный курс.

Прим. Ученики, прошедшие курс низших школ, приближающихся по своей программе к курсу первых трех классов средней школы, могут поступать в IV класс с проверочным испытанием лишь по предметам, не вошедшим в программы этих школ, а равно и по главным предметам.

* Документ розроблений комісією при Міністерстві народної освіти у складі заступника міністра народної освіти, міністра фінансів, віце-президента Академії наук, членів Ради міністрів, попечителів учбових округів, учених, учителів на чолі з міністром П. С. Ванновським і опублікований для обговорення в 1901 р. Кінцевий варіант запроваджений навесні 1902 р., але був відхилений урядом, тому що викликав незадоволення серед консервативних сил. Проект розвитку загальноосвітньої середньої школи підтримала педагогічна громадськість, оскільки він міг кардинально змінити систему шкільної освіти в Російській імперії, до якої входила більшість українських земель.

3. Средняя школа имеет семь классов, с годовым в каждом из них курсом.

4. Первые три класса средней школы должны быть общими и обязательными для всех учеников. В них преподаются следующие предметы: Закон Божий, русский язык, отечественная и всеобщая история, география, арифметика, естествоведение, новые языки, рисование, черчение и чистописание.

Прим. Ученики, успешно прошедшие курс первых трех классов средней школы и не продолжающие образования в этой школе, получают особое свидетельство об окончании ими низшего образования.

5. Начиная с IV класса, ученики средней школы делятся на две группы: одни изучают дополнительный курс естествоведения и графических искусств, другие же взамен этих предметов изучают латинский язык.

Общими для учеников той и другой группы служат следующие предметы: Закон Божий, русский язык с основными понятиями из логики, литература отечественная и всеобщая, законоведение, естествоведение, французский и немецкий языки, математика, физика, космография, история отечественная и всеобщая, география и естествоведение.

6. Во всех университетских городах, а также в Вильне, одна из имеющихся в них средних школ должна быть с обязательным преподаванием греческого и латинского языков.

7. Преподавание греческого языка в качестве необязательного предмета может быть допустимо по особо установленной программе и в прочих средних школах в зависимости от экономического состояния, размеров помещения и количества, желающих учеников изучать этот язык. На таких же основаниях может быть допустимо в средних школах и преподавание английского языка.

8. На воспитание учащейся молодежи и приучение ее к школьной дисциплине должно быть обращено особое внимание; вместе с тем надлежит усилить преподавание гимнастики, воинских и физических упражнений, равно как ввести подвижные игры, школьные экскурсии и прогулки, а если представится возможность, и ручной труд.

9. Аттестаты зрелости отменяются. Успешно прошедшие курс средней школы получают свидетельства об окончании ими среднего образования и пользуются правом поступать в высшие учебные заведения на следующих основаниях:

А. При поступлении в университеты: а) изучавшие оба древних языка могут быть приняты на все факультеты без проверочного испытания; б) изучавшие один латинский язык – на факультеты: историко-филологический и богословский (Юрьевского университета) с дополнительным экзаменом по греческому языку; в) прием лиц, упомянутых в пункте б, на другие факультеты, а также допущение на все факультеты лиц, не изучавших вовсе древних языков, осуществляется на основании правил и программ, которые имеют быть выработаны соответствующими факультетами и утверждены Министерством народного просвещения.

Б. Прием в высшие специальные учебные заведения производится на основании уставов этих заведений.

10. Желательно представить существующие в Уставе по воинской повинности льготы по образованию для закончивших курс первых трех классов и полный курс средней школы (ст. 64, пп. 2 и 1 Уст. воин. повин.) и впредь до пересмотра Устава о службе по определению от правительства предоставить последним первый классный чин в порядке, указанном 255 ст. III т. Уст. о службе, и в этом смысле изменить действующую ныне 295 ст. того же Устава ¹.

¹ Ст. 64 пп. 1 и 2 Уст. воин. повин. „Для лиц, достигших нижеуказанных степеней образования, при отбывании ими воинской повинности по жребию, установлены сокращенные сроки службы на следующем основании: 1) окончившие полный курс в учебных заведениях первого разряда, поименованных в приложении к ст. 61, а равно как окончившие курс 6-ти классов гимназий или реальных училищ, или 2-го класса духовных семинарий, а также выдержавшие соответствующее одному из сих курсов испытание состоят на действительной службе два года и в запасе армии шестнадцать лет; 2) окончившие курс или выдержавшие испытание в знании курса учебных заведений второго разряда состоят на действительной службе три года и в запасе армии пятнадцать лет”.

Ст. 255 Уст. о службе, т. III „Определяющимся в службу с ученой степенью доктора, магистра и кандидата или с званием действительного студента, а равно с дипломом первой или второй степени (ср. ст. 57 и прим. 1), старшинство в чине,

11. В промышленных и всякого рода технических средних школах, имеющих и общеобразовательный курс, в виду облегчения перехода из одной школы в другую, программы первых трех классов по возможности должны быть объединены с курсом тех же классов средней общеобразовательной школы.

12. Существующие четырехклассные прогимназии преобразуются в низшие трехклассные школы (см. ст. 2 и 4).

Обзор деятельности учрежденной с высочайшего соизволения при Министерстве народного просвещения комиссии по преобразованию средней школы // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1901. – № 7. – С. 77 – 125, 97 – 99.

присвоенном окончившим курс в университете или удостоенным учений степени, считается со дня поступления их на действительную службу”.

Ст. 295 того же Устава. „Окончившие курс учения в гимназиях или равных им учебных заведениях и по происхождению своему вступившие в канцелярское звание производятся в чин четырнадцатого класса: 1) канцелярские служители первого разряда – через один год; 2) канцелярские служители второго разряда – через два года и 3) канцелярские служители третьего разряда – через четыре года”.

ПРОЕКТИ НАВЧАЛЬНИХ ПЛАНІВ ДЛЯ РІЗНИХ ТИПІВ ШКІЛ (1901)*

Таблиця 1.1

Навчальний план загальноосвітньої школи, проект (1901), год

Предмети	Класи							Усього
	1	2	3	4	5	6	7	
1. Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2	14
2. Російська мова, словесність і логіка	5	5	4	4	4	4	4	30
3. Латинська мова	-	-	-	4*	4*	4*	4*	16
4. Перша нова іноземна мова	5	4	3	3	2	2	2	21
5. Друга нова іноземна мова	-	-	4	3	4	3	2	16
6. Історія	2	2	2	3	3	3	4	19
7. Географія з вітчизнознавством	2	3	3	3	2	2	-	15
8. Космографія	-	-	-	-	-	-	2	2
9. Законознавство	-	-	-	-	-	2	2	4
10. Математика	4	4	4	4	4	4	4	28
11. Фізика	-	-	-	-	3	3	3	9
12. Природознавство	2	2	2	3	2*	2*	2*	9 + 6*
13. Креслення і малювання	2	3	3	4*	2*	2*	2*	8 + 10*
14. Чистописання	2	1	-	-	-	-	-	3
Усього	26	26	27	29	28	29	29	194
Ручна праця, військові, фізичні вправи і гімнастика	4	4	4	2	2	2	28	-

Значок * у таблиці вказує на предмети, подані на вибір при біфуркації.

* Навчальні плани розроблені комісією при Міністерстві народної освіти на чолі з П. С. Ванновським у 1901 р. для різних типів навчальних закладів, зокрема вперше для 7-річної загальноосвітньої школи.

Таблиця 1.2

**Навчальний план загальноосвітньої школи
з двома мовами, проект (1901), год**

Предмети	Класи							Усього
	1	2	3	4	5	6	7	
1.Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2	14
2.Російська мова	5	5	4	5	3	4	4	30
3.Латинська мова	-	-	6	6	6	6	6	30
4.Грецька мова	-	-	-	5	5	5	5	20
5. Нова іноземна мова	6	5	3	2	2	2	2	22
6.Історія	1	2	2	3	3	3	4	18
7.Географія	2	3	3	2	2	-	-	12
8. Математика	4	4	4	4	4	4	4	28
9.Фізика з космографією	-	-	-	-	2	3	3	8
10.Природознавство	2	2	2	-	-	-	-	6
11.Малювання	2	3	2	-	-	-	-	7
12. Чистописання	2	-	-	-	-	-	-	2
Усього	26	26	28	29	29	29	30	197
Ручна праця й гімнастика	4	4	2	2	2	2	2	18

Друга іноземна мова викладається факультативно.

Таблиця 1.3

**Навчальний план для молодших класів гімназій
і реальних училищ 1901/02 н. р., проект, год**

Предмети	Гімназії				Гімназії з обов'язковим вивченням двох давніх мов			Реальні училища	
	1	2	3	4	1	2	3	1	2
1.Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2	2	2
2.Російська мова з церковно- слов'янською	5	5	4	4	5	5	4	5	5
3.Латинська мова	-	-	4	4	-	-	6	-	-
4.Грецька мова	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.Математика	4	4	4	4	4	4	4	4	4
6.Історія	2	2	2	3	1	2	2	2	2
7.Географія	2	3	2	3	2	3	3	2	3
8.Перша нова іноземна мова	5	5	3	3	6	5	3	5	4
9.Друга нова іноземна мова	-	-	4	4	-	-	-	-	-
10.Природознавство	2	2	-	-	2	2	-	2	2
11.Малювання	2	2	1	-	2	3	2	2	3
12.Чистописання	2	1	1	-	2	-	-	2	1
Усього	26	26	27	27	26	26	26	26	26

Викладання природознавства вводиться там, де є можливість.

Обзор деятельности учрежденной с высочайшего соизволения при Министерстве народного просвещения комиссии по преобразованию средней школы // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1901. – № 7. – С. 77 – 125, 114 – 117.

**ОДОБРЕННЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫМ СОВЕТОМ
И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМОЙ ЗАКОН
О ЧАСТНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ, КЛАССАХ
И КУРСАХ МИНИСТЕРСТВА НАРОДНОГО
ПРОСВЕЩЕНИЯ, НЕ ПОЛЬЗУЮЩИХСЯ ПРАВАМИ
ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
(1912)***

*Правила о частных учебных заведениях,
классах и курсах Министерства народного просвещения,
не пользующихся правами правительственных
учебных заведений*

1. Земствам, городам, сословиям, приходам, а также частным обществам, товариществам и всякого рода другим частным учреждениям и отдельным мужского и женского пола лицам в возрасте не моложе двадцати пяти лет, состоящим в русском подданстве, разрешается учреждать (содержать) учебные заведения, классы и курсы на основании нижеследующих правил.

2. Учебные заведения, классы и курсы, учрежденные на основании этих правил, именуются частными.

3. Частные учебные заведения, классы и курсы могут быть: общеобразовательные, специальные и профессиональные, причем общеобразовательные могут быть соединены со специальными или профессиональными, а классы и курсы могут быть открыты при учебных заведениях или отдельно.

4. Частные учебные заведения, классы и курсы делятся на три разряда: 1) низшие, в которых объем преподавания не превышает курса высших начальных училищ или правительственных ремесленных училищ; 2) средние, в которых объем преподавания в общем больше курса низших и не превышает курса гимназий и других средних правительственных учебных заведений, и 3) высшие, в которых объем преподавания в общем пре-

* Закон, схвалений III Державною думою 1912 р. і підписаний Державною Радою 1913 р., надавав право засновникам навчальних закладів установлювати викладову мову. Це було досягнення громадськості, свідомих депутатів щодо розвитку освіти на національних засадах.

вышает курс гимназий и других средних правительственных учебных заведений.

Примечание. Частные учебные заведения, классы и курсы, учреждаемые для подготовки учителей и учительниц для школ с курсом низших учебных заведений, причисляются к среднему разряду.

5. Частные учебные заведения, классы и курсы могут быть: 1) отдельные для лиц мужского или женского пола либо 2) смешанные, для совместного обучения лиц обоих полов.

Совместное обучение в средних учебных заведениях, классах и курсах допускается с разрешения попечителя учебного округа, а в высших – Министра народного просвещения и притом на тех основаниях, которые будут указаны по этому предмету при выдаче разрешения.

6. При частных учебных заведениях, классах и курсах разрешается иметь общежития, причем в смешанных учебных заведениях, классах и курсах не иначе, как с особого в каждом отдельном случае разрешения того должностного лица или учреждения, от которого зависит открытие учебного заведения, классов и курсов (ст. 11).

7. Выбор языка преподавания в частных учебных заведениях, классах и курсах предоставляется учредителям (содержателям) с тем, однако, чтобы: а) русский язык и словесность, а также отечественная история и география преподавались на государственном языке и б) в учебных заведениях, учреждаемых (содержимых) или восвоспообляемых (ст. 30) земствами и городами, все общеобразовательные предметы, за исключением Закона Божьего инословных исповеданий, вероучений иноверцев, природного языка учащихся, а также иных, кроме русского, новых языков, преподавались на государственном языке.

Примечание. При преподавании русского языка учащимся, не умеющим говорить по-русски, разрешается пользоваться их природным языком (на котором говорят в семье) как подсобным: в средних учебных заведениях – в том классе, который по объему преподавания соответствует первому классу средних правительственных учебных заведений, а в низших учебных заведениях, равно как и в классах и курсах обоих указанных разрядов – в течение первого года учебного курса.

8. Выбор предметов преподавания и прикладных знаний, а также составление учебных программ предоставляется учредителям (содержателям) частных учебных заведений, классов и курсов с соблюдением следующих правил:

1) по отношению к учебным заведениям: а) в число предметов, преподаваемых в средних и низших общеобразовательных учебных заведениях, должен входить Закон Божий православного исповедования для учащихся этого исповедания, а также Закон Божий инословных исповеданий и иноверных вероучений – при наличии установленных законом условий, при которых преподавание этих предметов обязательно в соответствующих правительственных учебных заведениях, б) в средних и низших общеобразовательных учебных заведениях, а также в тех специальных и профессиональных, в которых введено преподавание общеобразовательных предметов, преподается русский язык при достаточном числе уроков, и в) в общеобразовательных учебных заведениях: средних и на четвертом году обучения начального училища, преподаются отечественная история и география, а также русская словесность, если преподавание словесности входит в программу учебного заведения;

2) по отношению к частным классам и курсам, за исключением тех из них, которые учреждены для обучения иностранным языкам, рисованию и черчению или профессиональным предметам и знаниям, соответственно применяются правила, изложенные в предыдущем (1) пункте этой статьи.

9. В средних и низших частных учебных заведениях, классах и курсах по предметам общеобразовательным разрешается использовать только те учебные руководства и пособия, которые допущены учебным комитетом Министерства народного просвещения или местным попечительным советом и духовным начальством [...].

10. Учредителями (содержателями) частного учебного заведения, классов и курсов не могут быть: 1) принадлежащие к монашеским орденам; 2) занимающие духовные должности по ведомству иностранных исповеданий – без согласия своего духовного начальства и разрешения министра внутренних дел; 3) подвергшиеся суду за преступные деяния, влекущие за собой лишение или ограничение прав состояний, либо исключение из службы, а равно за

кражу, мошенничество, присвоение военного имущества, похищения, покупки и принятия в заклад заведомо краденого или полученного через обман имущества и ростовщичество, когда они судебным приговором не оправданы, хотя после состоявшегося осуждения они и были освобождены от наказания за давностью, примирением, силою Всемилостивейшего манифеста или особого Высочайшего повеления; 4) состоявшие под следствием и судом по обвинению в преступных деяниях, означенных в предыдущем (3) пункте; 5) подвергшиеся несостоятельности, впредь до определения особенности ее; 6) состоящие под опекой; 7) несостоятельные, о которых дела такого рода приведены уже к окончанию [...]; 8) исключительные службы по суду или из духовного ведомства за пороки; 9) лишенные духовного сана или звания за пороки или же исключенные из обществ и дворянских собраний по приговорам тех сословий, к которым они принадлежат [...].

11. Высшие частные учебные заведения, классы и курсы открываются с разрешения министра народного просвещения, средние – попечителя учебного округа и низшие – уездного (окружного) или городского училищного совета.

Примечание. В местностях, в которых училищные советы еще не учреждены, обязанности их, указанные в этих правилах, возлагаются на директоров, а где таковых не имеется, – на инспекторов народных училищ.

12. Учредитель частного учебного заведения, классов и курсов перед открытием их обязан подать прошение соответствующему учреждению или должностному лицу (ст. 11) с приложением:

1) документов, удостоверяющих право учредителя содержать частное учебное заведение, классы и курсы;

2) плана учебных занятий;

3) сведения о том: а) в какой местности (село, город) будет находиться учебное заведение, классы и курсы, причем в городах, разделенных на части, должна быть указана часть города; б) для лиц какого пола предполагается открыть учебное заведение, классы и курсы; в) будет ли устроено общежитие; г) назначено ли на содержание или устройство учебного заведения, классов и курсов пособие из средств земства, города, сельского общества или другого общественного учреждения, сословия и прихода;

4) обязательства отводить учреждаемому учебному заведению, классам и курсам помещение, безвредное для здоровья учащихся, и обеспечить преподавание в среднем и низшем учебном заведении, классах и курсах основными учебными пособиями, а в высшем учебном заведении и курсах, сверх этого – необходимыми учебно-вспомогательными помещениями (в медицинских, между прочим, – клиниками, анатомическим театром и проч.).

Примечание. Учредитель (содержатель) частного учебного заведения, классов и курсов по желанию прилагает к прошению проект устава учреждаемого учебного заведения, классов или курсов с ходатайством об утверждении его.

13. Учредитель, подавший прошение с указанными в предыдущей (12) статье приложениями, по истечению двухмесячного для низших и трехмесячного для средних и высших учебных заведений, классов и курсов срока со дня подачи прошения, если к этому времени не последует отказ, имеет право открыть учреждаемое им учебное заведение, классы и курсы, сообщив об этом в тот же день соответствующему учебному начальству и местной полиции.

14. При отказе в выдаче разрешения на открытие частного учебного заведения, классов и курсов, за исключением тех случаев, когда ходатайство поступило от частного лица, сообщаются причины, послужившие основанием к отказу. Получивший отказ может в двухмесячный срок принести жалобу на такое распоряжение в установленном законом порядке.

15. Передача частных учебных заведений, классов и курсов одним учредителем (содержателем) другому (ст.1) допускается в порядке, установленном для открытия означенных заведений, классов и курсов в статьях 11, 13 и 14 и с соблюдением соответствующих требований статьи 12.

Тот же порядок соблюдается и в случае изменения условий, разрешающих содержание частных учебных заведений, классов и курсов.

16. Учредитель (содержатель) частных учебных заведений, классов и курсов избирает заведующего, преподавателей, а также прочих служащих и допускает их к исполнению обязанностей, сообщая об этом без промедления и не позже семи дней попечителю учебного округа по отношению к высшим или средним учеб-

ным заведениям, классам и курсам и уездному (окружному) или городскому училищному совету – по отношению к низшим учебным заведениям, классам и курсам, с приложением удостоверений на право каждого из них исполнять обязанности, к которым они допущены.

17. Заведующие, преподаватели и воспитатели в частных учебных заведениях, классах и курсах избираются из числа лиц мужского или женского пола, которые, соответственно требованиям статьи 10, получили образование не ниже требуемого от этих должностных лиц в соответствующих правительственных учебных заведениях.

18. От указанных в предыдущей (17) статье требований по образованию могут допускаться временно отступления с предварительного в каждом отдельном случае разрешения попечителя учебного округа в высших и средних частных учебных заведениях, классах и курсах и уездного (окружного) или городского училищного совета – в низших учебных заведениях, классах и курсах.

Примечание. К занятиям с детьми, обучающимся первоначальной грамоте, с согласия уездного (окружного) или городского училищного совета и инспектора народных училищ могут допускаться временно и лица домашнего воспитания.

19. Заведующие частными учебными заведениями, классами и курсами для учащихся христианских исповеданий должны избираться из христиан.

20. В тех частных учебных заведениях, классах и курсах, которые содержатся земствами, городами, сословиями, приходами и частными учреждениями, а также лицами, не соответствующими по своему образованию и вероисповеданию требованиям, установленным для заведующих в статьях 17 и 19, должны быть назначены особые заведующие.

21. Учредители (содержатели), а в указанных в предыдущей (20) статье случаях и заведующие наблюдают за точным исполнением этих правил, основанных на них требований учебного начальства. Лица эти отвечают за благоустройство и за все происходящее в содержимых ими или состоящих в их заведывании частных учебных заведениях, классах и курсах.

22. Учредители (содержатели), а в случаях, указанных в статье 20, заведующие обязаны вести списки учащихся, а также представлять, по высшим и средним учебным заведениям, классам и курсам попечителю учебного округа, а по низшим – уездному (окружному) или городскому училищному совету годовые ведомости по образцам и в сроки, установленные Министерством народного просвещения.

23. Попечители учебных округов лично или через подчиненных им чинов учебного ведомства ежегодно проверяют частные учебные заведения, классы и курсы, из которых низшие сверх того, обязательно проверяются директорами и инспекторами народных училищ и могут проверяться членами уездного (окружного) или городского училищного совета по письменному уполномочию последнего. При осмотре названными лицами частных учебных заведений, классов и курсов учредители (содержатели) и служащие в них оказывают полное содействие проверяющим лицам.

24. Наблюдение за преподаванием Закона Божьего и вероучений в частных учебных заведениях принадлежит духовному начальству.

25. При осмотре частных учебных заведений, классов и курсов обращается особое внимание на учебно-воспитательную часть и в случае необходимости делаются устные или письменные указания относительно замеченных недостатков. Если будет усмотрено вредное влияние на учащихся со стороны кого-либо из служащих, то учредитель (содержатель), по требованию попечителя учебного округа или уездного (окружного) или городского училищного совета, обязан заменить такого служащего другим лицом. Требование это подлежит немедленному исполнению, причем учредитель (содержатель) может подать, в месячный срок жалобу в установленном законом порядке.

26. В случае обнаружения каких-либо важных беспорядков по учебной, воспитательной или нравственной части или неисполнения учредителем (содержателем) этих правил частные учебные заведения, классы и курсы могут быть закрыты: высшие – по постановлению министра народного просвещения, средние – попечителя учебного округа и низшие – уездного (окружного) или городского училищного совета. В означенном постановлении долж-

ны быть указаны причины, послужившие поводом к закрытию. Постановление может быть обжаловано учредителем (содержателем) в установленном законом порядке в месячный срок. Принесение жалобы не приостанавливает приведения постановления в исполнение.

27. Постановление о закрытии частных учебных заведений, классов и курсов немедленно сообщается местной полиции для соответственных распоряжений с указанием срока и порядка приведения в исполнение означенного постановления. Если постановление это не было обжаловано в установленный срок или если жалоба на него оставлена без последствий, то оно объявляется во всеобщее сведение в изданиях Министерства народного просвещения.

28. Учредители (содержатели) частных учебных заведений, классов и курсов и служащие в них лица как мужского, так и женского пола не пользуются за службу в названных заведениях, классах и курсах правами и преимуществами, предоставленными служащим в правительственных учебных заведениях.

29. Учащиеся в частных учебных заведениях, классах и курсах, если желают приобрести права и преимущества, которыми пользуются учащиеся в соответствующих правительственных учебных заведениях, подвергаются испытаниям или в них, либо в особых испытательных комитетах, состоящих при управлениях округов, или же в особых комиссиях, созданных Министерством народного просвещения. Испытания по всем предметам, за исключением Закона Божьего инословных исповеданий и природного языка учащихся, производятся на русском языке по программам, установленным для учащихся правительственных учебных заведений. При испытаниях этих, без права участия в их, могут присутствовать учредители (содержатели) и заведующие учебными заведениями, классами и курсами, а также лица, преподающие в этих заведениях, классах и курсах тот предмет, по которому осуществляется испытание.

Примечание 1. С разрешения Министра народного просвещения указанные в этой (29) статье испытания могут быть производимы в частных средних учебных заведениях преподавателями этих заведений при участии и под надзором представителя от учеб-

ного округа по правилам, утвержденным Министром народного просвещения.

Примечание 2. Частным средним учебным заведениям, которые по постановке преподавания в них будут приближаться к правительственным учебным заведениям, с разрешения Министра народного просвещения может быть присвоено название соответствующего правительственного учебного заведения (частная гимназия, частное реальное училище и т.д.).

Примечание 3. Удостоверения о прослушивании курса наук в тех из высших учебных заведений, поступление в которые будет обусловлено правилами, утвержденными Министром народного просвещения, и которые будут находиться под ближайшим надзором Министерства народного просвещения, приравниваются к выпускным университетским свидетельствам, если постановка преподавания в этих учебных заведениях будет признана министром народного просвещения равною университетской. Лица, представившие свидетельство означенных учебных заведений, подвергаются испытанию по общим для всех университетов правилам испытаний в комиссиях (Св. Зак., т. XI, ч.1, Уст. Уч. Завед., изд. 1893 г., ст. 480 и 2679, прим. 6, прил.: ст. 7, прим. 1, по Прод. 1912 г.).

30. Земства, города, сельские общества и другие общественные учреждения, а также сословия и приходы имеют право назначать частным учебным заведениям, классам и курсам пособия.

31. Назначение пособий из указанных в предыдущей (30) статье источников высшим частным учебным заведениям и курсам допускается при соблюдении следующих условий: 1) заведующий (заведующая) избирается из лиц, имеющих по полученному ими образованию право на занятие должности профессора в соответствующем правительственном высшем учебном заведении, и, по представлению учредителей (содержателей) или совета профессоров учебного заведения или курсов, уполномоченного на это учредителями (содержателями), утверждается министром народного просвещения каждый раз на срок не более трех лет; 2) профессора и преподаватели избираются из лиц мужского или женского пола, имеющих те же права по образованию, как профессора и преподаватели однородного по преподаваемым наукам правительственного учебного заведения,

и если они при том утверждаются в должности министром народного просвещения, и 3) заведывание хозяйственной частью возлагается на особый комитет в составе не более четырех членов: из учредителя (содержателя) и уполномоченных им лиц, а также представителя от учебного округа.

32. Частные учебные заведения, классы и курсы в пределах, установленных в их уставах, могут от своего имени приобретать права по имуществу, в том числе право собственности и права на недвижимые имущества, принимать на себя обязательства, искать и отвечать на суде.

Подписались:

**Временно исполняющий обязанности
председателя Государственного Совета Иван Голубев**

*Инородческая школа : сб. ст. и материалов по вопросам ино-
родческой школы / под общ. ред. Г. Г. Тумила и В. А. Зеленко. – Пет-
роград : Тип. Кюгельген, Глич и К*, 1916. – 256 с. – С. 83 – 95.*

ЗАКОНОПРОЕКТ ЕПИСКОПА НИКОНА ОБ УКРАИНСКИХ ШКОЛАХ И ОБЩЕСТВАХ (1913)*

По инициативе члена Государственной думы от Волынской губернии, епископа Никона [...] в Думу вносится следующий законопроект об украинской школе и Обществах:

„Составители настоящего законодательного предположения отлично понимают, что они опять [...] поднимают вопрос уже старый, – много раз поднимавшийся, разбиравшийся и решенный отрицательно и как будто окончательно, даже немалым числом представителей той самой нации, которой вопрос касается непосредственно; но составители настоящего предложения в то же время отлично знают, что вопрос, ими опять поднимаемый (в отдельности от всех иных вопросов, самостоятельно, а не попутно), – вопрос *важности чрезвычайной*, касающейся калечения 37-миллионного украинского народа, – народа угнетаемого, но верного единой России и теперь, и всегда. Мы опять поднимаем вопрос об украинской школе и культуре. Этот вопрос поднимается давно; об этом вопросе, хотя и немного, говорили уже и в 4-й Государственной Думе; но то, „что имеет основанием правду, того нельзя не повторять, рискуя даже надоесть” (Пирогов).

Зачем разногласие, зачем вражда?... Зачем видеть, – искать „днем с огнем”, – опасность, Мазепу, автономию, отделение там, где этого в громадной массе вовсе нет? Зачем обвинять целую нацию в сепаратизме, которым заражены очень немногие украинцы? Нельзя, борясь (и это должно) с сепаратистами, автономистами, фанатиками, „мазепинцами”, жестоко наказывать весь прекрасный украинский народ, лишая его языка и родной культуры.

Мы напоминаем такие истины Государственной думе: „Поэзия прирожденна народу: народ, какого бы племени он ни был, вовсе без поэзии быть не может. Отсюда, у каждого народа есть ему *одному* свойственная поэзия как плод его внутреннего творчества,

* Документ, розроблений членом IV Державної думи, депутатом від Волинської губ. єпископом Никоним про запровадження рідної мови в українську школу, не був затверджений.

его поэтической способности” (Покровский). Язык – проводник чудных звуков поэзии, и, если вы отнимете его у народа, поэзия народа иссякнет, – увянет, точно подрезанный пышный цветок, душа народа выродится” [...].

Украина, несмотря на свой многовековой гнет, то ослабевавший, то усиливавшийся [...], заявила себя всему свету своей чарующей поэзией, грустной, дивной песней, успела дать свету своих писателей, ученых, артистов и поэтов: и, скажем словами С. Майкова, „если были (а они были) тяжкие грехи за нашей бюрократией, то грех против 30.000.000 народа наиболее смертный и непростительный”. Тяжело сознавать, что и доселе – во имя бюрократических и совершенно мертвых идеалов „обручения” – богатая, красивая, талантливая, цветущая и поэтическая Украина обрекается на вырождение, постепенное отупение и медленное умирание.

„Какие богатства духа, любви, искусства пропадают даром в мертвящей „обрусительной” и казенной современной, например, украинской школе”?¹ Вот что ми слышим (и не напрасно) от просыпающихся детей Украины, вернейших подданных великого единого русского государства. Это отчаянный крик наболевших, страдавших душ, но он не нашел пока себе отклика в сердцах, закованных в непроницаемую броню наших бюрократов всех слоев и учреждений.

Украинский народ не ищет какой-то пресловутой автономии, восстановления Сечи Запорожской; украинцы – не сепаратисты. Украинский народ жаждет только *своего* языка и *своей* истории в своей украинской школе и жизни. В удовлетворении этого естественного, законного желания одной из ветвей русского народа нет ровно ничего опасного. Украинцы – не инородны, они свои, наши родные братья, а потому-то их и не должно ограничивать в языке и национальном культурном развитии, иначе мы сами приравняем их, своих братьев, к евреям, полякам, грузинам и др. действительно „инородцам”.

¹ Из письма к одному из составителей этого предположения.

Мы сами разжигаем своим давлением национальной украинской культуры „мазепинство”, мы сами создаем братскую вражду, рознь среди одной семьи, отнимая право на существование языка, обществ, литературы, театра и т.п. у 30-миллионного народа, наивно утверждая, что это язык „мужицкий”, что это не язык, а „тарабанщина, сочиненная Грушевським”² и компанией, а отмирающий „провинциализм”, язык „сочиненный придурковатыми холопами”, и т.д. и т.п., что украинского языка вообще „не было, нет и не будет”³. Украинский язык был, есть и будет; отрицать это могут или люди, вовсе не знакомые с Украиной, или „перевертни”, поломавшие свою народность, порвавшие всякую связь с национальной жизнью своего племени, сознательные или бессознательные отступники от родного. „Пустая затея – будить мертвеців”⁴, „мертвые не воскресают”... Это верно, но украинский-то язык жив, его еще не успели умертвить, и доброе ли дело хоронить живых, пустая ли затея спасти и оживлять придушенных, но еще не задушенных, придавленных, но еще не задавленных, освободить невинно-пленных, мучающихся, но еще не казненных, не замученных до конца?

Мы, нижеподписавшиеся члены Государственной думы, не будучи ни социал-демократами, ни конституционалистами-демократами, предлагаем Государственной думе: 1) разрешить вести преподавание в украинских начальных школах всех ведомств (по крайней мере, первые два года обучения) на родном украинском языке;

2) назначать учащими в эти школы преимущественно украинцев и лиц, знающих местный язык;

3) ввести преподавание в украинских начальных школах украинского языка и истории Украины наравне с языком русским и русской историей;

4) не преследовать, изыскивая и подыскивая вины и провинности, Обществ “Просвіта” как учреждений исключительно просве-

² Савенко

³ О. Ч.

⁴ Меньшиков

тительских, распространяющих знания, дозволенные брошюры и книги на украинском родном языке; закрытие сих Обществ производить впредь только по разрешению надлежащего законного суда, а не в порядке административного усмотрения, – часто голого производства.

Мы уверены, что справедливое отношение к прекрасному племени поведет единую Россию не к разрушению и ослаблению, а к силе и возвышению [...].

Первым подписался епископ Никон.

Украинская жизнь. – 1913. – № 9. – С. 98 – 103.

Чепіга Я. Ф.
ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (1913)*
(3-й, 4-й, 5-й і 6-й роки навчання)

Книжне навчання

Після двох років підготовчої освіти й виховання дитини посеред природи і фізичної праці вона далі переходить до книжного навчання. Під цим навчанням ми розуміємо не сучасну систему книжної освіти з усіма її методами й програмами, а тільки той період, коли дитину навчають грамоти або уміння читати.

Вже зо всього попереднього видно, чого ми вимагаємо від школи та які ставимо завдання перед нею. Стара школа, котра вся збудована на задаванні уроків по книжці й вислухованні цих знань учителем, де працює головним чином пам'ять, а всі інші здібності прищиплюються в дитині, не може задовольнити ні нашої школи, ні вимог нашого народу. Методи розжовування непотрібного в житті і примусового духовного годування ним дітей віджили свій вік. Досить набивали голівки дітей нікчемними знаннями, досить гнітили творчий дух дитини, щоб нам підтримувати трухляві підвалини старої віджилої системи освіти.

В сучасній державній школі установлено суму знань для кожного року. Всі вони викладені в книгах і поділені на періоди. Весь час навчання розраховано на години. І для одного знання одведено стільки годин, для другого стільки і т. д. Все точнісінько, як для автоматів, для створеної машини – мертвої, а не живої істоти. Все тут є, чого вимагає стара школа: і сухі підручники, бездушні учителі, і вигадані методи, і книжні програми, і страх, і кара, і погрози, і нагороди, але самого головного – життя душі і любові – нема! Одна муштра, солдатська зверхня дисципліна та внутрішня розбещеність.

Нас лякає книжність знань, котрі здобувають у сучасній школі діти, відірваність їх од реального ґрунту. Книжна наука –

* Проект створений відомим українським педагогом, психологом і громадським діячем Я. Ф. Чепігою у відповідь на звернення редакції журналу "Світло" до педагогічної громадськості розробити проект нової української школи.

ідеї без ґрунту, слова без конкретного зв'язку. Дитина привчається не міркувати самостійно, а цитувати чужі думки, чужі знання. Якраз на останнє ми не повинні витратити дорогого часу. Тому, хоча ми й уводимо читання тоді, коли у дитини з'явиться потяг, однак книжна освіта повинна проводитись поруч і в зв'язку з досвідом і самовинаходами. Інакше книжне навчання буде відірване од життя, не підтверджене власними переживаннями, власною самодіяльністю. Знання, здобуті тільки з книг, розвіються, як не пов'язані ідеї власним відчуттям і досвідом. *Суть всякого знання – не книжні докази, а логіка фактів. Думка, котра формувалася шляхом суворо логічних висновків, має тенденцію триматись назавжди.* Словесні знання не можуть в освіті дитини замінити її досвід. Ідучи поряд, книга й досвід забезпечують поступ людської думки.

Ми в нашій школі визнаємо книжку, визнаємо навчання, шляхом здобувається засіб просвітно-культурного спілкування зо всією людськістю, тому зберігаємо і книжне навчання, але весь час поруч з досвідом. Ми не можемо випихати з школи те, що так міцно ввійшло в життя. Кілька століть назад ми б не сказали цього дітям 8 – 9 років. Тепер же, коли друковане слово керує думкою людською, допомагає поступу, коли завдяки друку відомості про події облітають весь світ за кілька годин, коли книжку знаходимо у царському палаці й селянській хатці, то ми не можемо не визнати великого значення в житті людськості друкованого слова, книги. Але сучасні школи в своїх програмах навчання надто запопадливі до книги; обертають книжки, науку в суть її. Не ухиляються од цієї книжності і початкові школи, і протягом 3 – 4 літ ми маємо тільки читання й письмо та знову читання й письмо. Ніби тільки в цьому збігаються всі цілі початкової освіти. Проти цього ми обурюємося. І тому в нашій школі книга займатиме почесне місце поруч з дитячою самодіяльністю та її творчістю. *Наукові винаходи й знання повинні в ній опиратись не на книгу, а на факт, не на віру тільки сказаному й прочитаному, а на висновки й з власного досвіду.*

Мова навчання

Хіба нормально в проєкті народної початкової освіти підіймати питання про мову навчання? Але мусимо це робити. До цього часу український народ не питали, якою мовою його освічувати. А освічували наперекір природі і здоровому розуму чужою йому російською мовою. Підвладний народ з особистих поглядів держави і в освіті (і можливо, найперш у ній) повинен відчувати всю свою пригнобленість і нерівність з пануючим.

До цього часу ми бачили пануючою мовою по школах недержавних націй російську. В нашій школі ролі міняються. *Державна мова стає на послугі рідної мови, котрою обов'язково провадиться вся наука в початковій школі.* Ми не можемо нехтувати рідною мовою, коли бажаємо добра своєму народу і його дитині. Російська мова вивчається як предмет навчання і входить у програму як природна вимога спілкування народів у державі, а не як нав'язане проти вимог життя зовнішнім чинником. Другорядна роль державної мови буде цілком природна і не ображатиме народу й дітей.

Обговорюючи в своєму проєкті перші два роки, ми не торкались цього питання. Для нас і всіх ясно було, що балакати з дитиною 6 – 8 років можна тільки її рідною мовою. Переходячи до навчання грамоти, ми повинні указати місце державної мови в нашій школі. На 3-му й 4-му році діти ще не приступають до вивчення її. Тільки на 5-му році їх знайомлять з нею. В цей вік дитина, досить ознайомившись з своєю рідною мовою, може приступити до активного вивчення чужої мови, і вивчається вона в останні два роки.

Цих двох років досить, щоб знати державну мову задля вжитку. Дальше вивчення її дитина визначить сама під впливом життєвих умов і вимог, коли будуть такі. Але це може бути у випадках така потреба, більшість за все життя не застосує зовсім своїх знань у цій мові. І ми не вважаємо за потрібне виділити для вивчення її більше часу. Нам важлива рідна мова, її розвиток у дітей, і загальна освіта на ній дітей нашого народу, а останнє, як прикладні знання, ввійде в освітню програму настільки, наскільки воно буде життєве і природне.

Рідна мова

Програма сучасної російської школи ставила головним завданням початкової школи довести учнів до „швидкого, правильного і свідомого читання, правильного й точного усного передавання того, що бачив і чув, і взагалі правильної мови і правильного якомога письма”. Ця вимога, виголошена майже п’ятдесят літ назад, зостатися в силі й до цього часу і примушує в школі всю працю підганяти до цієї вимоги. Тому саме навчання рідної мови набуває напрямку зовнішніх формальних знань, частіше без розуміння й ясного уявлення змісту. Виховна частина втрачає в такій атмосфері свій вплив і значення.

Рідна мова, котрій так природно бути головним провідником світла й знання в народну темряву, в сучасній школі має такі результати, що навіть у центрі Росії, цебто у відповідному оточенні, вселяє в душу народного вчителя недовір’я й сумніви в правильності своєї праці й її цілей.

Читання рідною мовою обертається в простий засіб складання літери до літери, слова до слова, байдуже ставлячись до змісту, виконуючи повинність „швидко й правильно” читати. Незвичайна річ спостерігається тут: природний потяг до освіти знищується таким навчанням. З бажаного й задовольняючого обертається в нудне і примусове. Дитину тягне не до школи, а з школи. Дитина сучасною освітою розколюється на дві частини: на дитину для освіти в школі і дитину для освіти в житті. Та і друга існують і виховуються окремо й осібно. Немає внутрішнього зв’язку між навчанням рідної мови й грамоти, з одного боку, й методу, програмних вимог і життя – з другого. Дитина зазнає контролю офіційних інституцій, просівається через десятки решет надійної політики, і не зразки життя даються дитині, а ходячі моральні кодекси під різним патріотичним соусом. Тому, поки в школі, з одного боку, буде стояти вимога „швидко, правильно й осмислено” читати, а з другого – обмеження учителя вільно й широко користуватись літературою свого народу в школі й поза школою, доти „осмисленості” не буде в читанні і доти між дитячим розумовим розвитком і книгою не буде єдності й глибокої спільності. Вони будуть завше чужі одне одному. Читання буде по-рожнім поєднанням звуків без значення їх змісту, без розуміння і об-

разів. І знання, почерпнуті з книги, не розів'ють дитину духовно, а обернуться в формальні знання, котрі не обов'язково мати в житті.

Для дитини не досить швидко, правильно й осмислено читати, — це скоріше побічна ціль; важливе інше, а саме: *уміння свідомо і впевнено користуватись рідною мовою при викладі своїх думок, знань, прикладів з свого й чужого життя, уміння оповідати все вичитане в книзі й писати ясно й правильно літературною мовою свого народу*. Матерня мова повинна удосконалитись і поповнитись у нащадків через шкільну освіту. Дитина в школі повинна настільки охопити цю мову, щоб вона стала у неї певним засобом викладання своїх розумінь, усього здобутого й створеного. Словом, навчання рідної мови повинне зайняти відповідне їй місце, щоб не загубити в ній природного засобу культурного єднання з своїм народом, як це відбувалося в сучасній державній школі.

Читання рідною мовою повинно бути виховною силою в руках учителя. І воно таким буде, коли дитина через читання зразкової народної літератури втілить у себе вищі ідеали свого народу; збагне, якомога всю суму його ідей, щоб через читання в школі мати органічний зв'язок з народною творчістю, щоб такою освітою перетворитись у достойних спадкоємців культурних здобутків свого народу.

Арифметика

Що торкається арифметики, то школа *повинна її злити з життям найтісніше і, виходячи з потреб сім'ї, іти безупинно далі в математичній освіті, готуючи дитину до життя*. Але не бажано, щоб базою її були виключно практичні міркування. Перш за все розвиток спостережливості й числові уявлення, а друге — пов'язування числових уявлень з нашими чуттєвими сприйманнями.

Арифметика повинна у навчанні оживати, даючи числові форми. Форми ці повинні укладатись у дитячій голівці цілком свідомо і реалістично. Головне, уникати абстрактного навчання, поки це можливо. Навчання шляхом роботи пам'яті не допустиме. Воно шкідливе і протилежне цілям справжньої педагогіки.

Практицизм може входити в навчання арифметики, оскільки це не шкодить зазначеному вище. Педагогіка повинна мати перш за все на увазі зацікавлення дитини, котре може бути протилежне

зацікавленню дорослих. Треба так скласти метод навчання, щоб завше був погоджений матеріал з здібністю дитини. Важливо скласти курс арифметики так, щоб труднощі рахунку не були ні дуже важкі й ні легкі, і те й друге не зміцнює думаючих здібностей і не розвиває любові до міркування. Рахунок виник од творчості й самодіяльності людського духу, од людської цікавості. І дитині природно захоплюватись цією наукою. Тому, коли навчання арифметики буде погоджене з силами й вимогами дитячої душі, можна бути певним, що цікавість до неї не ослабне за весь час шкільної науки. Всякі перекопи й неясності тут особливо шкідливі.

Тому, поєднавши математичну науку з життям дитини й сім'ї, взявши від них ґрунт і матеріал для нашого навчання, ми не будемо забувати жодної хвилини про цікавість і духовні сили дитини. Не звужуючи математичних знань одними матеріалістичними цілями, школа повинна розвинути ґрунтовну рису дитини – *кмітливість і міркування*. В цьому буде полягати суть арифметики в нашій школі.

Природознавство

Коли ми радили знайомити дітей перших двох років навчання з природою, то у нас не виникала гадка про книжність, або абстрактність такого навчання, – вся наука там поєднана з реальними інтересами дитини. Але інша річ, коли доводиться нам торкатись навчання природи з книжкою в руках, цебто в період, коли дитина бере деякі знання з книги. Тут нормально нам поставити звісні рамки такій книжності. Перш за все ні картинка, ні книжка не можуть замінити безпосередніх спостережень, розглядувань і досвіду. Не можна і не слід книжкою затуляти вуха й очі на світ, на навколишнє.

Ми вже казали, що природа повинна збудити розум дитини шляхом чуттєвих сприймань, власних переживань у спілкуванні з оточенням. А в спілкуванні повинні набутись і знання, і звички та зручність. Але того, що вивчалось через розглядання природи і знайомство з її законами, вже достатньо, щоб приступити до вивчення природознавства ширше. Книжка поведе цю науку систематичнішим шляхом, озброїть її знаннями, для котрих потрібні будуть і мікроскоп, і хімічні реакції, і вирощування рослин, і досвід різних культур одної й тої ж рослини. Садок, город і поле обер-

нутья в лабораторію, повну цікавості, самодіяльності й наукового інтересу, досліджування.

Про природознавство і взагалі знайомство з навколишнім життям природи ми досить говорили в проекті перших двох років. Все те зостається в силі і для останніх років. Тільки питання може бути поставлене, в якому обсязі можна вводити цю науку в школі. Цього ми справді установити не можемо. Все залежить од педагога і від талановитості дітей. Одне можемо сказати, коли в перші два роки дитина більше дивилась і менше експериментувала, то тут уже вона більше науково досліджує і свідоміше вивчає закони, котрі правлять життям.

У садку, городі, полі, біля товару і звіряток та пташок дитина працює не тільки для спостережень, але для досвіду, для здобуття таких результатів, котрі, освічуючи її, дають соціальні і практичні мотиви для будівництва майбутнього життя. Коли дітей од 6 до 8 років ми зацікавлюємо красою, гармонією природи, життям рухомих і нерухомих речей, коли шляхом розглядування їх уводимо дитину в суть природи, то тут уже викликаємо в неї бажання вивчити звіряток і рослин у їх оточенні й умовах життя, збуджуємо бажання знати постійно й корисні, й шкідливі умови їх існування. До таких знань увійдуть і клімат, і склад ґрунту, і фізично-географічний стан місцевості, і багато іншого.

Вивчення природознавства виведе дитину з тісних шкільних кімнат на просторинь садків, луків, полів, на свіже і вільне повітря і пов'яже дитячі інтереси з своїми. Посеред природи дитина відчуватиме себе центром її, відчуватиме, що вона в дійсному житті, а не серед мертвих книг, що в цьому житті вона бере участь. Рух навкруги збудить інстинктивні прагнення рухатись і творити багато й швидко. А готовий і недорогий матеріал, так щедро розкиданий всюди природою, сам попроситься в руки. Тільки користуйся, спостерігай і вчись. І при звісній планомірності природознавство приведе до звісних розумінь громадського спільного життя, до моральних чеснот, мужності, безкорисності, благородного лицарства. Природа не ображає й не мститься, але хто шанує її, того вона багато й щедро обдаровує. Щоб добре пізнати природу, потрібні поряд з книгою широкий досвід і спілкування з нею.

Історія й географія

Під вивченням історії ми насамперед розуміємо історію свого народу, а потім історію людськості взагалі. Про значення в освіті історії свого народу не доводиться говорити, це відомо кожному свідомому члену нації. Окрім того, вона має природу в народних піснях, віршах і усних переказах. У них народ зберіг події старих часів свого існування і передає од покоління до покоління. В сім'ї і в рідному оточенні дитина чує про минуле свого народу, хоч випадково і уривками, але чує, цікавиться й задумується над ним.

Школі нормально зібрати все те, систематизувати, що по силам дитячого розуміння шкільного віку і передати їй шляхом вивчення в музеях, пам'ятниках старовини, малюнках і друкованому слові.

Вивчення історії свого народу виховає й освітить дитину національно; збудить свідомість своєї належності до своєї нації, її минулого. Підтримає в дитині життєвий дух, повний енергії і бажання зберегти в собі й виховати душевні прикмети, достоїнства і чесноти свого народу.

Але повинен зазначити, що вивчення історії повинно вестись у зв'язку з загальною освітою, не виділяючи її в окремий курс історії. Вивчення її має виникати з постійного розвитку дитячої допитливості та її цікавості. Потрібно поставити перед школою завдання – в доступній і цілком ясній формі познайомити з минулим її народу і, коли можливо буде, старанно простудіювати все, що найцікавіше і важніше з історії українського народу.

Прагнучи створити таку школу, де б розвивалась дитина всебічно і де б усе гарне, що прищепилось їй або збудилось у ній поза шкільним життям, виховувалось і поширювалось, ми не повинні обійти мовчанкою знання про землепис. Досить пригадати нам своє дитинство, коли без чужої допомоги ми намагалися вивчити і рух зірок, і місяця, коли не задоволені одним спостереженням віддавались із захопленням вивченню околиць, виходили далеко за село і шукали місця, де небо сходиться з землею, – і як не розказати про це дитині, не оповісти їй про рух сонця, землі, зірок!

Дитина бачить долини, гори, балки, річки, котрі кудись безупинно течуть цілі роки. Бачить потоки, струмочки, котрі за якимось законом течуть у ту або іншу сторону, спостерігає дитина якусь

залежність збільшення води в них весною або літом у зливу. Бачить і дощ вона, і сніг, лід і росу, задумується і питає дорослих. І на ці запитання мусить дати відповідь школа. Частково вона знайде відповідь у природознавстві, а частково – у знаннях про землепис. Але не більше того, що потрібно для її ясного світогляду на землю.

Закон Божий

Дуже важливе для нас має значення питання про навчання Закону Божого. Ми намагаємося в нашій школі пояснити дитині зміст і значення життя, пояснити ту силу, котра безупинно творить і живе в нас. А пояснюючи, ми приходимо до таких розумінь, як Бог, Творець, душа. Хоч ми б цього й не хотіли пояснювати, то нас запитає дитина. За нас дбає про це сім'я, і дитина приходить до школи з певним релігійним вихованням. Окрім того, треба зауважити, що релігійні переконання народу так тісно переплелися з його мораллю, що відокремити одні од одних просто таки неможливо. Поєднані так вони дають дитині певні розуміння життя, од котрих вона не може одірватись без особливого примусу або штучного виховання. Ми цього якраз і не хотіли б допустити. Але і залишити навчання Закону Божого так, як воно є в сучасній школі, ми не можемо, бо це буде суперечить нашим постулатам. Виголошена нами освіта іде шляхом свідомого сприймання знань, ясного розуміння того, що відбувається перед очима і що виникає із *самих фактів*, що знаходить навкруги собі докази. Але релігійні питання головним чином ґрунтуються на “доверии к истине”. А в такому разі всі релігійні знання не увійдуть у дитяче розуміння, не втіляться, а будуть прищеплені їй.

Релігійне почуття *увібране і прищеплене*. І з особливою силою забезпечує це сім'я. Але міцність його дуже непевна. Воно існує доти, поки вплив постійно діє, і тим сильніше охоплює дитину, чим вона податливіша до внушіння. Я не можу віднести себе до ворогів релігійного виховання, але не можу згодитись, щоб навчання релігії починали раніше 12 років.

Релігія ґрунтується на вірі, а віра приймається серцем, а не спостереженням та фактами. Ми ж у своїй школі знищуємо всяку науку, котра б зберігала тенденцію до схоластичного навчання. Зайва витрата дорогого часу і не корисна для розуму.

Тому релігійне виховання й освіта або зовсім виходять за межі шкільної освіти і є совістю батьків та їх релігійних переконань, або, коли того громада захоче, одводити вільний од шкільного навчання час. Наша школа не піде проти бажань батьків і піде на зустріч вимогам даного життя, але в проекті ми повинні уберегти освіту дитини від психологічних суперечок, котрі можуть виникнути на ґрунті таких вимог і завдань справжньої освіти.

Окрім того, школа не повинна обмежувати права на релігійну освіту менших груп батьків. І коли ми дамо місце в школі одній головній релігії, повинні це зробити й для інших. А задовольняючи усіх, можемо дуже зашкодити загальній освіті.

І взагалі ми утрудняємося установити роки навчання Закону Божому. Правда, з десяти літ ми б могли допустити знайомство з деякими релігійними поняттями, котрі виникають із спілкування та братерської любові, і шляхом зразків, і оповідань вести до релігійної освіти, котрі, звичайно, можуть прийматись дитиною 10 років. Але це допустимо тільки педагогу в повсякчасній щоденній праці, а не окремими уроками релігії. Одначе згодитись на те, щоб давати 10-літній дитині те, що може збагнути тільки 12-літня дитина, не можемо, ліпше вже зовсім вилучити з курсу початкової освіти навчання Закону Божого або перенести його до вищої початкової школи, а ще краще до церкви, до представників духовенства. Од цього виграють релігія і школа. Ні для кого не таємниця, як ведеться навчання Закону Божому по школах і до чого воно зводиться.

Ручна праця

Жодної праці так не очевидна користь у школі, як ручної праці. Користь її безперечна і всіма визнана, але її дуже мало проводять у життя. А вона має всі дані, щоб стати в нашій школі головним рушієм в розумовому розвитку, а також сприяти збудженню й розвитку моральних і соціальних інстинктів. Ручна праця завдяки своїй природності набуває значення важливого виховного чинника – нею ми розвиваємо вправність, творчість, самодіяльність і комбінуючу здібність.

Завдання ручної праці – це поєднати фізичну працю з розумовою. Це виправдується фізіологічними потребами організму, які ви-

явлено тільки в останні часи шляхом експериментального вивчення природи дитини та теоретичними даними науки. Ручна праця спільно з іншими формами м'язових тренувань є кінцевою умовою гармонійного розвитку дитячого організму. Без ручної праці буває шкода не тільки фізичного, але й розумового його боку. Останні досліді психофізіології переконують у тому, що від бездіяльності м'язів атрофуються відповідні нервові шляхи людського організму й сам мозок не досягає свого повного розвитку.

Ні читанням, ні письмом, ні іншими шкільними заняттями не захоплюється так дитина, як ручною працею. Не будемо казати про те, що праця така вимагає особливої уваги, але бачити свою працю виконаною і швидко закінченою, можливість зробити задане самостійно наповнює душу дитини задоволенням. У ручній праці інстинктивне прагнення дитини до самодіяльності знаходить задоволення моральне.

Але ми не плутаємо вільну ручну працю з утилітарною. Остання має на меті виховати ремісника, чого вже ніяк не повинно бути в школі, цілі котрої розходяться з ремісницькими завданнями. Ручною працею школа має на увазі якомога ширше розвинути здібності дитини з найменшою витратою внутрішніх сил і дати дитині розуміння власних сил і підлеглисть їх її волі. Ручними вправами вона повинна здобути певність руки, ока, м'язів, навчитись міркувати стало і певно, а також уміти обернути ідею в образ, а образ – у модель. Словом, треба дбати, щоб ручна праця не обернулась у чисто механічну, де не стільки творчість та самодіяльність мають місце, скільки копіювання по шаблону, – *в ручній праці повинні культивуватись творчість, фантазія, розум і воля*. В такім тільки разі обернеться вона в одно з корисних занять для фізичного й розумового розвитку, до того ж це легко, цікаво й доступно маленькій дитині, а так само і юнакові.

Для освіти дитини нашої початкової школи потрібно ознайомити дітей з процесом кування та теслярства, з різними виробами із заліза й дерева, із виробленням заліза, з його особливостями, з ростом дерева, з його утилізацією і взагалі із використанням цих матеріалів у різних цілях. Що ж до інших видів занять з різними матеріа-

лами: глиною, папером, тканиною тощо, то вони повинні поєднатись тісно з усією шкільною працею.

Щоб дати можливість якомога ширше скористуватись ручною працею для освіти дитини, при школі повинна бути майстерня, де б навчали теслярства, ковальства, плетіння тощо. Для дівчаток додаємо пекарню, де б вони могли прикласти свої вже частково здобуті знання й уміння в сім'ї і, окрім того, навчатись нового власним досвідом і безпосередньою участю.

Рухливі забавки та іграшки

Брак вільних фізичних рухів, яких вимагає природа дитини, спричиняється до кволості організму; в м'язах, які складають половину всієї маси тіла, накопичується стільки енергії, що вона примушує організм витратити її рядом рухів. І тоді тільки дитина радісна й весела, коли потреба ця знаходить вихід у вільних рухах, які задовольняють її організм. Забавки, якими діти так щиро й інстинктивно захоплюються, потрібні для них як засіб фізичного розвитку. В них дитина використовує свій досвід, свої здобутки, привчається до тих дій, що лежать в основі її досвіду та її природних нахилів. Гра вносить розмаїтість у життя дітей, вона є тим заняттям, яке освіжає й зміцнює тіло й дух, навчає міркувати, замислюватись над власними діями, привчає координувати їх, виробляти рішучість і певність у діях.

У всіх системах фізичного виховання забавки займають значне місце як стимул, що облагороджує і підвищує морально інтелектуальну волю суб'єкта. І там, де схоластичне навчання замінюється реалістичним, де школа намагається злитись, поєднатись з життям, там гру оцінюють як один з найліпших засобів для збільшення активних, фізичних, розумових і моральних надбань. Гра є відбиток соціально-громадського життя. Грою дитина втілює ставлення одного до одного й кожного до різних громадських закладів і інституцій, збирає матеріал для своїх дій і здобуває звички для різних відносин. Гра – це школа досвіду, школа життя. *І це особливо треба розуміти тим націям, що відроджуються.* Те, що вкладає в дитинстві, виросте колись відповідним тому фунту, яким живилось воно з дитинства. Діти наші наслідують інстинктивно наші дії, при-

родно переймають їх. Їм легше розвинути свої національні здібності, ніж набуті, нерідні собі. В забавках дитини відбиваються національні риси, відбиваються легко й просто-природно. Цим шляхом вона витворює із себе ту національну одиницю, яка, розвинувши на національному фунті свої здібності, передасть їх ліпшими, культурнішими дальшому поколінню.

Через те в перші роки шкільного виховання треба звернути пильну увагу на відповідні розвиваючі ігри й забавки. В цей період, у період свідомого ставлення до деяких явищ навколишнього життя, активність бажань, поєднаних з ними подій вимагають обставляти забавки таким чином, щоб потрібне втілювання ідей безпосередньо виникло з них, щоб разом у забавках дитина мала можливість перевіряти правдивість і дійсність своїх досвідів і думок. У школі ігри й забавки повинні мати головним чином просвітний характер і, лишаючи за собою фізичні цілі, повинні дати місце педагогічним ідеям, ставити в умову залежність од думок і ідей дитини.

Гра в старшому віці може переходити в більш дисципліновану забавку, як ходіння й бігання по команді, кидання і влучання в ціль та ігри з м'ячем, а потім ґрунтовні гімнастичні вправи.

Програма нашої школи

I і II рік (од 6 до 8 років)

Знайомство з природою в іграх, забавках, гулянках у полі, луці, лісі з ціллю привабити дітей до навколишнього і збудити цікавість і увагу до того, що відбувається навколо. Прикути увагу до явищ світу і логічної залежності одного від одного. Розвинути широко спостережливість і задумливість.

Збудження цікавості до праці на городі, в садку, на полі.

Дати живих тварин дітям і поставити добробут їх у залежність од ширості дітей, їх турбот та пильнування.

Розвиток будівничої здібності: зведення тину, паркана, дашка, хати з різного матеріалу.

Формування цегли, висушування її. Складання заготовленого матеріалу. Ліплення добре відомих речей, переважно хатніх. Знайомство дітей з обпалюванням речей з глини. Гончарство.

Головна ціль праці педагога – створити таку обстановку, де б

вільно і широко розвивались чуттєві органи, творча й комбінуюча здібності. Вся ціль цього періоду придбати матеріал од безпосереднього спілкування з речами, спостережень фактів і взагалі на-колишнього життя.

Ніяких уроків. Освіта здобувається без примусу, тільки під керівництвом і повсякчасним пильнуванням педагога, котрий природним шляхом самодіяльності веде дитину до освіти й потрібного виховання.

Вивчення рахунку і деякі заняття з природознавства й землепису проводяться на протязі цього періоду як засіб до вияснення явищ і відповідь на питання дітей, а також полегшення при навчанні правильних форм у будівництві та ліпленні. Відомо, що діти двох-трьох років уже користуються рахунком видимих речей і спостерігають числові взаємини їх.

Знайомство дітей із зразками рідної поезії, казок, пісень в усному переказі педагога.

Гра й забавки.

Спів рідних мотивів у самому широкому застосуванні його в заняттях, іграх і забавках та гулянках.

III рік (од 8 до 9 років)

Грамота на рідній мові.

Продовження знайомства з природою.

Ручна праця восени й весною на свіжому повітрі, а в негоду і зимою в школі й у майстерні. Ліплення й плетіння.

Рахунок, що не перевищує реальних уявлень числа для цього віку. Додавання і віднімання. Знайомство з мірами ваги й довжини на досвіді. Монети. Купівля й продаж.

Геометричні форми та їх практичне використання в житті. Виготовлення їх з картону, паперу й глини.

Розвиваючі забавки й ігри. Співи.

Малювання речей. Письмо.

IV рік (од 9 до 10 років)

Читання зразків народної літературної творчості, близьких і відповідних дитячому розумінню учнів цього віку. В першій половині переважно казки, а в другій – вірші, байки й оповідання.

Рахунок усно й письмово. Зміст задач сімейного життя й оточення. Знайомство з множенням і діленням чисел доступної величини.

Досліди з рослинами різних культур на городі й у полі. Хлібні зерна. Сівба озимих і яровини. Знайомство з фунтом. Склад його. Піскуватий, суглинкуватий, чорноземний ґрунт і дослід на ньому. Виготовлення з зерна муки й випікання хліба.

Знайомство із свійською худобою. Її користь у господарстві. Виготовлення масла, сиру.

Знайомство з селом і з місцевістю, його географічне положення серед інших сіл, ліси, річки, гори.

Природа в своїх виявах. Якість тіл. Розширення й звужування їх. Перехід тіл в інший стан під впливом різних дій, рух повітря. Причини його.

З ручних праць навчають далі плетіння санеток, вирізування і утворювання різних речей з картону й паперу. Ліплення і обпалювання посуду, цегли й покриття їх різними фарбами.

Малювання предметів з натури. Співи.

Гра й гімнастичні вправи. Складні психологічні ігри й забавки.

V рік (од 10 до 11 років)

Рідна мова: читання літературних творів рідних авторів, не уривків їх, а цілих оповідань. Правопис. Державна мова. Вивчення по підручнику, складеному відповідно до психіки нашого народу, без всякої тенденції, а тільки як підручник для вивчення чужої мови. Навчання цієї мови обмежується в цей рік двома годинами на тиждень. Цілком досить, щоб дечого навчитися.

Арифметика. Знайомство з числами різної величини. Задачі, пристосовані до сільського життя і взагалі до простого народу.

Поширене вивчення рослин на полі, в городі, садку. Складання колекцій дарів землі. Поширене знайомство з природою. Елементарні досліджування людського тіла. Дихання. Хімічні процеси: вуглекислота, кисень, водяна пара. Кровообіг. Склад крові. Травний апарат. Хімічний процес травлення. Слиня, шлунковий сік, сік підшлункової залози, жовч. Велика й тонка кишки. Широке застосування дослідів. Самостійне створення приладів.

Знайомство з історією рідного народу з історичних оповідань. Екскурсія в музей старовини.

Домашні тварини, їх значення для людини. Піклування про них. Землепис. Гори, долини, ріки, притоки. Утворювання на шкільному подвір'ї цього з піску, глини, каменю. Екскурсії з географічними цілями.

Майстерня. Теслярство. Кування. Виготовлення простих хатніх меблів. Для дівчаток усе те ж і можна додати вишивання, шиття, прання білизни.

Малювання фарбами.

Художнє ліплення, скульптура.

VI рік (од 11 до 12 років)

Рідна мова. Літературні питання. Правопис. Вільна творчість. Дитячий журнал.

Державна мова од 3 до 4 годин на тиждень. Правопис її.

Арифметика. Розуміння частин. Математичні дії над частками. Способи їх застосування в житті.

Історія. Вивчення головних фактів і подій з рідної історії, зв'язок її з розвитком російської держави. Знайомство із сучасним державним устроєм, з волосним, сільським громадським самоврядуванням. Суд і головні земельні та соціальні закони. Земство.

Землепис. Рідна земля, її поділ. Заняття мешканців. Промисловість і причини її розвитку в даних місцевостях. Мапа. Гори. Шляхи для пересування людей, краму і продуктів промисловості. Загальні розуміння про фізичну географію і частину космографії.

Природознавство. Дослідне вивчення оранки, сіяння і взагалі різних культур. Догляд за садком. Культивування дерев. Город, праця на ньому, вирощування на ньому різних овочів.

Ручна праця. Самостійне виготовлення різних хатніх речей; вільне комбінування, творчість. Зручність і самовдосконалювання. Знайомство з сільськогосподарськими знаряддями: плугами, сівалками, косарками. Розбирання й складання їх. Екскурсії на заводи.

Ліплення й малювання. Виховання художнього смаку. Спів і, де можливо, народна музика.

Закон Божий

Складання програми Закону Божого належить українському, духовенству. Я не взяв на себе цю відповідальну місію. З одного боку, діло належить цілком релігії, а значить особам, котрі поставлені пильнувати про підтримання релігії в народі, а з другого боку, мої переконання як педагога не дозволяють мені вносити в освітню програму цього віку такі знання, котрі ґрунтуються на довір'ї до слів і здобуваються з власного досвіду. Але наша школа не піде проти вимог батьків і, певно, навчання релігії повинно буде ввійти в українську школу. Все ж програму Закону Божого ми оставляємо відкритою. Певно, українське духовенство незабаром подасть свій певний голос у цій справі, і ми тоді зможемо висловитись одвертіше і ясніше.

Так я закінчую свій проект і віддаю його на суд і виправлення не тільки українського учительства й духовенства, але всіх, кому справа народної освіти близька й дорога.

Подбаймо, друзі, всі широко й безсторонньо задля добра рідного народу!

Ченіга Я. Ф. Проект української школи / Я. Ф. Ченіга // Світло. – 1913. – № 4. – С. 12 – 29.

Русова С. Ф.
ІДЕЙНІ ПІДВАЛИНИ ШКОЛИ (1913)*

Скрізь по всьому світу різні народи перейнялися бажанням утворити свою найкращу, найрозумніше поставлену школу. Видатні педагоги виголошують нові гасла, будують нові системи виховання, нові методи навчання. Кожен ставить у голову своєї праці ту або іншу мету, ідею, і в кожній нації, в кожному краї ця загальна педагогічна робота пройнята тим або іншим національним кольором, що відрізняє „нову школу” в Германії від „нової школи” Англії й Франції. Не може добра, раціонально збудована школа йти врозріз з життям того краю, де вона існує, не відповідати на пекучі вимоги люду. Тим-то вона стає неминуче національною, які б загальні підвалини їй не ставилися. Невеличкий огляд творчості головних сучасних реформаторів-педагогів краще пояснить цю думку.

Так, німці мають Кершенштерна, для якого кожна школа – це маленька держава, де мусить у кожному учні виховуватися почуття громадських обов’язків і відповідальності, де навчання мусить бути практичне; де замість слова має панувати факт, звичка. Й хлопці, й дівчата мусять звикнути в кожному потрібному випадкові віддавати всі свої сили, думки й почуття для загального добра. Кершенштерн завдання виховання німецького люду висловлює формулою: „Народне виховання – це організація народу й систематичне керування ним задля загальної радості і творчості”. А як ніщо так людей не єднає, як спільна праця – то й школа мусить стати майстернею праці, де діти набираються добрих звичок. Праця мусить панувати в школі. Люди більше за все працюють технічно над матеріалом, який вони добувають у природі, тим-то й для дітей головнішою наукою мусить стати природознавство. Кожна дитина повинна знати якесь ремесло й для цього треба розвинути її ручну техніку. А для того, щоб став школяр громадянином, треба поставити його в

* Відомий український педагог і громадський діяч С. Ф. Русова на основі аналізу спадщини зарубіжних педагогів-реформаторів обґрунтовує принципи (національний, демократичний), на яких має будуватися українська школа і проєкт такої школи.

школі до всіх у найкращі відносини й завести кооперативний лад. Так, Кершенштерн виробляє цілком німецьку практично-трудова школу, де самодіяльність дітей не перешкоджає розвитку почуття своєї обов'язкової громадської праці. Другий видатний німець педагог Отто надає ще більшої ваги самодіяльності; він хоче, щоб школа існувала, як родина (тут виявляється німецька повага до родинного життя) й щоб як у родині придивляються до всіх найдрібніших особистих рисочок дитини, так і школа мусить ставити в голову справи не вчителя, а дітей: діти самі визначають порядок лекцій, час лекцій тощо. Серед дітей іде жваве взаємне навчання – тобто певну годину призначають на те, що діти одне одного питають, що не зрозуміло в тих або в інших лекціях; товариші самі дають пояснення, й учитель тільки тоді додає своє слово, коли самі діти його запросять. Такі вправи підіймають значно самостійну думку учнів й були ухвалені на V-му Германському загальному з'їзді з народної освіти. При школі Отто складалася жвава дитяча громада – на зібраннях громади діти обмірковують різні питання – про екскурсії, спектаклі, розбирають свої сварки, непорозуміння. Керувати такою дитячою громадою, звісно, дуже важко. Й потрібний визначний талант Отто, щоб вона не перевернулася в щось штучне, але думка його має під собою ґрунт і може бути дуже гарно використана задля виховання. В навчанні Отто додержує двох засобів – праця й спостереження – самостійний дитячий дослід.

Трохи інший напрямок виявляється в новій школі англійця Сесіля Редді, який ставить ґрунтом виховання почуття лояльності, свідому пошану до закону, автономію кожної шкільної громади. Учні поділені на старших і молодших; менші підлягають старшим, серед яких є навіть отаман – найдужчий, найрозумніший практично. Релігійний настрій визнається необхідним. Скрізь виробляють в учнів дужий моторний дух, моральну енергію, незалежність і самостійність, здорове тіло й міцний дух. Як ідеал ставиться дужа, діяльна людина, що на інших добре впливає, що волю свою обмежує тільки законом, що живе й працює в ясній рівновазі. Школа Редді йде в такт з усім англійським життям – вона не ламає старого ладу, а потроху надає йому нового напряму, кращого змісту. Школа живе таким саме

життям, яким живе весь англійський народ. Дітей дисциплінують не авторитетом учителя, а постановами закону. Таку школу можна справді вважати за національну в Англії.

Друга печать лежить на французьких школах: бюрократизм і консерватизм ще панують над думками педагогів, вони ще визнають нагороди задля учнів, а з другого боку, ставлять натхнення й рух – замість нерухомості. Школа Рош виховує громадянина, який має партійну цінність, його набивають історією, філологією, прищеплюють йому ідею центрального шовінізму. Натхнення, героїзм, словесне навчання, розум – особливий, гострий, жвавий, суто французький. Лабораторні методи, майстерні праці не підходять до темпераменту нації й не захоплюють педагогів. Правда, Себастьян Фор задля бідних занедбаних дітей утворив так званий „Вулик” – „La Ruche”, де він таки хоче поєднати гармонію радощів з працею й виховати нових людей, працюючих і солідарних. Задля цього він переніс школу за межі міста на ферму, де діти мусять працювати на основі братського кооперативу, але чи справді сповниться мета Фора, поки що не можна сказати.

Ще нову педагогічну думку подає видатний бельгійський педагог Декролі. В Брюсселі він заснував школу на ґрунті розвою особи – індивідуальності, міцної роботи розуму. Школа поза містом обнесена високими мурами. Там діти працюють у саду, на городі. Кожен має свій клапчик, окрім того, працює в громадських садках і городі. Розбуджується в дітей цікавість до природи, самостійний дослід через спостереження, аналіз. Фантазію Декролі визнає шкідливою, бо вона відвертає від дослідження дійсності, від спостереження реального світу. В 15 – 16 літ фантазія має вартість, бо може допомагати роботі розуму, який назбирав вже досить матеріалу. Мета школи – привчити до життя, розуміти його, найти в ньому своє місце. Для цього ж слід розвивати самодіяльність дитини, звичку до праці й до праці громадської. Декролі хоче так поставити й працю, й навчання, щоб вони захоплювали дитину й давали їй радощі. Тим-то не можна пригнічувати рухливість дитини, не треба навчати одним словом, а більше фактами, дослідом, вишукуванням; навчання в школі Декролі не йде тільки в класі, а ведеться й у

пекарні, й у садку, й у майстерні, на полі, на фабриках, на екскурсіях. Уся наукова праця систематизована за такими саме щаблями, якими йде загальний культурний поступ людськості. Крім того, ведуться так звані випадкові лекції, зміст яких дає саме життя. Діти навчаються поводитися з різними інструментами й машинами. Їх мова виробляється на самостійних викладах – *conferances des enfants*.

Наприкінці огляду педагогічних новинок звернемо увагу на так звані сільські гімназії, які й в Англії, й у Германії викликають до себе дедалі більше співчуття. Тут єднаються й моральне виховання серед впливу природи й сільськогосподарських робіт й фізичне здоров'я й дуже гарно широко вироблений курс навчання новим методом – так званої концентрації, яка з поодиноких наук становить цікаві яскраві центри, наприклад життя людей, життя природи, де й реальне, й етичне, й філологічне виховання йдуть укупі, не розірвані. Наука дається не викладами того або іншого вчителя, а спільною розмовою дітей і вчителя, аналітичним методом. Виховання йде без кари й без нагороди. Праця – сільськогосподарська на полі, на сіножаті, по садах і фермах відбувається радісно й виробляє сталу вдачу й звичку до важкої обов'язкової праці. Здоров'я учнів у найкращому становищі, і взагалі ці сільські гімназії роблять дуже гарне враження, і учні веселі, моторні, здорові, в найкращих відносинах з учителями. Ці школи мають перед собою велику будучність.

Щодо російських реформаторів Нечаєва, Фортунатова, Кайданова й ін., вони ще мало дали самостійного й тільки починають застосовувати принципи європейських педагогів до своїх нових шкіл.

На яким же ґрунті будуватиметься наша майбутня українська школа, якими принципами має вона керуватися? Мусить вона, як сказав Т. Шевченко,

*І чужому навчайтесь,
І свого не цурайтесь!*

Мусить вона вбирати в себе усі поступові погляди закордонних реформаторів, але одночасно будувати свою нову форму на національним ґрунті, відповідаючи на перші потреби краю, на націо-

нальні вимоги люду. Єднаючи своє й чуже, може вона дати новий тип школи, що відповідатиме найкращим поступовим педагогічним принципам, але водночас не розірве живого зв'язку з народним життям, з характерними рисами нашого культурного розвитку й громадського життя.

Наша школа має бути громадською, як були колись наші братські школи. Вона цілком мусить бути демократична, цебто „безсословна” й дешева. Хлопці в ній вчать разом з дівчатами. Вона краще розвинеться не в місті, а по селах та хуторах, де вона має готувати культурних господарів, бо сільське господарство – то наша споконвічна справа. Але при сучасному поділі селянської землі на дрібні клаптики треба високо підняти науку господарську, щоб з якоїсь ризи землі вибрати все можливе. Тим-то природознавство мусить панувати в майбутній школі на Україні. Разом з господарством у школі учні повинні знайомитися хоч взагалі з технікою тієї фабричної продукції, що більше за все існує на Україні – цукор, пиво, спирт, залізо й т. ін., а це теж дуже тісно пов'язане з природознавством. Поряд з цим мусить іти історично філологічне навчання й естетичний розвиток. Причому, окрім своєї рідної історії, слід докладніше зупинитися на тих країнах, що більше внесли нового й цінного до загальнолюдської скарбниці добра, краси, культури і науки. Методом найкращим має бути самодіяльний дослід – не тільки в природознавстві, але й у гуманних науках, самостійна праця, розгляд історичних подій, географічних умов спільно з дітьми, широке користування екскурсіями як з реальними, так і з гуманно-громадськими завданнями. До кожної науки діти додають свої виробы малюнком, ліпленням, графічними діаграмами, картами абощо. Через це малярство й ліплення мусять іти слідом за усіма лекціями. Так само як у природознавстві усе ведеться дослідом, на зразкових грядках в саду, на полі. Виховання мусить мати метою виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків, з незалежним, високорозвинутим розумом, братерським почуттям до всіх людей, людину здатну до роботи, таку людину, яка ніде, ні при яких обставинах не загине морально і фізично й проведе в життя свою незалежну думку. Задля цього перш за все треба дбати про фізичне здоров'я дитини, розвивати звичку до роботи й до незалежної дум-

ки, будити й зміцнювати усім ладом шкільного життя громадське почуття дітей, увагу до своєї й до чужої особи (самодіяльність, гуртова праця, кооперативні заходи).

Педагоги, які б вели українську школу, мусять бути зв'язані однією ідеєю й захоплені однією натхненною метою створити першу, найкращу у нас школу, яка б сприяла розвиткові кращих сторін національної душі, переробляла б на добро поодинокі злі риси й утворювала б справді піднесену моральну атмосферу. Навчання спочатку краще від усього ведеться, коли наука не розірвана на невеличкі клаптики по руках різних учителів, а коли один веде цілу групу лекцій методами можливої концентрації; тим-то у перших класах бажано мати не більш як 2 – 3 учителі. Кожен учитель не може забувати, що він весь час, кожную хвилину вчить і виховує дітей, й виклад його, його метод навчання мусить іти вкупі з інтересом і етикою дитини. Звісно, жодних кар, ані нагород не повинно бути. Як і усе нове, така українська школа викличе багато суперечок, незгоди й т. ін. Виростаючи серед несприятливих для усякої національної роботи обставин, вона в перші часи матиме мало допомоги в суспільстві. От через що бажано, щоб вона, як і багато європейських нових шкіл, виростала не в місті, а в здоровому степовому повітрі, щоб це був інтернат, навколо якого згуртувалися б справді ідейні педагоги, що присвятили цій справі своє життя, віддали йому найкращі скарби своєї душі. І тоді там, випробувавши найкращі сучасні методи, вони справді виробили б сталі, корисні, поступові принципи й засоби нової української школи, майбутньої школи! Але час іде, й народ, що не має своєї школи, пасе задніх! Йому замкнено двері до пишного розвитку своїх культурних сил, він приречений на пригноблене становище, на постійне вживання чужого хліба; живе він не своєю живою думкою, а чужим розумом. Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Україні.

Русова С. Ф. Ідейні підвалини школи / С. Ф. Русова // Світло. – 1913. – № 5. – С. 33 – 39.

МАТЕРИАЛЫ ПО РЕФОРМЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ. ПРИМЕРНЫЕ ПРОГРАММЫ И ОБЪЯСНИТЕЛЬНЫЕ ЗАПИСКИ, ИЗДААННЫЕ ПО РАСПОРЯЖЕНИЮ г. МИНИСТРА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ*

Особое совещание, собранное в апреле 1915 г. под председательством графа П. Н. Игнатъева, установило общие положения, на которых должна строиться новая школа.

Для детальной разработки этих положений, составления нового устава, установления типов школы, построения учебных планов и программ Министерство избрало из среды педагогов целый ряд лиц. Этим лицам было поручено образование различных комиссий для разработки того или иного специального вопроса, главным же образом выработки учебных планов и программ.

Прежде чем комиссии могли приступить к исполнению возложенных на них обязанностей, было необходимо рассмотреть целый ряд вопросов, от решения которых зависело дальнейшее направление работы каждой комиссии. С этой целью председатель каждой комиссии, а также некоторые их члены были приглашены на заседания, проводившиеся в Министерстве под председательством товарища министра профессора В. Т. Шевякова. Таких заседаний было 10 (7, 8, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 27 и 28 мая), и на них были обсуждены следующие вопросы: 1) объем сведений, необходимых для поступления в первый класс средней школы; 2) число учебных недель в году; 3) установление предметов первой ступени; 4) предельное число часов занятий в неделю в каждом классе первой ступени; 5) количество недельных часов по каждому предмету в каждом классе первой ступени; 6) основные

* Збірник „Матеріали по реформі середньої школи” (1915) створений Міністерством народної освіти на чолі з міністром П. М. Ігнатъевим і опублікований для широкого обговорення громадськістю. Він містить загальні підходи до реформування освіти, навчальні плани і програми для середньої школи. Проект реформи школи є результатом роботи численних нарад попечителів учбових округів, директорів шкіл, відомих учених при Міністерстві народної освіти на чолі з міністром освіти протягом лютого – травня 1915 р. Демократичний проект П. М. Ігнатъева, який позитивно ставився до ідеї створення української школи, не був реалізований через суспільно-політичний устрій, державну освітню політику ініціювання і гальмування реформ, тобто небажання змінювати діючу систему шкільної освіти.

типы средней школы второй ступени и предметы, подлежащие изучению в ней; 7) предельное число часов занятий в неделю в каждом классе второй ступени; 8) количество недельных часов по каждому предмету в каждом классе того или иного типа второй ступени; 9) семестровая система в средней школе и 10) способы оценки и проверки познаний учащихся.

При обсуждении вышеуказанных вопросов совещание под председательством товарища министра исходило прежде всего из тех указаний, которые были установлены совещанием, проводившимся под председательством графа П. Н. Игнатьева, и сущность которых сводится к следующим положениям:

Школа должна быть: 1) национальной; 2) самодовлеющей, т.е. дающей общее образование и не имеющей непосредственной целью подготовку в высшие учебные заведения, 3) семилетней и 4) состоящей из двух ступеней: первой с трехлетним и второй – с четырехлетним курсом обучения.

Кроме того, особое совещание высказалось за согласование курса первой ступени с курсом первых трех классов высших начальных училищ, следствием чего является единство школы в первой ступени и отнесение развития (бифуркация) средней школы уже ко второй ее ступени.

Руководствуясь данными указаниями, совещание в своих ответах на поставленные ему вопросы пришло к следующим выводам.

В среднюю школу должны приниматься дети от 10 – 11 лет с теми приблизительно познаниями, которые требуются законом и теперь от поступающих в первый класс гимназий и реальных училищ; учебный год должен иметь не менее 32 недель, причем летние каникулы не должны продолжаться более 2,5 месяцев.

Предметы, изучаемые в средней школе, делятся на образовательные и воспитательные, причем в программу первой ступени средней школы входят:

1) образовательные предметы: Закон Божий, русский язык, математика, история, география и естествоведение;

2) воспитательные предметы: рисование с черчением, пение (и музыка), физические упражнения (гимнастика, танцы, ручной труд).

Число недельных часов по классам этой ступени устанавливается в следующих пределах: в 1 классе – 24, во 2 и 3 – не больше 27, причем не менее шести часов из этого количества в каждом классе должны быть определены на воспитательные предметы и число часов, на образовательные предметы, не должно превышать 18 в первом и 21 ч. во 2 и 3 классах.

На основании этих данных составлена следующая таблица уроков первой ступени.

А. Образовательные предметы

№ п/п	Предмет	I кл.	II кл.	III кл.	Всего
1.	Закон Божий	2	2	2	6
2.	Русский язык	6	6	6	18
3.	Математика	4	4	4	12
4.	История	2	2	2	6
5.	География	2	2	3	7
6.	Естествоведение	2	2	2	6
Итого		18	18	19	55

Б. Воспитательные предметы

№ п/п	Предмет	I кл.	II кл.	III кл.	Всего
1.	Физические упражнения	3	3	3	9
2.	Рисование	2	2	3	7
3.	Пение	1	1	1	3
4.	Практические занятия по естествоведению	1	1	1	3
Итого		7	7	8	22
Всего		25	25	27	77

Что касается воспитательных предметов, то совещание признало возможным, кроме вышеозначенных обязательных для всех учебных заведений часов, допустить в тех учебных заведениях, в которых это будет признано целесообразным и выполнимым, дополнительные часы на пение и музыку, танцы и ручной труд, по три часа в неделю в каждом классе.

**Таблица уроков всех типов выразится
в следующем виде**

Классы	Новогуманитарная					Гуманитарно-классическая					Реальная				
	IV	V	VI	VII	Всего	IV	V	VI	VII	Всего	IV	V	VI	VII	Всего
А. Образовательные предметы															
1. Закон Божий	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
2. Русский язык	5	5	4	5	19	5	3	4	4	16	5	4	3	4	16
3. История	3	3	4	4	14	3	3	3	3	12	2	3	3	3	11
4. Математика	4	4	4	3	14	4	3	3	2	12	4	4	4	5	17
											4	6	6		22*
5. Физика (космогр.)	2	3	2	2+2	11	2	2	2	2+1	9	2	2	4	3+2	15
6. Химия	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
7. Логика	-	-	-	2	2	-	-	-	2	2	-	-	2	-	2
8. Новый язык	5	5	4	4	18	2	4	5	4	15	4	3	3	3	13
9. География	2	2	2	-	6	2	2	-	-	4	2	2	2	-	6
10. Естествоведение	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	2	2	2	3	9
														2	2*
11. Древний язык	-	-	-	-	-	5	6	6	6	23	-	-	-	-	-
Итого	23	24	24	24	94	25	25	25	26	101	23	24	25	25	99
															97
Б. Воспитательные предметы	Новогуманитарная					Гуманитарно-классическая					Реальная				
	IV	V	VI	VII	Всего	IV	V	VI	VII	Всего	IV	V	VI	VII	Всего
1. Практические занятия по физике и химии	1	1	-	-	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
2. Физические упражнения	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12
3. Рисование	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
											3*				3
4. Ознакомление с памятниками искусства	-	-	1	1	2	-	-	1	1	2	-	-	-	-	-
5. Черчение	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
6. Практические занятия по физике	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
7. То же по химии	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
8. То же по естествознанию	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1		3
											0	0	0	1*	1
Итого	5	4	4	4	17	4	3	4	4	15	7	6	6	5	24
											7	5	5	5	22*

Материалы по реформе средней школы. Примерные программы и объяснительные записки, изданные по распоряжению г. министра народного просвещения. – Петербург : Сенат. тип., 1915. – 547 с. – С. 3 – 7.

* На математической ветви [...].

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ РІЗНИХ ТИПІВ ШКІЛ (1915)*

Таблиця 1.4

Діючий навчальний план для гімназій (1915), год

Предмети	Класи								Усього	
	1	2	3	4	5	6	7	8		
Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Російська мова	5	5	4	4	3	5	4	4	4	34
Латинська мова	-	-	5	5	5	5	5	5	5	30
Філософська пропедевтика	-	-	-	-	-	-	2	1	3	
Законознавство	-	-	-	-	-	-	-	2	2	
Математика	4	4	4	4	5	4	3	2	2	32
Фізика	-	-	-	-	-	3	4	3	10	
Історія	2	3	2	4	4	3	2	2	22	
Географія	2	2	2	2	2	2	-	-	10	
Німецька мова	4	3	3	3	3	2	3	2	23	
Французька мова	-	5	3	4	3	3	3	3	24	
Природознавство	2	2	2	-	-	-	-	-	6	
Малювання	2	2	1	-	-	-	-	-	5	
Чистописання	2	-	-	-	-	-	-	-	2	
Усього	26	28	28	28	27	28	29	29	223	

Таблиця 1.5

Діючий навчальний план для реальних училищ (1915), год

Предмети	Підготовчий клас	Класи								Комерційне відділення		Усього без підготовчого	
		1	2	3	4	5	6	Додатковий клас	Усього в осн. відділенні	5	6		
		2	2	2	2	2	2			2	2		
Закон Божий	4	2	2	2	2	2	2	2	2	14	2	2	12
Російська мова	6	5	5	4	4	4	4	4	4	30	4	4	26
Німецька мова	-	5	4	4	4	3	3	3	3	26	3+1	3+1	25
Французька мова (або інша)	-	-	5	5	4	3	2	2	2	21	3+1	2+1	21
Географія	-	2	2	2	2	2	-	2	2	12	2	2	12
Історія	-	2	2	2	3	3	4	3	3	19	3	4	16
Законознавство	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	-	-	-
Математика	6	4	4	4	6	6	6	5	5	35	2	3	23
Фізика	-	-	-	-	-	3	4	3	3	10	3	4	7
Природознавство	-	2	2	2	2	2	3	2	2	15	2	-	10
Малювання	2	2	2	2	2	2	2	2	2	14	-	-	8
Креслення	-	-	-	2	1	-	-	-	-	3	-	-	3
Чистописання	4	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Письмоводство і книжководство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	-	8
Усього	22	26	28	29	30	30	30	30	203	30	30	173	

Матеріали по реформі середньої школи. Приблизні програми і пояснювальні записки, видані за розпорядженням г. міністра народного просвічення. – Петербург : Сенат. тип., 1915. – 547 с. – С. 9 – 10.

* Діючі навчальні плани, за якими здійснювалося навчання в гімназіях і реальних училищах, наведено для порівняння з проєктованими навчальними планами Міністерством народної освіти на чолі з П. М. Ігнат'євим.

**ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА
МИНИСТЕРСТВУ НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ
ОБ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЕ (1916)***

Мы берем на себя смелость просить ваше сиятельство в интересах народных масс русской Украины и Галичины, жаждающих истинного просвещения, войти в обсуждение затронутого нами в предыдущем изложении вопроса о рациональной постановке школы для малорусского населения, природный язык которого должен лежать в основе обучения. Мы полагаем, что приведенные выше соображения являются убедительным доказательством преимущества школы, родной по языку учащимся, и в фактах последнего времени находим указания на то, что и правительство в принципе стоит на той же точке зрения. Предоставление польскому населению права учреждать в Привислинском крае частные школы с польским языком преподавания, сочувственное отношение съезда попечителей к преподаванию в русской школе инородцам Закона Божьего на родном языке учащихся, причем под иногородцами, по-видимому, разумелось и белорусское население западных губерний – все это факты, свидетельствующие о наступающем сдвиге учебного ведомства с прежней позиции, связанной с националистическими тенденциями. Если, как надо надеяться, задачей предстоящей школьной реформы будет поворот школы в сторону чистого просвещения, без побочных задач политического характера, то и вопрос об украинской школе не может быть оставлен учебным ведомством без нового освещения.

Исходя из этих соображений, мы считаем своим нравственным долгом представить вашему сиятельству нижеследующие пожелания как вывод из нашего опыта местных людей, близко знакомых с украинским народом и его духовною жизнью, не чуждых

* 14 серпня 1915 р. делегація у складі Ф. І. Матушевського, С. Ф. Русової, супроводжувана членом Державної думи С. А. Ивановим, відвідала міністра освіти П. М. Ігнат'єва, якому вручила доповідну записку про народну школу в Україні.

школьному делу и следивших за поучительным примером национальной украинской школы в областях закордонной Руси:

1. В начальных школах губерний и областей с малорусским населением школьное преподавание следует вести на украинском языке, во всяком случае, в младших классах.

2. Русскому языку должно быть отведено видное место в программах в качестве обязательного предмета, изучение которого должно быть поставлено настолько основательно, как этого можно требовать для языка общегосударственного, языка большого культурного значения и мировой литературы.

3. Школьные руководства и пособия необходимо по языку и содержанию приспособить к условиям жизни местного населения. В программу преподавания начальных школ желательно ввести в соответственных размерах изучение украинского языка, истории и географии Украины.

4. В учительских и педагогических школах края необходимо ввести изучение украинского языка, украинской литературы, истории и географии, а в высших учебных заведениях края – кафедры украиноведения в целях подготовки преподавательского персонала для педагогических школ и курсов.

5. Частные школы с преподаванием на малорусском языке необходимо допустить к свободному функционированию при одном обязательном условии, чтобы русский язык занимал в программах таких школ соответствующее место. Учреждение таких школ было бы полезно для самого министерства, которое находило бы в их работе материал для выработки программ украинского преподавания и для оценки применяемого в них учебного материала.

6. В восточной Галичине и Буковине необходимо восстановить в прежнем виде украинские школы как низшие, так и средние с украинским языком преподавания, но с той разницей, что вместо польского и немецкого языков обязательным для изучения языком должен быть русский. В связи с этим учительским семинариям и курсам необходимо вернуть их прежний украинский характер. В

Львовском университете необходимо восстановить чтение лекций на украинском языке, а также ввести новые украинские дисциплины в университетской программе. Наконец, необходимо вновь разрешить свободную деятельность “Просвіт” и других украинских общественных организаций, преследующих просветительские и научные цели¹.

Докладная записка Министерству народного просвещения об украинской школе. – М. : Укр. жизнь, 1916. – 22 с.

¹ Следуют подписи.

Игнатъев П. Н.
ОЧЕРК О РУССКОЙ ШКОЛЕ

II* 1 2

Какую же новую школу желало провести в жизнь Министерство народного просвещения 1915 – 1916 гг., перед которым сама жизнь, несмотря на все гонения на школу, поставила задачу: как бы свести воедино все „благие пожелания”, так как чувствовалось, что страна накануне великих внутренних событий?

Положения, которые должны были лечь в основу русской школы, сводились к нескольким принципам.

Вся школа должна быть построена на педагогических началах, и все требования государственного или общественного характера должны преломляться в этих началах, подчиняясь требованиям педагогики, научными методами устанавливаемыми.

Педагогическая задача школы – возможно, полное использование природных дарований ученика и достижение, возможно, полного, на данном уровне обучения, развития его умственных и физических способностей путем активной самодеятельности.

Исходя из этого краеугольного положения, было признано, что при соблюдении этого требования государственная школа должна быть демократическая, прежде всего. Под этим положением понимается принцип единой школы, т.е. школы, ступени которой согласованы и дают возможность всякому обывателю без особых затруднений пройти весь их цикл, начиная от начальной народной школы, кончая высшей – университетом. Это же положение предъявляло требования и к внутреннему содержанию школы: она должна

* Міністр народної освіти П. М. Ігнат'єв усунутий з посади за демократичні погляди 1916 р. і після Лютневої революції 1917 р. переїхав із сім'єю до Кисловодська, у вересні 1918 р. заарештований більшовиками, звільнений на вимогу міської ради, після чого виїхав за кордон, помер у 1945 р. у Канаді, де й написав роздуми про започатковану ним освітню реформу. Рукопис зберігається в Державному архіві Російської Федерації.

¹ Публикується по машинописному тексту – ГАРФ. Ф. 5881. Оп. 1. Д. 319. Л. 1-36.

² Опущена первая глава, где дается краткий обзор деятельности Министерства народного просвещения до назначения П. Н. Игнат'єва на пост министра.

отвечать интересам большинства населения, быть близкой к жизни; соотношение различных видов просвещения массы населения, сама постановка прохождения в них курсов должна быть так согласованно поставлена, чтобы давала в результате наименьший процент неуспевающих или неудачников, наименьший процент не заканчивающих ту или другую ступень школы. Каждая ступень этой единой школы должна представлять с педагогической точки зрения нечто самостоятельное и законченное, давая своим ученикам законченную на определенном уровне степень развития.

Наконец, тот же принцип демократичности в школе неизбежно вносит значительные изменения в порядок управления школой, предоставляя ей большую или меньшую автономность внутренней жизни [...].

Школа должна быть национальна – в смысле возможно более широкого использования национальных, этнографических и иных поместных особенностей своих учеников. Школа должна развивать самостоятельность учеников и в своих методах быть лабораторной (экспериментальной), активной, трудовой.

[...] Министерство 15 – 16 г. решительно отказалось видеть в школе ту или иную форму политического воздействия на население и полагало, что его задача – расширить границы просвещения страны. В разработанных проектах Министерство старалось полнее передать вышеизложенные положения.

Вся русская государственная школа была признана единой, разделенной на ступени по возрастным категориям юношества, причем эти ступени, имея сами по себе совершенно самостоятельную законченную программу, допускали беспрепятственный переход от одной к другой, до высшей школы включительно. Каждая ступень профессиональной школы была основана на определенной ступени общеобразовательной школы, давая тем самым возможность абитуриентам низшей ступени общеобразовательной школы найти свободный доступ к соответствующей профессиональной школе.

Основной ступенью была признана низшая начальная школа сроком в 4 года с возможностью сокращения этого срока до 3 лет или продолжением его в соответствии с местными условиями (финансовыми, этнографическими – смешанное население). Второй

основной ступенью была признана высшая начальная школа с продолжительностью курса в 4 года. Третья ступень, средняя школа, в узком смысле должна быть создана в виде самостоятельной четырехклассной гимназии с правом поступления туда лиц, уже окончивших высшую начальную школу, или тех, которые при проверке показали знания на уровне окончивших высшую начальную школу. Окончившим курс этой ступени должен быть открыт доступ во все высшие учебные заведения.

Внутренняя конструкция первых двух ступеней не вызвала сомнений, так как они имеют дело с возрастом, когда еще способности, настроения и вкусы мало различаются и во всяком случае еще не могут быть достаточно твердо зафиксированы. Помимо того, объем педагогической работы, количество необходимых знаний, которые могут быть предметом этих ступеней, являясь основными общеобязательными, можно преподавать ученикам в полном объеме. Однако даже на этих ступенях, особенно на второй, в целях формирования самостоятельности в юношестве намечалась необходимость дополнительных необязательных часов, дающих выход именно при разрешении вопроса о наиболее полной индивидуализации воздействия школы на своих учеников. Гораздо сложнее этот вопрос решается для третьей ступени. К этому времени в мыслях, вкусах, наклонностях и способностях юношей происходит значительная дифференциация. Не могла с этим не считаться и прежняя русская школа. Она наметила два направления – классическое и реальное. Но, признавая полноправное значение как фактора образовательного лишь за первым, она придавала совершенно второстепенное, как бы прикладное значение второму, реальному. С этим давно перестали мириться педагоги [...]. Министерство все время вело с этими направлениями упорную борьбу.

Иначе посмотрело на дело Министерство 15 – 16 гг. Оно <...> (ставило) себе целью, возможно, полное развитие природных дарований ребенка и юноши и усматривало, что этим отдельным свойствам и наклонностям мозговой (умственной) деятельности соответствуют большие области мировоззрения, научной работы и концепции, и потому невозможно требовать и фиксировать, что лишь один род мозгового (умственного) развития соответствует

понятию законченного среднего образования, другой же нет. Министерство полагало, что понятием законченного среднего образования, открывающего возможность работать в высшей школе, а также открывающего определенные потенциальные приспособленности к работе в жизни, определяется лишь степень развития и подготовленности в данном направлении мозговой (умственной) деятельности.

Разрешить поставленную задачу можно было двумя путями. Члены Государственной думы в своих предположениях высказались за возможность идти тем же путем, что и в первых двух случаях, т.е. ввести общий для всего состава обязательный курс и находить решение задачи об индивидуализации преподавания путем сокращения времени, отведенного на обязательный курс и широкое развитие схемы необязательных и дополнительных часов.

Отдавая должное идеальной ценности и правильности этого взгляда и решения, Министерство полагало, что в чистом виде такая школа могла быть лишь в крайне небольшом объеме, при безграничности расходуемых на нее средств (так в тексте. – *Ред.*), так как вызвало бы громадные расходы по содержанию состава руководителей, меняющегося сообразно случайному составу учеников и их наклонностей. В масштабе общедоступных широко распространенных государственных школ с несколько ограниченным бюджетом идеал этот непостижим, и пришлось остановиться на мысли о подведении естественных, нормальных, научно зафиксированных различий в дарованиях и наклонностях юношества под некоторые рубрики и рамки. Вот почему Министерство вместе с работавшими в комиссиях членами Государственной думы остановилось на мысли о полифуркации на третьей ступени единой школы³. Были выработаны схемы предметов, часов и их сочетание, дающее на первый случай направления: 1. Классическое (с латынью). 2. Неоклассическое и неогуманитарное с развитием новых языков, и особенно русского. 3. Математическое. 4. Естественно-историческое.

³ Полифуркация есть разделение курсов на определенные сочетающиеся схемы проходимых предметов, согласованные с определенными способностями и направлениями и мысли учеников. – *Прим. Док.*

Во всех этих направлениях определенный минимум общих общеобязательных познаний был выдержан, поэтому каждое из направлений давало законченное развитие в данных дисциплинах своим ученикам. Но все эти направления должны давать своим абитуриентам законченное в данной области среднее образование, предоставляя возможность в дальнейшем получать высшее образование как в соответствующих общеобразовательных научных дисциплинах, так и по техническим специальностям. Во всяком случае программы этой третьей ступени школы были разработаны специальными комиссиями в целях достижения совершенно самостоятельного законченного образования. Средняя школа ни в коем случае не должна брать на себя задачу готовить своих учеников к высшей школе. Эту служебную задачу возлагать на среднюю школу не следует, и в этом, быть может, нужно видеть один из главных недостатков гимназий толстовских. Она была лишена всякого жизненного и педагогического, самостоятельного значения и являлась исключительно подготовительной для высшей школы. Не могущие попасть в высшую школу, оставались „неудачниками”, без нормальной подготовки к жизни.

Выработанные программы должны быть признаны лишь примерными, направляющими. Характер управления школы изменялся в том смысле, что преобладающую роль нужно было отвести педагогическим советам. Под их руководством преподаватели должны разрабатывать программы соответственно с общими требованиями и учетом среднего состава местных учеников. Для тесной связи с населением на этой третьей ступени, ввиду более сложных педагогических и воспитательных задач, разрешаемых ею, считалось необходимым наличие родительских комитетов.

Предполагалось, что в первых двух ступенях этот контакт мог бы устанавливаться в достаточной степени участием в управлении школой представителей общественного управления.

Кроме этой нормальной схемы средней школы, Министерство принимало во внимание крайнюю потребность возможно быстрого увеличения кадров наших интеллигентных сил, полагало возможным наметить наличие для крупных интеллигентных городских центров семиклассных гимназий. Оно полагало, что если для детей

менее культурных семей, из которых поступают в школу дети неграмотные, а родители не могут себе позволить ставить задачей непременно прохождение (детьми) всех ступеней школы, до высшей, намеченная выше схема являлась наиболее жизненной, то, с другой стороны, для детей из культурных семей, получающих свое первое образование в семье, задерживать их в течение не менее 7 лет на первых двух ступенях являлось бы неэкономичным. Не считая начального образования в семье, курс высшей начальной школы может, по мнению многих, быть пройден таким составом класса в три года, особенно если этим ученикам ставится задача – закончить весь цикл 3-х ступеней. В последнем случае за эти три года они могут свободно закончить все то, что проходится в высшей начальной школе, кроме тех немногих частей программ ее, которые носят характер, придающий ей законченность образования. При этой конструкции три первых класса заканчивали бы прохождение высшей начальной школы, а, начиная с четвертого, – прохождение последующих четырех классов, до 7-го включительно, совпало бы с третьей ступенью нормальной школы. Нельзя не отметить, что эта мысль Министерства подвергалась значительной критике с разных сторон, причем главным образом со стороны работников высшей начальной школы, опасавшихся, что сохранение типа гимназии со смешением двух ступеней, нарушая целостность всей схемы, может отразиться нежелательно на программах и нормативном развитии высшей начальной школы.

Следует остановиться еще на одном признаке, который должен повлиять на все три ступени школы. Это привитие в методах лабораторного (экспериментального), трудового, активного начала как важнейшего фактора в выработке самостоятельности ученика. Самостоятельного значения этому фактору педагогическая мысль не придавала, но полагала, что этим принципом должна быть проникнута любая работа и школа везде, особенно в русских условиях, где приходилось бороться со схоластичностью школы, с тенденцией к преобладанию отвлеченного мышления, работы памяти и воображения больше, чем понимания, эвристических⁴ стремлений и

⁴ Самостоятельное стремление к отысканию решения. – *Прим. Док.*

систематического анализа, стремления к количеству отработанного учебного материала, вместо выработки умения пользоваться методами его накопления, приобретения навыков труда самостоятельного в той или иной области. То несколько легкомысленное, часто отрицательное отношение к труду, и к труду физическому в частности, столь присущее школьной массе на Руси, в значительной степени обязано ложным педагогическим методам старой школы. Образование Руси требовало особенного внимания в этой области, и несколько резкая с подчеркиванием постановка этого вопроса на очередь оправдывалась отмеченными явлениями. Средняя школа, без сомнения, страдала этим дефектом методов в особенности, но не была свободна от него и школа народная.

Стремление школьника народной школы пристроиться вне родной деревни, хотя бы на плохо оплачиваемую работу, помимо общих тяжелых условий жизни в толще крестьянского населения, имело своим началом и было обязано тенденции школы и школьного учителя.

В средней школе это стремление к легкому бюрократическому труду, помимо всего прочего, искусственно поощрялось системой предоставления прав и гражданских преимуществ абитуриентам школы.

Министерство 15 – 16 гг., руководствуясь чисто педагогическими мотивами, полагало, что школа должна быть исключительно учебным учреждением, и значение аттестатов должно быть сведено к документу, свидетельствующему о прохождении курса определенного числа предметов и, быть может, о степени усвоения основных положений пройденных предметов, но ни в коем случае не предоставлять при этом ученикам каких-либо служебных прав или преимуществ. Последнее, являясь пережитком исторического прошлого, подлежало бы определению соответствующих учреждений, пользующихся служебным трудом абитуриентов школы. Некоторые же преимущества общественно-сословного характера, по мнению Министерства, должны бы быть разрешены общим законодательством в порядке завершения полного уравнивания сословий, если наименование таковых по общегосударственной конституции еще было бы признано необходимым, несмотря на ряд государственных актов последнего десятилетия.

Оздоровление средней школы не могло остановиться на этом; тесно связана с ним широкая, педагогически правильная постановка подготовки учебного персонала. Министерство 15 – 16 гг. наметило широкую схему в этом отношении. Оно полагало, что делу подготовки педагогического персонала следовало уделить всевозможное внимание, предусмотрев целостную схему этой подготовки, проникнутую единством объединяющей ее мысли. На вершине всей схемы предполагалось создать центральный педагогический музей, где могло бы быть собрано все, что педагогический опыт накопил за истекшие годы. Для разработки этого материала, использования его в научной работе намечалось создание педагогической академии при музее, где педагогические вопросы могли разрабатываться лучшими научно подготовленными специалистами. Порайонные музеи с некоторыми кадрами при них из выдающихся руководителей, педагогов дополнили бы эту часть схемы, имея целью главным образом углубление и освежение познаний готового педагогического персонала, служа центрами для педагогической работы, педагогических съездов.

Для подготовки персонала школ третьей ступени предполагалось создать педагогические институты как нормальную специализацию для лиц, оканчивающих основные научные курсы университета. Однако, кроме этого нормального типа учреждений для районов России, где трудно было ожидать быстрого развития университетской жизни, допускалось создание особых педагогических институтов, в которых педагогические дисциплины изучались бы наряду с прохождением курса университетского объема по дисциплинам, соответствующим специализации. При условии развития намеченной схемы отпадала необходимость сохранения той системы подготовки персонала средней школы, какая существовала до последнего времени. Лишь при осуществлении намеченных реформ можно было ожидать оздоровления всей средней школы, а отсюда и оздоровления, как высшей школы, так и первых двух ступеней нормальной школы, естественно находящихся в зависимости от интеллигентных сил – абитуриентов средней школы.

Игнатъев П. Н. Очерк о русской школе / П. Н. Игнатъев // Педагогика. – 2000. – № 2. – С. 52 – 59.

Завдання

1. Випишіть з документа „Основные положения устройства общеобразовательной средней школы” основні положення нової загальноосвітньої середньої школи початку ХХ ст. Дайте їм оцінку з позицій сьогодення.

2. Охарактеризуйте закон про приватні навчальні заклади 1912 р. і випишіть його позитивні та негативні особливості.

3. Порівняйте і проаналізуйте діючі та проєктовані навчальні плани для різних типів навчальних закладів початку ХХ ст.

4. Знайдіть і випишіть цитати про обґрунтування вітчизняними освітянами напрямів та принципів реформування шкільної освіти в Україні на початку ХХ ст.

5. Законспектуйте та дайте оцінку Проєкту української школи Я. Ф. Чепіги крізь призму сьогодення.

6. Випишіть із твору С. Ф. Русової „Ідейні підвалини школи” цитати, які відображають розроблені нею вимоги до розвитку шкільної освіти в Україні, та проаналізуйте їх.

7. Охарактеризуйте проєкт розвитку шкільної освіти П. М. Ігнатєєва, доведіть його новачітність і перспективність.

8. Прокоментуйте вислів П. М. Ігнатєєва: „Школа должна быть национальна – в смысле возможно более широкого использования национальных, этнографических и иных поместных особенностей своих учеников. Школа должна развивать самостоятельность учеников и в своих методах быть лабораторной (экспериментальной), активной, трудовой”.

9. На основі рекомендованих документів визначте ідеї щодо розвитку шкільної освіти на початку ХХ ст., які актуалізуються на сучасному етапі її розвитку.

Тема рефератів, курсових робіт

1. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в імперську добу.
2. Вплив громадсько-педагогічного руху на реформування шкільної освіти в Україні на початку ХХ ст.
3. Проект розвитку української школи Я. Ф. Чепіги.
3. С. Ф. Русова про реформування шкільної освіти в Україні.
4. Принципи розвитку шкільної освіти у проектах вітчизняних освітян початку ХХ ст.
5. Проект реформування шкільної освіти П. М. Ігнат'єва.
6. Структура і зміст шкільної освіти в Україні на початку ХХ ст.

ЧАСТИНА II.

**ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКЕ
РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1920)**

Основними причинами реформи шкільної освіти за часів Центральної Ради (початок березня 1917 – 29 квітня 1918) були політичні (зміна політичного ладу – проголошення Української Народної Республіки) і педагогічні (потреби зміни шкільної практики). На відміну від реформування в умовах імперської системи реформа за ЦР здійснювалася в контексті докорінних соціально-політичних змін, розбудови української держави, що дало позитивні результати. Вона поєднала в собі ініціативу „згори” – уряду та „знизу” – громадськості.

Визначені українськими освітніми діячами (М. С. Грушевський, О. Ф. Музиченко, В. П. Науменко, С. Ф. Русова, С. О. Сірополко, І. М. Стешенко, П. І. Холодний, Я. Ф. Чепіга, І. М. Юцишин та ін.) пріоритетні принципи реформування стали основою державної національної освітньої політики: демократизація освіти (рівний доступ усіх верств суспільства до здобуття шкільної освіти; запровадження державно-громадської системи управління освітою, різних типів навчальних закладів; право педагогів на вибір підручників, методів навчання); націоналізація освіти (її планомірна українізація і дерусифікація; забезпечення прав національних меншин); гуманізація освіти (створення умов для розвитку й реалізації здібностей, розумового розвитку дитини); єдиної школи (наступність усіх її ланок, змісту освіти); зв'язок школи з навколишнім життям дитини; науковий (базування реформи на ідеях психолого-педагогічної науки); трудовий (діяльний – уведення активних методів навчання, ручної праці); поліфуркація, безплатність і обов'язковість навчання; світськість (вивчення релігійних предметів за бажанням батьків).

Означена реформа здійснювалася за провідними напрямками: створення *структури* шкільної освіти – побудова національної світської виховуючої діяльної (трудової) єдиної 11-річної загально-

освітньої школи з поліфуркацією або професіоналізацією старшої ланки як основної складової національної системи шкільної освіти; запровадження загального обов'язкового навчання в різнотипних державних і приватних навчальних закладах; організація системи *управління* на основі децентралізації, національно-персональної автономії (забезпечення національним меншинам рівних прав), переведення шкіл різних відомств до МНО; визначення *змісту освіти* – створення програм і підручників для здобуття учнями загальної освіти, що передбачала б гуманітарні та природничі знання, урахування національного, наукового і діяльного принципів, поєднання формального та матеріального підходів, зв'язку з навколишнім середовищем учнів; запровадження української мови та мов національних меншин як викладових, українознавчих предметів; розробка *методів навчання* – діяльні, активнотворчі; проголошення основною метою школи виховання на національних цінностях особистості, творчого громадянина; поліпшення матеріального забезпечення і фахової підготовки вчителя.

Діяльність керівних органів освіти (Генеральний секретаріат освіти, Міністерство народної освіти УНР) була обмежена в часі та розгорталася в кількох площинах: підготовка реформи (розробка документів відповідними комісіями та Генеральною шкільною радою із залученням учителів, членів ЦР, обговорення і схвалення їх на з'їздах, нарадах) та її реалізація, планування подальших кроків. Усе це свідчить про комплексний і системний підхід у здійсненні освітньої реформи.

Практичні результати реформи шкільної освіти: в *управлінні* – створення Міністерства народної освіти УНР, підпорядкування йому всіх типів шкіл; скасування шкільних округ; передача управління освітою губерніальним та районним комісарам; у *структурі* – відкриття різних типів державних і приватних українських шкіл; у *змісті освіти* – уведення до навчального процесу української мови і літератури, географії та історії України, ручної праці; вилучення Закону Божого, давніх мов; підготовка шкільних підручників українською мовою та мовами національних меншин; розробка і початок впровадження програми національного виховання; запровадження курсів українознавства для вчителів, посади вчителя української мови і літератури. Реформа шкільної освіти в період ЦР – це

перший згідно із проектним задумом практичний національний досвід у цій царині, тому є всі підстави назвати її першою українською. Вона була широкомасштабною і перспективною, бо несла значні кардинальні зміни в ідеологію і філософію освіти.

Розроблені педагогічні засади та започатковані напрями реформування шкільної освіти в Україні за часів ЦР знайшли своє продовження і за гетьмана П. П. Скоропадського (29 квітня – 13 грудня 1918). Найбільше практичних результатів виявлено в ході націоналізації шкільної освіти (відкриття українських шкіл, українізація діючих навчальних закладів тощо). З метою створення єдиної системи освіти об'єднано всі типи початкової школи, ліквідовано органи керівництва школами відомства Святого Синоду, підпорядковано Міністерству народної освіти і мистецтва військовій гімназії, уведено обов'язкове початкове навчання. У цей час зросли матеріальні видатки на розвиток шкільної освіти.

У цей період в освітньому просторі з'явилися і негативні тенденції: „оновлення” системи управління на основі централізації та реставрації імперської системи управління освітою (відновлення шкільних округ, ігнорування громадської думки). Більшість із розроблених Міністерством народної освіти в добу ЦР законопроектів не були реалізовані через низку зовнішніх (залежність Української держави від австро-німецької військової адміністрації, проросійські орієнтації) і внутрішніх причин (авторитарні форми правління, неоднозначне ставлення вчителів до освітніх змін, недостатній рівень реформаторського досвіду, фінансового забезпечення).

За часів Директорії Українська Народна Республіка (13 листопада 1918 – кінець 1920) повертається до досвіду реформування освітньої галузі в період ЦР, а ідеї української педагогічної громадськості стають підґрунтям цієї шкільної реформи, яка поєднала в собі ініціативу „згори” – уряду та „знизу” – громадськості.

Міністерство народної освіти УНР через підструктури (Рада міністра народної освіти, „Шкільна анкета” (комісія для розробки Проекту єдиної школи на чолі з П. І. Холодним), комісія для технічного проведення шкільної реформи в Україні, предметні комісії) проводило реформування за основними напрямками: в *управлінні* – ліквідація шкільних округ і відновлення принципів децентралізації, національно-персональної автономії; у *структурі* – запровадження

загального обов'язкового навчання; єдиної всестанової загально-освітньої виховуючої національно-державної діяльної (трудової) восьмирічної двоступеневої школи (I ступінь – молодша основна 4-річна школа; II – старша основна 4-річна школа, після закінчення якої можна продовжити навчання в 4-річній колегії (III ступінь) з профільними відділами або в 4-річних професійних школах; різноманітність державних і приватних дівочих, хлоп'ячих, змішаних навчальних закладів; у *змісті освіти* – спрямованість на здобуття учнями загальної освіти, що передбачала б гуманітарні та природничі знання на національному, науковому, діяльному дидактичних принципах (практичні заняття – ручна праця в 1 – 6 класах, активні методи навчання); концентричний підхід до побудови навчального матеріалу; поєднання формального та матеріального підходів до відбору змісту освіти; уведення обов'язкових навчальних предметів – Закон Божий, українська мова, література, історія та географія України; вилучення з навчального плану російської мови і літератури; розробка *національної системи виховання* – розумове, громадянське, трудове, фізичне, моральне; поліпшення матеріального становища та фахової підготовки *вчителя*. Реформа частково здійснювалася (фактично декларувалася) у складних внутрішніх та зовнішніх умовах, що й стали на заваді її реалізації.

Розроблена керівними органами освіти концепція національної освіти, утілена в Проекті єдиної школи та Статуті єдиної школи УНР, законах „Про державну мову в УНР”, „Про управління освітою в УНР”, „Про обов'язкове безплатне навчання”, була перспективною, широкомасштабною і могла кардинально змінити розвиток освіти в Україні, проте залишилася нереалізованою передусім через поразку національно-демократичної революції, зміну суспільного ладу – установа більшовицької влади на теренах України.

Генеральний Секретаріат України
СЕКРЕТАРСТВО СПРАВ ОСВІТНІХ
Канцелярія Генерального секретаря
Київ
13 жовтня 1917 року № 1359

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДНОСТІ*

Після великої російської революції для нашого народу, як і для всіх народів Росії, настала бажана воля.

Нині кожен народ може розвиватися повною мірою і будувати життя своє так, як треба для його щастя.

Але здобути щастя не можна без науки. Тільки вона вказує шлях до цього, тільки вона навчає, в чому те щастя.

Досі народів з оплачених ним податків давали тільки крихти. На ті крихти відкривали так звані народні школи. Звідти виганяли рідну мову і давали тільки початкову науку, яка не може просвітити очей народних.

Тепер справа змінилась. У школі повинно залунати вільне, правдиве слово.

На селах повинні закладатись вищі від початкових школи, в які можна буде переходити просто.

Нині все буде робитись для того, щоб просвітити народ, щоб довести дітей його до такої високої науки, яка потрібна для людського щастя.

А для того треба знати життя своє й чуже, старе й нове; – і правдиві про це знання діти народу будуть отримувати тепер в школі.

Ця школа віднині буде не тільки вільна думками і правдива. Вона буде рідна.

* Генеральний секретаріат освіти (орган управління освітою) з метою реалізації державної освітньої політики й рішень Другого Всеукраїнського педагогічного з'їзду публікує циркуляр „До Української людності” про запровадження в школі навчання рідною мовою, вивчення історії України.

Досі забороняли в школах розказувати про наше рідне життя, про історію народу, бо боялись, що просвічений народ захоче повернути свої права, відібрані у нього колись.

Досі не пускали в школу рідної мови, бо хотіли знищити наш народ; не давали розвиватися його духові. Тепер школа має бути рідна: в ній діти навчатимуться і чужого, і свого, знатимуть про своїх батьків та дідів, що працювали для нашого щастя.

Генеральний секретар народної освіти І. Стешенко
Директор канцелярії П. Зайцев

До української людності // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 12, арк. 7.

Холодний П.
ЄДИНА ШКОЛА*¹

I

Організація єдиної школи з безпосереднім переходом від нижчої до середньої школи, що давала б можливість всім дітям народу іти вперед залежно від свого таланту та бажання батьків, є в Данії, Швеції, Норвегії, Америці, Швейцарії, Австрії та в деяких містах Германії, як-от Мюнхен та Мангейм.

У Данії після загальної школи, де діти перебувають до 11 – 12 років, починається 4-річна школа з англійською та німецькою мовами, а потім ще 3-річна з трьома гілками: класичною, нових мов та природничо-математичною.

Дуже зручна і пристосована до демократичних кіл громадськості система норвезька. Після 3-річної загальної для всіх основи діти переходять до середньої 9-річної школи, де п'ять літ іде на реальну просвіту та чотири роки на класичну і вищу реальну.

В Америці після дитячого садка діти йдуть до 4-класної народної школи, потім до другої також 4-класної вищого типу, нарешті до 4-класної середньої. Перехід із школи до школи є вільним.

З огляду на те, що чотири роки для ґрунтового вивчення курсу гімназії не вистачає, Швейцарія починає так: загальна школа 6-річна, в старших класах її маємо паралельні відділи з окремою програмою для тих, хто йде в середню школу.

В Америці після чотирьох класів народної школи можна перейти до середньої.

* П. І. Холодний (товариш або заступник генерального секретаря освіти І. М. Стешенка) виклав основні положення Плану єдиної школи, розробленого Товариством шкільної освіти влітку 1917 р. і схваленого Другим Всеукраїнським учительським з'їздом 10 – 12 серпня 1917 р.

¹ План єдиної школи розробила спеціальна комісія Товариства шкільної освіти. Другий Всеукраїнський учительський з'їзд ухвалив цей план (див. постанови його в першій книзі „Вільної Укр. Школи”). Тепер при Секретаріаті народної освіти проводиться робота для детальної розробки плану єдиної школи з окремих дисциплін. Ця стаття є загальним начерком. Деталі й програми подаватимуться в нашому журналі в міру того, як їх виробить комісія (до кінця 1917 р. повинен з'явитися розроблений проект). Редакція.

Найбільш складна Мангеймська система, але ж вона забезпечує індивідуалізацію дітей залежно від їхнього хисту та безплатне навчання в середній школі. Пристосована вона до якогось міста чи певної округи, в котрій разом існують різноманітні школи, пов'язані поміж собою та суголосні.

Є окреме навчання для дітей недоумкуватих, нездатних до науки, знесилених, середнього хисту, нарешті талановитих, які не спромоглись за 8 обов'язкових років пройти всі класи народної школи і тому подібне: маємо 14 доріг залежно від обставин.

Усі ці 12-річні системи дають, окрім норвезької, вихід різноманітним здібностям дітей; усі бажають випустити в світ із закінченою, завершеною, цільною, хоч би й елементарною освітою.

Німці розробили ще кілька проєктів, щоб можна було запровадити єдину школу по всій Германії. Найбільш цікавим є проєкт проф. Рейна.

Усі діти від 6 – 12 років ідуть у 6-річну школу; в цій школі на четвертий рік починається вивчення нових мов і за три роки до кінця цієї школи вже видно, яка дитина до вивчення мов нездатна. Ті діти, що мають пройти тільки народну школу (обов'язкову – 8-річну), ідуть до 7 – 8 класів додаткових і таким чином закінчують народну школу. Коли станеться так, що за 8 років дитина не осилить 8 класів, тоді є гілки, що дають скорочену науку, але ж в обов'язку тієї ж самої 8-річної народної школи.

Інші діти після шестикласної ідуть до чотирикласної реальної школи. Ця школа дає освіту більшу за 8-річну народну, але ж меншу за середню школу.

Нарешті, частина дітей після шестикласної ідуть просто без екзамену в 6-річну середню школу, реальну або класичну.

II

Тепер після відомостей з практики інших культурних країн перейдемо до нашого плану. Дитина вступає до школи або безпосередньо із сім'ї, або після перебування в дитячому садку чи яслах. Складаючи повний план виховання дитини, треба подбати і про дитячу організацію. Оскільки організація дошкільного виховання по-

вною мірою залежить від плану шкільного навчання, почнемо розроблення плану єдиної школи з школи грамоти.

Дитині 7 років. Вона має багато спостережень та уявлень з життя, яке її оточує. З цих спостережень і треба починати, покладаючи їх в основу виховання та навчання дитини. Нічого іншого робити не потрібно, звичайно, якщо не викликає потреба пояснити та розвинути розуміння самого спостереження. Будь-яке поняття, що виходить за межі життя, даватиметься додатково до цих меж.

Додержуючи цього принципу, ми створимо національну школу, зміст якої відповідатиме також вимогам педагогічної науки. Ця перша школа нормально повинна бути 7-річною. Тільки за цей час можна досить повно використати та опрацювати відповідно до вимог науки те, з чим дитина переступила шкільний поріг, і тільки через цей час школа змогла би сказати, що вона підготувала дитину настільки, що та й чужого навчалась і свого не цуралась.

III

Навчання в цій школі організовуватиметься так.

Перші чотири роки йдуть на навчання грамоти й вивчення арифметичних дій з усіма числами та іменованих чисел; дробі проходять як пропедевтичний курс.

Окрім вивчення цих наук, ведуться бесіди на теми з навколишнього життя та природи, але ж не систематично. За чотири роки можна опрацювати багато матеріалу на основі природничих наук, історії та географії, і треба сподіватися, що дитина буде дивитися розумними очима на багато з того, що буде навколо.

На четвертий рік можна почати вивчення російської мови в тому обсязі, що належить їй як мові загальнодержавній. Методика мови має бути добре пристосована до практичних вимог життя.

На п'ятий рік навчання, коли вивчення грамоти треба вважати закінченим, іде вивчення рідної мови на основі граматичній з можливо широким використанням літературного матеріалу, особливо галузі народної творчості: вивчення мови ведеться систематично до кінця сьомого року. До цього ж часу приурочено закінчення систематичного курсу арифметики, поряд з яким мож-

на дати коротенько знання з алгебри, кінчаючи рівнем першого степеня.

З п'ятого року починається пропедевтичний курс природознавства, що розвивається таким чином. З початку беруть матеріал хоча б за схемою: вода, повітря, земля. Відомості про це даються не як скорочений курс фізики та хімії, води, повітря і землі, що звичайно ми тепер маємо по школах, але ж фізика та хімія як наукові методи є тільки знаряддям, яким можуть бути й інші науки, для розуміння того, що дитина бачила в цій сфері.

На шостий рік школи курс природознавства вивчатиметься так, щоб в основі був географічний метод; тоді діти знатимуть і про географічну мапу (карту), про поверхню суші, про море, земну кулю, підсоння та про населення землі, етнографічні ж відомості про наш народ будуть також тут дані.

Цей дворічний курс з підготовкою дальшого курсу географії, з одного боку, та курсу природничих наук з – другого; відомості з цих наук, але ж знову на основі близького, добре знайомого життя, увійдуть до курсу сьомого року навчання, де викладаються географія України та коротенька географія Росії, а також коротенький курс зоології або ботаніки та пропедевтичний курс хімії.

Історія починається з п'ятого року навчання; протягом трьох років вивчається елементарний курс історії України.

Для виховання дитини на формальному ґрунті паралельно систематичному курсу арифметики треба запровадити з п'ятого року навчання трирічний курс наочної геометрії. Російську мову можна було б почати теж з п'ятого року навчання, проводячи її теж на граматичній основі, щоб навчання її закінчити сьомим роком.

Бажано було б також познайомити дітей з основами ведення рахунку. Змісту курсу Закону Божого, а також питання про те, наскільки навчання його буде пов'язане з етичним вихованням дітей, ми тут розглядати не будемо, бо це питання не порушує загальноосвітньої основи нашої єдиної школи.

Звичайно, що, окрім цих предметів, школа користуватиметься не самою тільки наукою як засобом виховання дітей. Паралельно з наукою матимуть силу музика, малювання та фізичні вправи. Розклад цих предметів за роками навчання, хоч і входить до

нашої статті, але ж я його тут не наводжу, оскільки зробити це можна, коли потрібно, після прийняття того або іншого плану єдиної школи. Діти, пройшовши цю 7-річну школу, з педагогічного боку уявляють собі матеріал про основи рідного життя. Окрема дитина або на цьому припинить шкільну освіту або йтиме до середньої технічної школи та чотирирічної гімназії, де викладатимуться вже систематичні курси.

Поки що на цьому ми закінчуємо свій невеликий загальний нарис. Деталі ж проекту подамо трохи згодом.

Холодний П. Єдина школа / П. Холодний // ВУШ. – 1917. – жовт. – С. 66 – 68.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО ПЛАНУ УПРАВЛІННЯ НАРОДНОЮ ОСВІТОЮ НА УКРАЇНІ*

План управління освітою на Україні повинен відповідати трьом головним завданням: а) усім народам Української Республіки потрібно забезпечити вільний розвиток їхньої школи і взагалі освіти; б) щоб в освітній справі була певна єдність, яка забезпечувала б можливість спільними силами боротися з тією темрявою, що охопила нашу землю після чужого панування; в) децентралізація управління повинна бути по можливості ширшою.

Ці, на перший погляд, протилежні моменти один одного не виключають, отже, можна надати управлінню освітою такі форми, які б гармонічно їх сполучали.

Нижче подаємо план, що з'єднав принцип національно-персональної анатомії з принципом загальної координації управління освітою в державі.

План проведено по градаціях місцевої децентралізації управління. Може, кому здаватиметься незрозумілим, як організовано керування національною освітою, чим воно об'єднується, отже, треба показати окремо конструкцію управління національною освітою та конструкцію загальних об'єднуючих органів.

Виходячи з того пункту III Універсалу, де сказано: „народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні надаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права свободи самоврядування в справах їх національного життя”, загальне завідування справами народної освіти кожної національності передається відділам народної освіти при національних генеральних секретаріатах з шкільними рядами при них як законодавчими органами. На місцях під керівництвом відповідних секретарств закладаються національні ради освіти: обласні, губернські,

* План управління освітою в Україні розробила комісія Генеральної шкільної ради при Генеральному секретаріаті освіти під час наради щодо організації народної освіти в Україні (15 грудня 1917 р.), у якій узяли участь депутати від земств, органів міських самоуправлінь, учительських організацій. Над розробкою документа працювали відомі педагоги, освітні діячі, зокрема О. Ф. Музиченко, С. Ф. Русова, С. О. Сірополько, П. І. Холодний та ін.

повітові, міські, сільські й інші. В компетенцію національних органів входить все, що стосується освітньої справи даної національності за винятком загальнодержавних мінімальних норм, що встановлюються Генеральним Секретаріатом Освіти в законодавчому при ньому органі – Генеральній раді освіти. Ці мінімальні норми обов'язкові для всіх національностей, не повинні бути на шкоду жодному народові на Україні.

Об'єднуючим органом діяльності всіх національних культурно-просвітницьких інституцій цілої Республіки є Генеральне секретарство освіти. Воно є найвищим органом, що встановлює в справі керівництва і контролю мінімальні загальні норми, обов'язкові для культурно-просвітницької справи всіх національностей на території України, і регулює взаємовідносини окремих національностей на ґрунті культурно-просвітницької діяльності. В межах цих мінімальних норм і працюють національні органи освіти. На місцях аналогічним об'єднуючим органом повинні бути губернські ради освіти.

Сподіваємося, що управління освітою на цих підвалинах допоможе культурним синам усіх народів України стати в одну лаву, пліч-о-пліч на боротьбу з темнотою населення на Україні.

План управління освітою на Україні **Генеральне секретарство освіти**

Розділ I

Склад Генерального секретарства освіти

Генеральне секретарство освіти складається з Генерального секретаря, його товаришів, Генеральної ради освіти та Генеральної ради мистецтва.

Розділ II

Функція Генерального секретарства освіти

Генеральне секретарство освіти об'єднує діяльність усіх національних культурно-просвітницьких інституцій Української Народної Республіки.

Для цього воно:

- 1) встановлює в порядку управління та контролю мінімальні норми для всіх культурно-просвітницьких інституцій;
- 2) розробляє загальний бюджет для освіти всіх народів України;

3) регулює взаємовідносини окремих національних культурно-просвітницьких установ;

4) керує розробкою загальної освітньої статистики.

Розділ III

Генеральна рада освіти

Законодорадчим органом при Генеральному секретарстві освіти з питань, зазначених у розділі II, є Генеральна рада освіти.

Генеральна рада освіти складається з представників:

А) від національних рад освіти при відповідних Секретарствах і від національних меншин (великоросів, поляків, євреїв) і 4 – від українців.

Б) Представників від національних центральних учительських організацій, що охоплюють школи всіх типів: по 1 – від національних меншостей і 4 – від українців.

В) Представників від Генерального секретарства народної освіти і відділів освіти при Секретарствах¹ меншостей: по 1 – від національних меншостей, 4 – від Генерального секретарства освіти.

Г) Генерального секретаря освіти, який є головою Генеральної ради освіти, та його заступника.

Д) 4 представників від спілки міст та 4 – від спілки земств.

Увага. Де представництво обмежено 1-ю особою, треба, щоб був кандидат, який цю особу заміняє за її відсутності.

Розділ IV

Поділ Управління освітою відповідно до національно-персональної автономії народів України

В основі законодавства про національні школи лежить принцип національно-персональної автономії, проголошеної III Універсалом УЦР. Згідно з цим принципом загальне завідування справами народної освіти кожної національності на Україні передається Генеральному секретарству освіти й Українській раді освіти при ньому; завідування справами освіти національних меншин (великоросів, євреїв, поляків) – відділам народної освіти при національних Генеральних секретарствах і відповідним національним радам освіти при них, до складу яких входять люди даної національності. Кожен відділ з вищезазначених національностей 1) виробляє зразкові плани орга-

¹ На засідання можуть запрошувати спеціалістів з правом дорадчого голосу.

нізації дошкільної, позашкільної та професійної освіти; 2) дбає, аби здійснювалась єдність школи; 3) допомагає розвитку самодіяльності народів України в напрямку поширення та поглиблення освіти, а також в напрямку розвитку мистецтва; для цього в обсязі свого бюджету може видавати грошову допомогу; 4) має при собі педагогічно-інформаційне бюро; 5) сам є ініціатором різних просвітницьких справ: закладає різні школи, академії і т.д.; 6) дбає, щоб школи були забезпечені вчителями, підручниками і необхідними знаряддями; 7) дає державні права школам; 8) спостерігає за задоволенням національних потреб учнів; для цього національні секретарства мають право доручати відповідним органам збирати у відповідних інститутах необхідні для цієї мети відомості.

У випадках непорозумінь питання вирішується Генеральним секретарством;

9) виконує інші функції, пов'язані із загальним завідуванням освітою свого народу.

Всі документи у справах освіти кожної національності, видані відповідним Генеральним секретарством мовою даної національності за підписом уповноважених осіб і печаткою даного Секретарства, мають законну силу.

Розділ V

Національні ради освіти

Законодорадчими органами з питань, зазначених у розділі IV, при Секретарстві освіти і Секретарствах інших національностей устанавлюються національні ради освіти.

До національних рад освіти входять: 2 представники від національних секретарств, представники від центральних учительських організацій, по одному від кожного типу шкіл, 1 – від національної наукової організації. До Української ради освіти, окрім того, входять 2 представники від спілки міст і 2 – від спілки губернських земств, причому тільки українці. До інших національних рад освіти – по 4 від національних рад.

Розділ VI

При кожному губернському земстві засновується губернська рада освіти, яка об'єднає діяльність культурно-просвітницьких установ усіх національностей губернії. Губернська рада освіти слідкує за дотриманням мінімальних норм і вимог до просвітниць-

ких інституцій губернії, розробляє бюджет, регулює взаємовідносини окремих національних культурно-просвітницьких установ, розробляє і направляє статистику по інструкції Генеральної ради освіти, розробляє шкільну мережу, листується з Генеральним секретарством.

Розділ VII

Склад губернської ради освіти такий:

Від губернської земської управи – 3 (серед них, у всякому разі, і представник працівників народної освіти). Від губернських земських зборів – 2, від спілки міст губернії – 1, а до утворення цієї спілки від губернського міста – 1. По одному представникові від губернських рад освіти меншостей всього – 3; від губернської Української ради освіти – 2; від губернських учительських спілок по 1 представникові від меншин, всього 3; від Української губернської учительської спілки по 1 від кожного типу шкіл; комісар з дорадчим голосом. Голова обирається самою радою. Всі члени обираються на 3 роки, коли ж вибувають зі складу ради через те, що закінчуються їхні терміни по тих інституціях, від яких вони представлені, або з інших причин, то вони замінюються людьми відповідної категорії.

Губернська рада освіти виділяє зі свого складу виконавчий орган – управу.

Розділ VIII

У містах, виділених в окрему губернську земську одиницю, утворюються міські ради освіти з компетенцією і складом губернських рад, з відповідною заміною представництва органів губернії органами міста.

Розділ IX

Національні губернські та інші ради освіти

1. Національні меншини, що заселяють Україну, утворюють згідно з потребами свої національні ради освіти – обласні, губернські, повітові, міські, сільські та інші, які завідують освітньою справою даної нації на місцях під загальним керівництвом відповідних секретарств.

Ті національності, котрі не мають своїх секретарств, організують роботу відповідно до інструкції, виданої Генеральною радою освіти.

2. До складу національних рад освіти входять представники від: а) місцевих громад або відповідних спілок громад; б) місцевого самоврядування, в) відповідної національної спілки вчителів різних типів шкіл.

3. Інше представництво і кількість представників від кожної групи визначаються інструкцією Секретарства відповідної національності.

4. Українська губернiальна рада освіти створюється при губернському земстві і до компетенції її входять: а) розподіл між повітовими земствами асигнованих губернським земством коштів на народну освіту, коли асигнування не має певного призначення; б) розгляд прохань повітових і міських рад освіти; в) завідування середніми школами, що передаватимуться відповідними українськими секретарствами; г) призначення допомоги вчителям з губернських коштів; д) розгляд скарг на повітові ради освіти з правом вимагати перегляду справи і взагалі вирішення непорозумінь в управлінні шкільними справами губерній; е) збір і розробка статистичних даних для губернської ради освіти за інструкцією Генерального секретарства; ж) відносини з відповідним Секретарством народної освіти і з губернiальною радою освіти; з) упорядкування музеїв, бібліотек, народних розваг і т. ін. і взагалі піклування про розвиток національної освіти в губернії.

Розділ X

Склад Української ради освіти такий: губернської земської управи – 2; від спілки міських самоврядувань – 2; від повітових і міських рад освіти – 4, обраних з'їздом; від Української губернської учительської спілки – по 1 від кожного типу шкіл; завідуючий шкільною освітою при губернському земстві – 1; завідуючий позашкільною освітою при губернському земстві – 1; завідуючий дошкільною освітою при губ. земстві – 1; від організованих лікарів – 1; від українських просвітницьких організацій – 1; від кооперативних спілок – 1. Голова обирається самою Радою. Українська губернська рада освіти виділяє зі свого складу виконавчий орган – управу. Всі члени обираються на 3 роки (див. розд. VII).

При Українській губернській раді освіти не менш ніж раз на рік скликається з'їзд, котрий обговорює питання, що входять до компетенції Української губернської ради освіти, і обирає чотирьох членів

від повітових і міських рад освіти. Членами з'їзду є всі члени Української губернської ради освіти і по 2 представники від кожної української повітової і міської ради освіти.

Розділ XI

При повітовому земстві засновується українська повітова рада освіти.

Українська повітова рада освіти розподіляє шкільні кошти повіту, що асигнуються щорічно і проходять через кошторис повітового земства, а також одноразові асигнування і даровані капітали, знаходить кошти на народну освіту повіту і складає розрахунки на утримання нижчих та вищих початкових шкіл, професійних нижчих шкіл, установ дошкільної і позашкільної освіти. Вона піклується про відкриття нових шкіл, а також установ дошкільної і позашкільної освіти і народних домів.

Для цього рада освіти проводить контроль за станом шкіл і навчання і з'ясовує, як існуючі школи й установи задовольняють населення як за кількістю, так і за якістю, і в разі необхідності вживає заходів для усунення недоліків. Повітова рада освіти призначає, переміщує й усуває вчителів, піклується про педагогічну і загальну освіту їх (влаштовує учительські курси, бібліотеки і т.ін.), затверджує інструкторів шкіл, відряджає запасних учителів, забезпечує школи підручниками та шкільним приладдям, дозволяє приватним особам засновувати початкові школи, вирішує прохання сільських рад освіти, вступає у відносини з губернською радою освіти і національними радами щодо різних питань освіти. Проводить статистику народної освіти як за власною ініціативою, так і за указами Секретарства. Після закінчення шкільного року повітова рада освіти складає звіт про стан народної освіти повіту і про діяльність, який передає губернській раді освіти. Туди ж передається й обрахунок на майбутній рік.

Розділ XII

Склад Української повітової ради освіти такий: від повітової земської управи – 2; від повітового земського зібрання – 4; від міських самоврядувань повіту – 2; всі інструктори шкільної, позашкільної і дошкільної освіти, завідувачі шкільною, дошкільною і позашкільною освітою, всього – 3; від Української міської ради

освіти – 1; від кооперативних спілок – 1; від організацій лікарів – 1; від учителів Української повітової учительської спілки – так, щоб від учителів і культурно-просвітницьких організацій у складі ради було не менше половини.

Всі члени Ради обираються на три роки (див. Р. VII). Українська повітова рада освіти виділяє зі свого складу голову і виконавчий орган – управу.

Розділ XIII

А) Міста, не відокремлені в самостійну губернську земську одиницю, й інші, що мають міське самоврядування, організують при них українські ради освіти типу рад повітових з відповідною заміною представників.

Б) З ініціативи національних міських рад освіти, за згодою міської думи, можуть бути організовані при міських самоврядуваннях міжнаціональні міські ради освіти, типу губернських. Компетенція цих рад устанавлюється за згодою з губернською радою освіти. Рада складається з представників міста, повітового земства, національних рад освіти, національних учительських спілок, культурно-просвітницьких установ та кооперативних спілок, з тією умовою, аби представників від українців було не менше половини від загального числа членів ради.

Розділ XIV

Українські сільські ради освіти

1. У селах закладаються сільські ради освіти. До їх складу входять усі учителі українських шкіл села, які і становлять половину всіх членів ради. Друга половина складається із представників українського сільського сходу, українських культурно-просвітницьких організацій, кооперативів, батьків учнів. Кількість представників від кожної групи встановлюється українською повітовою радою освіти.

2. Компетенція української сільської Ради освіти: піклування про матеріальне становище шкіл свого району, про господарство, паливо, освітлення шкільних будинків; турботи про постачання необхідних коштів повітовою радою освіти та місцевою сільською громадою. Сільська рада освіти також веде облік дітей шкільного віку в своєму районі, вживає заходи, щоб учні не пропускали уроків, улаш-

товує для них розваги та шкільні свята, піклується про гарячі сніданки і взагалі про допомогу учням. Рекомендує кандидатів на вільні вчительські посади, приймає й розглядає всі заяви місцевих сільських сходів, що торкаються існуючих шкіл та взагалі народної освіти в даному шкільному районі, і клопоче щодо них перед повітовою радою освіти. Сільською радою освіти виконуються всі розпорядження повітової ради освіти. В кінці шкільного року рада дає сільському сходові звіт про свою діяльність за рік і про стан шкіл свого району, а також свої пропозиції на наступний шкільний рік. Такий звіт подається і повітській раді освіти. Якщо місцева сільська громада має які-небудь кошти на школу, рада освіти подає сходові звіт про видатки з них.

3. Містечка організують ради освіти з компетенцією і складом сільської ради.

Постанови і резолюції, ухвалені нарадою

1. Постанови в справі організації керівництва національної школою

1. В основі законодавства про національні школи лежить принцип національної автономії, проголошеної Третім універсалом УЦР.

2. Найвищим органом, що встановлює в справі керівництва і контролю мінімальні загальні норми, обов'язкові для культурно-просвітницької справи всіх національностей на території України і регулює взаємні відносини окремих національностей на ґрунті культурно-просвітницької діяльності, є Генеральне секретарство освіти.

3. Законодорадчим органом, який виробляє мінімальні загальні норми, є Генеральна рада освіти, що існує при Генеральному секретарстві освіти.

4. Загальне завідування справами народної освіти кожної національності передається відділам народної освіти при національних секретарствах і національним радам освіти при них, які є законодадорадчим органом.

5. До складу окремих національних рад освіти входять:
а) 2 представники від відповідного Генерального секретарства,
б) представники від національних центральних учительських орга-

нізацій по 1 від кожного типу шкіл; в) один представник від національного центрального наукового товариства, г) 4 представники від рад даної національності.

6. Національні органи, що відають справою народної освіти, працюють у межах загальних норм, установлених Генеральним секретарством освіти згідно з пунктом другим.

7. Всі документи по справах освіти даної національності, видані відповідним Генеральним секретарством мовою даної національності, за підписом уповноважених осіб і печаткою даного Секретарства, мають законну силу.

8. Засоби, що виділяє Генеральне секретарство освіти на потреби народної освіти, поділяються між національними секретарствами пропорційно кількості людей кожної національності.

Увага! Питання про учнів, які є сьогодні в школах, і про поділ їх між національними школами потребує особливого дослідження.

9. На відповідних національних секретарствах лежить обов'язок піклуватися про задоволення національних потреб учнів своєї та інших національностей; для цього дані секретарства мають право доручати своїм уповноваженим особам збирати по відповідних інститутах вихідні для цієї мети відомості. У випадках непорозумінь питання вирішується Генеральним секретарством освіти.

10. На місцях утворюються національні ради освіти: крайові, губернські, повітові, сільські та інші згідно з насущними потребами. Останні керують просвітницькою справою даної національності на місцях, під загальним керівництвом відповідного національного Генерального секретарства.

11. До складу зазначених національних рад освіти на місцях входять представники від: а) місцевих національних громад або відповідної спілки громад (повітової, губернської, крайові); б) місцевого самоврядування; в) місцевої національної спілки учителів; г) від батьківських комітетів.

Увага! Кількість представників від кожної із зазначених груп визначається інструкцією відповідного генерального секретарства.

II. Підвалини національної школи

В основу правильної організації народної освіти повинні бути покладені такі принципи: економія в часі, зв'язок між сім'єю і школою й єдність школи.

1. Народна освіта повинна базуватися на принципі визнання виняткової і вирішальної ролі в справі виховання і навчання рідної мови, життєвого укладу й дитячої психіки даної національності.

2. З метою втілення намічених планів щодо розвитку народної освіти школа повинна бути національною і завідування нею повинно бути передано до рук даної національності.

3. В інтересах єднання і солідарності трудящих усіх національностей в межах Української Національної Республіки, з метою полегшення боротьби за існування українська мова в школах національних меншин, починаючи з вищої початкової освіти, обов'язкова для шкіл, але необов'язкова для учнів.

Увага! На 1-му етапі навчання українська мова може вводиться постановами на місцях або відповідних націон. секретарств.

4. Навчання російської мови в школах України. Народ. Респуб. повинно стати обов'язковим для шкіл або необов'язковим для учнів і тільки тоді, коли на це буде постанова відповідної національної шкільної ради.

Увага до пп. 4 і 5! Обов'язковими для школи українська і російська мови стають тоді, коли є встановлений Генеральним секретарством освіти мінімум охочих вчитися учнів.

5. Усі національні шкільні організації вільні в організаційній роботі, в розробці програми, обсягу часу шкільного навчання, але виконують мінімальні вимоги, обов'язкові для усіх шкіл Української Народної Республіки.

III. Інструктори

1. Задля того, щоб школи мали можливість не випадково виконувати свої завдання, а здобути довіру і любов населення, найбільш легко, цікаво, систематично й економічно передаючи молодшому поколінню досвід всієї людськості, а також даючи критичну оцінку всьому досвіду, вона повинна мати спеціальні органи, авторитетні як для учительства, так і для населення. В такому органі з'являється інститут інструкторів.

2. Інструктори повинні мати міста, губернські і повітові земства, а також секретарство.

3. Інструктори не мають ніякої влади.

4. Інструктори мають такі завдання: 1) проводити лекції; 2) вести практичні заняття з учителями; 3) відвідувати уроки і давати вказівки; 4) проводити з'їзди для вирішення питань виховання і ведення науки; 5) організовувати районні педагогічні музеї і бібліотеки; 6) поширювати серед населення відомості про систему кращого виховання і збільшувати інтерес до освіти.

5. Інструктори інформують раду освіти про становище і діяльність шкіл, але не учителів і висловлюють свій погляд на функціональну систему з вказівками для покращення її.

6. Інструктор має право присутності на іспитах у всіх інституціях, які дають учительські дипломи, а також відвідувати їх протягом року.

7. Інструктори обираються вчительськими з'їздами або ж учительськими спілками і затверджуються відповідними радами освіти.

8. В Українській Народній Республіці нова вільна українська школа повинна будуватися на рідному народному ґрунті. Тому керівники шкільної справи – інструктори повинні відповідати цьому завданню, тобто інструктор позашкільної освіти повинен бути: а) переконаним українцем, б) людиною з відповідною освітою, загальною і педагогічною, і в) мати педагогічний стаж.

IV. Забезпечення українських шкіл інструкторами

З метою забезпечення українських шкіл інструкторами з'їзд діячів по народній освіті на Україні висловлює побажання: а) щоб генеральний секретар освіти негайно взяв „на облік” усі українські сили, які можуть інструктувати народні українські школи; б) щоб ці сили негайно були відряджені туди, де ще немає інструкторів, на прохання з місць.

Примітка. Матеріальна допомога одержується відрядженими інструкторами відповідно до їхньої посади, але з допомоги самоврядувань (губ., повіт., зем. та міст) у вигляді виплат на відрядження та ін. грошових додатків.

V. Комісари

1. Попередній зовнішній контроль над школами має бути скасований, для здійснення ж загального контролю за виконанням мінімальних норм закону в сфері освіти і для уникнення можливих сутичок у питаннях шкільної організації між керівними органами і залежними інституціями й окремими особами утворюються спеціальні органи.

2. Такими органами, як представники секретарства на місцях, повинні бути губернські комісари та їх помічники, які призначаються секретарством за потребою.

3. Комісари в усіх радах освіти й інших представницьких органах мають право дорадчого голосу.

VI. Підготовка земських і міських діячів народної освіти

1. Поширення компетенції органів громадського самоврядування в справі народної освіти, а також утворення дрібної земської та міської одиниці ставлять на черзі питання про підготовку свідомих працівників з питань муніципального господарства взагалі і народної освіти зокрема.

2. Для підготовки земських і міських працівників у сфері народної освіти необхідне відкриття Інституту народної освіти як спеціальної вищої школи.

3. Разом з відкриттям вищої школи для підготовки земських і міських працівників народної освіти, повинне бути також черговим завданням утворення тимчасових, хоч би однорічних курсів при Генеральному секретарстві народної освіти або з матеріальною допомогою його при якійсь вищій школі в Києві, наприклад при Фребелівському інституті, для підготовки працівників народної освіти, особливо обізнаних у минулому і сучасному земських і міських інституцій і їх діяльності на полі народної освіти.

4. Окрім однорічних курсів по народній освіті, необхідні також курси з меншою тривалістю для підготовки спеціалістів у тій чи іншій галузі народної освіти (інструкторів з дошкільної і позашкільної освіти, бібліотекарів і т. ін.), видання книг і брошур з питань муніципального господарства в сфері народної освіти, періодичні наради і з'їзди працівників народної освіти.

5. Для підготовки працівників місцевих органів самоврядування та культурно-просвітницьких установ потрібно також організувати постійні курси, з'єднавши їх з курсами кооперації, з фінансовою допомогою кооперативних установ.

VII. Курси українознавства

1. З'їзд по народній освіті висловлює побажання, щоб влітку були організовані секретарством освіти по всіх повітах учительські курси українознавства.

VIII. Об'єднання всіх працівників народної освіти на території Української держави

1. Зважаючи на те, що сучасний момент культурного будівництва на Україні вимагає напруження всіх культурних сил, що тільки співпраця всіх педагогічних сил без поділу за національностями може виконувати велике історичне завдання, 1-й з'їзд по народній освіті на Україні висловлює побажання, щоб усе демократичне вчителство, яке працює на Україні і повинно покласти всі свої сили на користь українському народу – забуло всі непорозуміння і об'єдналося в єдину могутню спілку працівників народної освіти на території України.

IX. Кооперативні союзи і з'їзди по народній освіті

1. З огляду на те, що культурно-просвітницька діяльність кооперативів на Україні має на меті широку позашкільну освіту народу, з'їзд висловлює бажання, щоб на загальні з'їзди по народній освіті кооперативні союзи мали право відправити двох своїх представників.

X. Мінімальна допомога від казни земським та міським самоврядуванням на народну освіту

З'їзд визнає мінімальну допомогу від державної казни земським та міським самоврядуванням на народну освіту в такому розмірі:

1) замість теперішніх 840 крб. у рік на зарплату вчителям початкових шкіл – 1800 крб., а замість 60 крб. в рік за вислугу п'ятирічки 5% надбавки до основної державної зарплати щорічно до 20 років учительської служби. Надбавку до цього мінімуму для доведення зарплати вчителям до прожиткової норми додає місцеве самоврядування;

2) ставка зарплати вчителів вищих початкових шкіл повинна бути збільшена на 40;

3) розмір допомоги від казни на будівництво шкіл повинен бути збільшений не менш ніж у чотири рази;

4) із коштів, які витрачалися казною на утримання інспекторів народних шкіл та спостерігачів церковнопарафіяльних шкіл, казна повинна давати місцевим, земським та міським самоврядуванням по 3600 крб. в рік допомоги на утримання кожного інструктора шкільної освіти.

*Нарада в справі організації народної освіти на Україні
15 – 20 грудня 1917 року // ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1,
спр. 10, арк. 48 а – 48 є об.*

ІНСТРУКЦІЯ КОМІСАРАМ НАРОДНОЇ ОСВІТИ*

Ухвалена Генеральною шкільною радою
15 квітня 1918 року

Представниками Міністерства народної освіти на місцях є губерніяльні та районні комісари народної освіти.

Увага! Департаменти освіти національних міністерств можуть призначати своїх національних комісарів народної освіти (див. § IV).

§ I. Комісари Міністерства народної освіти

1. Губерніяльні та районні комісари МНО виконують подвійні функції: загальні й національно-українські.

2. Загальні функції губерніяльних і районних комісарів:

А) губерніяльні комісари МНО завідують справами і ліквідацією дирекцій та інспекцій народних шкіл, скасованих законом 14 січня 1918 р.

Увага 1. Інспекції скасовуються негайно. Документи передають за призначенням (земським і міським управам), незакінчене листування, грошові книги і печатки – губерніяльному комісару, який і закінчує незавершені справи.

Увага 2. Справи дирекції веде губерньський комісар до передачі вищих початкових шкіл самоврядуванням.

Увага 3. Після завершення інспекторських справ і після передачі вищих початкових шкіл самоврядуванням загальна функція губерньських комісарів МНО на цьому закінчується.

Крім того, комісари МНО:

Б) беруть участь в загальних радах освіти з дорадчим голосом, виконують загальний нагляд за виконанням закону і мінімальних норм Міністерства народної освіти в українських і нерозмежованих школах та інституціях дошкільної і позашкільної освіти (див. § IV, п. 3);

* Інструкція комісарам народної освіти розроблена комісією при Генеральній шкільній раді Міністерства народної освіти на чолі з В. К. Прокоповичем і схвалена 15 квітня 1918 р. для реалізації Плану управління освітою в Україні.

В) виконують обов'язки національних комісарів інших націй у тих випадках, коли національних комісарів або відповідних національних органів немає і коли Міністерство народної освіти вважає за потрібне, за згодою з національними міністерствами, здійснювати нагляд за цими національними школами.

3. Національно-українські функції губернських та районних комісарів:

а) реалізація планів організації управління справами національної освіти губернії та районів;

б) переведення шкільної, дошкільної і позашкільної освіти на національне підґрунтя і контроль за цим;

в) загальний нагляд за забезпеченням національних інтересів учителів та учнів – українців у школах національних меншин.

4. Для реалізації цих функцій комісари МНО об'їжджають і контролюють українські і нерозмежовані школи, просвіти, інституції й установи, мають право відвідувати уроки, засідання педагогічних рад, збирати різні відомості за допомогою анкет, запитань і т.ін., мають право скликати наради учителів, інструкторів, діячів народної освіти.

При перевірці шкіл з'ясовують:

а) чи виконуються мінімальні норми (за обсягом і змістом);

б) чи є якась система виховання і яка;

в) який гігієнічний стан школи;

г) чи всі вчителі мають відповідний ценз;

д) оглядають книгозбірні, кабінети, посібники, підручники;

е) перевіряють канцелярію, діловодство.

Ніяких розпоряджень педагогічним радам з цих питань комісари давати не можуть, але висловлюють свої зауваження і спостереження під час перевірки шкіл педагогічним радам цих шкіл, відповідним радам освіти та інструкторам.

§ II Губернські комісари МНО

1. Крім вищезазначених функцій щодо всієї губернії перевіряють середні школи губернії.

2. Беруть участь в губернській загальній і українській раді освіти з правом дорадчого голосу.

3. Підпорядковуються безпосередньо Генеральному комісару при Міністерстві освіти і листуються з Міністерством тільки через нього.

4. Тимчасово, до повної ліквідації справ дирекції та інспекцій народних шкіл, губернські комісари у цих справах підпорядковуються і комісаріатам у справах шкільних округ і листуються і через них по цих справах з Міністерством.

5. Повинні працювати в повному контакті з відповідними департаментами і відділами Міністерства.

Для цього:

а) департаменти і відділи Міністерства пересилають усі свої загальні розпорядження, циркуляри, запитання, анкети, плани і проекти своєї діяльності одночасно з місцевими органами до губернських комісарів;

б) в свою чергу губернські комісари одночасно з місцевими органами пересилають усі свої загальні розпорядження, циркуляри, запитання, анкети, проекти, плани діяльності до відповідних департаментів Міністерства через Генерального комісара в двох примірниках.

6. Ведуть журнал своєї діяльності, на основі якого щомісяця і щороку звітують перед Генеральним комісаром.

§ III Районні комісари МНО

Районні комісари МНО виконують усі вищезазначені функції по своєму району, крім середніх шкіл.

Увага! За окремими дорученнями губернського комісара можуть стосуватися і середніх шкіл.

2. Беруть участь у повітових і міських радах освіти з правом дорадчого голосу.

3. Підпорядковують безпосередньо губернським комісарам і листуються з вищими інстанціями тільки через них.

4. Повинні працювати в повному контакті з губернськими комісарами, для чого формують їх відповідно до § II, п. 5.

5. Ведуть журнал своєї діяльності, на основі якого щомісяця і щороку звітують перед губернським комісаром.

*§ IV Національні комісари меншин
(або відповідні національні органи огляду)*

1. Департаменти освіти національних міністерств можуть призначати своїх національних комісарів або утворювати відповідні інші органи для огляду та контролю:

- а) своїх національних шкіл і своєї національної освіти взагалі;
- б) забезпечення національних інтересів учителів та учнів своєї нації в школах нерозмежованих і в школах інших націй.

2. Відносно національних шкіл та інституцій функції національних комісарів устанавлюються відповідними національними департаментами освіти.

3. Відносно шкіл нерозмежованих і шкіл інших націй національні комісари мають лише право контролю забезпечення національних інтересів учителів та учнів своєї національності і з цих питань повинні працювати в контакті з комісарами МНО.

У разі непорозумінь між комісарами МНО і національними комісарами справа переноситься від районних до губернських комісарів, а в разі непорозуміння або невирішення непорозуміння у губернських комісарів від них непорозуміння переноситься на розгляд до Генеральної ради освіти.

4. Національні комісари можуть уходити до загальних рад освіти з правом дорадчого голосу.

Товариш міністра народної освіти П. Холодний.

Інструкція комісарам з питань народної освіти. Ухвалена Генеральною шкільною радою 15 квітня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 5, спр. 1, арк. 138 – 139.

ПРОТОКОЛ № 55
засідання шкільної ради
(27 травня 1918 року)*

Головує П. І. Холодний.

Присутні: п. Міністр, п. Білецький, Дорошкевич, Ківліцький, п-ні Луначарська, Троїцький, Страшун, Стешенко, Іванченко, Кантор, Тушкан, Балінський, Лубенець, Семенко, Шило, Сірополко, Кисіль, Бакалінський, Омшанський, Власенко, Кульчицький, Калиновська, Постарнак, Розенбліт, Брон, Лещенко, п-ні Русова, п. Сушицький, Сімашкевич.

Засідання починається з оголошення протоколу попереднього засідання. Робляться зауваження і вносяться корективи. Щодо резолюції – на засіданні було постановлено об'єднати їх.

Далі пані Луначарська з приводу протоколу робить зауваження, що неточно занотовано зміст її заяви з приводу бажання мати більш ніж одного представника. Оголошується лист пана Охримовича, в якому він повідомляє панові Міністру, чому не може бути на засіданні шкільної ради.

Збори переходять до розгляду питань відповідно до порядку денного – реорганізації шкільної ради.

Слово бере п. голова і повідомляє збори про той склад ради, який намічений у плані управління.

Починаються дискусії.

П-ні Луначарська висловлює думку, що склад шкільної ради, намічений у плані, не є таким, якого б хотіла великоруська нація.

На їхню думку, краще було б, якби представники від усіх націй були представлені на паритетних засадах і якби до складу ради ввійшли також представники від батьківських організацій.

* Протоколи засідань комісій при Генеральній шкільній раді на чолі з П. І. Холодним та при Міністерстві освіти і мистецтва на чолі з М. П. Василенком висвітлюють дискусію, погляди щодо перспективних шляхів розвитку освіти в Українській державі, зокрема протокол № 55 від 27 травня 1918 р. – щодо системи управління освітою.

П. Стешенко запитує, які є зараз підстави для зміни того, що розроблялось обгрунтовано, і заявляє, що, на його думку, ніяких змін у проєкті управління бути не може.

П. Холодний доводить до відома зборів докази, на які комісія і з'їзд спиралися, коли розробляли проєкт управління. Понад 75% населення України є українці, і тому представництво повинно бути в кількості 75%. Члени комісії та з'їзду не обстоювали певну пропорцію, хоча були за абсолютну більшість. Проти цього не висловлювались члени великороси, але вони вважали за необхідне, щоб інші національності-меншини були репрезентовані в однаковій кількості з ними.

Слово бере п. Постернак і заявляє, що його дивує і великоруська нація, і вчительство. На його думку, бажання великоруської нації – це якесь непорозуміння. План управління було побудовано так, щоб кожний маленький народ мав право на культурно-національний розвиток. Цей план є ідеальний щодо прав кожного народу на рідну школу. І от зараз народ, який становить тільки 12% населення, прагне вирішувати освітні справи всього населення, серед якого є, крім українців, ще 13% євреїв та поляків. На думку промовця, Генеральна шкільна рада повинна бути такою, як передбачалось за законом управління.

З ним не погоджується д. Ківліцький, бо, на його думку, кожний народ повинен сам управляти своїми школами. Оскільки зараз більшість шкіл великоруські, тому і представництво в законодавчому органі повинно бути більшим.

З думками представників від великорусів не погоджується д. Сірополко, тому що, вважає він, у Генеральній шкільній раді вирішуються загальні принципові питання для шкіл усіх народів, а не для школи кожної нації [...].

Д. Лещенко пропонує питання не вирішувати доти, поки члени шкільної ради не ознайомляться із запланованою реорганізацією.

Д. Калиновський висловлює думку, що нічого в законопроєкті змінювати не можна, бо він найкращий. Навіть пристосовуючи його до сучасного політичного моменту, коли передбачається скасування національних міністерств, змін не буде, тому що все одно представництво від національностей існуватиме. Ціка-

во було б почути думку пана Міністра щодо національних міністерств.

До цього запитання приєднується п. Постернак і каже, що зараз важливо знати, чи сама нація керує своїми освітніми справами, чи хтось інший.

П. Міністр повідомляє зборам, що зараз невідомо, якою буде Конституція, сам же він вважає необхідним і буде відстоювати думку про те, щоб кожна нація сама керувала освітою.

Слово бере п-ні Луначарська і каже, що в складі Генеральної шкільної ради більшість буде українців від спілок міст, земств та батьківських організацій.

Страшун вносить пропозицію зараз не обговорювати реорганізацію, бо спочатку треба прийняти нову державну Конституцію.

З цим не погоджується д. Калиновський і висловлює думку, що політичні зміни майже не відображаються на перебудові школи. Зараз зрозуміло, що представництво в законодавчому об'єднаному органі буде, і тому вже можна приступати до утворення нового органу.

П. Стешенко висловлює думку, що план управління розроблено якнайкраще, тому маємо старатися, щоб він пройшов через законодавчі інституції і став законом.

П. Холодний повідомляє зборам, що п. Міністр мусить піти, але перед тим хоче висловити свій принциповий погляд на склад шкільної ради.

П. Міністр вважає, що в складі Генеральної шкільної ради повинні бути представники від усієї України, бажано і від батьківських організацій, бо вони мають велике значення в житті школи.

П. Холодний зауважує, що план розроблено так, щоб було представництво від центральних організацій, тобто від усієї України; а представництва від батьківських організацій немає тому, що ще й досі немає сталих об'єднуючих організацій.

З приводу думки п. Міністра щодо батьківських організацій висловлюється ряд промовців: д. Постернак, Калиновський, Лещенко, Стешенко. Вони вважають, що в складі органу, який керує освітою, повинні бути представники тільки від тих організацій, які беруть безпосередню участь у творенні та житті школи, а батьки та їхні організації не є щось постійне та стале.

П. Міністр не погоджується, що батьки не мають жодного впливу на життя школи; це питання не нове, оскільки розглядалося на з'їздах 1916 р.

П. Бакалінський просить дозволу для позачергового запитання п. Міністрові.

Земства зараз не мають грошей, тому вчителі не одержують платні протягом кількох місяців. Міністерство, дбаючи про те, щоб вчителі не залишили зовсім шкіл, постановило просити уряд, щоб було асигнування на утримання учителів 31 мільйон, але через державний переворот гроші ці досі не асигновані й вчителі голодують. П. Бакалінському доручено запитати п. Міністра, чи будуть ці гроші асигновані.

П. Міністр відповідає, що становище учителів його також непокоїть, але зараз не можна вирішити справу, бо немає кошторису по Міністерству, і тому Міністерство фінансів не може видати асигнації, державний фінансовий апарат зараз також „не полагоджений” і гальмує справу.

П. Міністр залишає збори, і розпочинається знову обговорення питання про управління. Стає зрозуміло, що найближчим часом реорганізувати Генеральну шкільну раду неможливо. П. Холодний пропонує це питання відкласти. Збори погоджуються і призначають таке засідання на 30 травня о 10 год.

Засідання, на якому знову буде обговорюватися реорганізація, призначене на 3 липня о 19 год.

Після обговорення з'ясується, що питання про реорганізацію зрозуміле. Зміни плану управління не передбачаються, і тому в комісію він не передається. При голосуванні цього питання голоси розподіляються так: за – всі при одному, що утримався.

Питання реорганізації шкільної ради та затвердження плану управління визнані негайними, ухвалено, щоб усі незнайомі з проектом ознайомились.

У зв'язку з тим, що п. Міністр за браком часу може не встигнути до засідання ознайомитися з проектом, починаються дискусії з цього приводу.

Ряд промовців висловлює думку, щоб доручити тій же комісії, яка розробляла проект, ознайомити з ним п. Міністра. Інші схили-

ються до того, що не треба доручати справу цілій комісії, а краще комусь одному.

П-ні Луначарська висловлює побажання, щоб такою людиною був П. І. Холодний, бо він, на її думку, зможе відстояти інтереси всіх націй.

Протокол № 55 засідання шкільної ради від 27 травня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 6, арк. 9 – 11.

ПРОТОКОЛ № 4
ЗАСЕДАННЯ КОМИССИИ ПО СОСТАВЛЕНИЮ
ПРОЕКТА ШКОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА УКРАИНЕ
(18 ИЮЛЯ 1918 ГОДА)*

В заседании под председательством В. П. Науменко присутствовали И. А. Красусский, Е. А. Кивлицкий, А. В. Липеровский, А. С. Синявский, С. О. Серополко, П. И. Холодный и К. М. Щербина.

I. Заседание открылось в 19 ч.15 м. чтением протокола комиссии от 16-го июля, который и был утвержден.

В.П. Науменко предложил в срочном порядке заслушать нижеследующее письмо на его имя господина министра просвещения от 17-го июля с.г.:

„Вельмишановний Володимире Павловичу!

З огляду на скасування національних міністерств я тимчасово припинив призначення вчителів комісаріатами шкільних округ. Але це довго тривати не може, бо до початку нового навчального року вчителі та директори повинні бути призначені. З приводу цього прошу Вас обговорити негайно в комісії, головою якої Ви є, устрій шкіл. Треба цього року організувати по шкільних округах призначення вчителів і директорів на посади.

*Постанову комісії прошу довести до мого відома.
З пошаною до Вас М. Василенко”.*

В. П. Науменко докладывает комиссии, что в связи с письмом г. министра он набросал проект временного школьного управления.

Собрание постановило заслушать нижеследующий проект В. П. Науменко.

Проект тимчасового управління
шкільними справами на Україні

Поки буде затверджений новий закон про управління школами на Україні і поки він буде введений у життя, тимчасово затверджуються такі правила щодо ведення шкільних справ на всій Україні.

* Протокол відтворює процес розробки плану управління освітою в Україні за Гетьманату П. П. Скоропадського.

1. Міністерство народної освіти і мистецтва як центральний орган має в своєму завідуванні всі наукові, просвітницькі та мистецькі інституції на Україні; на основі тих статутів, які затверджені для кожної з них, управляє ними через свої органи на місцях. При цьому міністру народної освіти і мистецтва надається право передавати органам управління на місцях деякі функції міністерської компетентності, коли він визнає, що цього вимагає сама справа.

2. Теперішні шкільні округи на Україні – Київський, Одеський і Харківський – залишаються у дотеперішньому стані, причому після затвердження цих правил окружні комісаріати замінюються тимчасовими завідуючими округами, по одному на кожний округ, і їх помічниками – по 2 в кожному.

3. Тимчасовий завідуючий округом виконує ті ж функції, що належали попечителям шкільних округів, і ті, що можуть бути передані йому за наказом міністерства. При цьому тимчасовому завідуючому округом надається право передавати частини функцій своїм органам управління на місцях, коли він визнає, що цього вимагає сама справа.

4. Найголовніше на сьогодні – тимчасовим завідуючим округами треба забезпечити нормальне життя в школах початкових та середніх, бо нижча початкова школа скрізь передана в завідування земському та міському самоврядуванню, а вища початкова ще не перейшла до цих самоврядувань, середня ж залишається безпосередньо в завідуванні шкільних округів. Тому тимчасові правила встановлюють такий розпорядок завідування та управління вищими початковими школами:

А) У кожному повіті утворюється повітова шкільна рада із завідування вищими початковими школами. Ця рада складається: з голови, який призначається шкільним округом, з представників державних або громадських середніх шкіл повітового міста, із завідуючого місцевою вищою початковою школою, а коли їх більше двох, то два обираються на зібранні завідуючих усіх шкіл, двох вчителів вищих початкових шкіл за вибором делегатів від кожної, голови повітової земської управи, одного члена управи за вибором її самої, голови міста або одного з членів міської управи за вибором її самої.

Б) Функції цієї ради: 1) затверджувати ті постанови педагогічних рад кожної школи, які раніше затверджувалися директорами та інспекторами народних шкіл; 2) обирати і затверджувати вчителів вищих початкових шкіл з тих кандидатів, які рекомендуються педагогічними радами цих шкіл або ким-небудь з членів самої ради; 3) рекомендувати до шкільної округи кандидатів на посади завідуючих вищими початковими школами в повіті; 4) дбати про те, щоб по можливості скрізь у вищих початкових школах повіту утворилась і закріпилась освіта молоді на національному ґрунті.

В) Кожна вища початкова школа, одержуючи кредити на своє утримання від казни або від якоїсь громадської організації, повинна звітувати як перед кредитуючими її установами, так і перед шкільною повітовою радою.

Г) Вища початкова школа в усіх своїх внутрішніх справах, педагогічних та господарських, управляється поки що так, як було й досі указано в законі, тобто педагогічною радою та інспектором школи.

5. Щодо середніх шкіл, то вони поки що управляються в своїх внутрішніх справах, як педагогічних, так і господарських, педагогічною радою та директором гімназії, котрий, як представник педагогічної корпорації, затверджує в окрузі всі постанови педагогічної ради.

6. Поки буде вироблений та затверджений сталий закон про управління шкільними справами на Україні, тимчасові правила устанавлюють такий порядок призначення на посади директорів, інспекторів та учителів середніх шкіл:

А) Директори державних середніх шкіл представляються на затвердження в Міністерство шкільним округом, причому педагогічна рада школи в тому складі, який тепер відображено в законі, має право рекомендувати своїх кандидатів. Директор громадських та приватних середніх шкіл обирається опікунськими радами там, де вони існують, і затверджується за поданням шкільного округу Міністерством.

При открытии прений решено было разбирать проект по частям.

А. В. Липеровский обращает внимание на отсутствие коллегиального органа при заведующем округом, который в настоящее время крайне необходим. Если в мирное время попечителем было

трудно управлять округом, не имея опоры ни в педагогических, ни в общественных кругах, то в настоящее тяжелое время школьной разрухи один заведующий с 2 своими помощниками соответственно не будет в состоянии наладить дело. Кроме того, число помощников совершенно недостаточно для такого округа, как напр., Киевский.

С. О. Серополко высказывает недоумение по поводу возрождения учебных округов, после того как началась уже их ликвидация. Он предполагал, что В. П. Науменко своим проектом наметит путь приближения к нормальному порядку управления. Задача комиссии состоит в том, чтобы спроектировать такие органы, которые бы приближались к постоянным органам школьного управления, построенного на началах общественности.

А. С. Синявский указывает на необходимость подойти к решению вопроса с практической стороны. Первая и неотложная сейчас задача состоит в назначении и перемещении директоров и учителей. Есть много запутанных дел. На местах одни директора устранили большевиками, другие – сами по себе не соответствуют своему назначению. В некоторых местах старые директора не устранили, а в то же время на их места набраны новые. В Министерстве уже намечен план работы. Часть ее даже выполнена Министерством и комиссариатом. Собран большой материал, проведены расследования. Поэтому представлялось более целесообразным образовать особую комиссию, которой и поручить дело о личном составе. Можно, в случае надобности, для доследования командировать на места отдельных лиц. Восстановление же учебных округов может только осложнить дело, а имеющийся материал останется неиспользованным.

П. И. Холодный указывает, что комиссариат существует на основании закона Центральной рады. Поэтому для установления нового органа управления надо прежде всего отменить закон о комиссариате, а это потребует продолжительного времени, которое можно было бы использовать для выработки в комиссии нормального порядка управления. Если дело срочное, то, казалось бы, достаточно провести некоторые изменения в личном составе комиссариата, так как есть Комиссары от отдельных национальностей, а национальные

министерства теперь упразднены. Проект же В. П. Науменко есть реставрация старого порядка. В связи с восстановлением округов придется восстанавливать и другие учреждения, теперь упраздненные, вследствие чего произойдет путаница.

А. С. Синявский рассматривает вопрос с юридической стороны и указывает, что комиссариату принадлежат только ликвидационные функции, а права назначений он не имеет. Поэтому можно оспаривать его распоряжения. С формальной стороны, в связи с упразднением национальных министерств необходимо реформировать комиссариат.

А. В. Липеровский указывает, что не приходится говорить о возрождении округов, так как округа фактически не упразднены, а изменился лишь состав лиц, управляющих ими.

К. М. Щербина говорит, что ликвидационной работы не было в комиссариате и нет даже намека на ликвидацию. Комиссариат управляет округом, но только при нем нет того коллегиального органа, который во время революции был при попечителе. Таким образом, есть то, что и было до революции, но только в худшем виде. При отсутствии техники, навыка в работе последняя протекает крайне медленно. Поэтому надо что-то исправить в том, что существует. Если создан орган для ликвидации, то он и должен заняться своим прямым долгом, управление же округов надо поручить другому органу.

И. А. Красусский возражает П. И. Холодному по вопросу о продолжительности реализации закона об упразднении комиссариата. Закон об учреждении комиссариата очень краток. Так же краток может быть закон и о его упразднении, и реализация этого закона не потребует много времени. Что же касается существа дела, то в законе нет указаний относительно порядка ликвидации округов. Поэтому комиссариату и не удалось справиться со своей задачей, которая сложна и для людей, обладающих большим опытом. Не будучи в состоянии даже приступить к ликвидации, комиссары не могли справиться и с текущей работой по управлению округом. В некоторых местах в состав комиссариата вошли люди, только что окончившие университет, и был случай назначения комиссаром лица, даже не окончившего университета. Естественно, что при

таким составе комиссариаты не имели должного авторитета, и поэтому публика предпочитала по всем делам, даже маловажным, обращаться непосредственно в Министерство. Так вести дело дальше нельзя. Мы не проведем этого учебного года. Надо вернуться к тому, что было, хотя это и может вызвать нарекания со стороны некоторых округов. Проект В. П. Науменко приемлем с чисто деловой, технической стороны. Надо только, считаясь с условиями момента, создать при заведующем округом коллегия, но не в большом составе.

С. О. Серополко указывает, что Киевское городское управление считалось с фактом полной ликвидации округа и никаких отношений с комиссариатом как органом управляющим не имело. Единственный раз пришлось обратиться в комиссариат, а именно с представлением об утверждении заведующих высшими начальными училищами. Необходимо дать возможность комиссариату закончить свою ликвидационную работу. Идти к реставрации старого порядка нет никакой необходимости. Ссылка на незрелость и другие недостатки комиссаров не убедительна. Не известно, что будут представлять собой новые лица, поставленные во главе округов.

И. А. Красусский отмечает, что городские управления и раньше решали почти все вопросы с дирекцией народных училищ, а не с округом.

В. П. Науменко, отвечая на замечания, сделанные по поводу его проекта, указывает прежде всего на то, что этот проект не является его кредо, которое он уже высказал в самом первом проекте о губернских школьных советах. Но сейчас дело сводится к тому, чтобы срочно наладить расшатавшийся аппарат и неизбежно временно использовать старые формы. Что касается коллегиального органа, как попечительского, то нет особой надобности вводить его в закон.

П. И. Холодный предлагает исходить из первого проекта В. П. Науменко, чтобы ничто не напоминало о прежних округах. Тогда и работа комиссии будет иметь творческий характер.

А. С. Синявский обращает внимание комиссии на необходимость преемственности в работе, для чего требуется привлечь комиссариат, который уже ознакомился с делом и с лицами и собрал

необходимые справки. Иначе придут новые люди и не будут знать, что делать. А у нас сейчас самое главное дело – это провести назначения. Здесь комиссариат мог бы быть полезным.

А. В. Липеровский заявляет, что речь идет не о личном составе комиссариата. Суть дела в том, что на комиссаров возложена как первая их обязанность ликвидация округа, а им фактически приходится управлять округом, что идет вразрез с намерениями законодателя.

С. О. Серополко настаивает на выработке такого временного закона, который бы заключал в себе основные начала будущего нормального порядка управления.

В. П. Науменко заявляет, что он разделяет мысль *С. О. Серополко* о переходной ступени к нормальному порядку. Но время не ждет, предстоит много работы, а создание всякого нового аппарата будет делом затяжным. Поэтому он предлагает собранию приступить к решению вопросов, наметившихся в ходе прений.

После обмена мнениями о порядке голосования и о редакции вопроса *А. С. Синявский* предложил закончить прения по проекту принятием такого постановления: комиссия, выяснив, что закон Центральной рады от 29-го ноября 1917 года создан институтом комиссариата для ликвидации учебных округов, а фактически ему пришлось управлять округами, обращает внимание на несоответствие функций, выполняемых комиссариатом, которые были возложены на него законом. Но эта формула была отвергнута большинством против одного голоса, при 1 воздержавшемся (*П. И. Холодный*).

Тогда председатель поставил на голосование следующие вопросы:

1) признает ли комиссия аппарат комиссариата соответствующим той роли, которую ему приходится выполнять в данное время (управление округом). Члены (*А. С. Синявский*, *С. О. Серополко*, *П. И. Холодный*) воздержались от голосования;

2) признает ли комиссия возможным, при спешности дела, создать новый аппарат, приближающийся к тем принципам, которые комиссия намерена вложить в вырабатываемый ею проект школьного управления. Пять (5) членов комиссии ответили отрицательно, а три (3) члена признали возможным;

3) признает ли комиссия желательным сохранить окружные управления, фактически не упраздненные, создать должности временно заведующих округами и их помощников, а при них – коллегию из представителей научных, педагогических и общественных организаций. Шесть (6) членов комиссии высказались утвердительно, один (1) член (С. О. Серополко) высказался против, а один (1) член (А. С. Синявский) воздержался от голосования.

Решение вопроса о составе коллегии при заведующих округами отложено до следующего заседания. Настоящее заседание закрылось в 11 час. вечера.

Подписались:

председатель комиссии, члены комиссии, секретарь комиссии.

Заседание комиссии по составлению проекта школьного управления на Украине – 16 июля 1918 г. // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 14, арк. 35 – 42.

ЗАТВЕРДЖУЮ
ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ
6 серпня 1918 року, Київ*
Засвідчив: державний секретар
СЕНАТОР СЕРГІЙ ЗАВАДСЬКИЙ

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ МІНІСТРІВ ЗАКОН
ПРО ОБ'ЄДНАННЯ ДО ОДНОГО ТИПУ РІЗНОРІДНИХ
НИЖЧИХ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ, ПРО ЗМІНУ ШТАТУ
ЇХ ТА ПРО ЗБІЛЬШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ
ШКОЛАМ

1. Об'єднати до одного типу, який встановлено затвердженням 25 травня 1874 року Статутом початкових шкіл, школи, що існують в Україні: а) на основі інструкції для двокласних та однокласних сільських шкіл Міністерства народної освіти 14 червня 1875 року; б) профільні школи, існуючі на основі Статуту 8 грудня 1828 р. та правил 1845 року; в) сільські двокласні школи відомства Міністерства народної освіти по програмах, затверджених Міністерством народної освіти 31 травня 1869 року, а також інші початкові школи, які одержують кошти на своє утримання на основі додатку № 11 до § 9 кошторису минулого Російського Уряду за 1917 рік.

2. Порівняти службові права і права на грошове утримання вчителів усіх цих шкіл.

3. Установити нижчезазначені норми річної допомоги від держави місцевим самоврядуванням на потреби початкової освіти: на кожний шкільний комплект – 2.100 карбованців (1.800 карбованців – учителіві та 300 карбованців – законовчителіві), 300 карбованців – додатково на комплект 2 класів та 1.800 карбованців – на запасного вчителя.

4. Збільшити надбавку за кожних 5 років служби вчителям шкіл, зазначених у ст. I-й, до 120 карбованців.

* Закон, розроблений Міністерством народної освіти і мистецтва на чолі з М. П. Василенком, схвалений Радою Міністрів та затверджений П. П. Скоропадським 6 серпня 1918 р., уніфікував однокласні і двокласні початкові школи до єдиного типу – нижчі початкові школи.

Примітка: При призначенні п'ятирічних надбавок у цьому розмірі береться до уваги вся попередня, до видання цього закону, педагогічна служба вчителів.

5. Встановити на 1918 – 1919 роки норму одноразової допомоги самоврядуванням з коштів Державної скарбниці на майбутні шкільні плани по 800 карбованців на кожний.

6. Вищезазначені норми запровадити з 1 травня 1918 р.

7. Усі надбавки на утримання вчителів (добові, на подорожчання та ін.), крім 5-річних надбавок, скасувати.

Голова Ради міністрів Ф. ЛИЗОГУБ
Міністр народної освіти та мистецтва М. ВАСИЛЕНКО

З оригіналом згідно. Державний вісник. – 10 серпня 1918 р. – № 33.

Ухвалений Радою міністрів закон про об'єднання до одного типу різнорідних нижчих початкових шкіл // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 771, арк. 53 – 53 об.

МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОЇ ОСВІТИ І МИСТЕЦТВА

Департамент початкової освіти

Відділ початкової освіти

29 серпня 1918 року

№ 1934/16884

Обіжник

*До губернських, повітових народних (земських) і міських управ, до губернських і повітових комісаріатів справ освітніх та до завідуючих нижчими початковими школами з неукраїнською мовою викладання**

Міністерство пропонує з цього 1918/19 шкільного року запровадити в нижчих початкових школах, в яких навчання ведеться неукраїнською мовою:

1) навчання української мови в 2, 3 і 4 групах, призначивши для кожної групи по 4 тижневих години, за такою програмою:

II група – 4 години:

А) читання букваря та першої за букварем книжки – матеріал переважно народний.

Мета: розвиток техніки та свідомого читання;

Б) бесіди на теми з життя, що оточує дитину, бесіди за картинками та перекази за читанкою з допомогою питань учителя, коли це буде потрібно.

Вивчення пісень, приказок, віршів і т. ін.;

В) списування з книги або з окремого пристосованого для цього підручника, відповіді на окремі питання.

Твори на теми життя, що оточує дитину, та за картинками. Бажано, щоб діти малювали, коли читають чи пишуть, під час бесід.

III група – 4 години:

А), Б), В) те ж, що і на першому році навчання, з більш складним матеріалом, по можливості розширивши роботу учня. Вивчен-

* Документ, розроблений департаментом початкової освіти Міністерства народної освіти і мистецтва на чолі з М. П. Василенком (29 серпня 1918 р.), регламентував запровадження в нижчих початкових школах викладової української мови.

ня пісень, приказок, віршів і т.ін. Крім того, треба ввести види робіт для розширення запасу слів та вміння будувати речення, що повинно підготувати матеріал для практично-граматичних висновків у старших класах. Перші спроби складання листів, елементарних усних і письмових творів. Вправи правописні, як-от: списування з дошки та книги, вільне диктування та інше.

IV група – 4 години:

читання та переказ літературно-художнього матеріалу, переважно оповідань. Вивчення байок, віршів та інше. Бесіди з більш складним змістом. Складання вільних творів, усних та письмових, на легенькі теми з життя, що оточує дитину, та за художніми картинками.

Примітка. Коли школа в складі 3 груп, то навчання починається з тієї ж групи, але кількість тижневих годин збільшити до 5.

Відомості про букварі і читанки див. у „Проспекті” підручників, які є на ринку або мають вийти на початку цього шкільного року (розіслано до кожної земської й міської управи і до комісарів).

Для письмових вправ дітям можна рекомендувати на цей рік „Українську граматику. Основи українського правопису. Ч. I і II Огієнка.

2) Краєзнавство (родинноведення) в 3-й групі й ознайомлення в загальних рисах з географією України в 4-й групі, призначивши для цього по 3 тижневі години для кожної групи.

Примітка. Навчання ведеться без підручника, на основі дослідів, спостережень, самостійних праць учнів та екскурсій під керівництвом учителя.

Педагог може на цей час для орієнтування використовувати такі підручники: а) Русова – Початкова географія, б) Рудницький – Початкова географія, в) Хомик – Ілюстрована коротка географія України, I і II ч.

3) Знайомство з історією України в 3-й і 4-й групах (по 2 тижневі години для кожної групи).

В 3-й групі починати треба з краєзнавства, потім перейти до викладу загальної історії України, почавши про слов'ян та їх побут, віру й т.ін., закінчити занепадом Київської держави.

У 4-й групі, почавши з викладу про Галицько-Волинську державу, продовжити курс історії до останніх днів.

Примітка. Навчання проводити, використовуючи екскурсії й читання з чарівним ліхтарем, картинки.

Для школярів можна використовувати цього року підручник Коваленко-Грицька „Оповідання з української історії для початкової школи. Видавництво СІЯЧ”.

Міністр народної освіти та мистецтва М. Василенко
Директор Департаменту А. Лещенко.

Обіжник „До губерніальних, повітових (земських) і міських управ, до губерніальних і повітових комісарів справ освітніх та завідуючих нижчими початковими школами з неукраїнською викладовою мовою” // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 771, арк. 64 – 64 об.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (1918 – 1919)*

Таблиця 2.1

Навчальний план для нижчої початкової школи на 1918 – 1919 н. р., год

Класи Предмети	1	2	3	4	Разом
Закон Божий	2	2	2	2	8
Рідна мова й письмо	12	12	10	10	44
Російська мова	-	-	3	3	6
Арифметика	6	6	4	4	20
Пропедевтичний курс:					
а) географія	-	-	3	3	6
б) історія України	-	-	2	2	4
в) природознавство	-	-	2	2	4
Співи	2	3	2	2	8
Разом	22	22	28	28	100

Ченіга Я. Ф. Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918 – 19 шкільний рік (критичний нарис) / Я. Ф. Ченіга // Вільна Укр. Шк. – 1918 – 1919. – № 5. – С. 291 – 297, 293.

* Навчальні плани, створені комісією з розробки програм для нижчих і вищих початкових шкіл при Міністерстві народної освіти і мистецтва України протягом серпня 1918 р., схвалені міністром освіти у вересні 1918 р.

Таблиця 2.2

**Навчальний план для вищої початкової школи
на 1918/19 н. р., год**

Класи Предмети	1	2	3	4	Разом
Закон Божий	2	2	2	2	8
Українська мова	4	4	4	4	16
Російська мова	3	3	3	3	12
Арифметика	3	4	2	1	10
Алгебра	–	–	2	2	4
Геометрія	2	2	2	2	8
Рисування (креслення)	–	1	1	1	3
Історія	2	2	2	3	9
Географія	3	2	2	2	9
Природознавство	2+1 ^x	2+1 ^x	2+1 ^x	2+1 ^x	12
Фізика	–	–	2+1 ^x	2+1 ^x	6
Малювання	2	2	2	2	8
Співи	2	2	–	–	4
Фізичні вправи	1 ^{xx}	1 ^{xx}	1 ^{xx}	1 ^{xx}	4
Ручні вироби (рукоділья)	27 2	28 2	29 2	29 2	113 8
	29	30	31	31	121
Німецька мова	3	2	2	2	9
Французька мова	–	2	2	2	6
	32	34	35	35	136
Для шкіл з неукраїнською мовою на рідну мову призначається	4	4	4	4	16

^x – 2 години для теоретичних занять, 1 година – для практичних занять;

^{xx} – уроки фізичного виховання тривають до півгодини.

Розклад лекцій годин у вищій початковій школі на 1918 / 19 н.р. // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 712, арк. 57.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙ (1918)*

Таблиця 2.3

Навчальний план для старших класів реальної української гімназії, год

Навчальні предмети	Класи	5	6	7	8
1. Рідна мова		4	4	3	3
2. Російська мова		2	2	2	2
3. Чужоземні мови		5	4	4	4
4. Математика з космографією		5	5	5	4+2
5. Фізика з практичними заняттями		4	4	4	4
6. Природознавство з практичними заняттями		—	2+1	3+1	3+1
7. Географія		2	2+1	2+1	—
8. Історія		2	2	2	2
9. Історія		4	3	3	3
9. Політична економіка, або закозознавство, або філософська пропедевтика		1	1	1	1
10. Гімнастика		—	—	—	2
11. Релігія		1	1	1	1
Разом		2	2	2	2
		30	30	30	30

Таблиця 2.4

Навчальний план для старших класів реальної української гімназії, год

Навчальні предмети	Класи	5	6	7	8
1. Рідна мова		4	4	3	2
2. Російська мова		2	2	2	2
3. Чужоземні мови		5	4	4	3
4. Латина		4	4	4	4
5. Математика з космографією		4	4	4	4
6. Фізика		—	2-1	3-1	3
7. Природознавство		2	(хімія)	—	—
8. Історія		не вказано			
9. Політична економіка, або закозознавство, або філософська пропедевтика		—	—	—	2
10. Гімнастика		1	1	1	1
11. Релігія		2	2	2	2
Разом		30	30	30	30

Розклад годин для старших класів класичних Українських гімназій. Розклад годин для старших класів реальних гімназій на Україні, 2 серпня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 399, арк. 21 – 22.

* Навчальні плани Міністерство народної освіти і мистецтва Української держави розробило як тимчасові, схвалило їх 2 серпня 1918 і запровадило в навчальний процес.

УНР
ТРУДОВИЙ КОНГРЕС
Культурно-просвітницька комісія
20-го лютого 1919 року
№ 89-й
м. Київ

ДО ПАНА МІНІСТРА
НАРОДНОЇ ОСВІТИ І МИСТЕЦТВА*

Схвалюючи енергійну діяльність Міністерства народної освіти і мистецтва, спрямовану на патріотично-національне виховання, культурно-просвітницька комісія Трудового конгресу висловлює побажання, щоб у подальшій своїй роботі Міністерство освіти звернуло особливу увагу на такі справи.

I. ШКІЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ

Доки не упорядковано справи шкільного управління і не утворено апарату, що координував би всі заходи центральних і місцевих органів, доти не можна навіть починати ні однієї важливої реформи.

А) Контроль над освітніми установами в межах загальнодержавних вимог щодо форм і органів контролю.

Б) Інструктування в справах різних форм шкільної освіти.

Примітка: Професійно-правове становище інструкторів.

В) Календарі-довідники для діячів народної освіти з юридичними та іншими порадниками і покажчиками спеціального характеру.

II. МІЖВІДОМЧИЙ АПАРАТ для координування управління всіма справами освіти в державі.

* Документ розроблений і схвалений 9 лютого 1918 р. Трудовим конгресом (найвищий законодавчий орган УНР); у ньому рекомендувалися Міністерству народної освіти напрями реформування освітньої галузі.

III. РЕФОРМА „ЄДИНОЇ ШКОЛИ”

1. а) тип школи: навчальні плани, характер програм з кожного предмета й самі програми; б) таблиці тижневих лекцій; в) загальний характер навчання і справи виховання; г) штати шкіл.

2. Підготовчі заходи для проведення реформи:

а) відрядження спеціалістів до Німеччини для ознайомлення із справою на місцях;

б) обговорення реформи в учительських організаціях та на місцях, а потім Всеукраїнським педагогічним з'їздом;

в) своєчасне опублікування матеріалів, що стосуються цієї реформи;

г) організація комісії спеціалістів для остаточного здарування програм, записок і т.ін.

Ця реформа матиме найбільшу вагу в організації шкільної справи в Україні на новій основі. Сучасна школа різних типів не є нічим суспільно-органічним, пов'язаним з народним ґрунтом. Цієї реформи все свідоме вчительство чекає ще від часу I-го Всеукраїнського учительського професійного з'їзду. Зволікання гальмує розвиток шкільної справи в усіх її галузях, бо, зокрема, навіть певної інформації про забезпечення шкіл підручниками не можна дати, поки не відомо, які програми матимуть реформовані школи і за якою системою їх буде побудовано.

Комісії відомо, що значну частину підготовчої роботи для цієї реформи уже виконано завдяки заходам її ініціатора П.Холодного і бажано було б, якби не пізніше ніж до Великодня Міністерство могло уже опублікувати як пояснювальні записки і детальні програми з кожного предмета, так і взагалі весь закон про утворення єдиної школи.

IV. ЗАГАЛЬНЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ БЕЗКОШТОВНЕ

навчання на першому ступені

(7-річна початкова школа)

А) Шкільна мережа.

Б) Статистика.

Ця реформа давно на черзі, її вимагає саме життя. Поки її не проведено, справу освіти в УНР не можна вважати поставленою на певний демократичний ґрунт, але для цієї реформи потрібно дуже багато систематичної підготовчої роботи щодо збирання різних матеріалів, статистичних відомостей, фінансових обрахунків і т. ін.

Особливу вагу тут, як і взагалі в багатьох інших просвітницьких заходах Міністерства, має добре організована в центральних і місцевих освітніх органах статистика.

V. ШКІЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ

- А) Система технічного упорядкування бібліотеки.
- Б) Організація користування шкільними бібліотеками.
- В) Інструкція бібліотекарям.
- Г) Видання бібліографічних покажчиків для шкільних бібліотек.
- Д) Організація видавництва книжок для шкільних бібліотек (оригінальних і перекладних творів).
- Е) Координування різних форм громадської самодіяльності в цій справі.
- Ж) Адрес-календарі та інші різні практичні довідники на допомогу бібліотекарєві.

VI. ПІДРУЧНИКИ І ШКІЛЬНЕ ПРИЛАДДЯ

- А) Характер і зміст підручників з окремих наук для кожного типу шкіл.
- Б) Способи забезпечення шкіл підручниками.
- В) Систематизовані заходи в цій справі щодо нижчої, вищої початкової школи, різних середніх, професійних і педагогічних шкіл.
- Г) Мапи, таблиці для різних предметів навчання, а також художні таблиці для естетичного виховання учнів.
- Д) Портрети.
- Е) Організація видавництва шкільних підручників за участю українських кооперативів, учительських спілок і земських самоврядувань.

- Є) Державне фінансування справи.
- Ж) Організація перекладів.
- З) Термінологічна справа.

VII. УЧИТЕЛЬСЬКІ КАДРИ

- А) Дерусифікація освіти в зв'язку з пристосуванням до сучасного складу учительства.
- Б) Забезпечення шкіл учительським персоналом.
- В) Учительські семінарії та Учительські інституті (збільшення їх числа, кількості слухачів і матеріальне забезпечення слухачів).
- Г) Учительські курси та інші паліативні заходи тимчасового характеру для полегшення в справі отримання вчительського звання. Характер курсів для різних типів шкіл і для різних категорій слухачів.
- Д) Періодичні педагогічні відпустки вчителям.
- Е) Педагогічно-наукові екскурсії.

VIII. МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ УЧИТЕЛЯ ВЗАГАЛІ І В ЗВ'ЯЗКУ З РЕФОРМОЮ „ЄДИНОЇ ШКОЛИ” ЗОКРЕМА

- А) Пенсії.
- Б) Допомога хворим: учительські притулки в санаторіях, на курортах, в лікарнях і на дачах.
- В) Забезпечення учительських спілок при переведенні земельних реформ ділянками землі для санаторіїв, літніх колоній і т. ін.

IX. ПРОФЕСІЙНІ УЧИТЕЛЬСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

- А) Матеріальна допомога від держави.

X. ШКІЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО

- А) Зразкові проекти будівель для різних типів шкіл.
- Б) Архітектурно-інструкторське бюро.
- В) Будівництво нових шкіл, ремонт і пристосування старих.
- Г) Будівельний фонд.

XI. У СПРАВІ ЗБЛИЖЕННЯ З ГАЛИЧИНОЮ

На думку комісії, треба письмово ознайомитись із становищем просвітницької справи в Галичині, щоб, проектуючи ті чи інші реформи для Української Народної Республіки, мати на увазі також і становище Галичини. Треба завчасно підготуватися до скликання Всеукраїнських педагогічних, просвітніх, наукових та ін. з'їздів з якнайширшою участю представників західної частини УНР.

Треба також усіма силами сприяти зближенню української шкільної молоді усіх земель України, для цього, по можливості, найближчим часом організувати подорожі шкільної молоді з Наддніпрянської України по Галичині і навпаки. Так само треба звернути увагу на зближення педагогічних сил і взагалі діячів на культурно-просвітницькому полі і відповідно упорядкувати справу відряджень і подорожей. Треба подбати також про організацію виставок культурно-просвітницького значення у всеукраїнському масштабі.

У СПРАВІ ДІЯЛЬНОСТІ ГОЛОВНОГО УПРАВЛІННЯ МИСТЕЦТВ І НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Комісія висловить свої побажання після того, як матиме змогу детально ознайомитися з попередньою діяльністю Головного управління. На жаль, на збори комісії, призначені для обговорення цієї справи, представник Головного управління не прибув, на думку комісії, тому, що в той день провадилося перенесення Міністерств до Кам'янця.

Все ж комісія вважає за необхідне звернути увагу Міністерства на те, що на Україні мало дбають про збір матеріалів сучасного народного руху в зв'язку з революцією. У всякому разі немає центрального органу, що організовано проводив би цю роботу і взагалі дбав про упорядкування даної справи, а тим часом події невинно спливають одна за одною, багато подій, інколи світового значення, зникають не досліджені, а разом з тим часто зникає і той матеріал, що допоміг би згодом дослідити ці події в об'єктивному світлі історичної перспективи. Багато осіб бурхливі події народного руху то підносять на гребені революційної хвилі, то ховають у гли-

бині народного горя, і є небезпека, що багато етапів нашої революції висвітлюватиметься згодом більше на основі матеріалів, які збереже для нащадків дбайлива рука ворога народного руху або сусіди, що дивляться на революційні події у нас не нашими, а своїми сусідськими очима. Отже, Міністерству освіти конче потрібно подбати, щоб за допомогою українських учених, що працюють в архівних комісіях і в інших подібних товариствах, по всій Україні було організовано за певним планом, на підставі конкретних інструкцій детальний збір всього матеріалу, пов'язаного з сучасним народним рухом в усіх його формах.

У СПРАВІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ комісія поки що не висловлює своїх окремих побажань у зв'язку з тим, що не мала нагоди заслухати звіт Міністерства освіти про діяльність Департаменту професійної освіти.

Голова Комісії Е. А. Вировий. Секретар.

Ухвалено на зборах Культурно-просвітницької комісії 9-го лютого 1919 р. у м. Вінниці (Протокол Ч. 5.).

До пана Міністра народної освіти і мистецтва (20 лютого 1919 р.) // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 4, арк. 39 – 41 об.

ЗАКОН
ПРО БЕЗКОШТОВНЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ НАВЧАННЯ
ВСІХ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
(ВІД 12 КВІТНЯ 1919 РОКУ)*

I. На зміну та доповнення існуючих законів постановити:

1) Навчання в нижчих та вищих початкових школах на Україні для всіх дітей шкільного віку – українських громадян, безкоштовне й обов'язкове.

2) Доручити міністрові народної освіти розробити детальний план поступового протягом п'яти років проведення в життя закону про безкоштовне обов'язкове навчання.

3) Школи будуються за рахунок волосних, земських і міських самоврядувань і з допомогою повітових земських самоврядувань, а також Міністерства народної освіти.

4) Надати право повітовим та волосним земським і міським самоврядуванням встановити особливий шкільний податок на основі прогресивного оподаткування.

5) Закон цей набуває сили з дня його прийняття.

II. 1) Асигнування в розпорядження міністра народної освіти з коштів Державної скарбниці в рахунок кошторису 1919 року сто двадцять мільйонів (120.000.000) гривень на проведення в життя безкоштовного обов'язкового початкового навчання.

2) Починаючи з 1920 року по 1923 рік включно, виділяти відповідно до кошторису з коштів Державної скарбниці по двісті сорок мільйонів (240.000.000) гривень щорічно на затвердження безкоштовного обов'язкового початкового навчання.

Заступник Голови Ради Народних Міністрів Е. Архипенко
Міністр народної освіти професор І. Огієнко

З оригіналом згідно: Діловод Департаменту нижчої освіти (підп.)

Законопроект про безкоштовне обов'язкове навчання всіх громадян України // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 10, арк. 63.

* Закон розроблений Міністерством народної освіти УНР на чолі з І. І. Огієнком, схвалений Радою народних міністрів 9 лютого 1919 р. і Директорією УНР 12 лютого 1919 р.

Іменем Української Народної Республіки
ЗАТВЕРДЖУЄМО
Липня 1919 року
Голова Директорії
Члени
Член-секретар
Засвідчую. Державний секретар

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

ЗАКОН ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ КОМІСІЇ ДЛЯ ТЕХНІЧНОГО ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ ШКОЛИ НА УКРАЇНІ*

1. Надати право міністру народної освіти утворити для технічного проведення реформи школи на Україні особливу комісію в складі відповідних спеціалістів (34 особи) тимчасово, на термін з 1 серпня по 1 листопада ц/р.

2. Члени комісії призначаються міністром народної освіти з осіб, відомих за своєю попередньою педагогічною діяльністю.

3. Комісія має завдання: а) переглянути підготовлені Міністерством проекти, плани і програми як постійні, так і перехідні з усіх дисциплін викладання, б) розглянути існуючі підручники й організувати справу шкільного видавництва, ознайомлення з сучасним становищем шкіл й особистим їх складом.

4. Члени комісії одержують добові гроші в розмірі не більше ста (100) гривень і за розпорядженням Міністерства народної освіти можуть бути тимчасово прикомандировані до відповідного Департаменту Міністерства народної освіти з відповідною добовою платнею.

5. Асигнувати на утримання вищезазначеної комісії і на канцелярські видатки цієї комісії в розпорядженнях Міністерства народної освіти двісті п'ятдесят тисяч (250.000) гривень.

**Голова Ради Народних Міністрів
Міністр народної освіти**

* Закон розроблений Міністерством народної освіти УНР на чолі з А. Крушельницьким (липень 1919 р.).

ПОСТАНОВЧА ЗАПИСКА

Міністерство готує план роботи єдиної школи відповідно до постанов з'їздів і вимог західноєвропейської практики, школа заснована реформою: видані накази про забезпечення вступу з інших початкових шкіл до вищих початкових та гімназій, введено відповідні нові дисципліни, і цей, що закінчиться, академічний рік конче має бути початком певної спланованої реформи. З огляду на те, що в цей час Міністерство знаходиться в Кам'янці і неможливо користуватися вказівками тих осіб, що працювали в Києві, а апарат Міністерства дуже малий, [...], праця дуже є значна і спільна, вважається необхідним збільшення кількості тих осіб, представників педагогічної теорії і практики, які б могли допомогти в проведенні реформи, остаточно переглядаючи і допомагаючи в складанні програм. Разом з тим на черзі видання підручників, для чого мають бути переглянуті як існуючі підручники, так і наявні рукописи. Міністерство також повинно провести перевірку шкіл і особистого їх складу, для цього зазначеною комісією виділяється особлива анкетно-ревізійна комісія.

Міністр народної освіти

Закон про організацію комісії для технічного проведення реформи школи на Україні, липень 1919 р. // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, стр. 9, арк. 86 – 87.

ПРОТОКОЛ № 2 ЗАСІДАННЯ РАДИ МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВІТИ*

5 липня 1919 року

Присутні: Н. Я. Григорійв, П. І. Холодний, М. С. Пугаєвський, К. Д. Титаренко, М. Н. Лісовський, А. А. Мирович, С. О. Сірополко, А. С. Синявський, І. І. Огієнко, С. Ф. Русова.

Головує в.о. Міністра Н. Я. Григорійв.

Після прочитання і затвердження протоколу засідання 2 липня розпочато обговорення законопроекту єдиної школи.

Доповідач і автор законопроекту *П. І. Холодний* розповідає коротко історію законопроекту. Основні думки, висловлені при цьому, – це думка вчительських з'їздів, нарад і т.д., а головна тенденція його – утворення національної школи.

Доповідач читає вступні пояснення до законопроекту, в яких з'ясовується поняття „єдиної школи”, після чого радник І. І. Огієнко зауважує, що в законопроєкті є багато белетристики, яку належить відділити від того, що повинно увійти в текст закону. Цей матеріал належало б виділити і прочитати на Раді, решта могла піти як особиста праця автора.

П. І. Холодний відповідає, що весь законопроект повинен бути внесений від Міністерства. Міністерство повинно вивести українську школу з ґрунту інтернаціонального на ґрунт національний.

С. Ф. Русова висловила думку, що Уряд повинен сказати, яку школу він хоче дати українському народові. Коли Уряд відповість, в якому напрямку піде саме школа, то вона прокинеться і почне жити іншим життям.

Голова засідання Н. Я. Григорійв ставить на голосування питання, чи проект закону про єдину школу, напрацьований П. І. Холодним, має бути ухвалений Міністерством і чи ті думки, які будуть висловлені в проєкті, мають бути думками Міністерства.

* Документ висвітлює процес обговорення проекту (плану) єдиної школи на засіданні Ради міністра при Міністерстві народної освіти УНР.

Рада постановила:

Вважати думки, висловлені в проєкті єдиної школи, думками Міністерства, і коли він буде належно оброблений, ввести його як законопроект Міністерства.

А. С. Синявський звертає увагу на те, що положення проєкту повинні бути узгоджені з нормами законними і мати характер імперативний. На основі багатьох думок, висловлених у вступних поясненнях, належало б зробити резюме, бо за нормою всі висловлені думки не можуть увійти до законопроекту.

Членами наради висловлюються побажання про те, аби мати можливість познайомитися з проєктом до читання його на Раді. З огляду на те, що технічно це важко провести, Рада постановила читати повний проєкт і обговорювати його на Раді.

Н. Я. Григорійв вважає потрібно розкрити у вступних поясненнях поняття національної школи з позиції державності, а не тільки національності. Також належало б виділити один тип школи без будь-яких привілейованих шкіл.

Рада постановляє: по можливості частіше влаштовувати засідання і більше часу присвячувати читанню й обговоренню законопроекту про єдину школу.

II. Рада заслухала заяву Комітету співробітників Міністерства в проханні видати аванс тримісячну платню згідно з постановами Ради Народних Міністрів від 5 червня і законом 18 червня ц.р.

Не маючи принципово нічого проти задоволення цього прохання, Рада погоджується з думкою в.о. міністра, що він у цій справі порозуміється з Головою Ради Народних Міністрів і потім зробить відповідні розпорядження.

В.о. міністра народної освіти

Протокол №2 засідання Ради Міністра народної освіти від 5 липня 1919 р. // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 13, арк. 25 – 25 об.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ РІЗНОТИПНИХ УКРАЇНСЬКИХ СЕРЕДНІХ ШКІЛ (1919)*

Таблиця 2.5

Навчальний план для класичних українських гiмназiй (1919), год

Класи	1	2	3	4	5	6	7	8	Разом
Предмети									
Рiдна мова	6	5	4	4	4	4	4	4	35
Росiйська мова	-	-	-		2	2	2	2	8
Чужоземнi мови	-	-	-	6	6	5	4	3	24
Латина	-	-	-	-	-	-	3	3	6
Математика з однiєю годинию космографiї	4	4	6	6	5	5	4	3+1	38
Фiзика з практичними лекцiями	-	-	-	3	3	3+1	3+2	3	17
Природознавство з практичними лекцiями i гiгiєсною	2+1	2+1	2+1	2+1	4	4	2	2	24
Географiя	2	3	3	2	2	2	2	2	18
Исторiя	3	3	3	3	3	3	3	3	24
Полiтична економiя	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Спiви	2	2	2	2	1	1	1	1	12
Гiмнастика	2	2	2	2	2	2	1	1	14
Малювання	2	2	2	2	2	2	1	1	14
Релiгiя	2	2	2	2	1	1	1	1	12
Ручна праця	2	2	2	2	1	1	-	-	10
Логiка	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Психологiя	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Громадянознавство	-	-	-	-	-	-	-	3	3
Разом	30	30	32	36	36	36	36	36	-

Розклад лекцiй для всiх класiв класичних українських гiмназiй. Розклад годин для старших класiв українських середнiх шкiл (реальний вiддiл). Розклад годин для старших класiв українських середнiх шкiл (фiлологiчний вiддiл) // ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 11, 173 арк., арк. 155 – 158.

* Навчальнi плани обговорювалися на засiданнях Ради мiнiстра освiти при Мiнiстерствi народної освiти УНР i були схваленi Мiнiстерством 27 серпня 1919 р.

Таблиця 2.6

**Навчальний план для старших класів українських
середніх шкіл (реальний відділ) (1919), год**

Предмети	Класи	5	6	7	8	Разом
Рідна мова		4	4	3	3	14
Російська мова		2	2	2	2	8
Чужоземні мови		6	5	5	3	19
Математика з космографією		6	6	7	7 ^x	27
Фізика з практичними заняттями		3	3+1	3+1	3	14
Природознавство з практичними заняттями		4	4	3	3	14
Географія		2	2	2	2	8
Історія		3	3	3	3	12
Політична економія, або законодавство, або філософська пропедевтика		–	–	–	3	3
Гімнастика		1	1	1	1	4
Креслення		2	2	2	2	8
Релігія		1	1	1	1	4
Ручна праця		2	1	–	–	3
Логіка і психологія		–	–	3	–	3
Громадянознавство		–	–	–	3	3 ^{xx}
Разом		36	36	36	36	-

^x – на лекціях математики й фізики повинна проводитись елементарна математика, початки аналітичної геометрії й аналізу, геодезія елементарна, космографія, астрономія практична й описова.

^{xx} – цей курс побудувати на поняттях з філософії права, політичної економії із статистикою, конституції держави, громадянського права, кооперації [*Там само*].

Таблиця 2.7

**Навчальний план для старших класів українських
середніх шкіл (філологічний відділ) (1919), год**

Класи	5	6	7	8	Разом
Навчальні предмети					
Рідна мова	5	5	5	5	20
Російська мова	3	3	3	3	12
Чужоземні мови	9	8	7	7	31
Математика з космографією	3	3	–	–	6
Фізика з практичними заняттями	3	3	–	–	6
Гігієна	2	2	–	–	4
Географія	2	2	–	–	4
Історія	4	4	3	3	14
Політична економіка, або законодавство, або філософська пропедевтика	–	–	–	2	2
Гімнастика	1	1	1	1	4
Креслення	–	–	–	–	–
Релігія	1	1	1	1	4
Ручна праця	2	1	–	–	3
Логіка	–	–	3	–	3
Психологія	–	–	3	–	3
Грецька мова	–	2	4	4	10
Латинська мова	4	4	4	4	16
Історія філософії і мистецтва	–	–	2	2	4
Громадянознавство	–	–	–	4	4
Разом	36	36	36	36	–

[Там само].

Таблиця 2.8

Розклад годин та програм I ступеня єдиної школи (1 – 4 класи)

Класи	1	2	3	4	Разом
Навчальні предмети					
1. Закон Божий	2–2	2–2	2	2	8
2. Рідна мова	10	10	8	8	36
3. Арифметика	6–2	6–2	4	4	20
4. Геометрія наочна	–	1	1	1	3
5. Природознавство	–	–	–	2	4
6. Географія	–	–	4	–	4
7. Історія	–	–	–	2	4
8. Співи	–	–	2	2	4
9. Руханка	2	2	2	2	8
10. Малювання (див. рідна мова)	2	2	2	2	8
Разом лекцій для дітей	22	23	25	25	–
Разом годин для вчителів	18	19	25	25	–

Примітки: числа, у яких під рискою поставлено 2, означають підгодинні лекції; лекції малювання не виділено в окремі години, а входять як складова частина лекцій під рубрикою „рідна мова”.

Проект єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн. I. – С. 26.

Таблиця 2.9

**Розклад годин та програм II ступеня єдиної школи
(5 – 8 класи)**

Класи	5	6	7	8	Разом
Навчальні предмети					
1. Закон Божий	1	2	2	1	6
2. Рідна мова	5	5	4	4	18
3. Арифметика	3	3	3	3	12
4. Геометрія	1	1	2	2	6
5. Фізика	–	–	2+1	2+1	5
6. Природознавство та сільське господарство в Україні	2+1	2+1	2+1	4+1	12
7. Географія	2	2	2	2	8
8. Історія	3	3	3	3	12
9. Малювання	2	2	2	1	7
10. Рисування	-	-	1	2	3
11. Співи	2	2	1	1	6
12. Руханка	2	2	2	2	8
13. Жива мова	6	5	4	4	19
Разом лекцій для дітей	29 ¹ / ₂	29 ¹ / ₂	31	32	–
Разом годин для вчителів	30	30	32	33	–

Примітки: з живих мов може викладатися тільки німецька або французька; для предметів, що потребують практичних вправ, години лекцій поділено на години теорії і практики. Одна година практичних вправ рахується для учня як $\frac{1}{2}$ год, бо з поділом цілого класу (40 дітей) на групи для вправ (20 дітей) кожний учень матиме практичних вправ 1 год на 2 тижні.

Проект єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн. 1. – С. 66.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ІІІ-ГО СТУПЕНЯ ЄДИНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ (1920)*

Таблиця 2.10

**Навчальний план гуманітарного відділу (варіант
з однією давньою мовою), 1920, год**

Предмети \ Класи	9	10	11	12	Усього
Релігія	1	2	2	2	7
Українська та всесвітня історія літератури	5	5	5	4	19
Нова мова „А”	4	4	4	4	16
Давня мова (латинська або грецька)	5	5	5	5	20
Математика	3	4	4	3	14
Природознавство	2+1	1	-	-	3 1/2
Гігієна	-	-	1	-	1
Фізика та хімія	2	2+1	2+1	2+1	9 1/2
Географія	2	2	2	-	6
Історія	3	3	3	3	12
Філософська пропедевтика з педагогікою	-	-	-	3	3
Правознавство	-	-	-	2	2
Співи	1	1	1	1	4
Руханка	2	2	2	2	8
Малювання	1	1	1	1	4
Кількість лекцій для учнів	31 1/2	32 1/2	32 1/2	33 1/2	
Кількість лекцій для вчителів	32	33	33	33	

* Навчальні плани розробила спеціальна комісія на чолі з П. І. Холодним при Міністерстві народної освіти УНР у складі учителів, директорів українських гімназій, нижчих і вищих початкових шкіл.

Таблиця 2.11

**Навчальний план гуманістичного відділу з двома
давніми мовами, 1920, год**

Предмети \ Класи	9	10	11	12	Усього
Релігія	1	1	2	2	6
Українська та всесвітня історія літератури	3	4	4	4	15
Нова мова	4	4	4	4	16
Латинська мова	5	5	5	4	19
Грецька мова	5	5	5	5	20
Математика	3	3	4	3	13
Природознавство	2+1	1	–	–	3 1/2
Гігієна	–	–	1	–	1
Фізика та хімія	2	2+1	2+1	2	9
Географія	2	2	1	–	5
Історія	3	3	3	3	12
Філософська пропедевтика з педагогікою	–	–	–	3	3
Правознавство або політична економіка	–	–	–	2	2
Співи	1	1	1	1	4
Руханка	2	2	2	2	8
Малювання	1	1	1	1	4
Кількість лекцій для учнів	34 1/2	34 1/2	35 1/2	36	–
Кількість лекцій для вчителів	35	35	36	36	–

Таблиця 2.12

**Навчальний план гуманістичного відділу
з трьома новими мовами, або двома новими
з однією давньою мовою 1920, год**

Предмети \ Класи	9	10	11	12	Усього
Релігія	1	1	2	2	6
Українська та всесвітня історія літератури	4	4	4	4	16
Німецька мова „А”	4	4	4	4	16
Нова мова „Б” або давня мова	5	5	5	5	20
Нова мова „В”	4	5	5	5	19
Математика	3	3	4	3	13
Природознавство	2+1	1	–	–	3 1/2
Гігієна	–	–	1	–	1
Фізика та хімія	2	2+1	2+1	2	9
Географія	2	2	1	–	5
Історія	3	3	3	3	12
Філософська пропедевтика	–	–	–	2	2
Правознавство або політична економіка	–	–	–	2	2
Співи	1	1	1	1	4
Руханка	2	2	2	2	8
Малювання	1	1	1	1	4
Кількість лекцій для учнів	34 1/2	34 1/2	35 1/2	36	–
Кількість лекцій для вчителів	35	35	36	36	–

Таблиця 2.13

Навчальний план економічного відділу, 1920, год

Класи	9	10	11	12	Усього
Предмети					
Релігія	1	1	2	2	6
Українська та всесвітня історія літератури	4	4	4	4	16
Нова мова „А”	4	4	4	4	16
Нова мова „Б”	4	5	5	4	18
Математика	4	5	4	3	16
Природознавство	2+1	1	–	–	3 1/2
Гігієна	–	–	1	–	1
Фізика	2+1	2+1	2+1	2+1	10
Хімія з технологією	2+1	2	–	–	4 1/2
Географія	2	2	2	–	6
Історія	2	2	3	3	10
Політична економіка	–	–	2	2	4
Філософська пропедевтика	–	–	–	2	2
Правознавство	–	–	–	2	2
Комерційна арифметика	1	1	–	–	2
Бухгалтерія	–	–	2	3	5
Співи	1	1	1	1	4
Руханка	2	2	2	2	8
Малювання	2	2	1	1	6
Кількість лекцій для учнів	33 1/2	34 1/2	35 1/2	35 1/2	–
Кількість лекцій для вчителів	35	35	36	36	–

Таблиця 2.14

Навчальний план дівочого відділу, 1920, год

Класи	9	10	11	12	Усього
Предмети					
Релігія	1	2	2	2	7
Українська та всесвітня історія літератури	3	4	4	4	15
Нова мова „А”	4	4	4	4	16
Нова мова „Б”	4	5	5	4	18
Математика	3	4	4	3	14
Природознавство	2+1	1	–	–	3 1/2
Гігієна	–	–	–	2	2
Хімія	2+1	–	–	–	2 1/2
Фізика	2	2+1	2+1	2+1	9 1/2
Географія	2	2	2	–	6
Історія	2	2	3	3	10
Педагогіка	–	–	–	3	3
Співи	2	2	1	1	6
Руханка	2	2	2	2	8
Малювання	1	1	1	1	4
Рукоділництво	2	2	2	2	8
Домоводство	–	–	2	2	4
Кількість лекцій для учнів	33	33 1/2	34 1/2	35 1/2	–
Кількість лекцій для вчителів	34	34	35	36	–

Пояснення до планів і програм єдиної школи на Україні // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 148, 73 арк., арк. 13 – 18.

ПРОЕКТ ЄДИНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ. ОСНОВНА ШКОЛА (1919)

Передмова*

Восени 1917 року Товариство шкільної освіти скликало українське вчителство на II з'їзд для вирішення питань організації української школи. Товариство виступило з рядом доповідей, між іншим, з доповіддю про українську єдину школу. Доручено було скласти ці доповіді двом особам: п. Олександрю Музиченку – огляд шкільництва у різних народів, і мені, причому я повинен був подати проект національної школи на Вкраїні. В цьому проекті в загальних рисах було зазначено основу, на якій наша школа може бути збудована. Головні засади проєктованої школи були такі:

- 1) школа має головним завданням виховання дітей;
- 2) матеріал, який дається дітям доперехідного віку, береться з життя, що їх оточує;
- 3) школа повинна бути єдиною;
- 4) школа ділиться на дві частини: перша – сім років, друга – чотири роки¹.

Ці засади учасники з'їзду сприйняли прихильно, і з того часу почалася планомірна розробка планів і програми для єдиної школи, для чого Товариство шкільної освіти організувало ряд комісій. Спочатку брали участь у комісіях виключно члени Товариства шкільної освіти, а надалі, коли було створено Секретаріат освіти і розробку питань про організацію національної школи було покладено на нього,

* Проект єдиної школи в Україні розробляла спеціальна комісія при Міністерстві народної освіти протягом 1917 – 1919 рр. У вересні 1919 р. документ, що складався з трьох томів, був готовий. Проте надрукувати вдалося лише перший том у Кам'янець-Подільському. Проект єдиної школи утілював найкращі ідеї українських і зарубіжних педагогів, містив стратегічні напрями реформування шкільної системи освіти в Україні, зокрема створення єдиної національної, трудової, виховної загальноосвітньої школи.

¹ В останній редакції плану Єдиної школи змінено цей проект: перша частина єдиної школи має вісім років.

окрім членів Товариства, залучено до роботи й інших педагогів. Цей період роботи охоплює час до січня 1919 р. Засідань комісій відбулося понад 60. У комісіях працювали особи: В. Александровський, Ф. Альдингер, О. Астряб, Л. Балінська, І. Балінський, Г. Баумгартен, С. Берзин, Л. Білецький, О. Богданович, А. Боремович, Є. Галаневич, Є. Гарнич-Гарницький, Н. Григоріїв, С. Гродецький, А. Демська, Л. Добровольський, О. Дорошкевич, В. Дурдуковський, Г. Дядченко, п-ні Зіміна, М. Зорін, О. Іконникова, С. Калиновська, О. Кисіль, Л. Коваленко, Г. Ковальський, А. Коваржик, М. Козик, О. Кожухів, М. Кравчук, М. Крамаренко, Ф. Красицький, Я. Кульжинський, В. Левицький, О. Левицький, М. Левицький, Л. Леше, В. Ліпковський, проф. Лобода, Т. Лубенець, Н. Мірза-Авакянц, М. Новик, О. Омшанський, В. Орлів, М. Прохорова, В. Романовський, С. Русова, полк. Сарнавський, Сидорів, А. Синявський, М. Сімашкевич, К. Стеценко, Н. Танашевич, Н. Тушкан, П. Харченко, Г. Холодний, П. Холодний, М. Чернявська, Л. Чикаленко, Н. Шараєвський, В. Шарко, О. Шепченко, К. Щербина, Н. Шульгина, Якубович, О. Яницький)².

Робота в комісіях проводилась згідно з таким планом: голова комісії визначав місце, яке належить тій або іншій дисципліні, тобто, ту роль, яку вона має відігравати у виховній роботі школи. Після обговорення цього питання члени комісій розробляли проекти програм і пояснювальних записок. Зроблене знову розглядалось у комісіях, кількість годин не визначалася заздалегідь: думка була така, щоб цими рамками не звужувати роботу комісій. Питання про визначення можливої кількості годин для деяких дисциплін мало вирішуватися наприкінці, після розробки всіх програм. Якщо б програми вийшли завеликими, можна було їх скоротити, не порушуючи при цьому основ даної дисципліни.

² На жаль, Міністерство освіти у час друку має тільки уривчасті матеріали щодо нарад комісій, а тому не може дати повного огляду їхніх праць. Це все залишилось у Києві. Отже, друкуючи список осіб, які взяли участь у розробці програми єдиної школи, зазначимо, що список цей не повний. У подальших виданнях цей недолік буде усунуто.

Всі ці комісії діяли під головуванням однієї особи для забезпечення можливої єдності та певної суголосності між окремими програмами. Майже для всіх наук програми було вже складено, але ж після від'їзду Міністерства освіти з Києва робота комісій припинилася, і робота щодо об'єднання та остаточного прилаштування окремих предметів, створення таблиць лекцій для різних ступенів єдиної школи проводилася в Міністерстві без комісій. Це був другий період роботи. Продовжувався він до другого приїзду Міністерства до Кам'янця. З того моменту, коли до Кам'янця у зв'язку з польською інвазією в Галичині прибула значна кількість галицьких педагогів, Міністерство мало змогу розпочати третій період роботи, а саме: розгляд всього проекту спільною комісією, складеною з педагогів різних фахів. Якби робота йшла в нормальних політичних умовах у Києві, то до складу спільної комісії могли б увійти представники, а то й усі члени тих комісій, котрі складали програми. В дійсності сталося інакше. Комісія з двадцяти дев'яти чоловік складалася з галицьких і наддніпрянських педагогів, які перебували в Кам'янці. З них було чотирнадцять галичан: А. Аліскевич, Я. Біленький, В. Бірчак, І. Боберський, О. Бойцун, Л. Борис, І. Брикович, А. Домбровський, В. Зубрицький, А. Крушельницький, К. Малис, В. Почовський, Д. Пігут, І. Прийма. Інших п'ятнадцять було делеговано Кам'янецькою губерніальною спілкою учителів і Міністерством освіти: В. Бернацький, А. Воронець, Н. Григоріїв, В. Злотчанський, С. Іваницький, І. Кішковський, Є. Козинець, С. Козицький, Є. Кондрацький, М. Лорченко, І. Майстренко, А. Мирович, А. Синявський, К. Титаренко, П. Холодний.

Комісії було викладено весь проект. Вона внесла відповідні зміни до таблиць і годин, потім розбилася на окремі комісії, залучила до них потрібних педагогів, переглянула всі програми та додала ті, яких бракувало. Після цього знову зібралася і розглянула остаточно таблиці годин єдиної школи. Наряд спільної комісії відбулося десять. Наряд окремих комісій було 53. В них, окрім зазначених педагогів, брали участь: М. Анастасієвський, Є. Архипенко, С. Бачинський, В. Березовський, Л. Білецький, В. Білошиїн, Д. Ве-

ликанович, Ф. Вторжецький, В. Гагенмейстер, Н. Гаморак, В. Геринович, Л. Гнатишак, М. Драй-Хмарів, о.Жан, Ф. Зайко-Заїкін, І. Іванчук, О. Капустинський, Н. Карпович, С. Кордуба, О. Корінець, І. Любарський, Ю. Магалевський, М. Малиш, Є. Марковський, І. Німців, П. Облап, І. Огієнко, С. Остапенко, Й. Пеленський, В. Петр, О. Полонський, І. Пухальський, І. Свищук, А. Середа, Я. Сіцінський, Ю. Татомір, М. Хведорів, В. Чехівський, Г. Шевченко, В. Якубович.

Після розгляду проекту Радою міністрів освіти, в якій брали участь, окрім мене, товариш міністра Н. Григоріїв, радники Міністерства І. Огієнко, С. Сірополко, В. Чехівський і керівники Департаментів Міністерства М. Лисовський, А. Мирович, С. Русова, А. Синявський, К. Титаренко, М. Шугаєвський, проект був остаточно, з педагогічного погляду, проредагований і в такому вигляді подано до друку. На цій останній стадії роботу з виправлення термінології і стилю проведено співробітником Міністерства М. Ковалівським.

Із зазначеної коротенької історії підготовки проекту видно, що в нього вкладено працю великої кількості українських педагогів. Не все можна було зробити так, як того хотілося, бо робота велася за несприятливих умов. Отже, проект не може претендувати на остаточно закінчений варіант: треба ще багато докласти праці до більш точної конкретизації ідей української школи, але можна бути певним, що український учитель створить школу таку, яку потрібно нашому народові. Об'єднуюча праця в цьому напрямі проводитиметься Міністерством освіти і надалі; тому буде доцільним, щоб думки з приводу проекту і матеріали щодо розширення надсилалися до Міністерства, аби воно могло вносити надалі корективи.

Петро Холодний
31 жовтня 1919 року
Кам'янець-Подільський

Пояснення до планів і програм єдиної школи на Україні

Проект єдиної школи на Україні

Розділ I Загальна частина Вступ

Єдиною школою ми будемо називати нормальну з педагогічного боку школу, через яку повинні проходити всі діти даної держави. Питання про єдину школу досить складне і має грані не тільки педагогічного характеру, але й соціального. Головний момент соціального значення полягає в тому, що школа обслуговуватиме все громадянство: діти різних верств населення однаково проходилимуть її незалежно від соціального і будь-якого іншого становища їхніх батьків; це не тільки зглажуватиме класову відмінність й дозволить використати найкращі сили держави, незалежно від того, з яких верств її вони виходять, а й надасть державі монолітного характеру.

У завдання наше не входить розвиток думок про широкий громадський бік питання; мета наша – висвітлити справу з педагогічної точки зору, вийти на педагогічний шлях і зробити ним якнайкраще перші кроки. Ми не ставимо собі навіть за неодмінну мету бездоганне вирішення справи, добре розуміючи, що воно можливе лише після роботи за певним планом цілого педагогічного покоління.

Досі школа на Україні ставила своїм завданням навчання дітей. Виховні завдання вирішувалися ніби самі собою після засвоєння дітьми шкільної премудрості. Тим, як вони вирішувалися, школа мало цікавилася, пускаючи на самоплив те, до чого вона мала докласти найбільше праці. Це цілком ненормально, і так організувати шкільну справу не можна. Наше педагогічне покоління пережило само негативні риси старої школи, оту тяжку науку, і має рішуче зійти з того небезпечного шляху, на якому, як правило, в дитячі душі входили ненависть до школи, байдужість до батьківщини, а то й повна денационалізація.

Те позитивне, що дає сучасна школа, – певна інтелігентність та інтелектуальний розвиток своїх вихованців – є замалим і набувається переважно в останніх класах, тобто в тому віці дітей, коли

вже саме навчання має виховальне значення. З малими ж дітьми школа, що ставить своїм завданням навчання дітей, проводить руйнівну роботу, завдаючи їм таких тортур, звідки тільки одиниці вибираються з живою душею. Головне завдання проектованої школи полягає у вихованні дитини. Іншої мети ми не маємо, але ж ставимо її, можливо, ширше. Чим більше сторін дитячої душі охопить школа, тим краще. Звичайно, треба розуміти, що тим більшу вона бере на себе відповідальність і тим краще вона повинна дбати про найкраще вирішення справи.

Дитяча душа і школа

При вихованні дитини за вихідну точку треба брати те, що є в дитячій душі. Дитячий світ, цей мікрокосмос з власним добром і злом, є тим полем, де має проводитися робота вчителя. Буде невинуватою педагогічною помилкою нехтування цим світом; до всякого знання треба йти через нього і від нього. Розвиток логічного апарату дитини, її чуття й волі повинен будуватися на дитячих спостереженнях і дитячій психіці. За перші кроки свого існування дитина нагромадить стільки вражень, стільки почує, побачить і перетворить у своїй душі, що праця вчителя в напрямі навчання, як додавання нового реального матеріалу, має другорядне значення. Щодня шляхом природного розвитку простягаються і без школи нові й нові нитки між дитиною і зовнішнім світом, і шкільні враження є тільки частковим епізодом у ряді інших. Школа повинна довести до розуму й досягнути всі знання дитини; поширювати ж їх книжковим матеріалом слід тільки тоді, коли це потрібно для з'ясування того знання, що вже є. Спрямованість праці педагога у виховній школі має йти від дитини навколо, а не навпаки.

Наука у виховній школі

У школі, що має своїм завданням виховання дітей, наука є засобом до виховання. Поруч потрібні релігія, мистецтво, мораль, гімнастичні вправи й розвиток громадянського почуття.

У широкому розумінні жодному з цих засобів не можна віддавати перевагу. Кожне з цих виявлень людської культури може довести розвиток людини до певного високого рівня. Але ж при вживанні їх треба мати на увазі індивідуальність дитини: з музичною дитиною можна багато досягти через музику, з іншою – мало. Найбільш

універсальним щодо різнорідності дитячих нахилів виховальним засобом є наука. Вона придатна до більшості дітей і до того має добре розроблену методику. Але ж, пам'ятаючи загальну мету школи, ніяк не можна відкинути решти: релігія, мистецтво, гімнастичні вправи та розвиток громадянського почуття мають бути в кожній школі й займати своє місце. Наука в школі хай буде першою серед рівних. Не треба думати, що користування наукою як засобом для цілей виховання, негативно вплине на суму знань, з котрими дитина вийде зі школи. Ця сума може бути не меншою за ту, котру дає школа, що ставить за мету саме навчання в розумінні нагромадження дитячим мозком різних знань. Проте обсягу знань не варто надавати ваги, далеко цінніше те, як ці знання увійшли до дитячого розумового багажу. В школі, яка в основу кладе елементи з життя самої дитини й те, що навколо неї, де знання чужого дається тоді, коли це потрібно для розуміння свого, сума знань збільшується послідовно шляхом органічного розвитку дитини. Такий комплекс знань, звичайно, і буде найкращим.

Школа виховна буде і національно-державною. Дитина передусім знатиме про життя своєї місцевості, свого народу на українській землі, побачить його красу, знатиме про його скарби. Не треба уникати й того, що має негативні ознаки. На такій найбільш природній основі зростатиме всяке інше знання. Дитина, не цураючись свого, навчатиметься чужого. Релігійне, моральне, фізичне та громадянське виховання має будуватися на тій самій основі.

Так збудована школа у своєму внутрішньому змісті буде й національно-державною.

Виховна школа і діяльна школа

Виховна школа має бути школою діяльною. Близька до життя, в ідеалі навіть цілком з ним поєднана, отже, вона повинна ввібрати в себе трудовий момент у житті й використати його з виховною метою. До завдань загальноосвітньої школи не входить навчання дитини того або іншого ремесла. Використання фізичної праці поширює виховні можливості для школи в галузі виховання волі, і тільки з цього погляду праця в різних формах повинна вступити в школу.

Щоб школа була діяльною, насамперед потрібно, аби при навчанні того чи іншого предмета було запроваджено як метод дієвий принцип. Реалізація ідей і образів, котрі проходять через душу дитини у формі малюнка, ліплення, виробу з чого б там не було, та будь-яке фізичне вираження дитячих емоцій – чи то у вигляді гри, гімнастики, танців, чи навіть у формі тільки слова, дитячих розмов – є запровадження в школі дієвого принципу. Розвій шкільної методики кожної науки повинен іти в напрямі конкретизації дитиною різними способами того, що вона чує й бачить, і кожний крок на цьому шляху є надбанням для нашої школи.

Діяльна школа не повинна вчити фізичної праці самої по собі: праця в ній є тільки важливим чинником для виховання волі; але ж можливо, щоб у школі була й ручна праця. Праця в школі має бути тільки така, в якій немає негативних сторін, насамперед елементів, шкідливих для здоров'я. На перший план треба поставити такі заняття, котрі відбуваються на свіжому повітрі, як-от різні сільсько-господарські роботи.

Надалі, як приклад, у програмі з природознавства наведено план шкільних сільськогосподарських робіт для перших років навчання. Звичайно, можна пропонувати й інші роботи, як-от працю на верстах, але треба твердо пам'ятати, що загальноосвітня школа має своїм завданням виховні цілі, що до її обов'язку не входить навчання будь-якого промислу; для цього є школа професійна, і введення якогось ремесла є тільки частиною того, що мало б бути для всіх предметів, однією з форм конкретизації дієвого принципу.

Виховна школа і єдина школа. Ми стали на ґрунт школи, побудованої на використанні передусім матеріалу з місцевого життя в цілях виховання, окрім того, ми знаємо, що дитяча психіка в певні роки в загальних рисах однакова. Немає педагогічних підстав створювати різні типи школи для окремих соціальних груп дітей. Виховна школа є логічним висновком того, що дає нам місцеве життя, відбите в дитячій душі, вона органічно з ним пов'язана. Отже, нормально буде, коли через неї проходять усі діти даної місцевості, незалежно від їх статі і громадського становища їхніх батьків, тобто виховна школа і буде єдиною. Звичайно, не всі діти зможуть пройти через усю школу. Це залежить від матеріальних засобів дер-

жави, батьків учнів та від здібності самих дітей, але, окрім цих, дуже тяжких моментів, котрі гальмують культурний розвиток народу, школа не повинна ще й сама ставити різні паркани, наприклад, між різними її ступенями, як це ми маємо в сучасній російській школі на Україні. Які б поділи доуніверситетської школи не були, перехід з одного ступеня і роду школи в інший має бути цілком вільним.

Виникає думка, що Єдина школа буде якимось шаблоном, котрий відкине можливість варіацій. Це не так: за самою своєю природою школа відбиватиме місцеве оточення і тим вирізнятиметься. Суміжні географічно місця, як-от губерніальне місто і приміське село, можуть мати відмінність у школах, але ж розвиток дітей на певному році навчання буде однаковим, оскільки це взагалі доступно школі, і перехід з однієї школи до іншої не буде ускладненим: дитина, що закінчила науку, наприклад, у першому поділі школи десь на селі, продовжуватиме своє навчання у вищому ступені в міській школі.

Назва школи. Отже, можна вважати виявленими головні риси школи. Коли б ми захотіли, щоб риси ці було зазначено в назві школи, то її треба назвати *виховною, національно-державною, діяльною* школою. З огляду на те, що школу, засновану на зазначених вище принципах, можна вважати нормальною з педагогічної точки зору і підходящою для всіх дітей нашого народу, *надалі* ми будемо називати її *єдиною школою*.

Професійна школа. Єдиною школою може бути тільки загальноосвітня школа. Школа професійна, котра має завданням дати практичні вказівки та теоретично їх обґрунтувати, випадає зі схеми, за якою може бути створена єдина школа. Навчання є метою професійної школи, і цим вона відрізняється від школи загальноосвітньої. Не треба плутати ці два принципи, краще професійну відокремити й будувати її поверх загальноосвітньої школи на різних ступенях.

Такий поділ буде на користь обом школам, бо до професійної школи йтимуть діти, котрі справді шукають того чи іншого фаху, вони йтимуть уже із сталим розвитком, отже, кількість років навчання в професійній школі значно скоротиться, а це збільшить її пропускну спроможність. При такій організації професійного навчання за фахом у життя йтиме більший відсоток молоді ніж нині, ми часто бачимо, що, наприклад, учні після закінчення добре обладнаної ме-

ханічної школи із загальноосвітніми предметами йдуть вчителі, і тільки кілька відсотків з них використовують у житті технічну освіту. Не треба забувати також і того, що більша пропускна спроможність школи зменшує витрати на навчання одного учня, а це сприятиме збільшенню кількості професійних шкіл, що не менш важливо в наш час. Таким чином, професійна школа відокремлюється від загальноосвітньої. Звичайно, з цього не випливає, що виховні завдання цілком відходять від професійної школи: саме удосконалення в якомусь фахові є важливим виховним чинником. Професійна школа повинна також продовжувати громадянське виховання дітей, розпочате в загальноосвітній школі.

Національні варіанти загальноосвітньої школи. Загальноосвітня школа, єдина в своїх планах і в своїх завданнях, може бути всіляко конкретизована з урахуванням дитячої психіки, ми повинні рідну мову вважати обов'язковим чинником у вихованні дитини. Мова дитини, яка належить до даного народу, є мовою цього народу і ніякою іншою. Тільки нею дитина природно виявлятиме свої почування у всій широті; одночасно з цим виявленням розвиватиметься і дитяча душа, що й є завданням школи. З різних причин у наших перекручених обставинах часто мова сім'ї не є мовою того народу, до якого сім'я належить, і дитину з самого початку поставлено в ненормальне становище по відношенню до її розвитку. Чи повинна школа продовжувати це зло і сподіватися, що зденаціоналізовані родини будуть віддавати своїх дітей до шкіл, де навчання проводитиметься мовою сім'ї? Забороняти цього, звичайно, не можна, але ж педагог повинен пам'ятати, що поняття „рідна мова” й „родинна мова” не тотожні, і мати своїм обов'язком, де можна, спрямовувати дітей нормальним шляхом, щоб школа не випускала покручів. Отже, буде нормальним, коли діти різних національностей ітимуть до своєї школи з рідною для їх національності мовою. Тільки тоді школа повною мірою виконає своє завдання – доведення дитячого розвитку за певний час до можливо-го рівня. Українець, що вчиться, скажімо, 4 роки в українській школі, відповідатиме за своїм розвитком росіянину, що вчиться ті ж роки у відповідній школі з викладовою московською мовою, і буде вище від того, що вчився чужою йому мовою. Навчання рідною мовою особливо важливе на першому й другому ступенях.

Основний поділ єдиної школи

Способи користування наукою, релігією, мистецтвом і мораллю, звичайно, будуть різні для дітей різного шкільного віку: при тому розвитку, який матимуть навіть діти старшого віку, формальне вивчення наук можливе і матиме навіть виховне значення; стосовно малих дітей воно пригнічує їхній нормальний розвиток. Грань припадає на той психологічний злам, котрий переживають діти 13 – 15 років. До цього зламу, як правило, навчання треба проводити на основі того, з чим дитина приходить до школи. Завданням учителя є приведення до певного порядку і з'ясування науково-педагогічними засобами того, що дитина бачить навколо себе в рідному краї. *Навчання чужого дається тільки для пояснення й розуміння свого.* В тому розумінні, що навчання є не засобом виховання, а самоціллю, педагог для зацікавлення учня дбає про те, щоб розказати дитині про різні дива, котрі бувають у чужих землях, і коли дитина це засвоїть, то праця вчителя вважається, певною мірою, продуктивною. Таке розуміння справи помилкове: не менші дива є і в рідній землі, кожному місці, і тому справа вчителя звернути якнайбільшу увагу на своє. Цілком можливо до 14 – 15 років обійтися без знання, наприклад, про гейзери, Ніагару або мусони, коли цього не вимагатиме потреба пояснити яке-небудь близьке явище, і зовсім не можна дітям не знати походження й життя болота, коли воно є біля села.

Після 13 – 15 років, коли в дітей з'являється здатність до абстрактного розуміння речей, можна й потрібно користуватися наукою, релігією та мистецтвом у системному викладанні; це відповідатиме потребі дітей у систематизації відношення їхньої душі до того, що робиться в світі, і буде якраз цією потребою в ритмі.

При вдалому пристосуванні способів використання різних дисциплін до дитячого віку можна сподіватися, що школа даватиме людей, не пересичених шкільною премудрістю, байдужих до сьогоднішнього життя, а живих, вразливих до того, що їх оточує, з непригніченою творчістю, таких, що люблять батьківщину.

Отже, єдина школа пережинається в місці психологічного зламу в розвитку дітей. Це дає можливість відокремити старші класи від молодших, що має важливе технічне значення, надаючи конструкції школи гнучкості. В подальших планах, вважаючи, що наші

діти починають учитися з 6-8 років, на перший цикл припадає 8 років, на останній – 4. Школу першого циклу будемо називати *основною школою*, другого – *колегією*.

Додатковий поділ першого циклу

Перші 3 роки навчання треба було б зробити обов'язковими для всіх дітей держави, проте з економічних та традиційних причин зробити це поки що не можна: ми звикли вже до поділу школи на початкову і вищу початкову. Багатьох задовольняє тільки школа початкова: в селянському господарстві користуються працею малолітніх, і далі початкової школи дітей не пускають. Отже, маємо ряд причин, які примушують цей поділ залишити і в єдиній школі. Поділ школи на початкову і вищу з педагогічних потреб не виникає, і життя його усуне або шляхом економічного розвитку краю, або через розвиток у свідомості людей потреби в більш широкому користуванні шкільним навчанням, або, скоріше, обома шляхами. Шкільна політика всіх організацій, які дбають про школу, повинна спрямовуватися так, щоб цей поділ не залишився довше, ніж того потребує життя.

Додатковий поділ і плани навчання. Існування самого поділу вимагає провести його так, щоб він ділив восьмирічний цикл на самостійні, завершені частини. У поданих далі планах це зроблено так, що перший поверх виводиться в 4 роки, отже, і на другий залишається 4. Таким чином, уся єдина школа – від початкової до вищої – ділиться на три частини: перша (молодша основна школа) включає 4 роки, друга (старша основна школа) – 4 і третя (колегія) – знову 4 роки. Надалі будемо дотримуватися цієї термінології по класах, яких разом маємо дванадцять. 1, 2, 3 і 4 становлять I ступінь; 5, 6, 7 і 8 – II ступінь; 9, 10, 11 і 12 – III ступінь.

Розділ II

Роль науки, релігії, мистецтва, руханок та розвиток почуття громадянського обов'язку у виховній школі

У проєктованій школі виховання буде здійснюватися через науку, релігію, мистецтво та гімнастичні вправи (руханку). Далі подано плани, де вказано, скільки місця відведено в школі цим засобам

виховання. Вже тут треба зауважити, що не всім їм відведено місця стільки, скільки кожен потребує з огляду на свою значущість; справа в тому, що методи використання в школі не для всіх їх однаково добре розроблено: найкраще справа рухається з наукою і досить погано, наприклад, з релігією. Отже, при відведенні місця малося на увазі, яку частину при даному стані речей можна фактично посісти. Це треба мати на увазі надалі при розробці корисних планів виховання, бо з педагогічного погляду цілком можливі інші плани порівняно з тими, які тут наведено або до яких ми звикли в сучасній школі. Історія знає виховні національні школи, які давали дуже гарні результати, наприклад, еллінська школа. Наука, мистецтво і фізичні вправи там були зовсім не в тому співвідношенні, яке ми маємо зараз, проте дай Боже всякому народові мати школу, яка так би відповідала його потребам, як еллінська школа відповідала потребам однієї з найкультурніших націй світу.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН НАУКИ У ВИХОВНІЙ ШКОЛІ І ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Зміст кожної науки складається з її методи й матеріалу, опрацьованого цією методою. Знати якусь науку – значить опанувати її методу і бути обізнаним з можливо більшим науковим матеріалом. Опанування методи науки при теперішньому стані наук потребує тривалого часу й праці, навіть спеціалізації, тобто одна людина може охопити засоби тільки однієї науки, а коли і кількох, то, звичайно, суміжних. Не в кращому стані справа і з науковим матеріалом: тут також потрібна спеціалізація. Отже, цілком зрозуміло, що ні те ні інше, що становить собою вивчення науки, не може бути завданням доуніверситетської школи.

Як сказано раніше, педагог користуватиметься наукою як засобом для виховання, спираючись на її методу, з метою доведення душі й розуму дитини до певної висоти, на якій вона могла б піднятися до культурного рівня, відповідного часові. Вчений складає матеріал, опрацьований науковою методою, у систему, що залежить від стану самої науки, від індивідуального завдання автора та його поглядів і найменше від думок тих, хто користуватиметься його працею. Педагог, навпаки, цілком пов'язаний зі своєю аудиторією;

матеріал, яким він повинен користуватися, є той, з яким діти прийшли до школи. Матеріал цей сирий і випадковий, але ж увесь узятий з того життя, що оточує дітей. Його педагог і повинен привести до ладу, беручи за основу всієї роботи. Шляхом повільної праці на зазначеній основі можна довести розум дитини до розуміння тієї або іншої науки. Цю роботу треба закінчити до того часу, коли ми можемо сподіватися на пробудження інтересу до системного вивчення науки, тобто в перші 8 років.

З цих причин програми перших 8 років школи складаються переважно з пропедевтичних курсів або з близьких до них. Ці курси повинні охопити як – найбільше матеріалу, з яким діти прийшли до школи або який вони можуть засвоїти з того життя, що їх оточує. Цей матеріал буде використано на лекціях з рідної мови, історії, географії, природознавства, арифметики, геометрії. Він буде неоднаковий по всій Україні, але схожий. Правильно використаний, він даватиме в середньому однаково вихованих з розумового боку дітей.

В останні 4 роки, на III ступені, вводяться системні курси, складені після наукових схем і, де треба, побудовані концентрично. Мета цих курсів – поширення формального розвитку учнів. Цю мету все ж буде досягнуто краще, коли ми не будемо для всіх шкіл України заводити однакові плани для III ступеня. Треба зважити на індивідуальні нахили дітей, котрі формуються в них на відповідні цьому ступеневі роки. Наше завдання – дати дітям до закінчення школи однаковий розвиток – ці варіації в наукових знаннях біди не вчинять. Отже, надалі запропоновано варіанти III ступеня: гуманістичні, реальні, економічні; в окрему групу треба виділити також школу для дівчат. Ці варіанти відрізняються між собою лише тим, що обсяг наук для них неоднаковий.

Щоб показати, як конкретизовано висловлені тут думки, треба навести плани окремих наук та їх груп, беручи за вихідну точку їхню роль у виховній школі.

Рідна мова. Головні підвалини значення рідної мови такі:

а) Слово рідною мовою є фізичним вираженням емоцій людини, без дальшого фізичного вираження саме почуття зникає і не набирає сили для розвитку, тому очевидно, яку велику роль у вихованні чутливості дітей має навчання рідною мовою і рідної мови. В

допомозі емоційному розвитку полягає головна цінність рідного слова як виховного чинника.

б) Вивчення мови має значення і для інтелектуального розвитку дітей, коли воно ведеться на граматичній основі. Стара школа зловживала в цьому напрямку, звертаючи на граматику особливу увагу. В проєктованій школі вага перенесена на виховне значення мови в емоційній сфері дитячої душі. З цих причин у перших 2 – 3 класах граматиці відведено найменше місця.

в) Рідне слово є головним знаряддям, яким користується педагог у своїй роботі з дітьми. Переважно словом він викликає в них ті уявлення, які потрібні для його виховної роботи; словом дитині найчастіше доводиться відображати свої почуття. З цієї особливої ролі рідного слова в школі випливає необхідність можливого широкого вивчення мови із самого початку навчання, і треба вчити її не тільки з книжок, а й під час екскурсій та при будь-яких інших випадках, або надавати тому вивченню найбільшого життєвого забарвлення. Розширення дитячого словника має велике значення особливо тоді, коли воно йде поряд з побаченням або конкретизацією в дитячому малюнку того, що відображає слово.

Окрім цих головних мотивів, якими встановлюється значення мов і для школи і які виникають із самої природи слова, є інші мотиви, пов'язані зі змістом того матеріалу, що подається на лекціях з рідної мови. Це питання вже цілком програмне, висвітлене далі в пояснювальній записці до детальної програми, і тому тут торкатись його не варто.

Спираючись на зазначене, можна встановити такий поділ лекцій з рідної мови:

На 1 і 2 класи припадає не менше ніж по 10 годин, бо під час лекцій з рідної мови вчителю, окрім завдань, поставлених програмами, доведеться ще управитися і з бесідами з природознавства та історії, і з навчанням письма та малювання в межах, вказаних у програмах з цих предметів. Чим тісніше і більш органічно учитель зможе поєднати це все в своїй роботі, тим краще і для предметів, і для мови.

У 3 та 4 класі, де природознавство, географію та історію виділено в окремі години, на мову залишено по 8 годин, але ж сюди

входить і малювання. В цих класах також краще б не виділяти окремих предметів із рідної мови, і це вчитель повинен мати на увазі; проте чим далі, тим робити це важче, тим-то потроху у викладанні окремих дисциплін з'являється певна системність, яка, розумно проведена, має теж своє виховне значення.

На другому ступені, в 5, 6, 7 та 8 класах, лекції з мови цілком відокремлено від інших дисциплін. Робота вчителя ведеться на літературно-художньому матеріалі з таким розрахунком, щоб дітей 8 класів єдиної школи було ознайомлено з найкращими творами української літератури, особливостями того часу, коли написано твір, та найбільш важливими фактами з життя видатних письменників.

На цьому ж ступені проводиться на граматичній основі послідовне ознайомлення дітей з властивостями мови, що, йдучи поряд з математичними науками, становитиме досить гарну систему для інтелектуального розвитку дітей віком до 14 – 16 років.

У 5 і 6 класах на рідну мову відведено по 5 годин, у 7 та 8 – по 4 години. На третьому ступені, починаючи з 9 класу, з огляду на відповідний вік, розвиток учнів, вивчення рідної літератури треба проводити в певній системі; на цьому ж ступені треба проходити й універсальну літературу. Кількість годин, що припадає на ці предмети, в різних варіантах третього ступеня змінюється між 15 і 19 годинами.

Математика. Місце, яке належить математиці у виховній школі, відведено відповідно до того значення, яке вона має для розвитку дитячого інтелекту. Програми з математики складено так, щоб виховання дитини на формальному ґрунті проводилося, по можливості, із самого початку навчання. З 1 класу починається арифметика і послідовно викладається до 8 класу, доводячи дітей до вміння розв'язувати квадратні рівняння з числовими значеннями і до розуміння невимірних чисел. Отже, маємо в перших двох ступенях школи послідовний розвиток поняття про число й операції з ним до вказаного терміну, який відмежовує досить велике поле математичних понять. Паралельно цьому і дитячий розум підніметься на значну висоту. В перших двох класах на арифметику відведено по 6 годин на лекції, в 3 і 4 – по 4 год., в 5, 6, 7 та 8 – по 3 години.

Окрім арифметики, в тих же перших двох ступенях уведено геометрію, котра починається в 2 класі у вигляді пропедевтичного

курсу (наочна геометрія) і проводиться протягом 3 років по 1 годині. З 5 по 7 включно введено перший концентр системного курсу, всього 6 годин.

Уведення геометрії значно підвищує можливості для інтелектуального виховання дітей, бо до кола величин, якими оперує вчитель, увійдуть, окрім числа, ще й величини просторові, а це значно збільшує виховне значення шкільної математики не тільки щодо кількості матеріалу, що використовується в школі; різноманітність матеріалу дасть можливість краще пристосувати його до індивідуальних здібностей дітей, бо не для всіх дітей у виховному розумінні однаково будуть придатні методи й об'єкти арифметики; тут певні корективи вноситиме геометрія.

Курс математики на III ступені побудовано на ідеї функціональної залежності. Обсяг його пов'язаний з тим, до якого варіанта пристосовано цей курс. Кількість годин математики в різних відділах III ступеня змінюється від 13 до 25.

Науки про природу. Науки про природу введено в школу з метою повідомити дітям про явища життя, що їх оточує, в тому висвітленні, яке дається методом зоології, ботаніки, мінералогії, фізики, хімії та географії.

[...] У перших двох класах предмети ці зовсім не виділяються в окремі лекції, бо відповідний матеріал пояснюватиметься на лекціях з рідної мови. Надалі природознавство відокремлюється, але ж поділ природознавства на окремі науки йде поступово, в міру набуття дітьми досвіду та розвитку. На другому ступені виділено вже як окремі предмети ботаніку, мінералогію, фізику, сільське господарство України тощо, хоч жодна з цих дисциплін не може претендувати на те, щоб при її викладанні вчитель гнався завданням формальної науки. Це може бути тільки на третьому ступені. Найкраще, коли матеріал для розмов братиметься безпосередньо з природи, і тому на перших двох ступенях девізом учителя має бути: від книжки далі, до природи ближче; екскурсійний метод повинен тут виступити на перший план.

Для полегшення роботи вчителя програми спочатку складено так, щоб їх можна було пристосувати до пів року. Звичайно, що в такій живій справі, як навчання природознавства екскурсійним ме-

тодом, або взагалі там, де в основу покладено роботу з місцевим матеріалом, навчання не може мати обмежень щодо матеріалу, який треба опрацювати з дітьми. Особливості місцевості позначатимуться на ньому, і тому не варто складати детально програму. Для полегшення праці вчителя треба, щоб до його послуг було надруковано окремі лекції на різні теми: географічні, біологічні й фізичні та інші, або в формі хрестоматії, або ще краще окремими книжечками, з яких учитель дібрав би вже те, що йому потрібно для школи.

На першому ступені треба подбати, щоб діти ознайомилися з головними елементами фізичної й математичної географії та географії України, щоб вони мали початкове ознайомлення з землею й повітрям та щоб мали відомості і з живої природи, головне – про людину з гігієнічними вказівками. Для цього відведено по 4 години в 3 та 4 класах. Коли додати до цього, що частина роботи, досить значна, буде зроблена на лекціях з рідної мови, то можемо зауважити, що вже в перші 4 роки навчання буде багато зроблено школою для ознайомлення наших дітей з рідним краєм.

З 5 класу починається ніби новий цикл вивчення природознавства. Диференціація йде швидше, ніж на 1 ступені: маємо вже окремо зоологію, ботаніку, мінералогію з геологією; але ж це все не є формальна наука, бо матеріал для роботи вчитель бере з того життя, що оточує дітей. Поділ на окремі дисципліни має значення тільки щодо кращого використання методів зазначених наук. Звичайно, й тут екскурсії (освітні прогулянки) повинні відігравати велику роль. Де можна, треба використовувати практичні лабораторні вправи. На зоологію, ботаніку й мінералогію в цьому циклі припадає по 2 години, не враховуючи часу на лабораторні вправи. Закінчується курс природознавства в 8 класі II ступеня наукою про людське тіло й гігієну та курсом сільського господарства на Україні. Останній курс завершує цикл природничих наук і має своїм завданням висвітлення з наукової точки зору сільськогосподарської практики, яка є основою життя нашого народу.

На природознавство в 8 класі відведено 5 годин. У школу введено перший її концентр, побудований на лабораторному методі. В 7 та 8 класі на фізику відведено по 2 години і по одній годині на лабораторні вправи. До речі, цей курс фізики разом з тим знанням

хімії, що даватиметься при викладанні мінералогії, окрім високого загальноосвітнього значення, яке він має, дасть ще й підготовку до професійної школи, яка переважно будуватиметься на другому ступені загальноосвітньої школи

Щодо географії, то в 5 класі вивчається географія України та прилеглих до неї країн Східної Європи (2 години), в 6 класі – Західна Європа (2 години) і в 7 класі – позаєвропейські країни (2 год), починаючи з українських колоній (нумерів). Курс географії позаєвропейських країн перенесено на кінець цього циклу всупереч традиції старої школи, яка ставила його в першу чергу. Зроблено це з тієї причини, що матеріал, який подається в цьому курсі, найбільш віддалений від спостережень дітей. Курс вимагає великої кількості ілюстрацій і наочних прикладів. У 8 класі введено курс фізичної географії, яким і завершується структура природничих наук на перших двох ступенях.

На третьому ступені розподіл природничих наук буде різним для різних варіантів. На хімію та фізику відведено 8 – 10 годин, на природознавство, гігієну та космографію – від 5 до 9 годин.

Що стосується географії, то на III ступені вона випадає з кола природничих наук, набуваючи характеру політико-економічної географії, причому в 9 та 10 класах уведено географію Європи й Америки, а в 11 класі – економічну географію України; години – 5 – 6.

Історія. Через історію має бути виплекане в дітях розуміння зв'язку між сучасним життям та минулим, щоб дитина відчувала культурний зв'язок з життям попередніх поколінь краю. Історія ж поряд з рідною мовою вкладе її зміст у національну свідомість дитини.

Бесіди історичного змісту можна вести з дітьми вже з першого року навчання; історичні фрагменти даної місцевості, як-от пісні, звичаї, знахідки та ін., дадуть багато матеріалу для того. Звичайно, для цього не треба відводити окремих годин: такі бесіди повинні бути на лекціях з рідної мови, під час екскурсій тощо. З другого півріччя року бесіди з історії України можна вести більш системно, для чого й відведено по 2 години на тиждень в 3 та 4 класах. В основу цього курсу треба покласти елементи побутового характеру.

На другому ступені починається ніби новий цикл історії. З 5 класу вивчається елементарний курс історії України до сучасного моменту (по 3 год в кожному класі), а наприкінці, в 7 та 8 класах, – коротенька всесвітня історія.

Із сьомого класу введено курс всесвітньої історії, починаючи із стародавніх культур. Для нього відведено 7 – 9 годин. Завершується курс історії соціально-політичним курсом історії України, на який у всіх випадках III ступеня припадає по 3 години.

На останньому ступені школи введено, окрім розглянутих, ще деякі науки, які вкраплено в різні варіанти III ступеня. При розгляді варіантів і буде з'ясовано значення окремих дисциплін.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН РЕЛІГІЇ Й МОРАЛІ У ВИХОВНІЙ ШКОЛІ ТА ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Питання про навчання релігії в школі вирішується не скрізь однаково; маємо запеклих прихильників уведення релігії в школі й, навпаки, є не менш палкі супротивники цього. Ця суперечка, на нашу думку, базується на непорозумінні, бо на саму релігію переноситься те, що, власне, повинно припадати на ту роль, яку вона виконує в школі. Коли релігію вводять в школі з метою навчання самої релігії, потрібно сказати, що це не є справа школи, коли ж дивитися на результат як засіб виховання дітей, то релігії належить почесне місце. Лекції з релігії відразу вводять дітей у коло ідеальних розумінь, чого не дає жодна з інших дисциплін. Християнство, котре є одним із завершень релігійних систем людства, увібрало в себе вироблені тисячоліттями форми, де ясно і просто вказується зміст того або іншого розуміння зі сфери добра і зла. Було б незрозуміло, коли б такі скарби лишалися поза увагою школи.

Наш народ християнство розуміє не так, як його розуміла досі наша російська церква. В систему його вірувань увійшло багато матеріалу з дохристиянських часів, і ці вірування в формі релігійних звичаїв переплітаються з формами, успадкованими від Візантії. Боротьба з цими звичаями не дає і не може дати наслідків; бо залишилося те, що, по суті, є християнським, наприклад, фрагменти культу сонця, досить значні по відношенню до християнських свят: свят-вечір, колядки; весь зворушливий ритуал стародавньої найвищої

пошани до сонця, бога життя, передано з побожністю Христу – богу любові. Отже, те добре, що лишилось у вірі народній, у тому оточенні, звідки прийшли діти, має бути використане школою; тоді можна сподіватися на гарні наслідки для ушляхетнення духу навіть у дітей, які починають навчання, і глибоке розуміння основ релігії й моралі у дітей, що закінчують школу. Окрім цього матеріалу, треба дати дітям ще й знання історії української церкви.

У сфері релігії український народ утратив за час перебування в Російській державі найцінніші скарби, що набув у часи найвищого розвитку української церкви. Тому вже на першому ступені треба спинитися епізодично на дечому з нашого ж таки минулого, і це не буде зайвим, бо сумний стан сучасної української церкви поки що дає мало елементів, на яких можна було б навчитися.

Не треба закривати очі на те, що нашим педагогам доведеться докласти багато зусиль для того, щоб навчання релігії в школі справді відповідало тому завданню, яке ставиться: виховання волі дітей у напрямі добра. Ми звикли до схоластичних форм у цій справі, яким, до того ж, особливе шанування російської церкви надало тривкого характеру; отже, поки цей старий одяг буде замінений новим, повинен минути певний час, але ж треба подбати, що цей час був найкоротшим.

Як і при будь-якому вихованні у сфері волі треба якнайширше користуватися дієвим принципом, треба, щоб ініціатива добрих справ виникла на лекціях з релігії і втілювалася в життя; тоді можна сподіватися на швидку заміну старих методів навчання релігії методами новими, живими, діяльними.

З огляду на делікатність питання про навчання релігії в школі, лекції Закону Божого треба поставити обов'язковими для школи, але ж необов'язковими для учнів, згідно із заявою їх батьків.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЛАН МИСТЕЦТВА У ВИХОВНІЙ ШКОЛІ ТА ЙОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Сказане про науку в школі цілком стосується і мистецтва. Метою загальноосвітньої школи не може бути навчання того чи іншого мистецтва; педагог користується мистецтвом з особливою метою.

Вихідною точкою маємо й тут духовий склад дитини, і на ньому будемо обґрунтовувати ведення всієї справи.

Загальноосвітнє значення мистецтва полягає в тому, що ним можна широко користуватися для виховання волі та творчих здібностей дітей. Розглянемо окремо малювання й співи.

Малювання. Майже всі діти є творцями в малюванні, і перші радощі творчості вони відчують з олівцем і фарбами в руках. Сумлінне ставлення дітей до цієї справи треба цілком і дуже обережно перенести до школи, як найкращу квітку. Пластична творчість до перехідного віку розгортається переважно в плоскому малюванні, і діти настільки добре розв'язують його завдання, що малювання можна назвати графічною мовою дитини, якою вона володіє так добре, що може виявити зрозуміло для всіх свої почуття.

Дати змогу дітям найширше виявити свої почуття через малювання і є обов'язком виховної школи. Спочатку не треба встановлювати для малювання окремі години; учитель під час будь-якої лекції, коли вважатиме за потрібне, запропонує дітям намалювати те, про що говорилося в класі. Справа також учителя це зробити, коли йому потрібно; можемо сказати тільки, що навіть значний час, витрачений дітьми на цю справу, не треба вважати проведеним марно. Для полегшення праці вчителя мають бути видані окремі збірки зразкових лекцій з відповідними дитячими малюнками, які б наочно показували, що, власне, треба вважати відповідним меті школи. Не треба думати, що вчителем малювання в школі обов'язково має бути артист; до цієї справи підходить тільки педагог. Принаймні на першому ступені можна зовсім обійтися без навчання техніки малювання, а потроху запроваджувати тільки на другому ступені, коли діти, на жаль, втрачають здатність до безпосереднього малювання.

На другому ступені введено вже окремі години. З огляду ж на послаблення у дітей духовної сторони їхнього єства в тому віці, який припадає на другий ступінь школи, бажано збільшити кількість годин для мистецтва і зменшити для наук. Отже, як мінімальну кількість для малювання встановлено 7 годин, а для співів – 6 годин. Якби виявилася можливість цю кількість збільшити, то це було б на користь вирішення виховних завдань школи.

Тільки на останньому III ступені можна проводити з дітьми курс системного малювання після схем тривимірного простору, щоб діти малювали з натури, та знайомити їх з історією мистецтва, не обминаючи, звичайно, мистецтва України.

Треба зауважити, що малювання, окрім користі для розвитку творчості дітей, сприятиме ще й розвитку їхнього смаку; для цього бажано демонструвати дітям гарні речі: кераміку, вишивки, килими тощо. Можна також вводити окремі вправи для розвитку ока й руки, що теж має своє виховальне значення, яким школа не повинна нехтувати.

Співи. Співам в українській школі треба відвести почесне місце з огляду на їх значення в розвитку духовності. Вони так само, як мова, є фізичним вираженням душевних емоцій, отже, виховують волю. Під час хороших співів діти привчаються до колективної творчості, що треба вважати для виховної школи також цінним, бо в користуванні педагога є обмаль засобів для цього.

Шкільні співи треба проводити з усіма дітьми даного класу, залишаючи хіба тих, в кого змінюється голос.

Починати навчання треба з форм, у яких співи природно входять у дитяче життя, тобто в супроводі рухів. Таким чином, народні дитячі ігри й танці повинні увійти в шкільне життя і посісти належне місце. Колядки, щедрівки, веснянки так само є найціннішим матеріалом для нашої школи і не тільки через свою високу художню цінність: ще й зараз вони не вийшли з ужитку наших людей; отже, через них школа матиме зв'язок з найбільш інтимними обширами душі українського народу, а це надасть школі виняткової сили.

Можна бути певним у тому, що надалі, коли в школі поширяться використання етнографічного матеріалу, вона набуде цілком особливого вигляду, про який ми тепер можемо тільки мріяти; проте вже й зараз ми маємо змогу пустити в шкільний ужиток матеріал, який буде корисним не тільки на лекціях співу, але ж одразу освіжить затхле повітря позалекційного пустування дітей.

Надалі дітей буде ознайомлено із системною теорією музики на практичному ґрунті, переважно на другому та третьому ступенях. На цьому ж останньому ступені треба буде ознайомити дітей з історією музики, переважно української.

Фізичне виховання

Гімнастичні вправи в школі сприяють вихованню волі, і для школи, що ставить собі завданням бути школою діяльною, вони є необхідними елементами. Виховне значення гімнастичних вправ не тільки для тіла, а й для душі дитини, зумовлює потребу поширення фізичного виховання в школі. На жаль, життя наше бідне на прояви інтересу до наслідків фізичного виховання; в щоденному побуті маємо замало конкретних форм із області фізичних вправ, щоб їх перенести до школи. Ще Галичина більш щаслива, вона має в „січах” хоч порівняно не довгу, але ж прекрасну спробу виявлення у нашого народу здібностей до творчості в сфері фізичного виховання; на Наддніпрянщині ж маємо в цьому майже суцільну пустелю. Це зобов’язує нас не нехтувати найменшою крихтою, корисною для справи фізичного виховання, яку ми можемо знайти в нашому житті. Отже, дитячі народні ігри, танці, січові вправи, мандрівки, освітні гулянки, пласт, праця на верстатах, рукоділля і т.д. повинні ввійти у школу. Треба сподіватися, що незабаром наші педагоги знайдуть власну систему шкільної гімнастики, багату національними формами; принаймні в цьому напрямку повинен іти розвій справи. По всіх класах і по всіх відділеннях на руханку відведено по 2 годині щотижня.

Розвиток почуття громадянського обов’язку

Всі зазначені до цього часу предмети сприятимуть вихованню дітей як нормальних громадян; проте школа може й повинна використати ще й інші можливості для виховання власне громадянського почуття.

Школа за своєю природою збирає в своїх стінах багато дітей, отже, це дає змогу використати для виховання громадянських взаємовідносин між дітьми – майбутніми громадянами.

У більшості шкіл дитяча воля до громадського життя розвивається не під проводом педагога, і діти самі задовольняють потребу в громадському житті; звідси власне й утворюється „класне товариство”. Класне товариство як громада має свої позитивні риси, але має і багато рис негативних. Тут не місце спинятися на законах цієї громади; маємо тільки зазначити, що вона є примітивною організацією невисокого морального рівня, і виховна школа не може нею задовольнитися, вона повинна вести дітей далі, ушляхетнюючи товариські інстинкти дітей у напрямі розвитку ідей доброго громадсь-

кого ладу, повинна збирати дітей не тільки на лекції, але й спрямовувати їхні ігри, розваги на позалекційне виховання та створювати різні шкільні організації серед дітей тощо.

Позалекційне виховання. Кожний учитель в нашій школі буде проводити виховну роботу під час навчання. Коли він один викладатиме різні предмети в перші роки навчання, то проводитиме і позалекційну педагогічну роботу: буде з дітьми на перервах, спрямовуватиме їхні ігри, даватиме їм вказівки чемного поведіння, буде їхнім суддею тощо. У тих класах, де для окремих предметів будуть різні вчителі, треба, щоб хтось з педагогів даного класу взяв на себе обов'язок стежити за порядком поза лекціями. До обов'язку цього вчителя входить загальний догляд за дітьми даного класу, він має добре знати своїх вихованців з усіх боків. Праця його складна і відповідальна, отже, такий учитель не може мати багато лекцій: частину часу в нього забератимуть ці спеціальні обов'язки. Між окремими класними вихователями повинна бути певна координація їхньої діяльності, і тому бажано, щоб, можливо, частіше відбувалися наради колеги вихователів, де обговорюватимуться різні випадки шкільного дитячого життя.

На вихователів покладено також обов'язок влаштовувати вечірки, реферати, лекції та інші позалекційні розваги для учнів.

Організації серед учнів. Важливим виховним чинником є також позакласні організації учнів: гуртки, кооперативи, клуби та ін. Вони обов'язково повинні діяти з дозволу педагогічної ради при постійній допомозі вчителя. Коли цього не буде, діти власними силами не зможуть підтримувати відповідної роботи й атмосфери, без котрої немає сенсу існування самих гуртків. Позакласні організації дуже наближають дітей до школи і вчителів, а це сприяє продуктивності самої шкільної роботи. Зближення дітей зі школою особливо важливо тепер, коли в спадок від школи, котра не виховує, а вчить, одержано недовіру, а то і ненависть дітей до їхніх учителів, застаріла школа на Україні має багато схоластичних рис, негативного відношення дітей до школи занадто багато, – і з цим шкільним негативом доведеться ще довго воювати. Тут не будемо детально спинятися на організаціях учнів, зазначимо лише, що існування їх тісно пов'язане з виховною школою.

Іноземні мови

Усі дисципліни, про які досі йшла мова, мають безпосереднє завдання – всебічне виховання дитини. Особливе місце займають у школі іноземні мови, живі й мертві.

Зазначимо спочатку спільні риси тих і інших та зробимо з того загальні висновки.

Головною спільною рисою, яка різко відрізняє мови від інших шкільних наук, є та, що з самого початку вчитель мусить давати дітям для вивчення такі об'єкти, яких навколо немає: слова чужої мови. Отже, одразу вводиться у школу те, з чим ми боролися при введенні інших дисциплін, принаймні для перших 8 років навчання. З цього випливає, що іноземні мови треба починати вивчати тоді, коли є можливість давати матеріал, не враховуючи того, з якої сфери його взято, тобто на останньому ступені школи. Цей висновок треба пам'ятати надалі, аби ми з цих предметів не мали тих одіозних дисциплін, якими вони для багатьох і цілком справедливо є нині. Просувати мови на другий або на перший ступінь можна тільки за особливих умов.

Вирішивши в загальному питання про місце для мов, перейдемо до окремого розгляду їх. Почнемо з живих мов.

Живі мови й натуральний метод. Вивчення живих мов має величезне виховне значення. Головне його значення полягає у збільшенні потенційних можливостей розвитку дітей надалі, коли вони зможуть користуватися з першоджерел культурними здобутками інших народів. Завдання це передусім практичне. Головною метою тут є вивчення певного матеріалу, те саме вивчення, котре ставить сам шкільний предмет у невідгідне становище. Досвід схоластичної школи показує, що інтерес у цьому разі в дітей швидко падає, коли його не підвищувати надзвичайними засобами. Ці засоби повинні надавати мовам характеру предметів, близьких до навколишнього життя. Даний метод внесе певні корективи в наближення мов до інших предметів.

У планах одну з живих мов – французьку або німецьку – введено вже на другому ступені, причому при складанні програми та записки до неї взято до уваги зазначені вище застереження. Друга мова починається з III ступеня [...].

Треба ще мати на увазі, що при тій великій кількості нових шкіл, які щороку відкриваються на Україні, неможливо забезпечити добре підготовленими вчителями школи II ступеня. Отже, беручи це до уваги, а також і своєрідне значення мов у ряді інших дисциплін, можливе при відсутності вчителя існування школи II ступеня і без живої мови. Тоді діти з такої школи закінчуватимуть III ступінь з однією мовою (жива мова Б, таблиця).

Мертві мови. Мертві мови – латинська й грецька – мають як предмети певне виховне значення; це є живий голос умерлих великих культур, що стали основою сучасних, і не потрібно викидати їх без жалю з шкільного використання. З мотивів, зазначених раніше, почати їх вивчення можна тільки на 9 році, на третьому ступені.

Різноманітність курсів III ступеня школи

У 9, 10, 11 та 12 класах проходять системні курси різних наук; деякі з них будуть останніми концентрами дисциплін, котрі мали попередні центри на другому ступені: до перших належать, наприклад, математика, фізика, географія, історія, до других – політична економія, філософічна пропедевтика, латинська мова та ін. Дисципліни, що існують в обох ступенях, є тим стовпом, на якому тримається будівля школи, рушити їх не можна, може йтися хіба про більший або менший розмір їх програм; навпаки, науки другої частини, відповідно до завдань школи, можуть бути вилучені й замінені іншими, їм еквівалентними. Таким чином, можуть складатися різні варіанти останнього ступеня школи, бо основа й остаточні результати шкільної праці будуть однакові. Що ж до здатності такої школи до життя, то в цих варіантах ми матимемо чимало позитивного і от з яких причин. Виховне значення науки на останньому ступені базується на тому інтересі дітей до формальної науки, на який педагог може розраховувати серед тих дітей, що вийшли або виходять з перехідних літ. Утворення варіантів даватиме школі можливість бути більш рухливою, і тому вона більше відповідатиме тому розмаїттю нахилів, яке ми маємо в дітей, а це сприятиме розвитку згаданого вище інтересу. Діти, що цікавляться більше гуманітарними науками, матимуть одну школу, а ті, що мають нахил до реального знання – іншу. Таке принаурення школи підвищить загальний розвиток дітей.

Звичайно, не можна думати, що всіх дітей розподілять по школах згідно зі своїми нахилами. Але ж можливості для такого розташування, яке й нині є поміж школами реальними, класичними гімназіями, комерційними школами тощо, повинні не тільки залишитися надалі, але й бути ще більш розвинені та удосконалені. Показано буде плани таких варіантів з поясненнями відмінності між ними. В основу їх покладено сучасні типи середньої школи: класичну гімназію, реальні та комерційні школи.

Хлоп'ячі, дівочі й мішані школи. Виховна школа, як це зазначено на самому початку, повинна поширювати свій вплив на дитячу душу, а тому не може вона ухилятися і від формування нормальних чесних взаємовідносин між різними статтями. Найкращою умовою для такого виховання є мішана школа, від початку і до кінця. На Україні життєва здатність мішаних шкіл уже вийшла за межі шкільних спроб: початкову школу маємо мішану здавна, а за останнє десятиріччя створено ряд мішаних середніх шкіл. У результаті роботи цих шкіл вироблено практичні принципи мішаного виховання, а досвід їх показує, що мішана школа дає гарні наслідки. Немає причини не створювати широко таких шкіл і надалі. Проте, звичайно, можуть бути школи і роздільні, але ж було б нелогічно мати для них різні програми, особливо для перших 8 років. На останньому ступені для дівочих шкіл можуть бути ті ж різні варіанти, що і для хлоп'ячих; проте складено ще й окремий варіант дівочої школи, котрий відрізняється від сучасного збільшенням кількості годин математики та природознавства. Єдине, що не бажано, – це перехід дітей з роздільної школи у мішану на останньому ступені. В цьому разі діти, виховані роздільно, сходитимуться в школі в перехідні роки або перші поперехідні, тобто або найтяжчі для виховання або з уже усталеними в роздільній школі звичками. В тому й іншому випадкові вони не звикнуть до налагодженого життя мішаної школи.

Виховна школа й права

Виховна школа за своєю природою має випускати вихованих громадян держави, тобто людей розвинених морально й інтелектуально; ніякої спеціалізації вона не дає своїм учням, це повинна робити професійна школа. Звичайно, не треба думати, що вона випускатиме якихось теоретиків – людей, не придатних до життя; навпаки,

згідно зі своїм планом вона органічно розвиває природний зв'язок дитини з її оточенням. Чи повинна така школа давати права? Поки учень у школі, право його на освіту має бути забезпеченим, після закінчення ж школи це є нормальний громадянин, котрий не потребує виключних прав. Можна надати йому певні пільги при проходженні військової служби, розмір яких залежатиме від того, що розвинена людина скоріше набуде військового досвіду. Такі ж питання, як нормування права на вступ до вищої школи, зовсім відпадають, який би варіант школи не закінчив учень. Існування варіантів в останніх чотирьох роках доуніверситетської школи має сенс як чинник педагогічний: у той час, коли виступає на сцену різноманітність інтелектуальних нахилів дітей, потрібно, щоб до цього розмаїття було пристосовано шкільні плани; розвиток учнів буде однаковий, отже, і право на вступ, наприклад, до університету, теж буде однаковим, незалежно від того, який варіант школи закінчить учень. Вирішення питання про умови прийому до вищої школи має залежати від неї самої: вона може приймати або зовсім без усяких іспитів або влаштовувати іспити з тих дисциплін, знання яких їй найбільше потрібні.

Виховна школа й іспити. Визволення загальноосвітньої школи від тягаря прав дасть змогу питання про іспити поставити цілком на педагогічний ґрунт, увести його в рамки внутрішнього життя школи. Для виховної школи кваліфікація поступу учня шляхом розвитку може бути зроблена тільки на основі роботи його протягом більшої частини тривалого часу, наприклад, семестру, а то й цілого року. Успіх пов'язаний не з швидким вивченням тієї або іншої дисципліни, а з тим, якого змісту роботу вкладено в це вивчення. Важливе не саме знання, а той шлях, що до нього привів; отже, вага іспитів, як екзамени знань, втрачає будь-яке значення.

Проект єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн. 1. – С. 3 – 23.

ПЕРЕДМОВА.

ДРУГА КНИГА ПРОЕКТУ ЄДИНОЇ ШКОЛИ (1921)*

Друга книга проекту Єдиної школи виходить із запізненням: друк її розпочато через рік після виходу першого тому. В цей рік відбулося ряд подій, котрі мають значення щодо змін і вигляду самої книги, отже, можна їх тут подати.

Ще в квітні минулого року мали розпочати у Вінниці друкування цього тому, був він остаточно відредагований, і перша половина рукопису здана до друкарні. В друкарні вона й залишилася, бо поспішна евакуація з Вінниці в червні призвела до того, що рукопис не встигли вивезти. Далі ряд подій: евакуація з Кам'янця, знову повернення на Україну і знову евакуація в листопаді – не давали змоги повернути втрачене, і тільки в Торнові, де Міністерство освіти з грудня розташувалося на довгий рік, можна було з надією на успіх розпочати реставрацію втраченого. По чернетках та протоколах було відновлено втрачені рукописи, а прибуття до Торнова у зв'язку з евакуацією різних наукових сил дало змогу навіть поповнити брак деяких програм. На цій останній стадії роботи, окрім мене, брали найактивнішу участь Леонід Бачинський, Валеріан Горбачовський, Сергій Донченко, Віктор Ілотганський, Модест Левицький, Арсен Чернявський, Левко Чикаленко. Окрім того, Українське правниче товариство на особливому засіданні обговорювало програму правознавства, складання якої доручило окремій команді. Завдяки роботі цих осіб закінчено розробку програм з природознавства, гігієни, бухгалтерії, комерційної арифметики, правознавства, хімії та технології.

* Після виходу у квітні 1920 р. першого тому Проекту єдиної школи в Україні було завершено його другий том. Передмова до другого тому проекту висвітлює історію його створення.

У цій книзі немає програм з філософії, пропедевтики, англійської мови, педагогіки, руханки, рукоділля, домоводства, які можуть бути надруковані в третій книзі проекту.

Роботу удосконалення термінології і стилю проведено Віктором Ілотгапським.

Петро Холодний. 22 березня 1921 р., м. Торнов.

Передмова. Друга книга Проекту єдиної школи // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 43, арк. 20 – 21.

СТАТУТ ЄДИНОЇ ШКОЛИ*

I. Загальна частина

1. Для виховання дітей громадян Української Народної Республіки встановлюється загальноосвітня єдина школа в складі одинадцяти класів з розподілом на три ступені. Перший ступінь має чотири класи: I, II, III і IV; другий – три класи: V, VI та VII; третій – чотири класи: VIII, IX, X та XI.

Виховання в Єдиній школі проводиться на ґрунті національному, на основі діяльного принципу.

2. Навчання в Єдиній школі ведеться мовою українською, можуть бути засновані на державні кошти школи з іншою мовою викладання. Кількість шкіл якого-небудь ступеня з неукраїнською мовою викладання в процентному відношенні до шкіл з українською мовою викладання не може перевищувати справжньої кількості громадян Української Народної Республіки неукраїнської національності відносно кількості українців у цілій Республіці.

3. План навчання і програм наук у школах з неукраїнською мовою викладання затверджується Міністерством освіти.

4. Єдина школа може бути мішана, із спільним навчанням дітей обох статей, або тільки хлоп'яча, або дівоча, як вирішить для першого та другого ступенів повітова шкільна рада, а для третього ступеня – губерньська шкільна рада.

Примітка. В разі поєднання першого, другого та третього ступенів або тільки другого та третього в одну школу питання про спільність навчання вирішує губерньська шкільна рада.

5. Кожен ступінь Єдиної школи може існувати або окремо, або в поєднанні з іншими. Можливі сполучення: перший та другий ступені разом; другий та третій; перший, другий та третій.

6. Питання про поєднання першого та другого ступенів з власної ініціативи вирішує повітова шкільна рада. Питання про поєднання другого та третього ступенів, або першого, другого та третього вирішує за згодою повітової шкільної ради губерньська шкільна рада.

* Документ розроблений Міністерством народної освіти УНР у 1919 р. Статут єдиної школи не був надрукований і в рукописному варіанті зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

7. З окремого дозволу губернської шкільної ради може бути до другого ступеня додано один, два або три класи першого ступеня зі збереженням нумерації першого ступеня.

8. Для дітей шкільного віку всіх громадян республіки навчання в перших семи класах Єдиної школи безкоштовне.

9. Перші сім класів одинадцятирічної Єдиної школи мають однакові плани навчання незалежно від того, чи вони діляться на окремі ступені чи поєднують кілька ступенів. Останні чотири класи – третій ступінь, має варіанти або відділи: гуманітарний, реальний, економічний, дівочий. Ці відділи можуть діяти або окремо, або при Єдиній школі за умови, що на кожен клас відділу припадає не менше як 25 учнів.

10. Різні ступені Єдиної школи утримуються або цілком на державні кошти, або за допомогою земств, громад та приватних осіб, або цілком на земські, громадські та приватні кошти.

Коли школа утримується на державні кошти цілком або частково, дозвіл на відкриття школи першого або другого ступеня дає губернська шкільна рада відповідно до шкільних сіток, затверджених Міністерством освіти.

Школи третього ступеня відкриваються з дозволу Міністерства освіти. Школи, котрі цілком утримуються на земські, громадські або приватні кошти, відкриваються з дозволу повітової шкільної ради в перших семи класах і з дозволу губернської шкільної ради в складі чотирьох останніх.

11. Перший та другий ступені Єдиної школи підлягають безпосередньому завідуванню повітової шкільної ради, третій ступінь – губернської шкільної ради.

12. Кожен ступінь має свого завідуючого, вчителів, вихователів, шкільного лікаря. Шкільне діловодство в кожному окремому ступені доручається за окрему платню кому-небудь з учителів. При поєднанні різних ступенів діловодство може бути доручене окремому діловоді; при поєднанні кількох ступенів – завідуючому вищим ступенем разом з директором школи. В разі додатку до поєднання другого та третього ступенів кількох класів першого ступеня (п.8) завідування цими класами доручається завідуючому другим ступенем.

13. Педагогічні справи розв'язуються в педагогічній раді. Педагогічні ради в поєднаних ступенях створюються спільно для всіх ступенів і окремо для кожного з них. Спільні педагогічні ради відбуваються під головуванням директора з участю всіх учителів школи, лікаря, представників від батьківських комітетів. У педагогічних радах окремих ступенів головує відповідний завідуючий, членами цих рад є вчителі, лікар та представники батьківських комітетів даного ступеня.

14. Для завідування господарськими справами школи створюється господарський комітет під головуванням директора або за його відсутності – завідуючого. До складу господарського комітету входять по два вибраних членів від педагогічних рад кожного ступеня та їх завідуючі.

II. Навчальна частина

15. В Єдиній школі проводиться навчання української мови, історії, географії, арифметики, алгебри, геометрії, космографії, фізики, хімії, технології, гігієни, природознавства, російської, французької, німецької, англійської і латинської мов, Закону Божого, малювання, співів, гімнастики, рукоділля. Педагогіка філософської пропедевтики, політичної економії, бухгалтерії, комерційної арифметики та правознавства – відповідно до зазначеної таблиці [...].

Іноземні мови, в тому числі й російська, в числі 3 обов'язкових для школи, але ж необов'язкових для учнів.

Губернські шкільні ради можуть пропонувати з ініціативи педагогічних рад інший розклад предметів по класах, але з тією умовою, щоб загальна кількість годин з якогось предмета в даному ступені залишалася без змін. Зміни щодо кількості вивчення окремих предметів та введення інших предметів можуть бути зроблені тільки за згодою Міністерства освіти.

16. Лекції з окремих предметів проводяться протягом 45 хвилин. Учні в класі має бути не більш як 50 на звичайних лекціях і 25 на практичних заняттях.

17. Навчання в школі проводиться протягом цілого року за винятком неділь та свят, літніх та зимових канікул.

Час початку і кінця лекцій визначається губернською шкільною радою, яка може вносити потрібні зміни, повідомляючи Міністерству освіти, але з тією умовою, щоб початок навчання на другому та третьому ступенях по всіх школах був 1-го серпня, та щоб на першому ступені навчання проводилось протягом не менш як 7 S місяців, а на другому та третьому – не менше як 8 S місяців.

Примітка. В єврейських школах навчання може не проводитися в суботу, але кількість днів навчання повинна бути та сама, що й для інших шкіл.

18. Коли в якомусь класі кількість учнів перевищує 50, з дозволу відповідної шкільної ради відкриваються паралелі, першого року цілком на місцеві кошти, а в подальшому – на державні, за заявами губернських шкільних рад Міністерства народної освіти.

19. Учні з одного класу до іншого переводяться за результатами навчання дітей протягом усього шкільного року без іспитів. Учням, що пропустили більше як 1/3 кількості лекцій, педагогічна рада для переведення до наступного класу призначає іспити. Також призначаються іспити й дітям, котрі погано вчилися протягом року. В такому разі кількість іспитів устанавлюється губернською шкільною радою.

20. Кожен ступінь школи повинен мати бібліотеку окремо для вчителів та учнів та іншу необхідну навчальну допомогу. Педагогічна рада доручає одному із своїх учнів завідування бібліотекою. Завідування іншою навчальною допомогою належить учителеві відповідних предметів. У разі поєднання кількох ступенів в одну школу бібліотекарі обираються спеціально педагогічною радою.

Учні

21. Діти громадян Української Республіки можуть учитися відповідно до свого розвитку й віку в усіх ступенях єдиної школи, незалежно від стану й віри.

22. Діти громадян інших держав приймаються до школи першого та другого ступенів з дозволу повітової шкільної ради, третього – з дозволу губернської шкільної ради.

23. При прийомі треба подавати свідоцтво про час народження, при переведенні з одного ступеня до другого – свідоцтво, видане педагогічною радою попереднього ступеня.

24. До першого класу вступають діти без іспитів. До наступних класів вступають або по переводу з відповідних класів інших шкіл, або за результатами іспитів, якщо учень не вчився до того в школі. Іспити проводяться в межах програми попередніх класів.

25. Для вступу до першого класу вік дітей має бути не меншим 6 років і не старшим 8. Відповідно до цього розраховуються роки для інших класів. Для прийому дітей, старших від зазначеного віку, для першого та другого ступенів потрібний дозвіл від повітової шкільної ради, а для вступу до третього – від губернської шкільної ради.

26. До першого та другого ступенів прийом проводиться незалежно від статі дітей. При прийомі до третього ступеня, треба стежити, щоб діти з мішаних шкіл переходили в мішані, з хлоп'ячих – у хлоп'ячі, з дівочих – у дівочі. В особливих випадках, за мотивованою заявою педагогічної ради третього ступеня, губернська шкільна рада може дати дозвіл на виняток з цього правила.

27. Загальний прийом учнів щороку проводиться перед початком шкільного року до I серпня. При прийомі серед року педагогічна рада може робити перевірку, чи підходить учень за своїм розвитком для того класу, до якого він хоче вступити.

28. Учні, які пробули два роки в одному класі й не досягли розвитку, потрібного для переведення до вищого класу, виключаються. Виняток може бути зроблений тільки з дозволу Міністерства освіти.

29. Перехід з класу до класу, а також випуск учнів проводиться за результатами навчання учня протягом усього року. За постановою педагогічної ради даного ступеня можуть проводитися репетиції для узагальнення знань учнів переважно в старших класах, але ж ці репетиції є складовою частиною навчання протягом усього року й вирішального значення для переведення учнів не можуть мати [...].

38. Обов'язком директора є:

- 1) Бути головою спільної педагогічної ради.
- 2) Бути головою спільного господарського комітету.
- 3) Стежити, щоб виконувалися постанови спільної педагогічної ради.

4) У випадку хвороби або відсутності директора його заміняє завідувач ближчого ступеня.

39. Як голова педагогічної ради завідуючий визначає час нарад, проводить наради, оголошує постанови ради. У випадку незгоди з постановою ради завідувач, якщо вважає це за потрібне, протягом одного тижня з дня постанови має перенести постанову педагогічної ради на розгляд відповідної шкільної ради або Міністерства освіти залежно від того, яка з цих інституцій призначає завідуючого.

40. Завідуючий школою на загальних підставах викладає який-небудь предмет у школі, причому завідуючий третім ступенем дає 8 – 10 лекцій, завідуючий другим – 10 – 12 і завідуючий першим – 20 – 22. При поєднанні кількох ступенів в одну школу кількість лекцій для завідуючого третім ступенем зменшується до восьми, а для завідуючого другим – до 10.

За уроки завідуючий одержує окрему платню.

Вихователі

41. Кожна школа має свого вихователя.

У перших чотирьох класах вихователем є вчитель загальноосвітніх предметів. Починаючи з п'ятого класу, вихователі обираються педагогічною радою зі складу вчителів даного класу; при поєднанні окремих ступенів – спільною педагогічною радою. Вихователі щороку переобираються на останньому засіданні ради. Вихователь має не більш як 20 лекцій на тиждень, платня ж йому нараховується за 30 лекцій.

Не менш як 10 годин вихователь перебуває в школі й віддає їх на справи суто виховного характеру: перебуває з дітьми під час перерви, керуючи їхніми іграми, буває на лекціях, веде класну канцелярію і т.д. Окрім обов'язків щодо свого класу, він має обов'язки стосовно всієї школи, перебуває з дітьми за відсутності вчителя в якомусь класі, бере участь в упорядкуванні розваг для учнів усіх класів і т.ін.

42. Для поєднання діяльності всіх вихователів створюється окремий комітет вихователів. Комітет збирається не менше як 18 разів на рік. Головою комітету є завідуючий школою; в разі поєднання кількох ступенів – директор або його заступники.

Вчителі

43. Вчителями в єдиній школі мають право бути: в першому ступені – особи, що: а) закінчили державні або з усіма правами державних українські учительські семінарії; б) пройшли курс підготовки вчителів перших чотирьох класів єдиної школи й одержали належні свідоцтва; в) склали спеціальні іспити на вчителів першого ступеня. У другому ступені вчителями можуть бути: а) особи, що закінчили державні або з усіма правами державних учительські інститути; б) особи, що пройшли курси підготовки вчителів другого ступеня й одержали належні свідоцтва, в) витримали іспити на вчителя другого ступеня.

У третьому ступені вчителями можуть бути: а) особи, що закінчили українські державні університети і, крім того, мають свідоцтва про закінчення однорічних педагогічних курсів підготовки вчителів третього ступеня; б) витримали спеціальні іспити на вчителя третього ступеня.

44. Міністрові народної освіти надається право в окремих випадках затверджувати вчителями єдиної школи осіб, відомих своєю працею на педагогічному полі, без складання додаткових іспитів на звання учителя того або іншого ступеня.

45. Вчителі можуть бути: а) штатними, якщо вони мають не менш як 12 лекцій у третьому ступені, не менше 16 – у другому і 20 – у першому, б) позаштатними, якщо вони мають половину зазначеної вище кількості лекцій, і по вільному найму в разі меншої кількості лекцій.

46. Учителів першого та другого ступенів затверджує повітова шкільна рада. Учителів третього ступеня затверджує губернська шкільна рада.

47. Усі вчителі, незалежно від того, який предмет вони викладають, є повноправними членами педагогічної ради.

48. Права вчителів на пільги з відбування військової повинності, а також звільнення від неї є в статуті військової повинності.

Лікарі

49. При другому та третьому ступенях є лікар, якого затверджують ті ж інституції, що і вчителів. При поєднанні ступенів може бути один лікар.

50. Обов'язком лікаря, окрім лікування учнів, є: а) стежити, аби до школи не вступали діти, котрі мають хвороби, що перешкоджають вступу до школи як громадської установи; б) стежити, щоб навчання дітей проводилося в гігієнічних умовах; в) проводити лікувально-гігієнічний огляд дітей.

51. Лікар є повноправним членом педагогічної ради.

52. При поєднанні ступенів при школі має бути діловод, котрий під наглядом директора веде канцелярську справу.

53. Приймає на службу і звільняє діловода директор школи.

V. Педагогічна рада

54. Педагогічні ради створюються: а) окремі для кожного ступеня під головуванням завідуючого; б) спільні в школах, де є поєднання окремих ступенів, під головуванням директора, причому існування спільних рад не виключає рад окремих ступенів.

55. Педагогічні ради кожного ступеня складаються з усіх учителів даного ступеня, лікаря та голови батьківського комітету.

56. Спільна педагогічна рада складається з усіх учителів школи, лікаря та голови батьківського комітету кожного ступеня.

57. Педагогічна рада окремого ступеня має завдання:

А) Вирішувати справи прийому та звільнення учнів, переведення учнів до старших класів, закінчення ними школи.

Б) Видавати свідоцтва тим, що складають іспити на який-небудь титул.

В) Розподіляти лекції між окремими вчителями.

Г) Вибирати вихователів.

Д) Вибирати членів господарського комітету.

Е) Рекомендувати своїх кандидатів на вчителів, лікаря та завідуючого.

Ж) Вирішувати різні питання педагогічно-виховного значення відповідно до потреб.

58. Спільні педагогічні ради скликаються директором школи з питань в, г, ст. 57 та розглядають питання педагогічно-виховного значення, яке стосується усієї школи.

59. Окремі педагогічні ради збираються не рідше як один раз на місяць, спільні – не рідше як один раз на два місяці.

60. Рішення педагогічної ради окремого ступеня, якщо вони не суперечать рішенням ради загальної, доводяться до відома всіх членів загальної ради.

61. Справи в педагогічній раді вирішуються більшістю голосів. За однакової кількості голосів *за* і *проти* визначальним є голос голови.

62. Педагогічні ради можуть виділяти зі свого числа комісії. Рішення цих комісій ідуть на затвердження тієї педагогічної ради, котра виділила комісію.

63. На затвердження відповідальній шкільній раді педагогічна рада подає: а) рішення про зміни в звичайному порядку навчальної справи; б) розподіл класів на паралельні відділи; в) правила щодо користування книгами бібліотеки; г) випадки непорозуміння між завідуючим школою і більшістю педагогічної ради.

VI. Господарський комітет

64. Кожен ступінь школи має господарський комітет, до складу якого входять: а) завідуючий школою як голова комітету; б) два представники від педагогічної ради; в) представник від батьківського комітету, якщо він є при школі [...].

65. Господарський комітет стежить за збереженням матеріальної частини школи, веденням списків шкільного майна, перевіркою сум та рахунків приходу й витрат по школі, складанням кошторису для затвердження відповідальною шкільною радою. Стежить, щоб суми, призначені на утримання школи, витрачалися найбільш продуктивно та відповідно до потреб; доповідає, що найбільш цінні роботи й придбання справді зроблено.

Обов'язки господарського комітету доповнюються інструкцією, затвердженою Міністерством освіти.

Загальні права школи

66. Кожен ступінь школи має печатку з державним гербом і назвою школи.

67. Пільги щодо сплати гербового збору, а також відносно квартирної повинності та оплати зборів на користь міста встановлюються відповідним статутом.

68. Усі ступені єдиної школи з правами шкіл державних мають право одержувати без мита потрібні їм навчальні та художні предмети через відповідні шкільні ради.

69. У разі заарештування кого-небудь з тих, хто працює у школі, або учнів, особи ці повинні негайно з'явитися до начальника школи. У разі заарештування за участь або за підозріння в карному злочині особа або інституція, котра видала наказ про арешт, повідомляє про це негайно начальникові школи.

70. Особи, які мають штатну чи позаштатну службу в усіх ступенях єдиної школи, користуються всіма належними їм за статутом про державну службу правами.

71. Після закінчення кожного ступеня школи учні одержують свідоцтва, де констатується факт закінчення школи.

Умови вступу до вищої школи після закінчення третього ступеня визначаються самою вищою школою, причому остання не повинна звертати уваги на те, який з відділів третього ступеня закінчив учень.

Статут єдиної школи // ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 2, спр. 116, арк. 75 – 85.

Завдання

1. На основі запропонованих документів визначте та охарактеризуйте принципи й напрями державної освітньої політики українських урядів у 1917 – 1920 рр.

2. Складіть тези праці П. Холодного „Єдина школа”.

3. Випишіть основні положення Плану управління народною освітою в Україні та оцініть його крізь призму сьогодення.

4. Проаналізуйте дискусію членів Генеральної шкільної ради при Міністерстві народної освіти і мистецтва (документ № 5) щодо перспектив розвитку шкільної освіти в Україні.

5. Прокоментуйте дискусію членів комісії для складання проекту шкільного управління при Міністерстві народної освіти і мистецтва (документ № 6) щодо системи управління освітою в Україні.

6. На основі запропонованих навчальних планів визначте, що нового з'явилося у змісті й структурі шкільної освіти в період діяльності українських урядів порівняно з її розвитком в імперську добу.

7. Доведіть, що стратегічним завданням діяльності Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР було запровадження української мови до навчального процесу різнотипної шкільної освіти.

8. Складіть розгорнуту анотацію до Проекту єдиної школи в Україні (історія створення, зміст) та визначте підвалини поданої в ньому концепції національної шкільної освіти.

9. На основі Проекту єдиної школи в Україні та Статуту єдиної школи в Україні охарактеризуйте розроблену українськими освітянами модель шкільної освіти.

10. Із рекомендованих для опрацювання документів випишіть ідеї побудови шкільної освіти, які не втратили своєї актуальності на сучасному етапі її розвитку в Україні.

Темі рефератів, курсових робіт

1. Державна політика в галузі шкільної освіти в період Української національно-демократичної революції (1917 – 1920).
2. Проект єдиної школи в Україні (1917 – 1919): організаційні аспекти та педагогічні засади.
3. Розвиток системи управління освітою в період Української національно-демократичної революції (1917 – 1920).
4. Концепція національної шкільної освіти в добу Української національно-демократичної революції (1917 – 1920): теоретичні засади і перспективи.
5. Розвиток змісту шкільної освіти в Україні (1917 – 1920).
6. Ідеї українських педагогів щодо реформування шкільної освіти (1917 – 1920).
7. Розвиток шкільної освіти національних меншин у добу Української національно-демократичної революції (1917 – 1920).

ЧАСТИНА III

РОЗБУДОВА ШКІЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УСРР (1919 – 1930)

Наркомос УСРР на початковому перехідному етапі (1919 – 1920) шкільної реформи, офіційно відкинувши досягнення національної реформи (1917 – 1920), але врахувавши реальний стан української освіти, узяв за основу „Положение о единой трудовой школе” РСФРР і розробив так звану радянську модель шкільної освіти, за якою різні типи навчальних закладів ліквідовувалися, а замість них планувалося створити єдину трудову безплатну обов’язкову 10-річну загальноосвітню двоступеневу школу (I – 6-річний курс, II – 4-річний курс). Для здійснення „шкільної” революції і побудови єдиної трудової школи була створена комісія, яка, залучивши педагогів-практиків (В. Є. Бутвін, В. М. Дога, К. М. Дорошкевич, В. Ф. Дурдуківський, А. М. Лобода, К. Ф. Лебединцев, О. Ф. Музиченко, С. П. Постернак, В. П. Родніков, Я. Ф. Чепіга та ін.), підготувала „Положення про Єдину трудову школу Української Соціалістичної Радянської Республіки”. Воно не було реалізоване через плани українського уряду щодо власного шляху розвитку УСРР, прагнення створити національно орієнтовану систему освіти на марксистських і класових засадах.

На другому – організаційному – етапі реформи шкільної освіти (1920 – 1924) у контексті соціально-економічних (збільшення кількості безпритульних дітей, голод, визрівання непу) і політичних (зміцнення радянської влади) детермінант, апелюючи до передового зарубіжного досвіду, концептуально розроблялася та апробувалася відмінна від російської українська радянська система освіти. Автором проекту нової системи освіти став нарком освіти Г. Ф. Гринько. Ця система була доповнена його заступником Я. П. Ряппо, обговорена і схвалена на засіданнях колегії членами різних відділів Наркомосу УСРР, всеукраїнськими освітніми та партійними нарадами. Вона ґрунтувалася на таких принципах: професіоналізації (монотехнізм); єдиної школи; соціального виховання (виховання дитини в дитячих будинках для комуністичного суспіль-

ства на колективістських засадах); педоцентричний (зосередження освітньої політики на інтересах дитини); національний (українізація, двомовність); трудовий (наближення змісту освіти до життя, активні методи організації навчання і виховання, трудова спрямованість); ідеологічний (виховання гармонійно розвиненого громадянина комуністичного суспільства); атеїстичний. Вони визначили подальше реформування шкільної освіти.

Передбачалися пріоритетні напрями змін, а саме: в *управлінні* – поступова централізація на чолі з Наркомосом УСРР, що підпорядковувався РНК УСРР, під контролем ЦК КП (б) У); у *структурі* – створення системи соціального виховання дітей (дитячий будинок як осередок комуністичного виховання, освіти, матеріального забезпечення, охорони дитинства); трудова школа, трудові колонії, дитячі містечка, досвідно-педологічні станції та ін. – державні, змішані; розробка основ єдиної трудової школи (загальноосвітня 10-річна (проект) двоступенева з професіоналізацією на її другому ступені, безплатна, обов'язкова, світська); у *змісті освіти* – українізація; уведення російської мови як навчального предмета; у *методах навчання* – активно-творчі, діяльні; у *вихованні* – соціальне, національно-інтернаціональне, комуністичне через комсомольські та піонерські організації; залучення вчительства до проведення реформи; забезпечення мінімальної матеріальної бази для школи.

До найважливіших результатів реформи відносимо розробку концепції шкільної освіти як системи соціального виховання та її втілення в основоположних документах (Декларація Наркомосу УСРР про соціальне виховання дітей, 1920; Кодекс законів про народну освіту в УСРР, 1922; Порадники про соціальне виховання дітей, 1921 – 1928) та поширення викладених у них ідей на всій території УСРР; проголошення обов'язковим навчання дітей у початкових чотирирічних школах; відкриття нових українських дитячих закладів та реорганізація існуючих; українізацію змісту освіти; створення можливості здобувати освіту всім верствам суспільства (акцентування уваги на найбільш вразливих верствах народу).

На третьому етапі реформи (1924 – 1927), який оцінюємо як змістовий та кульмінаційний, в умовах розгортання непу і зростання потреби у спеціалістах для народного господарства Наркомос УСРР

здійснив реформу „внутрішнього змісту школи”, тобто обґрунтував організаційно-педагогічні засади шкільної освіти, реалізував та істотно змінив її за основними напрямками: в *управлінні* – створення Державного науково-методологічного комітету для розробки наукових основ нової шкільної системи освіти; у *структурі* – постановка проблеми та часткове запровадження загального обов’язкового початкового навчання; узаконення єдиного типу школи – 7-річної трудової школи з двох концентрів (I – 4-річна початкова школа, II – 3-річна трудова школа); у *змісті освіти* – його розробка на засадах активності й комплексності, сцієнтистської, прагматичної концепції, унаслідок чого мова, література, історія, мистецтво набувають другої рідності порівняно з природознавством та математикою; визначення тем „природа”, „суспільство”, „праця” стрижневими, навколо яких будувався зміст навчального процесу; запровадження нових навчальних комплексних планів і програм, розсипних підручників; державна українізація освіти в масових масштабах; уведення в практику школи активних *методів навчання* – Дальтон-план, метод проєктів, запозичених з досвіду європейської та американської школи, для індивідуалізації навчання та розвитку самодіяльності учнів; в *організації навчально-виховного процесу* – заміна уроку на практичне заняття учителя з учнями; скасування домашніх завдань, покарань і заохочень, заміна бальної системи оцінювання на періодичну реєстрацію успішності учнів; запровадження тестування як вимірника освітніх досягнень учнів; проголошення безплатного навчання в початковій школі (практично воно було і безплатним, і платним); підвищення зарплатні вчителям. Отже, була створена нова школа за організацією, змістом і методикою.

У 1927 – 1930 рр. Наркомос УСРР упроваджував власну модель шкільної освіти. Однак суспільно-політичні (єдині в межах СРСР централізована союзна влада, законодавство, ідеологія) та соціально-економічні (єдині економічна політика, план розвитку народного господарства) реалії УСРР, незважаючи на прагнення українського керівництва зберегти власну модель шкільної освіти, призвели її до поступової уніфікації в загальнорадянську, що відбувалася під всезростаючим тиском Наркомосу РСФРР. Реформування здійснювалося за такими ж напрямками, як і в попередній період, у

контексті несприйняття політехнізації, боротьби української педагогічної громадськості проти уніфікації освіти. Із зростанням позитивних результатів політики українізації посилювався ідеологічний тиск загальносоюзної влади на згортання цих процесів.

Протягом 20-х років в УСРР була запроваджена єдина система соціального виховання дітей 4–15 років – дитячий садок, дитячий будинок, єдина трудова монотехнічна 7-річна школа праці (I обов'язковий концентр – 4-річна початкова школа для дітей 8–12 років, після закінчення якої можна було продовжити навчання в 4-річних школах сільської (ШСМ) та робітничої молоді (ФЗУ) для здобуття загальної і спеціальної (професіоналізація) освіти; II концентр – 3-річна трудова школа для дітей 12 – 15 років для здобуття загальної освіти. Після закінчення 7-річки можна було продовжити навчання в технікумах і здобути там вищу освіту, у 3-річних професійних школах, далі – в інституті відповідно до певної галузі народного господарства. Загалом таку систему освіти оцінюємо як практично орієнтовану, наближену до життя. Реформа 20-х років ХХ ст. відповідала запитам суспільства, мала націонал-комуністичний характер, була динамічною, новаційною, педагогічно спрямованою і політично-ідеологізованою, більшою мірою зорієнтованою на кращий зарубіжний досвід, меншою – на національні традиції, тому й суперечливою.

ОТ НАРОДНОГО КОМИССАРИАТА ПРОСВЕЩЕНИЯ. ПОСТАНОВЛЕНИЕ (1919)*

От Народного комиссариата просвещения

Постановление

Считаясь с отменой государственного языка как такового и объявлением всех местных языков равноправными, Народный комиссариат просвещения предоставляет право населению на местах определить язык, на котором должно вестись преподавание в школах, при этом должны быть обеспечены интересы всех национальных групп.

На Украине, где в силу большого развития русской культуры вследствие проводимой раньше насильственной русификации через школы, запрещения украинского языка и удушения украинской печати, в настоящее время наблюдается своеобразное явление господства русской культуры при несомненном количественном перевесе украинского населения.

Сейчас, когда многомиллионные массы крестьянства, сохранили сами того не сознавая, свой национальный облик и превращаются из класса бесправных рабов в класс господствующий, ... украинский язык, являющийся разговорным языком крестьянских масс, начинает развиваться. Поэтому Народный комиссариат просвещения ставит своей задачей активно работать в сторону развития украинского языка и украинской литературы для проведения идей пролетариата, интернационализма и социалистического образования общества.

С этой целью Народный комиссариат просвещения считает необходимым ввести в школах всех типов в качестве обязательно-го предмета один из местных языков, т.е. в школах с преподавани-

* Документ розробив Народний комісаріат освіти УСРР на початку 1919 р. і визначив державну мовну політику.

ем на русском языке должен изучаться или украинский, или польский, или еврейский; в районах, населенных немецкими, чешскими и др. национальностей колонистами – немецкий, чешский и др. языки.

Кроме того, признавая, что изучение истории края необходимо для сближения с народными массами, Народный комиссариат просвещения считает необходимым ввести в качестве обязательных предметов историю и географию Украины.

Народный комиссар просвещения ЗАТОНСКИЙ
Член коллегии школьного отдела – БУТВИН
[...] 9-го марта 1919 года.

От Народного комиссариата просвещения. Постановление // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 10, арк. 25.

ПРОТОКОЛ Ч. 2

Засідання комісії по реформі школи на Україні 10 березня 1919 року

Порядок денний:

1. Національне питання в школі.
2. Поділ школи на ступені.
3. Склад комісії.

1. На засіданні були присутні: тт. Салько (голова), Музиченко, Романюк, Чепіга, Комов, Обода, Яворський, Вердінов, Касьяненко.

Засідання розпочато промовою т. Салько. „Головні підвалини наші інтернаціональні”, – каже т. Салько. Виходячи з цих підвалин, ми ніде не даємо переваги національностям, а отже, не можемо цього дати і в школі. Ці ж підвалини примушують нас виховувати дітей не в дусі національному, шовінізму, виключної любові до свого „рідного” – ненависті до „чужого”, а в дусі загальнолюдського. Це досить ясно визначилось у вчорашніх дебатах, де всі зійшлися в поглядах, поставивши за мету трудової школи виховання „гармонійної” вічності, вічності гуманної, з широко розвиненим почуттям соціального зв’язку між людьми, розуміючи це в загальнолюдському масштабі.

Практично це питання ускладнюється існуванням на території України різних націй, природних особливостей, яких ми не можемо ігнорувати.

Через те питання про кількість і характер шкіл, які необхідно дати тим чи іншим національностям, буде вирішено місцевими радами.

Т. Комов каже, що національні питання деякими колами ставляться дуже гостро. Розвивається вузька любов до нації. А тим часом, необхідно навчити любити культуру без особливої пристрасності до нації.

* Документ висвітлює роботу комісії з реформи школи (у документах трапляються різні назви цієї комісії, зокрема комісія для розгляду й утілення в життя положення „єдина трудова школа”) при Народному секретаріаті освіти УСРР у 1919 р.

Т. Романюк висловлює думку, що національне питання на Україні не може залишитись без явної і цілком певної відповіді. Погоджуючись, що розвивати особливу, виключну любов до своєї нації не слід, доводиться погодитись, що українську дитину треба виховувати інакше. Довгими роками в нас вселялося презирство до своєї мови як мови мужицької. Внаслідок цього дитина цуралась всього свого, це потягло за собою знищення в ній самоповаги, поваги до свого людського «я».

Разом з цим зауважимо, що велику ломку в національному питанні на території України зробили агітатори. Всі ідеї доти великі, доки вони знаходяться у законодавців, але на периферії висвітлення цих ідей відбувається через суб'єктивну призму.

Т. Салько зауважує, що світська влада має пристосувати школу до умов українського народного життя.

Т. Комов у відповідь Романюку додає, що мова не може бути самоціллю, і вона є тільки засобом для засвоєння загальнолюдської культури. Значається, що дитяче виховання на перших кроках повинно проводитися рідною мовою, а вища ступінь може бути на загальнокультурній мові. Зауважується, що мова цілком зливається з процесом мислення. Процес думки однаковий на всіх мовах. Романюк каже, що не треба цуратися народної мови, тому що у народі бувають такі просвітки національної творчості, якими особливо дорожить культурний елемент. І горе інтелігенції в тому, що вона дуже далека від розуміння національного в мові. Через те, власне, горе, що від національного іде шлях до інтернаціонального. Тільки через призму національного необхідно пройти, щоб опинитися в зоні інтернаціонального. Тут Вердінов зауважує, що треба намітити два шляхи для досягнення чогось загальнолюдського.

Романюк каже, що питання про мову на другому ступені є можливим наслідком мови першого ступеня. Оскільки можна звертати увагу на мову, остільки вона є засобом висловлення різних думок. Мова є спосіб, а не ціль.

Т. Комов зазначає, що якщо всі робітники розвиватимуться так, що почнуть продуктивно думати, то вони говоритимуть і думатимуть однією мовою, наприклад, на території Росії всі робітники заговорять як один російською мовою.

Касьяненко зауважує, що питання про мову має дві сторони –

політичну і педагогічну. Якщо стати на педагогічну, то справді навчання повинно проводитися виключно рідною мовою. Заперечується тому, що пролетарії всіх країн заговорять однією загальною мовою. Думка буде одна спільна, але форма для неї буде різна. Перші кроки виховання повинні самі собою проходити на різному ґрунті без примусу з боку батьків. І не тільки рідною мовою, а навіть і на рідному говорі.

Романюк каже, що у вихованні треба йти так, щоб принципи й методи були інтернаціональні, а засоби виховання національні. Тепер буржуазна культура відпала, тому відпала і буржуазна мова. Але задля того, щоб виховання проводити рідною мовою, треба підготувати дітей поважати не тільки рідну мову, але й мови інших націй.

Т. Комов каже, що культура одна, а різні характери культури створили буржуазія і пролетаріат. При цьому додається, що школа тепер не може бути аполітичною і особливо в той час, коли вона прокладає собі шлях вільного розвитку між стінами кривавої війни.

Т. Салько нагадує, що в школі необхідно враховувати психологічні й побутові умови розвитку дитини. Їх необхідно мати на увазі для виховання інтернаціональної дитини. На мову в школі необхідно звертати увагу, оскільки вона є засобом розуміння і відчуття навколишнього життя, оскільки вона дає можливість розуміти взаємовідносини між людьми. Питання про мову вирішує народ під контролем центру.

Розпочинається обговорення й обмірковування питання про ступені школи.

Ознайомившись з декларацією світської російської школи, намітили ступені для української школи.

Тов. Чепіга зазначає, що психологія підказує намітити такі межі ступенів навчання: від 6 до 12 років (перший ступень) – це роки координування рухів; від 12 до 16 – другий ступінь – це роки інтелектуального розвитку і, нарешті, від 16 до 19 років – це літа зрілості. Після зрілості фізичної можна приступати до інтенсивної інтелектуальної праці.

Т. Салько пропонує зафіксувати верхній строк навчання. Зауважується, що і в Росії постановили, щоб незміцнілу дитину до 17 років не допускати до фізичної праці.

Т. Романюк додає, що у нас на півдні діти скоріше дорослішають, ніж в Росії, він вважає, що перший ступінь повинен бути від 7 до 14 років; другий – від 14 до 18 років, причому дитячий садок від 5 до 7 років повинен бути обов'язковим.

Т. Музиченко зауважує, що наука до цього часу ще не визнала точних вікових меж, що зрілість дитини залежить від індивідуальності й спадковості. Не так психологічна, як економічна сторона життя підказує роки завершення навчання. Бажано лише одне, щоб була менша кількість ступенів, щоб не доводилося кілька разів робити зведення знань. При обов'язковості дитячого садка Музиченко цілком погоджується з поділом в російській школі: дитячий садок – від 5 до 7 років, від 7 до 14 – перший ступінь і від 14 до 18 – другий ступінь.

Т. Салько визнає необхідним для всіх вчителів відповідати вимогам нової школи, пройти короткотермінові підготовчі курси і зазначає, що найскладніша праця – це праця вчителя дитячого садка, де треба вчителю бути делікатнішим, чуйним, близько розуміти дитячу природу і розумно ставитися до того, серед яких обставин дитина виросла.

Т. Бердніков настоює на дворічному навчанні в дитячому садку. Він вважає, що дитячий садок повинен мати інший персональний склад педагогів, ніж звичайна школа.

Яворський зазначає, що дитячому садку місце не в примітці, як це зроблено в російській декларації, а на початку декларації.

Музиченко каже, що I і II ступінь потрібні для держави, а дитячий садок – для комуні. Бажання, можливо, ближчого контакту дітей буржуазії з дітьми пролетаріату вимагає призначити дитячий садок від 5 до 7 років. Т. Музиченко визнає, що в дитячому садку все безпосередньо, а на першому ступені вже певною мірою приневолювання.

Т. Салько додає, що садок не обов'язковий, I ступінь – суцільний досвід, а наслідки досвіду систематизуються лише на II ступені.

Нарешті зійшлися на тому, щоб від 5 до 7 років були утворені дитячі садки (садки необов'язкові), перший ступінь – від 7 до 13 років (включно). II ступінь – від 14 до 17 років. Строк обов'язкового навчання десятирічний.

Питання про склад комісії.

Т. Салько доповідає, що при складанні комісії було проігноровано принцип демократичності комісії. Комісія наша вузькоїдейна, тому було запрошено до комісії людей, які близько стоять до педагогічної справи, людей ідейних.

Складанню комісії допомогла Спілка учителів-інтернаціоналістів. Перед комісією стоїть завдання: 1) про реформу єдиної трудової школи; 2) виробити план проведення в життя зазначеної реформи; 3) для проведення в життя треба провести широку агітаційну роботу; 4) необхідно влаштувати підготовку вчителів для нової школи.

Тому необхідно розподілитися на підкомісії. В підкомісіях доведеться дуже багато працювати, а через це виникає питання про оплату інтенсивної праці членів комісії, але це питання відкладається до приїзду уряду з Харкова.

Пропонується доповнити комісію деякими представниками Спілок.

**Голова
Секретар**

Протокол ч. 2 10.03.1919 р. засідання комісії по реформі школи // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 391, арк. 3 – 6.

ПОСТАНОВА НАРОДНИХ КОМІСАРІВ ОСВІТИ РСФФР І УСРР

7 травня 1920 року, м. Харків*

В інтересах єдності освітньої політики і з метою налагодження планомірної і систематичної роботи центральних і місцевих органів Наркомосвіти УСРР проголошуємо:

1) Всі зносини по питаннях інформації, керівництва справами освіти і постачання між Наркомосвітою РСФФР і окремими губерніями України проводяться виключно через Наркомосвіти УСРР.

Примітка. Ні одне прохання окремих губерній України не буде розглядатись у Наркомосвіті РСФФР без резолюції Наркомосвіти УСРР.

2) Всі декрети і розпорядження Наркомосвіти РСФФР можуть діяти в межах України лише після їх оголошення чи підтвердження Наркомосвіти УСРР.

**Народний комісар освіти РСФФР А. Луначарський.
Народний комісар освіти УСРР Гр. Гринько.**

Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. – X. : Всеукр. держ. вид-во, 1920. – С. 16 – 17.

* Угода укладена між українським і російським комісаріатами народної освіти у 1920 р. про незалежну освітню політику та діяльність.

ПОСТАНОВА ПРО ПРОВЕДЕННЯ В ЖИТТЯ 7-РІЧНОЇ ЄДИНОЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ (15 червня 1920 р.)*

1. Реорганізація й розподіл існуючих шкіл.

Для втілення в життя 7-річної єдиної трудової школи Наркомосвіти України ухвалив негайно приступити до здійснення таких попередніх заходів:

§ 1) Всі чотирирічні і трирічні початкові школи перетворюються в 7-річні трудові школи. Для цього для початкових шкіл додаються 3 чи 4 роки навчання. До першої додаткової групи мають бути залучені діти, які закінчили в цьому році початкові школи, а останні – учні колишніх середніх шкіл відповідних років навчання.

§ 2) Усі так звані дворічні школи з п'ятирічним курсом додають 2 роки навчання (шостий і сьомий) і створюють нормальну трудову школу. Двокласні школи з шестирічним курсом додають сьомий рік навчання до нормальної трудової школи.

§ 3) Усі середні школи, а також школи близького до них типу, державні, громадські і приватні, розподіляються, пристосовуючись до такого плану розподілу хлоп'ячих гімназій: перші 5 класів з підготовчим і групою зараховуваних дітей для першого року навчання реорганізуються в 7-річну школу.

§ 4) 6-й, 7-й, 8-й класи колишніх середніх шкіл скасовуються.

Увага: Порядок ліквідації старших класів середніх шкіл і залучення учнів цих класів до професійно-технічних ухвалюється Відділом професійної освіти Наркомосвіти й здійснюється його місцевими органами.

§ 5) Вищі початкові школи і близькі їм за типом, прикладом торгові школи, утворюють 4, 5, 6 і 7 роки навчання нової трудової школи і до них додаються 1, 2, 3 роки для утворення 7-річної трудової школи.

§ 6) При реорганізації шкіл треба неухильно проводити спільне навчання по всіх групах.

* Документ розроблений і схвалений Народним комісаріатом освіти УСРР 15 червня 1920 р. для практичної реалізації шкільної реформи.

§ 7) Вироблений план поєднаних хлоп'ячої й дівочої шкіл мусить обов'язково передбачити в одному зошиті список.

§ 8) Звичайне осіннє й весняне приймання учнів до всіх шкіл скасовується.

§ 9) Всі новоприйняті до бажаних груп єдиної 7-річної трудової школи роблять відповідну письмову чи словесну заяву до обраних ними шкіл та до місцевих відділів освіти, подаючи такі відомості:

1. Ім'я й прізвище кандидата. 2. Вік і час народження, підтвержені документами. 3. Адреса. 4. Фах родичів чи вихователів. 5. Заробіток родини. 6. Відомості про підготовку (якщо можна з переліченням вивчених предметів). 7. Час вступу до останньої школи. 8. Довідка щодо належності родичів (вихователів) до професійних та політичних об'єднань.

Зазначені відомості мають бути зареєстровані школами в особливих анкетних картках, що видають відділи народної освіти.

§ 10) На кожному анкетному аркуші органи шкільної управи роблять помітку про те, до якого року навчання підходить даний кандидат.

§ 11) Місцевий відділ народної освіти після закінчення строку запису в школи скликає зібрання представників всіх шкіл. На ці зібрання представники прибувають з матеріалами, що стосуються учнів усіх груп. У випадку, коли райони завеликі, відділам надається право розподіляти зібрання районів на підрайони.

§ 12) Зібрання представників остаточно розподіляють кандидатів по школах [...].

§ 14) При розподілі вакантних місць між бажаними вступити до школи вирішального значення надається таким даним: 1) зріст; 2) стать (необхідно взяти до уваги те, аби розподіл місць був однаковий між хлопцями та дівчатами); 3) класове та соціальне становище (у першу чергу дітям пролетаріату і найбідніших сімейства); 4) приналежність до професійних і політичних об'єднань, які стоять на платформі радянської влади; 5) рівень знання.

§ 15) При заміщенні вакансій у спільних житлах передусім приймаються діти тих, хто загинув за революцію, і круглі сироти.

§ 16) При розподілі вакантних місць потрібно звертати головну увагу на рівномірний розподіл у кожній 7-річній школі дітей обох ста-

тей і до повного змішання учнів бувших середніх шкіл з учнями бувших початкових і вищих початкових шкіл, урахувуючи район, у межах якого мешкає кандидат, і звертаючи увагу на те, аби ті, хто мешкає в тому чи іншому районі, змогли потрапити до школи свого району.

До цього долучається схема зовнішньої реорганізації колишніх навчальних закладів.

**Народний комісар освіти Гринько.
Завід. Від. соц. вих. Бутвин.**

Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. – X. : Всеукр. держ. вид-во, 1920. – С. 16 – 17.

ОСНОВИ БУДІВНИЦТВА ВІЛЬНОЇ, ЄДИНОЇ, ТРУДОВОЇ, СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ШКОЛИ НА УКРАЇНІ*

Політичні та соціальні умови, форма громадського ладу дуже позначаються на всьому культурному житті народу.

Школа найцінніша частина цього життя.

Вона є могутнім засобом визволення, але ж вона й могутній засіб поневолення, залежно від характеру й завдань держави. Засобом визволення вона може бути тільки у вільній державі. Вимагати від держави, де немає волі, щоб вона виховувала народ, – це означає примушувати її до самотубства.

Буржуазна держава обертає школу в засіб для масового панування, і тому справжнє знання було під замком у пануючих. Для поневолених же воно недосяжне, хіба що у фальсифікованому вигляді, у тому висвітленні, якого хотіли пануючі.

Навіть щирі і кращі наміри діячів школи в невільній державі завмирили і лишались тільки гарними словами, були таким же додатком, як музика й танці під час жертвоприношення людоїдам.

Навіть краща школа була не для народу, а проти народу, сіяла фальшиву культуру та підмальоване варварство.

Чому? Через те, що народ і школу роз'єднувала сила держави і громадянство. І тому проводирі соціалізму давно кликали, щоб переступити таку державу і громадянство. „Через освіту до волі” – це фальшиве гасло, гасло нещирих друзів”, – казали вони.

Через волю до освіти і школи! Тільки у вільній народній державі народ може одержати справжню школу. Поки влада не буде в руках трудового народу, доти не відчиняться йому двері знання.

Зараз вони широко розчинилися! Новий соціальний устрій дає базис і для школи. Він несе, і тільки він може принести нову школу – декларацію права людськості в царині виховання й навчання, він оголошує війну знищення класового виховання.

* Документ розробила комісія з реформи школи при Народному комісаріаті освіти УСРР протягом березня-травня 1919 р. Він містить нову концепцію розвитку шкільної освіти в Україні.

Найважливішою підвалиною будівництва на цьому базисі повинна бути єдина трудова соціалістична вільна школа.

Перш за все – ЄДИНА школа.

Не треба більше поділу на початкову, середньою та вишу школу! Ці рабські поділи повинні бути випалені вогнем із пам'яті вільних громадян.

Тепер школа повинна перетворитися від дитячого садка до університету в живий єдиний організм, а не бути тільки механічним поєднанням мертвих частин. Структура цього живого організму на основі економічних, побутових, біологічних і психологічних міркувань набуде форми дитячого садка від 5 до 7 років і десятирічної загальноосвітньої спільної школи від 7 до 17 років. Загальноосвітня школа, з огляду на особливості віку, а значить і характер дитячих і юнацьких вимог, поділяється на два ступені – від 7 до 13 включно і від 14 до 17 років. Цю структуру, по можливості, доповнюють такі установи, де діти у вільний від занять і канікул час могли б мати організований відпочинок і виховання.

Далі школа повинна однаково підготувати всіх, що народилися людьми, до всього людського. Для цього вона повинна дати не тільки право, але й реальну можливість усім дітям народу серйозно і цілком підготувати себе до ролі корисного громадянина соціалістичної держави.

У зв'язку з цим необхідно, щоб вона була незалежно від класів і достатків батьків **ОБОВ'ЯЗКОВОЮ** для всіх дітей від 7 до 17 років і **БЕЗКОШТОВНОЮ** від початку і до кінця.

Ті, хто проповідує „вільну” необов'язкову школу, проповідують власне волю „неосвіченості”. Такі буржуазні ліберали під маскою свободи принизили освітні установи до становища товару, який продається і який треба купувати, як і всякий інший крам. І виходило у цих лукавих чи наївних оборонців волі, що вища освіта ставала доступною для молоді не через природні здібності і бажання знання, а через особливу передбачливість у виборі їхніх батьків.

Навіть слабкі й відсталі повинні і будуть одержувати закінчену освіту, але в особливих допоміжних класах.

Нарешті, єдина школа повинна мати єдиний план навчання. Без цієї єдності не може бути і цілісності світогляду дитини.

В старій школі не було в шкільному навчанні внутрішнього зв'язку, такого, який є, наприклад, у проведенні польових робіт. Не було в ній і глибокої захоплюючої зацікавленості, не було і душевного піднесення. Тому навіть найцікавіші шкільні заняття оберталися тільки в більш чи менш цікаве марнування часу, і значить, індивідуальність дітей була дуже поверховою.

В новій школі єдність плану навчання організує свідомість дитини, примусить її особистість виявитися яскравіше. І коли індивідуальні особливості цієї дитини (десь до 15 років) поставлять запитання до школи особливо гостро, вона через вільний вибір предметів або через поділ двох старших класів дасть можливість вільно й повно виявитись здібностям і нахилам своїх учнів. Адже ж вільна школа найбільше повинна піклуватися про збереження цілісності особистості дитини.

Найголовніший момент нової школи – вільний індивідуальний розвиток учня. У зв'язку з цим вона буде також і СВІТСЬКОЮ.

Неможливо віру в царину вільного почуття зробити предметом викладання поруч з цариною точної науки.

Не можна в угоду релігії виганяти зі школи справжню науку. Нарешті, релігія та її служителі завжди були опорою реакції, а через те не можна їх допустити до участі в створенні нової школи.

Тільки така єдина і загальноосвітня школа зможе створити гармонійно розвинену особистість.

Для тих же, хто з цієї обов'язкової єдиної школи побажає піти просто в життя, треба створити цілу мережу найрізноманітніших професорських курсів. Вони не повинні бути довгими, бо засвоєння технічних та інших спеціальних і практичних знань дуже полегшить юнакові десятирічна загальноосвітня школа тим, що вона буде за своїм характером і методами ТРУДОВОЮ школою.

За нинішніх умов наука і праця роз'єднані. Далі цього не повинно бути.

Отже, трудова школа є перш за все такою, в якій дійсно працюють фізично. Тут не калічать дитину однобоким книжним розвитком розуму на шкоду іншим сторонам.

Руки, очі, вуха, – фактично все тіло – це найбільше джерело пізнання [...]. Проте твердість і спритність руки, гострота зору, тонкість слуху, гартування м'язів та вміння добре стругати, пиляти, свердлили, шити, ткати та варити – все це для трудової школи цінне не само по собі, а через те, що поєднується з наочним навчанням, вводить у суть речей та подій, розвиває та зміцнює здібності, спонукає до самостійного думання, концентрує волю на певній діяльності, дає радість творення, підносить творчі сили, що дримають у кожній дитині, робить її відважною та міцною духом.

Інакше кажучи не ремісництво треба ввести в царство дітей, у школу, а виховуючий фізичний труд.

Друге – трудова школа практикує таку зовнішню діяльність, яка йде поряд з тими внутрішніми процесами розуму, чуття і волі, що відбуваються найяскравіше і найповніше.

Це і є справжня активність у методах навчання. Дитина прагне до поповнення знання, тому що цього поповнення вимагають факти, з якими віч-на-віч звела учня зовнішня діяльність, робота. Стара школа, навпаки, нав'язувала дитині факти для поповнення знання. Нова школа не дає знання, а спонукає власними зусиллями здобувати їх.

Таке навчання через творення іде далі. Воно полягає не тільки в тому, що вся робота ґрунтується на діяльності, на активності, але, по суті, й ініціатива належить самим дітям. З цього випливає, що робоча школа є школою творчої продуктивної праці, хоч би й чисто розумової. Справді, робити самостійно обчислення, висновки з життєвих спостережень та майструвати лавку чи лопату на користь школі й товаришам – це все різні види творчої продуктивної праці.

Одне повинно бути непохитним у всіх трьох розуміннях трудової школи – діяльність під силу, вільна і радісна.

Щоб забезпечити роботу під силу учневі, школа повинна використати цікавий і повчальний паралелізм, між дитинством і ступенями детального розвитку всієї людськості та окремої дитини.

Таким чином, трудова школа висуває реальне в зв'язку з матеріальним і технічним, щоб досягти виконання високолюдського. Тільки це людське треба їй давати не через книжки та розмови, а

через саме життя, через працю. До цього часу школа мало вивчала людину, найбільше приділяючи увагу природі і забуваючи, що зв'язок людини з іншими людьми важливіший, ніж її зв'язок з природою, забуваючи, що наша природа виховує людину для соціальних відносин і через них.

Цим відкривається нова важлива і, звичайно, прихована сторінка в розумінні трудової школи. Її соціальність разом з активністю і творчістю! Має цінність не будь-яка праця учня, а взаємодопомога, привчання до колективної роботи.

Цим з дитячої душі назавжди виганяється суперництво, що грає на низьких сторонах людської природи. Зазвучать благородні струни співпраці.

Школа повинна стати колективом, що сам собою управляє і сам себе обслуговує.

СОЦІАЛІСТИЧНА школа повинна поєднати науку з корисною творчою працею: навчатись в школі через труд і працювати для шкільного колективу, тоді він розсуне рамки школи і віддасть свою працю для утворення нового громадянського братерського життя.

Вперед до справжнього братерства народів, до всього людського, інтернаціонального. Найкоротший шлях до цього кінцевого ступеня іде через національне, тому школа повинна бути НАЦІОНАЛЬНОЮ. Не націоналістичною, роз'єднуючою, як було досі, а національною за формою і змістом – викладання рідною мовою, поглиблене пізнання рідного фізичного соціального оточення – та інтернаціональною за принципами та методами.

Такі основні риси будівництва нової школи.

Тут є за що боротись, бо така школа робить з дітей митців життя.

І в перших рядах борців стануть матері та вчительство.

Тому, матері, ставайте до боротьби з забобонами, за нову школу, сміло ставайте до роботи над самими собою, до пошуку нової країни.

А ви, що взяли на себе високе звання вчителів народу! Ви також хочете послужити народові? Добре, в такому разі, послужіть для країни дітей. Батьки вже старі, батьки вже мертві. Позаду нас

панує вічна ніч, перед нами – зоря нового дня. Скоро світло осяє країну, в якій народяться нові зерна, нові люди.

Матері й вчителі, нумо до праці – зрушувати землю країни дітей!
Засновуйте новий, кращий світ.

**Комісія з перегляду статуту і створення
єдиної трудової школи при шкільному відділі
Народного комісаріату УСРР.**

Основи будівництва вільної, єдиної, трудової, соціальної школи на Україні // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 300, арк. 97.

ДЕКЛАРАЦІЯ НАРКОМОСВИТИ УСРР ПРО СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ*

У глибині капіталістичного ладу зароджувались і розвивались перші комуністичні можливості, в глибині виховання буржуазного потроху виявлялися й зростали паростки нового виховання, нової пролетарської педагогіки.

Під натиском могутніх хвиль робітничо-селянської революції впали твердині капіталізму, а з ними впала й проклята стара виховна система, яка довго калічила дитину, нівечила її душу й тіло, губила ті свіжі, молоді паростки, які рвалися до життя. І от тепер зростають ті паростки, пробивають собі широку дорогу – нові дивні обрії розкриваються перед тими, хто не спить душею, хто розуміє всю глибочінь сучасних подій. Соціальне виховання дитини – ця колишня мрія кращих педагогів, яку щоденно розбивав буржуазний лад, – знаходить тепер собі нові несподівані можливості для здійснення, стає змістом усієї виховної системи комуністичного ладу.

За останні десятиліття педологія впевнено доходила тієї думки, що дитину (до періоду юнацтва) треба розглядати як особливу істоту, котра потребує спеціального ставлення до себе – відповідно до тих психофізичних особливостей дитячого організму, які так чітко відрізняють дитину від дорослого. Педологія ж рішуче висувала гасло єдності всієї виховної роботи з дитиною, розуміючи під цим і єдність виховання від народження дитини до її юності, і єдність виховання в кожний окремих момент життя дитини, підкреслюючи, що кожний дитячий крок є кроком виховання.

А педагогічна наука, спираючись на спостереження соціології про розпад сім'ї в епоху капіталізму, устами кращих своїх представників за останні десятиліття неухильно виставляла нову проблему виховання – виховання не “в сім'ї і школі”, а виховання со-

* Документ розробив відділ соціального виховання при Наркомосі УСРР протягом січня – червня 1920 р., у діяльності якого брали участь В. О. Арнаутов, А. І. Гендрихівська, Г. Ф. Гринько, О. І. Попов та ін. Нову концепцію розвитку освіти схвалено 1 липня 1920 р. й оприлюднено на педагогічному з'їзді за участю учителів 2 – 6 серпня 1920 р.

ціального, громадського. Доля тієї особливої істоти, яка зветься дитиною, котру педологія так турботливо і старанно відокремлює від „людини”, визнаючи все дитяче життя не просто життям, а вихованням, має турбувати не тільки батьків, не тільки сім’ю, а все організоване суспільство. Виховання дитини повинно проводитися не тільки в школі, яка знає дитину протягом лише 4 – 5 годин на добу, відправляючи її після навчання додому, в сім’ю, але є розпадом сім’ї і ці „сімейні” функції має взяти на себе весь „соціальний організм”, утворюючи, таким чином, нову соціальну функцію – соціальне виховання.

Таких висновків дійшла педологія й педагогіка ще в капіталістичну епоху, народжуючи ті молоді паростки нового життя, які можуть вільно розвиватися тільки в умовах комунізму.

Та зараз питання стоїть не тільки про „вільний – спокійний” розвиток цих паростків. Імперіалістична війна й революційна класова боротьба на сході Європи так зруйнували останнім часом усе старе життя, так знівечили стару напівпатріархальну сім’ю і школу, що ця нова соціальна функція – виховання – стоїть (поруч з іншими) вже як майже „бойове” завдання, потребує страшної швидкості щодо здійснення і надзвичайних заходів щодо широти й чіткості виконання.

Сотні тисяч пролетарських дітей опинилися без жодних засобів до життя – виховання, бо вже немає в їхніх батьків змоги самим дати дитині все потрібне. Мов чаєнята при битій дорозі лишаються вони на ласку випадку, і тільки могутня рука нового „соціального організму” має силу довести до розцвіту ці молоді лави борців за світле комуністичне майбутнє.

Як же вирішити цю проблему?

Стара система виховання, зважаючи на нормально послідовний і невпинний процес розпаду сім’ї, вже й раніше не могла не утвердити якихось інституцій соціального виховання. Ганебні, брудні були вони також, як і вся система взагалі, як і весь буржуазно-капіталістичний лад. „Пусті слова про право бідних” – от що було стимулом для їх утворення. Дитячі притулки – ці відомі „фабрики ангелів” – це та жахлива форма, в яку втілила буржуазія великий історично необхідний принцип соціального виховання.

Пролетарська республіка, організуючи нову виховну систему соціального виховання, ставить собі завдання здійснити колишню педолого-педагогічну мрію: охопити правильно поставленим єдиним трудовим вихованням усе життя кожної дитини, реалізувати, нарешті, „права дитини”, а не тільки висмоктати з неї виконання її „обов’язків”. Декларація про соціальне виховання стає декларацією прав дитини.

Укрити всю завойовану робітничо-селянською кров’ю землю „дитячими будинками” – оце наше завдання. Тут кожна дитина знайде собі не тільки тимчасовий чи постійний „притулок”, тут вона має одержати все необхідне їй для життя, або, як висловлюється замість цього педолог, для виховання. Відкриті чи закриті дитячі будинки, де дитина живе зі своїми молодшими й старшими товаришами, зі своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі істотами росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людським суспільстві, – от така дитяча комуна і є тим маяком, який світить провідною зіркою для всієї пролетарської виховної системи.

За нормальних умов будівництва можна було б організувати ці дитячі будинки систематично й планомірно, поринаючи дедалі глибше й глибше, перетворюючи повільно стару систему виховання в нову. Та коли перед нами „бойове завдання”, завдання, яке, може, більше потребує зараз широти розмаху, ніж глибини захоплення, то тут уже треба пильно прислухатися до вимог буквально хвилини. Може, не стільки виховати, скільки заховати дітей, не стільки соціальне виховання, скільки соціальна охорона дитини, – от що диктується зараз хвилиною. „Охорона дитини” – це й є тим гаслом, під яким мусить іти наша робота сьогодні. Охорона не тільки тієї дитини, яка випадково потрапила до нас у школу або в рідкісний у нас дитячий садок з вулиці (бо вже здебільшого не з сім’ї), а будь-якої пролетарської дитини, де б ми не зустріли її, якою б вона не була: чи здоровою, чи хворою, чи придатною до „науки”, чи непридатною, чи витримала вона „іспит”, чи ні.

А де ж ми будемо охороняти її? Для цього поки що все придатне: і дитячий садок, і школа, і клуб дитячий, і захисток (осередок), і майдан (площадка), і колонія, і, нарешті, новий дитячий будинок. Тобто ми маємо піти двома шляхами: з одного боку, використовувати старі форми підходу до дитини, форми часткові, які ставили собі

скромне завдання – підійти до дитини з тим чи іншим спеціальним вихованим моментом і, поєднавши їх у єдиний виховний процес згідно з головною метою соціального виховання, ми повинні створити з них цілу систему охоплення всієї дитини – цілком; і з другого боку – організувати нові заклади, які б уже органічно виходили з основного плану нової системи соціального виховання, – дитячі будинки.

Особливу увагу треба звернути на ті елементи в цих старих формах, які підходять до нашого головного завдання – охорони дітей. Нічого й говорити про те, що така „стара” форма, яка, правда, дуже ще рідкісна в нас, – постійна трудова дитяча колонія – є, безперечно, чимось таким, що цілком задовольняє вимоги нашої системи, котру легко і просто перетворити в нову форму – дитячий будинок. Очевидно, що до того прагнуть і наші літні (тимчасові) напівтрудова, напівса-нітарні дитячі колонії, які також (хоч на час) охоплюють життя – виховання дитини. Близькими до цієї „форми” є і дитячі ясла та захистки (осередки), які належать, по суті, до групи „відкритих дитячих будинків”. Зрештою, і постійний дитячий садок, і літній дитячий майдан (площадка) також, певною мірою, задовольняють нас як уже готові форми соціальної охорони й виховання дітей. Та мусимо, на превеликий жаль, зізнатися, що таких інституцій у нас порівняно дуже й дуже мало. Дуже мало уваги звертала капіталістична держава на ці форми виховання, дуже мало є в нас і зовнішньої, і внутрішньої змоги зараз широко розвинути мережу таких дитячих закладів. Капіталістична епоха лишила нам у спадщину лише одну порівняно поширену форму – надзвичайно знамениту „словесну” школу... 4 – 5 годин „на читання” – от і все, що давала вона. Ми намагалися реформувати її, уперто й гаряче перетворювали в „єдину трудову соціалістичну школу-комуни”. Та, мабуть, легше й швидше створити її із самого початку на порожньому місці, ніж гальванізувати цей труп, який лишила нам буржуазна „педагогія”. Це не значить, що ми пропонуємо завтра закріпити всі школи. Ні! На жаль, зараз у нас немає ще змоги зробити це. Але ясно цілком, що школа як така повинна вмерти, і процес умирання її почався вже тоді, коли в мертву тишу шкільних класів та коридорів принесли ми радісний шум трудових процесів, вільних „четвергів”, годування дітей, а особливо, коли під час дитячих свят ми закликали до школи й так званих „дітей вулиці”. Затремтіли мертві

шкільні стіни, і хотіли вони цього чи не хотіли, а мусили випустити до себе вільну атмосферу дитячого клубу, який стає дедалі більш пануючою формою на руїнах старої „школи”. Намічається, таким чином, природний вихід із, як здавалось, безвихідного становища: не можна ні закрити школи, ні реформувати її до кінця. Що ж, хай поки що лишається й школа, але ми додамо до неї клуб, майстерню, книгозбірню, студію, їдальню; ми візьмемо до себе школяра на цілий день – від ранку до вечора; ми візьмемо його під свою „охорону” і в неділю, і в свято, і на Різдво, й на Великдень, і влітку; влітку ми поведемо його на дитячий майдан, повеземо в колонію; словом, ми змусимо й школу стати підоймою соціального виховання.

І от перед нами оці два шляхи: ми організуємо дитячі будинки, садки, захистки, постійні трудові колонії, а паралельно ми поєднаємо в єдину систему всю так звану шкільну й позашкільну роботу з дітьми (школа плюс клуб, студія, колонія, майдан тощо), орієнтуючись весь час на дитячий будинок.

Та ми мусимо при цьому не забувати, що наше завдання – охопити соціально-виховним впливом не тільки всю дитину, а й усіх дітей до періоду юнацтва (приблизно до 15 років).

А тут ми зустрінемось і з дитиною хворою, і з дефективною, з так званими „малолітніми правопорушниками”, і з цілими групами дітей, які потребують спеціального виховного підходу. І тільки задовольнивши вимоги цієї спеціальної педології, ми можемо визнати нашу систему завершеною.

Кожний із моментів усієї системи вартий спеціального й уважного студіювання, детального розгляду й обмірковування, і це необхідно зробити, але іншим разом. А зараз підкреслимо ще одне: для того, щоб ці виховні заходи справді утворили цілу й єдину систему, потрібне повне злиття і в нашій свідомості, і в нашій щоденній освітньо-виховній практиці всіх трьох течій, які існували окремо досі, – так званого „дошкільного виховання”, школи й позашкільної роботи з дітьми. Тільки той працівник буде справжнім провідником у життя ідеї соціального виховання, хто чітко уявляє собі і до того ж уміє проводити роботу і в дитячому садкові, і в школі, і в клубі, і в колонії, і на майдані, бо всі вони разом ідуть до одного, всі вони мусять влитись у той єдиний “наріжний камінь” соціального виховання, на

якому червоними літерами накреслені урочисто-зворушливі слова: „Дитячий будинок”.

І тільки тоді ми вирішимо цю величезну проблему педагогіки й життя, коли школа перестане бути школою, коли вона вийде із своїх чотиригодинних берегів навчання, коли їй будуть однаково близькі всі діти й уся дитина з її освітою – навчанням, годуванням, розвагами – іграми, відпочинком, хворобами, правопорушеннями тощо. Але це вже тоді буде не школа, а щось більше.

Які ж завдання того дитячого будинку, який у системі соціального виховання повинен, нарешті, стати тією єдиною формою, яка має вмістити в собі сучасні – перехідні форми?

„Охорона дитинства” – це перший і найнагальніший наш заклик. І зрозуміло, що вона має бути й освітою, і вихованням, і годуванням, й одяганням. Стара школа боїться, що ми в дитячому будинкові про навчання (освіту) забудемо. Ні! Ми лише заявляємо: зараз під час руйнації сім’ї не може бути навчання без охорони, без соціального забезпечення дитини; а постійний і справді педагогічний, виховуючий догляд за дитиною – це те, чого майже не знала й не могла знати школа як така. Освіту дитина здобуде не тільки з шкільних підручників (ми й ними скористаємось), а й із самого життя, яке ми мусимо взяти цілком під нашу охорону, тобто зробити його справді вихованням. Освіти ми не забуваємо, й не забудемо, але єдиний, визнаний ще старою педагогічною наукою метод навчання – трудовий – ламає стихійно рамки школи і рветься на свіже повітря дитячого клубу, приводячи нас усе до того ж дитячого будинку.

Хай же не буде в нас більше просто школи! Вона повинна органічно злитися з дитячим клубом, продовжуючись улітку в формі колонії чи майдану. Хай же вкриється ціла земля наша дитячими захистками, садками та будинками, де дитина врешті зможе одержати здійснення своїм прав.

Таким є бойове завдання моменту в сфері виховання, і кожне досягнення тут варте всякої ціни, бо то і будівництво сучасного життя дитини, і будівництво майбутнього – виховання нової людини, людини-комуніста.

Пролетарська освіта. – Вінниця, 1921. – № 1. – С. 2 – 4.

**НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН НА 1920/21 н. р.,
СКЛАДЕНИЙ КИЇВСЬКИМ ГУБВНО, год***

Таблиця 3.1

**Навчальний план на 1920/21 н.р.,
складений Київським губвно, год***

Предмети \ Клас	1	2	3	4	5	6	7	Усього
1. Краєзнавство (в зв'язку з рідною мовою, математикою і природознавством)	12	12	13	–	–	–	–	37
2. Рідна мова (українська чи російська)	–	–	–	4	4	4	4	16
3. Друга місцева мова (російська мова чи українська)	–	–	–	3	3	3	3	12
4. Математика	–	–	–	4	4	4	4	16
5. Природознавство	–	–	–	–	–	3	3	6
6. Історія з громадянознавством	–	–	–	2	2	2	2	8
7. Географія	–	–	–	2	2	2	2	8
8. Малювання і ліплення	2	2	2	2	2	2	2	14
9. Ручна праця	2	3	3	3	3	3	3	20
10. Ігри і фізичні вправи	2	2	2	2	2	2	2	14
11. Співи	2	2	2	2	2	2	2	10
Разом	20	21	22	27	27	27	27	173

Зразковий табель розподілення тижневих занять в семирічній єдиній трудовій школі (по проекту К. Ф. Лебединцева, прийнятого науково-педагогічною комісією Київським губернським відділом народної освіти // Зб. матеріалів губнаросвіти Київщини за час від червня 1920 р. до січня 1921 р. – К. : 10-а Рад. друкарня, 1921. – 144 с. – С. 48 – 49.

* Навчальний план розроблений науково-педагогічною комісією при Київському губернському відділі освіти за проектом відомого педагога К. Ф. Лебединцева у відповідь на дозвіл Наркомосу УСРР здійснювати навчання в школах за навчальними планами, створеними регіональними відділами освіти або навчальними закладами. У 1920 р. ще не було стабільних навчальних планів.

КОДЕКС ЗАКОНІВ ПРО НАРОДНУ ОСВІТУ УСРР
затверджений президією ВУЦВК 2 листопада 1922 р.
на основі постанови III сесії VI скликання ВУЦВК
*від 16 жовтня 1922 р.**

ВСТУП
Основні положення

§ 1. Виховання й освіта підростаючого покоління, як і всього трудового населення, та організація наукової праці є одним з головних завдань Української Соціалістичної Радянської Республіки, що виконується через Народний комісаріат освіти.

§ 2. Мета радянського виховання й освіти – розкріпачення трудящих мас від духовного рабства, розвиток їхньої самосвідомості, створення нового покоління з твердою волею, суспільно необхідно кваліфікацією і з матеріалістичним світоглядом, що ґрунтується на чіткому розумінні законів розвитку природи і суспільства.

§ 3. Завдання органів виховання й освіти – бути знаряддям диктатури пролетаріату щодо знищення класового суспільства і створення нового, провідником принципів комунізму й ідейно-організуючого впливу пролетаріату на напівпролетарські й непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління будівників нового комуністичного суспільства.

§ 4. Усі погоджені з основними завданнями соціалістичної революції заходи щодо виховання й освіти як дітей і юнацтва, так і дорослого населення, повинні виходити з життєвих умов та інтересів трудящих і бути тісно пов'язаними з народним господарством і державним будівництвом радянських республік.

§ 5. В основу побудови виховних і культурно-освітніх установ Радянської республіки мають бути покладені:

- а) трудовий процес як фундамент виховання й пізнання;
- б) різноманітність життєвих потреб як мета виховного процесу;

* Документ розроблений спеціальною комісією Наркомосу УСРР протягом 1920 – 1922 рр. і введений у дію на території України з 25 листопада 1922 р.

в) практика, спрямована не тільки на пояснення світу, а й на його зміну.

§ 6. Усі знання, науки і мистецтва на всіх ступенях виховного й освітнього процесів повинні бути аж ніяк не самодостатньою і замкнутою в собі самоціллю, а засобом, спрямованим на здійснення зазначених вище життєвих завдань і цілей.

§ 7. Кожний громадянин УСРР має право на вільний доступ до знання, наук і мистецтв в усіх культурно-освітніх закладах держави в загальновстановленому порядку.

§ 8. Відносно підростаючого покоління до 15-річного віку завдання держави полягає у вихованні в дитячих закладах і організаціях соціального колективістського суспільства.

§ 9. Для поліпшення загальних умов соціального виховання дітей трудящих і розкріпачення жінки-робітниці всіляко розширюється мережа дошкільних закладів (дитячих будинків, садків і ясел) та здійснюється державне забезпечення дітей їжею, одягом і взуттям.

§ 10. Для юнацтва і молоді від 15-річного віку організовується широка професійна й спеціально-наукова освіта, спрямована на підготовку їх до активного трудового життя і творчості як кваліфікованих і всебічно розвинутих свідомих громадян.

§ 11. З метою надання пролетарями незаможним селянам фактичної можливості навчатися у вищій школі Радянська держава забезпечує їх на весь час перебування у вищій школі повним матеріальним утриманням.

§ 12. З метою оробітничення вищої школи і підготовки науковців із середовища самих трудящих устанавлюється організований доступ в аудиторії вищої школи всіх трудящих, які бажають навчатися; залучаються й готуються до викладацької діяльності всі справді до того здатні та усуваються всі штучні перешкоди між свіжими науковими силами й кафедрою.

§ 13. Щодо дорослого населення республіки завдання Наркомосу полягає в політичній освіті й вихованні громадян Радянської Республіки в дусі комунізму, у всебічному сприянні їхній самоосвіті й у залученні їх до активного радянського будівництва.

§ 14. Для посилення спрямованих на ці цілі агітації та пропаганди відкривається широкий доступ трудящим до всіх надбань науки й мистецтва.

§ 15. У зв'язку з величезним значенням науки в організації життя та праці майбутнього соціалістичного суспільства Радянська держава ставить своїм завданням планомірно організовувати науково-дослідну роботу, що веде до перемоги людини над матерією, часом і простором та до проникнення в закони суспільного розвитку. Оволодіння методами наукового дослідження має одночасно вести до вироблення цілісного науково-матеріалістичного світогляду, що поєднує у вищому синтезі математичні, природничі й суспільні науки, спрямовану на пізнання світу теорію та спрямовану на перебудову світу революційну практику.

§ 16. Відповідно до викладених завдань і цілей на основі елементів, властивих вихованню й освіті, встановлюється така система радянської освіти: соціальне виховання дітей, професійна освіта юнацтва і молоді, наукова робота й політична освіта дорослих, що взаємно доповнюють одна одну і становлять єдине органічне ціле.

§ 17. Соціальне виховання дітей і навчання в профшколах та на курсах до 17-річного віку включно оголошується загальним, обов'язковим, безплатним і спільним для обох статей.

Послідовне і планомірне втілення цього в життя лежить на Народному комісаріаті освіти.

§ 18. Для повного проведення загального обов'язкового виховання й навчання до культурно-освітніх закладів насамперед зараховуються пролетарі й незаможні.

§ 19. Державні навчально-виховні та наукові заклади утримуються й постачаються за рахунок держави з центральних і місцевих ресурсів, а також з надходжень від виробничих колективів, шкільних господарств тощо.

§ 20. Усі виховні, навчальні й наукові заклади та організації республіки згідно із загальним правилом перебувають у віданні Народного комісаріату освіти як вищого направляючого й контролюючого державного органу освіти.

§ 21. Усякого роду діяльність у галузі виховання й освіти різних

відомств, професійних, кооперативних та інших організацій, а також і окремих колективів та осіб регулюється та спрямовується Народним комісаріатом освіти.

§ 22. Право окремих осіб і колективів навчати й організовувати групи учнів визначається в кожному випадку виключно Народним комісаріатом освіти і його місцевими органами за додержання цими особами й колективами всіх законів і правил освіти.

§ 23. Виходячи з права національних меншин на культурне самовизначення й рішуче відкидаючи будь-яку українізацію, як і русифікацію, Українська Соціалістична Радянська Республіка через Народний комісаріат освіти і його місцеві органи забезпечує населенню всіх націй і національних меншин, які населяють Україну, виховання й навчання їх рідною мовою.

§ 24. Мова викладання в навчально-виховних закладах визначається Наркомосом згідно з волею місцевих рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

§ 25. Мови – українська, як мова більшості населення України, особливо на селі, і російська, як мова більшості в містах і загальносоюзна, мають в УСРР загальнодержавне значення й повинні викладатися в усіх навчально-виховних закладах Української Соціалістичної Радянської Республіки.

§ 26. Уся освіта УСРР має бути прийнята духом пролетарського інтернаціоналізму.

Ведучи неупинну боротьбу з будь-яким націоналізмом, відокремленням і шовінізмом, що розбивають єдність і отруюють свідомість трудящих мас, робітничо-селянська влада водночас бачить у безперешкодному розвитку національно-культурних форм (мова, література, мистецтво) могутній засіб залучення трудящих мас міста і села до світової культури й комунізму, що творяться міжнародним пролетаріатом і з його перемогою стануть культурою єдиного звільненого людства.

§ 27. Школа відокремлюється від церкви.

§ 28. Виховання й освіта в УСРР мають бути вільними від будь-якого релігійного впливу.

§ 29. Викладання віровчень у навчально-виховних закладах учням і в храмах, молитовних та приватних будинках особам, які не досягли 18-річного віку, забороняється.

§ 30. Викладання як загальноосвітніх, так і спеціальних предметів в усіх навчально-виховних закладах особами, які перебувають у матеріальній чи службовій залежності від організацій релігійного культу, забороняється.

§ 31. З метою звільнення трудящих мас від релігійних забобонів усі навчально-виховні, наукові й політико-освітні заклади розвивають широко і планомірну науково-освітню та антирелігійну пропаганду.

§ 32. Викладання в усіх навчально-виховних закладах республіки ґрунтується на повній відмові від старих методів словесного навчання й ідеалістичної схоластики і на послідовному проведенні нових методів, побудованих на досвіді і практиці.

§ 33. Виростаючи на соціально-економічній основі відповідно до потреб народного господарства, навчально-виховні заклади УСРР мають стати трудовими колективами, які поєднують виховання і навчання з продуктивною працею, що є в сучасних умовах єдиним життєвим методом створення всебічнорозвинутої особистості.

КНИГА ДРУГА

Соціальне виховання дітей

Частина перша. Система й завдання соціального виховання й соціальної охорони неповнолітніх

РОЗДІЛ І

Основні положення

154. Головна турбота про всіх дітей і неповнолітніх віком до 18 років покладається на державу і здійснюється Наркомосом та Наркомздоров'ям. Наркомос проводить соціальне виховання дітей до 15 років і організовує соціальну охорону прав та інтересів неповнолітніх.

Примітка. Піклування про дітей до 4 років і турбота про охорону здоров'я дітей лежать на Наркомздоров'ї.

РОЗДІЛ 2

Соціальне виховання дітей

155. Виховною системою, що застосовується до всього дитячого населення республіки до 15 років, є система соціального виховання.

156. Соціальне виховання проводять органи Наркомосу, маючи на меті створення типу нової людини, органічно поєднаної з народжуваним трудовим комуністичним суспільством.

157. Методом соціального виховання є виховання колективне, що ґрунтується на єдиному, активно-творчому процесі.

158. Соціальне виховання організовується і проводиться на всій території республіки тільки за планами й під керівництвом і контролем Головоцвуху.

159. У цих видах Головоцвух:

а) обліковує все дитяче населення республіки, що є водночас і завданням соціальної охорони неповнолітніх.

Примітка перша. Для найкращої організації, систематизації та сумування всіх даних обліку створюються на місцях особливі заклади з реєстрації дітей (дитячі адресні столи).

Примітка друга. Для дефективних дітей здійснюється особливий облік і особлива реєстрація: батькам чи особам, які їх замінюють, ставиться за обов'язок надавати необхідні для реєстрації відомості;

б) розробляє і поглиблює основні положення системи соціального виховання і плани для кожного типу дитячих закладів залежно від характеру різних груп, на які поділено все дитяче населення за видами проведення соціального виховання;

в) виробляє і затверджує мережу необхідних дитячих закладів і запроваджує її в життя;

г) готує спільно з Головопрофосвітою необхідні кадри працівників соціального виховання;

д) скликає з'їзди, видає наукову й науково-популярну літературу з питань соціального виховання, організовує досвідно-педологічні станції, контролює всі навчальні посібники, що виходять на території УСРР.

РОЗДІЛ 3

Соціальна охорона інтересів і прав неповнолітніх

160. Створення і забезпечення нормальних умов розвитку всього підростаючого покоління шляхом захисту його інтересів в усіх сферах життя – справа всього організованого суспільства в особі державної влади. На Головоцвних покладається турбота про захист інтересів усіх неповнолітніх, не виключаючи й тих, які перебувають під опікою своїх батьків.

161. Згідно з указаним завданням до відання Наркомосу по Головоцвних належать:

а) поєднання і погодження всіх наркоматів у тих їх частинах, які спрямовані на дитяче населення республіки;

б) участь у правовій регламентації, спрямованій на захист інтересів неповнолітніх;

в) охорона прав неповнолітніх;

г) розробка заходів, що запобігають безпритульності і правопорушенням неповнолітніх, та боротьба з наявною безпритульністю і правопорушеннями неповнолітніх;

д) боротьба з неправомірним здійсненням батьківських прав і порушення справ про позбавлення батьків батьківських прав через порушення ними інтересів дітей;

е) керівництво щодо організації загальних заходів піклування про неповнолітніх;

є) організація опіки над неповнолітніми, які не перебувають під доглядом обох батьків чи одного з них, над круглими сиротами, над дітьми, залишеними батьками, над відібраними в батьків дітьми через позбавлення їх батьківських прав.

162. У галузі правової регламентації охорони неповнолітніх (ст. 161, п “б”) Головоцвних:

1) сприяє встановленню правових норм, спрямованих на охорону інтересів дитячого населення;

2) робить висновки щодо всіх унесених до Раднаркому законопроектів, які зачіпають інтереси і права дітей;

3) розробляє відповідні законопроекти для внесення їх до Раднаркому в установленому порядку.

163. У галузі охорони прав дітей (ст. 161, п. “в”) Головоцвх:

1) стежить за виконанням усіма державними органами, громадськими та приватними організаціями й окремими громадянами всіх законів та розпоряджень, виданих на захист прав неповнолітніх;

2) порушує переслідування проти органів та осіб, які переступають закони про неповнолітніх;

3) сприяє неповнолітнім у здійсненні наданих їм прав, організуючи надання юридичної допомоги.

164. Крім загальних заходів піклування про неповнолітніх, Головоцвх створює спеціальні заклади для дефективних дітей, неповнолітніх, правопорушників і безпритульних.

165. При проведенні заходів соціальної охорони інтересів і прав неповнолітніх Головоцвх залучає до цієї справи пролетарські та інші громадські організації.

Частина друга. Заклади соціального виховання і їх будова

РОЗДІЛ 1

Основи структури дитзакладів

166. Головоцвх здійснює охорону й соціальне виховання в дитячих закладах, мережа котрих як загальна, так і щодо окремих типів закладів, як і пропорційне відношення між кількістю закладів різних типів, устанавлюється і затверджується ним за поданням міськвиконкомів для кожної губернії окремо.

167. До мережі закладів входять:

а) усі заклади для нормальних дітей: дитячі будинки, інтернати, денні дитячі будинки, трудові школи, дитячі садки, дитячі клуби, бібліотеки, заклади весняно-літнього триместру;

б) усі заклади для неповнолітніх правопорушників і безпритульних: основний будинок для правопорушників, допоміжний будинок для правопорушників, трудова колонія для правопорушників, трудовий будинок для дівчаток, відкритий дитячий будинок для безпритульних дітей;

в) усі дитячі заклади для дефективних дітей: основний будинок для дефективних дітей, допоміжний будинок для дефективних дітей;
г) заклади для глухонімих: основний будинок для глухонімих, допоміжний будинок для глухонімих;
д) основний будинок для сліпих;
е) усі дитзаклади з дослідження і розподілу дітей (приймальники, колектори).

168. Два основні типи закладів соціального виховання:

1) будинки-інтернати, де неповнолітні проводять увесь час, залишаючись до 15 років;
2) заклади, де неповнолітні проводять лише частину свого часу – від кількох годин (школа, дитячий садок тощо) до цілого дня (денний дитячий будинок).

169. Жодний дитячий заклад соціального виховання, хто б його не утримував, не може бути відкритий чи закритий без дозволу Наркомосу чи відповідних йому органів.

170. Хто б не утримував закладів соціального виховання, вони повинні керуватися планами Головоцвиху й підлягати його контролю, а типи їх мають відповідати встановленим даним Кодексом.

171. Діти нормальні й дефективні повинні виховуватися в закладах різних типів.

Примітка. Спільне виховання дітей – правопорушників не допускається: для хлопчиків і дівчаток мають бути відкриті окремі заклади.

172. До закладів соціального виховання діти направляються через особливі заклади, мета яких за допомогою всебічного вивчення дітей визначити той тип закладу, куди їх мають розмістити.

173. Усі дитячі заклади щодо джерел матеріально-фінансового постачання поділяються на дві категорії:

1) утримувані за системами Наркомосу та його місцевих органів за рахунок коштів загальнодержавного й місцевого значення;

2) утримувані державними закладами, фабриками, заводами, сільрадами, професійними, виробничими, споживчими організаціями трудящих тощо на основі особливих договорів з відповідними органами Наркомосу.

Примітка 1. Дитячі заклади, утримувані за договорами з Наркомосом чи його місцевими органами, можуть одержати субсидії

від відповідних органів Наркомосу, для чого мають бути в установленому порядку введені до мережі субсидованих дитзакладів.

Примітка 2. Батьки чи особи, що їх замінюють, і які мають фізично або розумово-дефективних дітей, зобов'язані давати їм відповідну освіту за свій рахунок, за винятком груп, зазначених у ст.18 Основних положень даного Кодексу.

174. Навчально-адміністративне керівництво й контроль за діяльністю всіх дитячих закладів соціального виховання належить виключно Наркомосу та його спеціальним органам.

175. Відвідування дитячих закладів соціального виховання з метою ознайомлення та обстеження регулюються особливими постановами Наркомосу.

176. Надалі для належного розвитку в Україні мережі дитячих закладів соціального виховання й виконання державного плану загального обов'язкового навчання дітей (ст. 17 Основних положень) губернські органи соціального виховання дітей за дорученням Головоцвухи видають для доповнення до загальних постанов Наркомосу особливі інструкції, які регулюють залежно від місцевих умов переважне право різних категорій дітей на прийом до дитячих закладів, утримуваних за рахунок Наркомосу та його місцевих органів.

177. Забезпечення дитзакладів необхідними приміщеннями покладено на виконкоми.

178. Робота з дітьми в дитзакладах проводиться цілий рік.

179. Виховання дітей у дитзакладах має на меті три основні завдання:

1) виховання фізично й духовно здорових і сильних громадян робітничо-селянської республіки, проїнятих солідарністю з трудящими масами України, Радянської федерації і всього світу, готових і здатних словом та ділом захищати революцію робітничого класу від внутрішньої і зовнішньої контрреволюції;

2) практичне ознайомлення дітей з процесами і знаряддями праці та повідомлення їм основних теоретичних відомостей про ці процеси;

3) повідомлення дітям у відповідному їхньому вікові обсязі загальноосвітніх і технічних знань з метою загального розвитку й підготовки до спеціалізації в установах Головного комітету з професійної освіти.

180. У дитячих закладах соціального виховання забороняється застосовувати покарання.

181. Кожний дитзаклад організовує в себе різного роду майстерні та виробництво, що служать навчально-виховним цілям.

182. Внутрішня організація дитячого закладу базується на діяльному єднанні дітей з керівниками і складається з таких взаємодіючих органів: загальних зборів колективу дитячого закладу, завідуючого дитячим закладом, педагогічної ради, загальних зборів дітей, виконкому дітей та ін.

Примітка. Заклади для правопорушників і дефективних дітей мають свою особливу внутрішню організацію.

183. На чолі кожного дитзакладу стоїть завідуючий, призначуваний і зміщуваний відповідними органами Наркомосу.

Примітка. Педагогічному колективу спільно з технічним персоналом, який бере участь у педагогічній раді, надається право висувати кандидата на посаду завідуючого з обов'язковою, проте, умовою надання письмової характеристики кандидата.

184. У дитзакладах зі складним господарством на допомогу завідуючому призначається заступник.

185. До складу педагогічної ради дитзакладу входять:

- 1) усі особи педагогічного й медичного персоналу;
- 2) один представник від технічного персоналу;
- 3) представник організації, що надає дитзакладу матеріальну підтримку;
- 4) представники старших груп дітей не молодших, 12 років.

186. Весь педагогічний персонал призначається і зміщується відповідними органами Наркомосу.

187. Педагогічна рада, що збирається не рідше одного разу на місяць, організовує всю педагогічну роботу в дитзакладі й бере участь у розв'язанні найважливіших питань, пов'язаних з життям і діяльністю як окремих вихованців і вихованок дитзакладу, так і кожної організації та всього колективу в цілому. У своїй роботі педагогічна рада керується даним Кодексом, загальним положенням про дитзаклади, положеннями про окремі типи дитячих закладів, навчальними планами й циркулярами Головного комітету із соціального виховання.

188. Питання, що стосуються охорони здоров'я дітей, шкільної санітарії та гігієни, є предметом ведення лікаря дитзакладу.

189. У дитзакладах дозволяються як тимчасові, так і постійні форми організації дітей, які об'єднують їх у корисній роботі, розвивають їхню суспільну ініціативу й товариську солідарність і сприяють їхньому вихованню й освіті в соціалістичному дусі.

190. На розвиток положень даного Кодексу законів про освіту, а також для визначення організації та діяльності дитячих закладів, які потребують особливої правової регламентації (дослідні, показові дитзаклади тощо), Наркомос видає загальне положення про дитзаклади УСРР та особливі положення для кожного з типів дитячих закладів.

РОЗДІЛ 2

Заклади для нормальних дітей

1. Дитячий будинок – інтернат

191. Дитячий будинок – це державна установа типу трудової комуні для дітей обох статей віком від 4 до 15 років включено, що прагне досягти повною мірою ідеалу соціального виховання.

192. Після досягнення 15 років діти з дитячого будинку переводяться до професійної школи.

Примітка 1. Діти можуть бути залишені в дитячому будинку в крайньому разі й після 15 років, але не довше ніж до 17 років, щоразу з особливого дозволу відповідних органів Наркомосу при невідповідності рівня їхнього розумового розвитку й підготовки вимогам професійної школи.

Примітка 2. Жодна дитина не може бути вигнана з дитячого будинку в порядку покарання.

193. Відповідні органи Наркомосу організують для дітей випускного віку, які не потрапили до професійних шкіл, патронат, уживають заходів для влаштування їх на службу, не припиняють піклуватися про них доти, доки вони не виявляться здатними самостійно існувати.

194. До кінця кожного триместру організуються звітні роботи дітей і акти.

195. Відповідно до 7-річного навчально-виховного плану Голо-

соцвиху кожний вихованець і виховання дитячого будинку повинні мати відповідну кількість зарахованих триместрів.

2. Денний дитячий будинок

196. Денний дитячий будинок – для спільного соціального виховання дітей обох статей віком від 4 до 15 років з перебуванням у ньому дітей тільки в денні й вечірні години.

Примітка 1. За постановою педагогічної ради, затвердженою відповідними органами Наркомосу, допускаються відхилення від зазначеної вікової норми – зниження віку вступаючих до денного дитячого будинку до 3 років і у виняткових випадках збільшення віку тих, кого випускають з денного дитячого будинку до 17 років.

Примітка 2. Денні дитячі будинки можуть бути відкриті для однієї з двох вікових груп окремо: 1) дошкільної – від 4 до 8 років; 2) шкільної – від 8 до 15 років.

197. Тривалість роботи денного дитячого будинку – 12 годин.

Примітка 1. Діти одержують їжу за нормами, встановленими для дитячого будинку – інтернату (ст. 192-195).

Примітка 2. У зв'язку з місцевими технічними й економічними умовами робочий день може бути скорочений до 8 год.

198. Організація роботи з дітьми та її облік нормуються відповідними статтями про дитячий будинок-інтернат (ст. 193-195).

3. Трудова школа

199. Трудова школа – це заклад для спільного навчання й соціального виховання дітей обох статей віком від 8 до 15 років включно.

Примітка 1. За постановою педагогічної ради, затвердженою відповідними органами Наркомосу, до школи можуть прийматися діти від 6 років.

Примітка 2. При трудовій школі з дозволу відповідних органів Наркомосу можуть організуватися особливі дошкільні групи.

200. Нормальний строк перебування в трудовій школі встановлюється 7 років.

201. Трудова школа з розвитком у ній методів клубної роботи й подовженням робочого дня може бути з дозволу відповідних органів Наркомосу перейменована в денний дитячий будинок.

202. Діти в трудовій школі поділяються на дві групи, кількісний склад яких не повинен перевищувати 30 чоловік.

203. Прийом до школи здійснюється один раз на рік з початком осіннього триместру.

204. Випуск вихованців і вихованок, які пройшли курс, проводиться в кінці весняно-літнього триместру за постановою педагогічної ради школи.

205. Робота з дітьми допускається у формі уроку й гурткових занять.

206. До кінця кожного триместру організовуються звітні роботи дітей, що ставлять завдання в цілому зафіксувати пройдений кожним вихованцем чи вихованкою цикл розвитку.

207. Переведення дітей з однієї групи в іншу, як і зарахування триместрів, здійснюється постановою педагогічної ради.

4. Дитячий садок

208. Дитячий садок – це заклад для спільного соціального виховання обох статей віком від 4 до 8 років.

Примітка. За постановою педагогічної ради, затвердженою відповідними органами Наркомосу, до дитячого садка можуть прийматися діти з 3 років.

209. Норма кількісного складу дітей дитячого садка – 45 – 60 осіб, розбитих на 3 групи.

210. Мінімальна тривалість роботи дитячого садка 4-5 год при дворазовому прийманні їжі.

РОЗДІЛ 3

Заклади для неповнолітніх правопорушників

1. Основний дитячий будинок

211. Основний дитячий будинок для правопорушників віком до 15 років, які не обтяжені фізично й душевно, відрізняються від нормальних дітей того самого віку антисоціальними навичками і звичками, має характер звичайного дитячого будинку.

212. До основних дитячих будинків для правопорушників приймається не більш як 30 дітей, причому на одного вихователя має бути не більше ніж 10 дітей.

213. В основному дитячому будинку може бути введений примусовий режим; дисциплінарні стягнення не допускаються.

214. Діти, які показали себе протягом не менш як півроку соціально корисним елементом, переводяться до звичайних дитячих будинків.

215. Діти, які не піддаються виправленню в основному будинку, переводяться в допоміжний будинок для правопорушників.

216. Про будь-яке переведення, що відбулося, повідомляється Комісії у справах неповнолітніх.

2. Допоміжний дитячий будинок для правопорушників

217. Для правопорушників віком до 15 років, більш важких у виховному відношенні, запроваджується допоміжний дитячий будинок за нормами основного дитячого будинку (ст. 212).

218. Допоміжні будинки мають бути створені ізольовано з постійним контролем, щоб запобігти можливості втечі.

219. З виховною метою в допоміжному дитячому будинку встановлюється точно регламентований особливий порядок дня.

220. Щодо дітей, які уперто не підкоряються, застосовуються такі міри впливу: ізоляція, постільний режим, лікарські заходи й обмеження свободи.

221. Діти, які показали себе протягом трьох місяців без застосування до них мір примусового впливу соціально корисним елементом, переводяться до основного будинку для правопорушників.

Діти, які не піддаються впливові, переводяться до реформаторіуму Наркомюсту.

Діти з виразним нервово-психіатричним розладом, епілепсією тощо переводяться до відповідних установ Наркомздоров'я.

222. Усі переведення дітей здійснюються за постановою педагогічної ради й затвердженням відповідних органів Наркомосу.

223. Про всі переведення дітей, які відбулися, повідомляється Комісії у справах неповнолітніх.

3. Трудова колонія для неповнолітніх правопорушників

224. Трудова колонія – це заклад для соціального виховання правопорушників віком від 15 до 18 років.

225. Трудові колонії створюються за містом.

226. Основне завдання трудової колонії – виправити й розвинути соціально корисні інстинкти вихованців, для чого вводиться основна професійна освіта у вигляді навчання городництву, садівництву, землеробству чи індустріально-технічній підготовці.

227. Внутрішній уклад життя регламентується тими самими правилами, що й в основному будинку для правопорушників (ст. 212).

228. За постановою педагогічної ради:

1) неповнолітні, які показали себе соціально корисним елементом можуть бути віддані рідним, влаштовані на роботу тощо;

2) неповнолітні, які не піддаються впливові, можуть бути переведені в реформаторії.

Примітка 1. Постанови педагогічної ради про переведення вихованців мають бути затверджені відповідними органами Наркомосу.

Примітка 2. Про всі переведення вихованців, що відбулися, повідомляється Комісії у справах неповнолітніх.

229. Крайній вік перебування в трудовій колонії – досягнення вихованцем 18 років.

230. Над усіма вихованцями, які виходять з трудової колонії, встановлюється патронат.

4. Трудовий будинок для дівчаток

231. Трудовий будинок для дівчаток – це заклад для соціального виховання дівчаток віком до 15 років, які вчинили правопорушення, є безпритульними чи займаються проституцією.

Примітка. Внутрішній уклад життя регламентується відповідними правилами, які діють в основному будинку для правопорушників (ст. 212).

232. Обов'язковим елементом трудового будинку для дівчаток є серйозна постановка професійно-технічної підготовки.

233. За постановою педагогічної ради, затвердженою відповідними органами Наркомосу: 1) фізично й розумово нормальні вихованки, які показали себе цілком соціально корисним елементом, переводяться залежно від віку до нормального дитячого будинку, установ Профосвіти чи влаштовуються на роботу; 2) розумово відсталі вихованки переводяться до спеціальних будинків для розумово відсталих дітей.

234. граничним строком перебування у трудовому будинку для дівчаток є досягнення вихованкою 18 років.

235. методи педагогічної організації дитячої самодіяльності в усіх закладах для неповнолітніх правопорушників установлюються особливими інструкціями Наркомосу.

РОЗДІЛ 4

Заклади для дефективних дітей

1. Основний будинок для дефективних дітей

236. Основний будинок для дітей від 4 до 18 років здійснює соціальне виховання дефективних дітей і призначається для дітей з помітними відхиленнями від норми в моральній чи розумовій сфері, здатних під впливом методико-педагогічних заходів до розвитку.

Примітка. На одного вихователя має бути не більш як 8 дітей.

237. Зовнішній і внутрішній уклад життя будинку підпорядкований одному завданню: розвитку фізичних сил, діяльності органів чуттів і розвитку психічних сил (розумова ортопедія).

238. Діти, які виявили здатність до помітного розумового розвитку, переводяться в допоміжний будинок для розумово відсталих дітей.

Діти, які наблизилися у своєму розвитку до відповідного рівня нормальної дитини, переводяться до звичайного дитячого будинку.

2. Допоміжний будинок для розумово відсталі дитини

239. У допоміжному будинку для розумово відсталі дитини займаються найтяжчими випадками розумової відсталості (імбещильні й дебільні діти віком до 18 років).

Примітка. На одного вихователя має бути не більше 5 дітей.

3. Заклади для глухонімих

Основний будинок для глухонімих

240. Основний дитячий будинок для глухонімих дітей створюється для розвитку в них соціальнокорисних навичок, уміння користуватися членороздільною людською мовою в усіх її формах (усна, писемна, читання і розуміння друкованого слова), що досягається через читання з губ.

Примітка. На одного вихователя має бути не більше ніж 8 дітей.

241. Крайній строк перебування в будинку – досягнення вихованцем 18 років.

Допоміжний дитячий будинок для глухонімих

242. Допоміжний дитячий будинок створюється для глухонімих дітей віком від 4 до 18 років, з нормальними розумовими здібностями, але не здатних до засвоєння усної мови через читання з губ; характеризується застосуванням змішаних методів навчання.

Примітка. На одного вихователя має бути не більше 8 дітей.

4. Будинок для сліпих

Основний будинок для сліпих

243. Основний будинок для сліпих дітей віком від 4 до 18 років створюється для розвитку в них орієнтувальної здатності оволодіти певною галуззю людських знань і виробництва.

Примітка. На одного вихователя має бути не більше ніж 8 дітей.

РОЗДІЛ 5

Заклади з дослідження і розподілу неповнолітніх

1. Приймальник

244. Приймальник – це пункт швидкої соціальної допомоги, куди направляються малолітні віком до 15 років включно, які потребують тимчасового притулку.

245. Дитячі приймальні пункти створюються в усіх губернських і повітових містах та великих промислових центрах, діють цілодобово і приймають у будь-який час.

246. До приймальних пунктів дітей направляють співробітники дитячої інспекції, міліція і будь-який громадянин у разі, затримання при правопорушенні, безпритульності, затримання через випадкові причини.

247. У приймальнику малолітні діти залишаються не більше трьох днів, протягом яких про них збирають усі необхідні відомості.

248. З приймальника затриманих направляють за призначенням до комісії у справах неповнолітніх, до колектора-розподільника, передаються батькам чи особам, які їх замінюють.

249. Приймальний пункт повинен мати не менше чотирьох відділень:

- 1) для хлопчиків-правопорушників;
- 2) для дівчаток такої ж категорії;
- 3) для хлопчиків, затриманих з інших причин;
- 4) для дівчаток, затриманих з інших причин.

2. Колектор-розподільник

250. Колектори є розподільними закладами, де здійснюється попереднє індивідуальне вивчення дітей для розв'язання питання про подальше їх направлення.

251. Колектори організуються трьох типів:

- 1) для дітей, які підлягають направленню до дитячих будинків (інтернатів) для нормальних дітей;
- 2) для малолітніх правопорушників;
- 3) для дефективних дітей усіх категорій.

252. Колектор створюється не більше ніж на 5 осіб.

253. Строк перебування малолітнього і неповнолітнього в колекторі залежить від ступеня вияву його індивідуальності й коливається між 2 – 5 тижнями.

254. З колекторів малолітніх і неповнолітніх направляють за призначенням:

- 1) з колекторів, зазначених у ст. 251, п.1, віддають до дитячих будинків (інтернатів) або на патрунування;
- 2) з колекторів, зазначених у ст. 251, п.2, відправляють до комісії у справах неповнолітніх;
- 3) з колекторів, зазначених у ст. 251, п.3, направляють до закладів для дефективних чи до спеціальних закладів Наркомздоров'я.

Примітка. Дефективні малолітні й неповнолітні попередньо підлягають обстеженню у медично-педагогічних кабінетах.

3. Досвідно-педологічні станції

255. З метою науково-правильної постановки справи соціального виховання і пропагування ідей та досягнень соціального виховання створюються досвідно-педологічні станції – центральна й обласні.

256. До обов'язків досвідно-педологічних станцій входить:

- 1) збирання, систематизація та наукова розробка всіх матеріалів, добутих органами й установами Головносоцвиху, що здійснюють соціальне виховання;
- 2) пропагування ідей соціального виховання шляхом лекцій, виставок, друкованого слова, створення музею;
- 3) консультації з усіх поточних питань, що висуваються органами й установами Головносоцвиху.

257. Досвідно-педологічні станції включають:

- 1) кабінети соціального виховання, що займаються питаннями нормальної педології;
- 2) медично-педагогічні кабінети, що займаються питаннями патологічної педології.

4. Медично-педагогічні кабінети

258. З метою правильної постановки державної допомоги дефективним дітям створюються медично-педагогічні кабінети – обласні й центрами.

259. Обласні медично-педагогічні кабінети є науково-допоміжними закладами соціального виховання, що обслуговують заклади для дефективних дітей.

260. Обласні медично-педагогічні кабінети повинні:

- 1) проводити наукові обстеження фізичної і духовної природи дитина, яка потрапляє до кабінету;
- 2) розробляти науково-експериментально питання практики й організації життя закладів для дефективних дітей.

261. Теоретичними і практичними заняттями медично-педагогічні кабінети готують педагогічний персонал до правильного розуміння природи дефективних дітей, розробляючи для цього відповідні методи і посібники.

262. Центральний державний медично-педагогічний кабінет ставить за мету поєднати і координувати через обласні кабінети ідейно-практичну роботу в усіх закладах для дефективних дітей.

1. Позашкільні заклади та організації для соціального виховання дітей

Дитячий клуб

263. Дитячий клуб – це заклад для соціального виховання дітей віком від 6 до 16 років, що наближається своєю внутрішньою структурою до денного дитячого будинку й відрізняється від нього відсутністю непорушної програми і суворого розпорядку дня.

264. Доступ до дитячих клубів відкритий для всіх бажаючих дітей обох статей від 6 до 16 років.

265. Дитячий клуб організовує для своїх членів гурткові заняття, студії, майстерні тощо.

Примітка. У кожному дитячому клубі має бути бібліотека.

Дитячі бібліотеки

266. Дитяча бібліотека – це установа, що ставить своїм завданням ознайомити дітей з книгою як із знаряддям виробництва.

267. Доступ до дитячої бібліотеки відкритий для малолітніх і неповнолітніх обох статей віком від 6 до 16 років.

268. Для виконання завдань соціального виховання кожна дитяча бібліотека розвиває у своїх стінах клубну роботу.

Дитячі організації

269. Дитячі організації („Юний спартак” та ін.) є самостійними організаціями пролетарських дітей, що ставлять за мету комуністичне виховання дітей на основі залучення їх до революційного життя і боротьби всього пролетаріату. [...].

Кодекс законів о народном просвещении УССР, утвержденный ВУЦИК 2 ноября 1922 г. на основании Постановления III Сессии VI созыва ВУЦИК от 16 ноября 1922 г. – Харьков : Изд. нар. комиссариата просвещения УССР, 1922. – 75 с.

КОМПЛЕКСНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (1924)*

Центральна ідея „родина” 1-й комплекс

Об'єкт вивчення	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби
Мати	а) Усна бесіда про матір, її значення для дитини, почуття до неї, її праці й турботи про всіх у родині. б) Малювання кожним учнем своєї мами за працею в хаті. Ліплення того самого. в) Писання випадків з життя матері й дітей і малювання цих оповідань	З читанки „Веселка” рік І-й. Мати. Мама. Лист до мами. Коліскова пісня. Матеріал вишукують самі учні, спочатку читають самі, а потім читають всім класом. Може читати й учитель для зразка в дикції. Пишуть листа до мами й т.ін.	Мати має сувої полотна, з якого шие сорочки. Вона пере білизну, мие посуд, розливає в глечики молоко, купує для страви олію, сіль, цукор, продає курей, качок, гусей, садить квочку і т.д. Все це є матеріал для складання й розв'язування задач для числових уявлень.
Батько	Ті самі вправи, що й для першого об'єкта “Мати”.	У тата на колінах маленький помічник. (Читають. Описують день праці матері й батька і т.д.)	Батько насипає зерно в мішки, возить збіжжя, купує й продає овець, бичків, корів, волів, коней. Купує одяг, взуття й т.ін.
Дід та баба	Ті самі вправи, що й до попереднього. Не у кожного з дітей є живі дід та баба. Тому діти пишуть спогади про них, малюють по пам'яті їхні образи.	Телесик. (Читають. Драматизують казку).	Дід має вулики, має мед, доглядає сад, дає дітям овочі, продає їх, садить дерева, копає ямки, має баштани, збирає огірки, кавуни, дині, доглядає городину, збирає її й т.ін.
Брат і сестра	а) Усні бесіди про почуття до брата й сестри, вияви любові у вчинках. б) Малювання або ліплення свого брата чи сестри.	Сестричка й братик. (Читають і пишуть листа до сестри або до брата).	Брат і сестра граються в крем'яхи, пасуть гусей, телят, в лісі збирають гриби, ягоди й т.ін.

* Відомий український педагог Я. Ф. Чепіга, розглядаючи комплексний метод як елемент трудового і як підхід до навчання, розробив комплексні програми для початкової школи (1924) та висунув ідею поєднання навчального матеріалу у вигляді центральних ідей.

Сім'я	а) Усна бесіда про свою сім'ю. Сім'я влітку за працюю. Сім'я в хаті. б) Малювання сім'ї за працюю в різні пори року. в) Оповідання про випадки в сім'ї, як народження, смерть, стихійні лиха.	Обід. В сім'ї. Невеличка сім'я. (Читають. Описують день праці сім'ї в різні пори року в хаті, біля хати й поза хатою, в городі, полі, на луках і т.ін.).	Кількість членів родини. Витрати продуктів на дану родину. Кількість одягу, взуття. Сім'я за обідом, ложки для неї й т.ін.
-------	---	--	--

Це все прямі вправи й читання матеріалу, що безпосередньо поєднані з даним об'єктом. Окрім цих прямих вправ є ще побічні, що поєднані асоціативно з родиною. Таким матеріалом може бути:

1) Читання: Сирота. На чужині. Пісня сироти. Хворий Демко. Матусине слово.

2) Праця: Майстрування хатніх речей, виліплювання посуду, будівництва хати й т.ін.

3) Соціальні моменти: Допомога сиротам, запросини на свято сиріт, самотніх людей, відвідування хворих сестер і братів своїх товаришів і т.ін.

2-й комплекс (Біля хати)

Цей комплекс охоплює родину з її працюю у дворі й біля хати, і з тваринами, що так або інакше поєднані з життям родини.

Об'єкт вивчення	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби
Домашні тварини. Кінь, вів, корова й вівця. Свійські птахи. Кури, гуси, голуби. Птахи, що кубляться на хатах та біля хат. Горобці, ластівки, шпаки й ін.	Усна бесіда про домашніх тварин. Малювання й ліплення їх. Майстрування ясел, стайні, шпаківні й т.ін.	Читання матеріалу, що безпосередньо пов'язаний з об'єктами праці. Драматизація й інсценування.	Двір з птахами, худобою і взагалі домашніми тваринами дає безмежний матеріал для лічби й підрахунків. Кількість худоби. Корм її, обчислення його витрат. Що дає й скільки: вівця, корова, свиня, птахи. Будівництва кліток або невеликих помешкань та різних речей, пов'язаних з життям даних тварин, і знайомство з геометричними формами і площинами.

**Вправи побічні, але асоційовані
з прямими об'єктами**

Ліплення інших тварин, майстрування знарядь праці, засобів пересування (віз, сани й т.ін.), колекції корму хатніх тварин, свійських птахів, зібрання корисних матеріалів, що дають хатні тварини господарству (вовна, пух, смушка, шкіра тощо), в певну колекцію й т.ін.

**3-й комплекс
(В селі й за селом)**

Об'єкт вивчення	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби
Птахи	Усні бесіди про птахів	Читання відповідного матеріалу в читанці з IV і V відділів.	Птахи, звірі, риби, комахи є зручним матеріалом для лічби і виконання дій як під час екскурсій, так і після екскурсій над матеріалом, здобутим на них.
Звірі	звірів, риб і комах, що їх учні знають.		
Риби	Виліплювання й малювання їх.		
Комахи	Спостереження над їхнім життям.		

Центральна ідея „Природа”

Об'єкт вивчення	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби
I. Осінь	1) Спостереження явищ природи восени. 2) Малювання: а) садків восени, б) поля восени, в) городу восени. а) Виліплювання овочів. б) Усні й письмові оповідання про селянина в городі, садку, на полі.	Читання літературного матеріалу в читанці, де говориться про осінь, зиму, весну й літо.	<i>Осінь.</i> Форми листків, їхні кольори дають матеріал для лічби. Восени викошують та збирають овочі на городі й садку. Тому школа повинна використати їх як для числових уявлень, так і для дій над числами. <i>Зима.</i> Зимою ми в природі мало здобуємо матеріалу для лічби, але ігри в сніжки, виліплювання баб, катання на ковзанах, на гринджолах з гір можуть бути матеріалом для задач і числових уявлень. <i>Весна й літо,</i> як осінь, дають багатий матеріал для лічби, й кожний педагог без напруження й великої праці знайде в природі його.
II. Зима	Те саме тільки з варіаціями щодо доби року.		
III. Весна			
IV. Літо			

Другий рік

„Веселка” – читанка II, має такі відділи або комплекси: Осінь, Зима, Весна, Літо, розширений концентр теми „природа” в першому році, тварини, звірі, птахи, риби, рослини, плазуни й комахи (I розділ поширений концентр „родина”), потім ідуть розділи – теми „Праця”, „Наука”, „Тепло”, „Вода”, „Повітря”. Таким чином, цей рік ставить перед собою продовження двох центральних ідей першого року й має дві нові: „Праця” і „Наука”. Розділи „Людська несправедливість” і „Борці за правду народну” входять як мотив у тему „Праця”. А „Тепло”, „Вода” й „Повітря” можна поєднати з розділом „Наука”. Далі схематично розглянемо одну з двох нових центральних ідей у практичному використанні.

Праця

Теми	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби
I. Хлібороб	1) Усні розмови про працю селянина-хлібороба. Коли бесіди ведуться з дітьми міста, потрібна екскурсія в село, де діти занотовують усе, що бачать, записуючи й замальовуючи. 2) Малювання знарядь праці хлібороба окремо: а) при збиранні, б) при жнивах, в) при молотьбі. 3) Майстрування знарядь і приладдя хліборобства. 4) Створення музею хліборобства.	Хлібороб. Батьків заповіт. Гарний порядок.	Вивчення обробки поля з числових даних. Складання задач, де потрібно вираховувати кількість зерна для посіву, врожай поля. Вирахування цінності знарядь праці хлібороба – прості знаряддя й машини. Вимірювання площин. Міри й їхній практичний вжиток. При майструванні знарядь вирахування матеріалу, малювання речей, викреслювання форм і т.ін. Шкідники й корисні тварини в господарстві.
II. Робітник	1) Усні розмови про працю робітників на фабриці, заводі? 2) Різна промисловість даної місцевості. 3) Знаряддя праці коваля, тесляра, бондаря, ткача, взагалі тих робітників – майстрів, що є в селі або місті.	Ткач. На копальні. Друкар. У панські ворота широко вийти, але вузько вийти. Інтернаціонал.	Праця робітника: 8-годинний робочий день, заробіток, продукція одного, двох робітників. На цегельні, у тесляра, коваля й т.ін. Обчислення вартості їхнього матеріалу й зроблених речей.

	4) Малювання кузні, тесляра, заводу або фабрики з натури.		Заробіток і витрати робітника й його сім'ї. Вироблення знарядь праці робітника й обчислення витраченого часу й матеріалу, вартість зробленої речі й т.ін.
--	---	--	---

Побічні вправи й читання, що є поєднані асоціативно з даною темою. Для „Хлібороба” – вправи щодо вивчення ґрунтів, рослин і тварин, корисних у господарстві. Читання матеріалу з усіх відділів, у котрих є статті, що поєднані з хліборобством. Для „Робітника” – вправи щодо вивчення соціального стану робітників і умов їхньої праці. Читання матеріалу з політичного життя у розділах „Людська несправедливість” і „Пролетарі всіх країн, єднайтеся”.

Улаштування свят у школі треба поєднати з виставкою всього вивченого по цих двох темах як ґрунтовні елементи робітничо-селянської влади.

Третій і четвертий рік

Третя частина „Веселки” дає розширення центральних ідей попередніх двох років.

Промисловість

Об'єкт вивчення	Вправи для збудження інтересу	Матеріал для читання	Матеріал для лічби	Матеріал для географічних відомостей
Промисловість	Еволюція знарядь праці: знаряддя і зброя первісної людини (діти роблять, що можуть самі). Вироби з льону, конопель і т.ін. Промисел племен, що живуть з полювання. Промисел рибальських племен, промисел скотарів,	Читання VII розділу „Промисловість” в читанці III-їй „Веселка”. Читання „Історії Культури” – відділ, що стосується до промисловості й знарядь праці.	Машинна й ручна праця. Утилізація того, що дають тварини і звірі у мисливців, рибалок, скотарів, хліборобів. Кількість чоловіків, жінок та дітей в даній місцевості, їх відсотковий відношення. Кількість фабрик і заводів, робітників і	Вивчення залежності місцевості й розвитку промисловості (степ, гори, долини, ліси). Вивчення місцевого краєвиду. План вулиці, села, околиць. Знайомство з мапою і колективне вироблення мапи місцевості (села, волості).

	промисловість хліборобів.		робітниць у них. Їхня грамотність, продукція. Виробництво предметів першої потреби, кількість будинків кам'яних, дерев'яних і т.ін. Кількість дітей по дитячих освітніх установах разом і зокрема, процентний склад за віком і статтю. Діаграми до зібраних даних і т.ін.	Виліплювання гір, долини, рік, озер і т.ін. Колективна праця: життя мисливців, рибалок, скотарів, хліборобів. Експерсії в лісові або степові промислові місцевості. Вивчення побуту місцевого населення й т.ін.
--	------------------------------	--	--	--

Побічні види праці й студювання, пов'язані з промисловістю

Одяг дикунів (вироблення цього одягу) холодних і теплих країн; одяг робітників на заводі, фабриці, шахтах; одіж, що носять місцеві люди.

Наше місто або село. Колективна праця по таких відділах:

1) Загальний вигляд села або міста (місцевість), природа, хати, громадські будинки, вулиці, освітлення, на чому їздять, і т.ін.

2) Заняття населення, його кількість, національність, добробут його (праця, промисловість, торгівля).

3) Культурно-освітні установи (театри, музеї, школи, дитячі будинки, бібліотеки, клуби й т.ін.).

4) Місцеві державні й громадські установи (Наросвіта, Здороввідділ, Комхоз, Собез, Міліція, Пошта, Профспілка, Міська Рада й т.ін.).

Чепіга Я. Практична трудова педагогіка / Я. Чепіга. – К. – Х., 1924. – С. 100 – 108.

**ПОСТАНОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО
ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
ТА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УСРР
„ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ МОВ
ТА ПРО СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (1927)”***

Скасовуючи Постанову Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України від 9 березня 1919 року „Про обов’язкове студіювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України” (Зб.Уз.УСРР 1919 р., № 23, арт. 260), Постанову ВУЦВК від 21 лютого 1920 року „Про вживання по всіх установах української мови нарівні з великоруською” (Зб.Уз.УСРР 1920 р., № 1, арт. 5), Декрет РНК УСРР від 21-го вересня 1921 р. „Про заведення української мови у школах та радянських установах” (Зб.Уз.УСРР 1921 р., № 24, арт. 509), Постанову РНК УСРР від 27 червня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних та культурно-освітніх установ” (Зб.Уз.УСРР 1923 р., № 29, арт. 430), Декрет ВУЦВК та РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. „Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови” (Зб. Уз.УСРР 1923 р., № 29, арт. 435), Постанову ВУЦВК та РНК УСРР від 30 квітня 1925 р. „Про заходи щодо термінового проведення повної українізації радянського апарату” (Зб.Уз.УСРР 1925 р., № 26, арт. 202), Постанову РНК УСРР від 16 червня 1925 р. „Про практичні заходи щодо українізації радянського апарату” (Зб. Уз. УСРР 1925 р., № 56, арт. 332) та на зміну арт. 23,25,26 Кодексу законів про освіту, арт. 57 Крим. Код., арт. 23, 143, 170 Крим. Проц. Код., арт. 9 Цив. Проц. Код., а також на зміну всіх інших законів, що суперечать цьому Положенню, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет та Рада народних комісарів УСРР постановили:

Затвердити наведене нижче „Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури”.

* Документ, затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом і Радою народних комісарів УСРР, визначив державну мовну політику в УСРР.

Положення про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури

I. Засади

1. Мови всіх національностей, що проживають на території Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні.

2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в своїх відносинах з державними органами користуватися рідною мовою, державні органи повинні за бажанням кожного громадянина свої відносини з ним побудувати його рідною мовою.

3. Кожний громадянин у різних виступах, а також у всьому громадському житті має право вільно користуватися рідною мовою.

4. Відповідно до переважного числа людей в УСРР, що говорить українською мовою, обрати як головну мову для офіційних відносин українську мову.

5. В національно-територіальних адміністративних одиницях, що їх у встановленому порядку визначав Уряд УСРР, переважно мовою для офіційних відносин є мова відповідної національності, що становить більшість у такій адміністративній одиниці.

6. Державні організації, розташовані поза межами національно-територіальних адміністративних одиниць, але визначені виключно для обслуговування потреб якоїсь окремої національності, або такі самі організації в межах національно-територіальної адміністративної одиниці, призначені виключно для обслуговування потреб національності, що становить місцеву меншість в такій національно-територіальній адміністративній одиниці, користуються в своїх відносинах мовою тієї національності, що її обслуговують.

7. Потреби національних меншин на території УСРР забезпечуються загалом шляхом відокремлення їх у національно-територіальні адміністративні одиниці.

Разом з тим державні органи в своїй роботі повинні дбати про забезпечення інтересів національних меншин, не відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, а також національностей, що, в свою чергу, становлять місцеву меншість у національно-територіальних адміністративних одиницях.

8. У національно-територіальні адміністративні одиниці відокремлюються за загальним правилом місцевості УСРР, в яких переважна частина людей не належить до української національності.

Увага. Міста та селища міського типу не відокремлюються в національно-територіальні адміністративні одиниці.

II. Про мову, вживану в державному житті УСРР

А. Про мову законів урядових та урядових постанов і наказів

9. Декрети, постанови та накази ВУЦВК, РНК, УЕН, центральних урядових установ та установ УСРР, а також округових виконавчих комітетів та міських рад, оголошувані до загального відома, належить публікувати обов'язково українською та, крім того, російською мовами.

10. Найважливіші урядові акти з числа зазначених вище в арт. 9 цього Положення належить оголошувати також окремо, як українською мовою, так і мовами національних меншин УСРР.

11. Урядові накази, бюлетені, збірники наказів, журнали, а також окремі обіжники, інструкції й т.д., призначені для місцевих органів влади, друкуються українською мовою, а для обслуговування національно-територіальних адміністративних одиниць вони також видаються мовами відповідних меншин УСРР.

Б. Про мову державного герба, державних печаток, штампів, вивісок, плакатів, оголошень, різних емблем тощо

12. Текст словесних визначень на державному гербі УСРР та на державній печатці УСРР повинен бути українським, тому що в національно-територіальних адміністративних одиницях допускається вживання паралельного тексту мовою відповідної нацменшини.

13. Всі народні комісаріати в УСРР, як об'єднані, так і не об'єднані управління уповноважених народних комісарів Союзу РСР в УСРР, всі державні, промислові й торговельні та інші установи, підприємства та організації на території УСРР як республіканського й місцевого, так і загальносоюзного значення, а також різні їхні органи, філії та заклади повинні використовувати печатки, штампи, вивіски, плакати, оголошення, різні емблеми і т.ін. зі словесними визначеннями на них, викладеними українською мовою, допускається паралельний текст кожною іншою мовою.

В. Про мову актів публічно-правового характеру та різних словесних визначень, оголошуваних до загального відома.

14. Всі акти публічно-правового характеру, як особові посвідки, свідоцтва про освіту, виписки з актів громадянського стану й т.ін., належить укладати українською мовою для того, щоб за бажанням одержувачів цих актів до них включати паралельний текст кожною іншою мовою.

Увага. Видаючи документи, зазначені в арт. 14, одержувачів належить попереджати про їхнє право вимагати включення паралельного тексту бажаною для них мовою.

15. Всілякі вивіски, штампи, печатки, а також всілякі оголошення, подані до загального відома, а також плакати, афіші, оповістки належить укладати українською мовою, але допускається вживання паралельного тексту кожною іншою мовою.

Увага. В разі, коли те чи інше оголошення, відозва тощо стосуються виключно нацменшини, то можна вживати мови даної нацменшини без обов'язкового українського тексту.

16. Усілякі етикетки на виробх промислових закладів на території УСРР, фабричні знаки, марки, умовні скорочення назви або фірмові назви й т.ін. належить укладати українською мовою, але пропускається паралельний текст кожною іншою мовою.

Г. Про мову діловодства та зносин державних органів і організацій.

17. В усіх державних установах, організаціях, на підприємствах з республіканського і місцевого, як і загальносоюзного значення на території УСРР, за винятком тих, що обслуговують виключно потреби національних меншин, внутрішнє діловодство та рахівництво належить проводити українською мовою.

Увага. Правила цього артикулу щодо внутрішнього діловодства та рахівництва не поширюються на державні установи, підприємства та організації інших союзних республік, розташованих на території УСРР.

18. Всі зносини наведених вище в арт. 17 цього Положення державних установ, підприємств та організацій на території УСРР належить проводити українською мовою.

Увага. Правила цього артикулу не поширюються на взаємовідносини виключно між державними установами, підприємствами, організаціями інших союзних республік, розташованими на території УСРР.

19. Державні господарські організації загальносоюзного значення, їхні філії й окремі заклади на території УСРР повинні провести діловодство та рахівництво в зносинах з українською єдністю та центральними й місцевими державними організаціями в УСРР українською мовою.

20. Державні організації, призначені за їхніми статутами для обслуговування виключно потреб окремих національних меншин, проводять внутрішнє діловодство та рахівництво мовою відповідної національності. Зносини зазначених вище організацій з усіма іншими державними організаціями на території УСРР належить проводити або мовою відповідної національної меншини, або українською.

21. Державні організації, розташовані на території УСРР, повинні проводити зносини з державними організаціями інших союзних республік, розташованими поза межами УСРР, мовами, вживаними в тих республіках, або російською мовою.

22. Всі державні установи, підприємства та організації в разі, коли вони одержать папери або документи незрозумілою для них мовою, не мають права відмовлятися на тій підставі від розгляду справи по суті. В зазначених випадках [...] вони повинні звертатися до судових перекладачів.

Д. Про мову діловодства та ведення справ у судових установах.

23. Внутрішнє діловодство, рахівництво й ведення справ у судових установах, а також інші зносини з усіма іншими державними установами, підприємствами та організаціями належить проводити українською мовою згідно з правилами, наведеними в арт.17020 цього положення.

24. Судочинство в усіх справах судові установи в УСРР повинні проводити українською мовою.

25. Для забезпечення інтересів національних меншин, не відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, організуються окремі національні камери, у яких діловодство та судочинство належить провадити мовою відповідної меншини.

26. У тих випадках, коли сторони: звинувачуваний, скривджений, свідки або експерти не володіють мовою, що нею провадиться судочинство в судовій установі, суд, коли він не володіє відповідною мовою, зобов'язаний запросити перекладачів і повідомляти зацікавленим особам про кожну судову чинність через перекладача. В тому випадку, коли суд володіє відповідною мовою, перекладачів не запрошують, а суд сам інформує зацікавлену особу.

27. У судочинстві, за бажанням зацікавленої сторони, всі постанови, документи та ін. матеріали судової справи належить укладати й повідомляти заінтересованій особі, крім мови судової установи, також її рідною мовою.

28. Порядок застосування правил цього Положення про мову в судових установах УСРР встановлює в окремій Інструкції Народний комісаріат юстиції УСРР.

III. Про мову в шкільних закладах та наукових установах

29. Мережу освітніх установ належить будувати так, щоб людина кожної національності мала змогу дістати початкову (школи соцвиху) освіту своєю рідною мовою.

30. Українську мову та українознавство в усіх школах і дитячих будинках національних меншин і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обов'язкову дисципліну, відповідно до встановленого навчального плану.

31. В школах фабзавуча, на робітничих курсах викладання належить провадити рідною мовою учнів. У профшколах викладання належить провадити українською мовою, за винятком призначених для обслуговування потреб національних меншин. План побудови мережі всіх цих закладів з відповідною мовою викладання встановлює Народний комісаріат освіти.

32. Вищі шкільні заклади, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншин, проводять свою роботу українською мовою.

Увага 1. До остаточного переведення викладання у вищих шкільних закладах на українську мову належить завести викладання як обов'язкової дисципліни української мови.

Увага 2. Всі особи, що вступають до вищих шкільних закладів УСРР та не закінчили професійної школи або робітничого факультету з українською мовою навчання, складають окремо іспит з української мови в обсязі, який встановлює Народний комісаріат освіти УСРР. Для осіб, що вступають до вищих шкіл УСРР з інших союзних республік, для іспиту з української мови встановлюються окремі пільгові терміни.

33. Вчителі, викладачі, професори, наукові співробітники всіх шкільних закладів та наукових установ УСРР щодо знання української мови та мов відповідних нацменшин повинні задовольняти вимоги, встановлені для службовців державних установ.

34. Професори та викладачі вищих шкільних закладів повинні переходити на викладання українською мовою згідно з установленим від Народного комісаріату освіти УСРР планом.

Увага. Винятки з правил, наведених у арт. 33, 34 цього Положення, допускаються тимчасово, лише з дозволу Народного комісаріату освіти УСРР.

35. На посади професорів, викладачів вищих шкільних закладів належить призначати лише осіб, що можуть проводити викладання українською мовою.

Увага. Винятки допускаються в порядку уваги до арт. 34 цього Положення із зобов'язанням вивчити і перейти в певний період на викладання українською мовою.

36. Всю наукову-дослідну роботу й справи науково-дослідних кафедр та інших наукових установ УСРР, за винятком призначених виключно для обслуговування потреб національних меншин, належить проводити українською мовою.

37. Всі аспіранти науково-дослідних кафедр, що готуються до наукової діяльності, повинні скласти окремо іспит з української мови в обсязі, що його встановлює Народний комісаріат освіти УСРР.

38. Зараховувати в аспіранти осіб, що не знають української мови в установленому від Народного комісаріату освіти УСРР об'язі, не допускається.

39. Інструкцію про застосування правил, наведених в арт. 29 – 38 цього Положення, видає Народний комісаріат освіти УСРР.

IV. Про вживання мов у національно-територіальних адміністративних одиницях

40. У національно-територіальних адміністративних одиницях державні органи вживають як переважну для офіційних зносин мову місцевої національної більшості, однак забезпечуючи право користуватися рідною мовою для інших національностей у цій адміністративній одиниці, що вони становлять в ній місцеву меншість.

41. Всі службовці державних органів в національно-територіальних адміністративних одиницях повинні конче володіти мовою місцевої національної більшості, а також українською мовою.

42. Обов'язкові постанови та інші накази органів влади національно-територіальних адміністративних одиниць, оголошувані для загального відома, належить публікувати мовою відповідної національності, що становить більшість у цій адміністративній одиниці, та мовою національної меншини даного району з тим, що в селищах даної одиниці зі складом населення інших національностей ці постанови та накази належить оголошувати також і мовою національностей, що становлять більшість у тих селищах.

43. Печатки, штампи, а також вивіски, плакати, оголошення, які подаються для загального відома, належить укладати мовою місцевої національної більшості та українською мовою, причому допускається паралельний текст кожною іншою мовою.

44. Всі акти публічно-правового характеру, особові посвідки, свідоцтва про освіту, витяги з актів громадянського стану й т.ін., належить укладати українською мовою та мовою місцевої національної більшості, причому за бажанням одержувачів цих актів до них належить включати паралельний текст кожною іншою мовою.

45. Все діловодство державних органів у національно-терито-

ріальних адміністративних одиницях належить проводити мовою місцевої національної більшості, причому в селищах з іншим складом людей, які належать до цих адміністративно-територіальних одиниць, таке діловодство належить проводити мовою людності, що становить більшість у цих селищах.

46. Коли до складу району, відокремленого в національно-територіальну одиницю, належать селища з іншим складом людності, то зносини районних виконавчих комітетів з органами цих селищ належить провадити їхньою мовою або українською.

Увага. В національно-територіальних адміністративних одиницях необхідно користуватися мовою району національної меншини або українською, в окремих випадках (за відповідними вказівками ОВК) можна й іншими мовами, в тому числі й російською.

47. Зносини селищ, відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, з районними органами належить проводити мовою селища або українською. Зносини районних виконавчих комітетів і окремих селищ, відокремлених в національно-територіальні адміністративні одиниці, з органами влади в інших національно-територіальних адміністративних одиницях, населених іншою національністю, належить проводити мовою цієї іншої національності або українською.

Увага. В національно-територіальних адміністративних одиницях необхідно спілкуватися мовою району національної меншини або українською, а в окремих випадках (за відповідними вказівками ОВК) можна й іншими мовами, в тому числі й російською.

48. Зносини районних виконавчих комітетів, відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, з окружними виконавчими комітетами, а також зносини окружних виконавчих комітетів з районами належить проводити мовою відповідного району або українською.

49. Правила, встановлені в цьому Положенні про проведення українізації, належить застосовувати до переходу на мови відповідних національностей в районах і селах, що їх відокремлено в національно-територіальні адміністративні одиниці.

**V. Про забезпечення рівноправності мов
національностей, не відокремлених
в національно-територіальні адміністративні одиниці**

50. Державні організації, проводячи покладену на них роботу, повинні виходити з інтересів найкращого обслуговування потреб національних меншин загалом, а також національних меншин, не відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, та національностей, що становлять місцеві меншості в таких одиницях.

51. Державні організації повинні при проведенні своєї роботи українською мовою чи мовою місцевої більшості в національно-територіальних адміністративних одиницях обов'язково забезпечувати можливість для кожного громадянина звертатися до них з метою одержання відповіді рідною мовою громадянина [...].

53. Практичне проведення в життя правил цього Положення про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку української культури, зокрема в справі забезпечення інтересів національних меншин як відокремлених, так і не відокремлених у національно-територіальні адміністративні одиниці, покладено на окружні та районні виконавчі комітети.

VI. Про рівноправність мов в АМСРР

54. Правила про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку молдавської культури в АМСРР видає ЦВК та РНК АМСРР відповідно до цього Положення.

**VII. Про спеціальні органи та заходи щодо
забезпечення рівноправності мов в УСРР**

55. Всю роботу в справі керівництва українізацією покласти на Всеукраїнську центральну комісію українізації при РНК УСРР.

56. Керівництво практичним проведенням українізації в округах покласти на окружні комісії українізації при окружних виконавчих комітетах.

57. Всеукраїнська центральна комісія українізації при РНК УСРР є під головуванням Голови Ради народних комісарів.

58. Всеукраїнська центральна комісія українізації при РНК УСРР діє на основі Положення про неї, виданого Радою народних комісарів УСРР.

59. Окружні комісії українізації перебувають під керівництвом голови окружного виконавчого комітету. Склад окружних комісій українізації затверджує окружний виконавчий комітет.

60. Керівництво та відповідальність за проведення українізації в державних організаціях покладено на керівників цих організацій.

61. При народних комісаріатах УСРР як об'єднаних, так і необ'єднаних, Управлінні уповноважених народних комісарів СРСР в УСРР та в центральних установах УСРР належить організувати урядові комісії українізації в складі: керівника установи або його заступника, представника міському, а також осіб, окремо призначених від керівника установи, що можуть сприяти проведенню українізації.

62. На урядові комісії українізації за загальними директивами Всеукраїнської центральної комісії українізації при РНК УСРР покладено:

А) проведення обліку особового складу співробітників установи і підпорядкованих їй закладів з метою виявлення їхнього рівня знань української мови;

Б) організацію спільно з міськкомом курсів української мови, гуртків українознавства й проведення широкої культурно-освітньої роботи, щоб допомогти співробітникам установи вивчити українську мову та культуру;

В) адміністративно-господарське керівництво курсами української мови й гуртками українознавства при установі;

Г) визначення категорій співробітників, яких за характером їхньої праці звільняють від обов'язкового навчання на курсах української мови;

Д) обов'язкову перевірку знання української мови новими співробітниками, що приймаються на посади, а також розробка заходів щодо повної українізації установи.

63. Методичне та інспекційне керівництво курсами української мови й гуртками українознавства покладено на Народний комісаріат освіти УСРР та окружні інспектури освіти.

64. Приймати на роботу в державні організації службовців, що не знають української мови, а в національно-територіальних адміністративних одиницях, крім того, і мови місцевої більшості, не допускається.

Увага. Винятки з цього правила можна допускати лише тимчасово в порядку, визначеному в спеціальній постанові Всеукраїнської центральної комісії українізації при РНК УСРР.

65. В державних організаціях, де співробітники ще не цілком добре засвоїли українську мову або мову відповідної місцевої більшості, навчання таких співробітників можна проводити лише за їхні власні кошти.

66. Співробітники, що закінчили курси навчання української мови, дістають від відповідних комісій українізації установи, де вони склали іспит з української мови, відповідні посвідчення.

67. Для осіб, що бажають дістати посаду в державних організаціях УСРР, але не мають посвідчень про знання потрібних мов, організувати при Народному комісаріатові освіти УСРР та його місцевих органах спеціальні кваліфікаційні комісії, що платно, за відповідними інструкціями перевіряли б знання мови таких осіб і видавали відповідні посвідчення.

68. Учні в вищих шкіл, робітничих факультетів, технікумів і професійних шкіл, що склали іспит з української мови при своїх школах і мають про знання мови відповідні посвідчення, приймаючи на службу до державних організацій, наново не піддавати іспитові з української мови.

69. Українізація громадських організацій проводиться згідно з правилами, що їх установили центральні органи цих організацій.

70. Усі інструкції, що стосуються проведення українізації центральних державних організацій, та матеріали про стан українізації в них належить обов'язково надсилати до Всеукраїнської центральної комісії українізації при РНК УСРР.

Округні комісії українізації також надсилають зазначені вище інструкції та матеріали про українізацію місцевих органів до Всеукраїнської центральної комісії українізації при РНК УСРР.

VIII. Про відповідальність за порушення правил цього Положення

71. За порушення правил цього Положення винні підлягають кримінальній відповідальності.

72. Співробітників, що не вжили належних заходів до вивчення української мови або мови відповідної місцевої національної більшості, а також тих з них, що виявляють негативне ставлення до українізації, керівники відповідних установ і організацій адміністративно звільняють, не видаючи вихідної допомоги і без попереджень.

Увага. Співробітників, звільнених у порядку цього артикулу, можна приймати на роботу лише після того, як вони в достатній мірі засвоять українську мову або мову відповідної місцевої національної більшості та одержать про це посвідчення від відповідної кваліфікаційної комісії.

Харків, 6 липня 1927 р.

**Голова Всеукраїнського
центрального виконавчого комітету Петровський
Голова Ради народних комісарів УСРР В. Чубар
Секретар Всеукраїнського центрального
виконавчого комітету А. Буцентко**

*Бюлетень Народного комісаріату освіти УСРР. – 1927. –
№ 30 – 31. – С. 4824 – 4825.*

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ І ТЕМАТИКА КОМПЛЕКСІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКОЇ І МІСЬКОЇ ШКОЛИ (1929)*

Таблиця 3.2

Навчальний план І концентру для сільської та міської школи (1929), год

Класи	I	II	III	IV
Відміни роботи (назва предметів)				
Розвиток мови (письмо, читання, 3-4 гр. розмова) Проробка матеріалу з соціально-трудового, природничого оточення, гігієни тощо (бесіди, розмови, спостереження, екскурсії, досліди, обстеження, практичні – робоча ліпка, аплікації, малювання)	11	11	13	13
Лічба й міра	5	5	5	5
Фізвиховання (педгімнастика, вправи, ігри, спорт)	3	3	3	3
Співи	2	2	2	2
Громадсько корисна робота та робота диторганізацій (зв'язок з оточенням, виконання громадських доручень, участь у кампаніях, збори учнівських організацій тощо)	3	3	3	3
Праця в майстернях	–	–	2	2
Разом	24	24	28	28

Таблиця 3.3

Навчальний план II концентру (міський варіант), год

Класи	V	VI	VII
Предмети			
Суспільствознавство	4	4	4
Мови (укр., рос.)	6	6	6
Німецька мова	2	2	2
Природознавство	6	6	6
Математика	4	4	4
	22	22	22
Фізвиховання	2	2	2
Креслення та малювання	2	2	2
Співи, музика	1	1	1
Громадсько корисна справа	3	3	3
Майстерні	3	3	3
	11	11	11
Разом	33	33	33

* Навчальні плани розробила спеціальна (програмова) комісія Державного науково-методологічного комітету (ДНМК) при Наркомосі УСРР на чолі з Д. М. Скуратівським. Пленум ДНМК 23 – 24 березня 1929 р. затвердив розроблені комісією навчальні плани й тематику комплексів для різних типів шкіл.

Таблиця 3.4

Навчальний план для ШСМ та сільської 7-річки, год

Предмети	Класи	V клас	VI клас	VII клас
Суспільствознавство		4	4	4
Укр. мова та література		4	4	4
Рос. мова та література		2	2	2
Природознавство		6	6	6
Сільське господарство		2/4	2/4	2/4
Математика		4	4	4
Креслення та малювання		2	2	2
Співи (хор)		1	1	1
Фізкультура		2	2	2
Практична робота (громадсько корисна робота, виробнича робота в сільському господарстві та майстернях)		3/6	3/6	3/6
Разом (у таблиці під ризикою – години для ШСМ, а над – для звичайної 7-річки)		30/35	30/35	30/35

Увага: під ризикою години для ШСМ,
над ризикою години для сільської 7-річки

Таблиця 3.5

Тематика комплексів I концентру трудшколи

Село	Місто
1 рік 1. Життя та праця в родині й у школі 2. Осінні роботи в сільському господарстві 3. Підготовка до зими 4. Робота на селі взимку 5. Весняні роботи на селі	1 рік 1. Праця та життя в родині і в школі 2. Підготовка до зими 3. Життя та праця людей міста взимку 4. Весняні роботи в місті і селі
2 рік 1. Осінні роботи на селі 2. Підготовка до зими 3. Робота на селі взимку 4. Весняні роботи на селі	2 рік 1. Життя та праця нашого міста 2. Дрібне виробництво нашого району 3. Наш виробничий заводський район 4. Весняні роботи в місті та селі
3 рік 1. Наше село 2. Проробка сільськогосподарських продуктів (колективного господарства) 3. Обробка волокняних матеріалів 4. Фабрично-заводська праця в місті 5. Покращення сільського господарства (боротьба за врожай) 6. Зв'язок між містом і селом	3 рік 1. Місто як економічний та культурний центр 2. Наше підприємство 3. Сільськогосподарська праця в селі 4. Зв'язок між містом і селом
4 рік 1. Колективізація та індустріалізація сільського господарства 2. Промисловість та електрифікація країни 3. Соціалістичне будівництво країни 4. СРСР в боротьбі за світову революцію	4 рік 1. Колективізація та індустріалізація сільського господарства 2. Промисловість та електрифікація країни 3. Соціалістичне будівництво країни рад 4. СРСР в боротьбі за світову революцію

1. Політтеми і політдні для обох варіантів і для всіх груп 1. Жовтнева революція 2. Кривава неділя 3. День Червоної армії 4. День жінки-робітниці 5. Дні пам'яті Шевченка	6. Дні Лютневої революції 7. Ленський розстріл 8. День Ілліча 9. День деревонасадження 10. Перше травня 11. День Франка
--	--

Таблиця 3.6

Тематика комплексів II концентру трудової школи

Міський варіант	Сільський варіант	
	Виробничі теми	Суспільствознавчі теми
5 рік 1. Місто 2. Село раніше та тепер 3. Зв'язок між містом і селом	1. Покращення дрібного скотарства та птахівництва 2. Як збільшити врожай 3. Як краще виконати весняні роботи	1. Село тепер і раніше 2. Промисловість і робітничий клас раніше й тепер 3. Громадсько-політичне життя раніш і тепер
6 рік 1. Народне господарство СРСР та індустріалізація 2. Промисловість і робітничі класи до революції та за радянської влади 3. Як розвивався капіталізм та боротьба робітничого класу	1. Як покращити та поширити скотарство 2. Як покращити та поширити скотарство	1. Народне господарство СРСР та індустріалізація країни 2. Як розвивався капіталізм та боротьба робітничого класу
7 рік 1. Доба імперіалізму та Жовтнева революція 2. Світ перед соціальною революцією	1. Машина та двигуни в сільсько-му господарстві 2. Як організувати та вести сільське господарство 3. Електрифікація сільського господарства	1. Доба імперіалізму та Жовтнева революція 2. СРСР та боротьба за перемогу комунізму в усьому світі

Проекти навчальних планів та схем комплектів трудової школи // Бюл. Нар. комісаріату освіти. – 1929. – № 16. – С. 18 – 21.

Завдання

1. Дайте оцінку дискусії членів комісії реформи школи при Наркомосі УСРР (документ № 2) щодо національного питання.

2. Прокоментуйте постанову про втілення в життя 7-річної єдиної трудової школи в УСРР.

3. На основі запропонованих документів визначте основні принципи радянської шкільної системи освіти.

4. Випишіть з документів (№ 1, 2, 5, 8, 10) і проаналізуйте цитати щодо запровадження української мови до навчального процесу.

5. Складіть тезовий план до Декларації Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей (1920) і визначте особливості цього документа крізь призму сьогодення.

6. Прокоментуйте тезу з Декларації Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей: „Охорона дитинства” – це перший і найнагальніший наш заклик. І зрозуміло, що вона має бути й освітою, і вихованням, і годуванням, й одяганням”.

7. Доведіть, що Кодекс законів про народну освіту УСРР (1922) був оригінальним і перспективним законодавчим документом.

8. Проаналізуйте зміни, що з'явилися у структурі та змісті шкільної освіти в ході шкільної реформи 20-х років ХХ ст. порівняно з попередньою реформою доби УНР.

Теми рефератів, курсових робіт

1. Державна політика в галузі шкільної освіти в УСРР (1919 – 1930).
2. Організаційно-педагогічні засади діяльності Наркомосу УСРР у галузі шкільної освіти у 20-х роках ХХ ст.
3. Структура і зміст шкільної освіти в УСРР у 20-х роках ХХ ст.
4. Українізація як провідний напрям реформування шкільної освіти в УСРР у 20-х роках ХХ ст.
5. Педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні (1919 – 1930).
6. Організація навчально-виховного процесу в різних типах навчальних закладів в Україні у 20-х роках ХХ ст.
7. Методи навчання у шкільній освіті України у 20-х роках ХХ ст.
8. Кодекс законів про народну освіту УРСР (1922): реалії і перспективи.
9. Розвиток шкільної освіти національних меншин в Україні (1919 – 1930).

ЧАСТИНА IV

ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНЕ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В УРСР В УМОВАХ АВТОРИТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА (1930 – 1991)

Контрреформа (прихована реформа), здійснена сталінським урядом як невід’ємна частина соціально-економічних та суспільно-політичних змін за допомогою партійних постанов, репресивно-терористичних методів в умовах згорання українізації й утвердження тоталітаризму в УРСР протягом 30-х – на початку 50-х років, перекреслила та спотворила досягнення й педагогічні пошуки 20-х років, кардинально змінила парадигму освіти – від школи праці до школи навчання.

У ході контрреформи із шкільної освіти вилучено такі педагогічні принципи, як демократичний, педоцентричний, політехнічний; суть деяких змінено: єдиної школи – в уніфіковану школу (єдині структура, зміст освіти, підручники, плани, розклад уроків, методи й класно-урочна форма навчання, система оцінювання, ідеологізація змісту підручників гуманітарних і природничих предметів тощо); національний – в інтернаціональний; релігійний – в атеїстичний. Принцип централізації (через державне регулювання сфери освіти) набирав тотально-монопольного характеру, що спричинило згорання творчої активності вчительства, поглиблення системної ідеологізації на основі марксистсько-ленінського вчення, стандартизації, авторитарності, радянської та русифікації. Ці принципи стали фундаментом радянської системи шкільної освіти.

Контрреформу відповідно до стратегічних цілей – повернення до школи навчання, уніфікації української освітньої системи в загальнорадянську – було реалізовано в 30-х – на початку 50-х років за провідними напрямками: в *управлінні* – централізація на чолі з єдиним директивним центром у Москві – відділом шкіл ЦК ВКП (б); у *структурі* – установа на території України російської державної системи освіти: обов’язкова 4-річна початкова школа; неповна середня 7-річна школа без внутрішньої диференціації, про-

форієнтації з правом вступу її випускників до технікумів; повна середня 10-річна школа з правом вступу її випускників до ВНЗ; реорганізація профшкіл у середні спеціальні навчальні заклади; переведення профільних шкіл – ФЗУ та ШСМ для підлітків до системи державних трудових резервів (1940); у *змісті освіти* – підвищення його наукового рівня; установлення міжпредметних зв'язків; повернення до формальної концепції навчання, тобто гербартианської ідеї виховуючого навчання; згортання українізації; посилення ідеологізації на основі марксизму-ленінізму, русифікації, радянізації, атеїзму; запровадження суспільствознавства, історії, географії СРСР; вилучення трудового навчання з навчальних планів і ліквідація шкільних майстерень; у *вихованні* – панування колективізму, політизації і воєнізації через діяльність піонерських і комсомольських організацій з метою творення нової радянської людини; акцентування уваги на політичній підготовці *вчителя*, контролі за його діяльністю з використанням репресивно-терористичних методів і лише потім – на поліпшенні його фахового та матеріального рівнів; введення персональних звань, підвищення зарплатні; в *організації навчально-виховного процесу* – запровадження єдиного шкільного режиму, єдиних правил, роздільної форми навчання (1943); нагородження учнів золотими та срібними медалями; запровадження п'ятибальної системи оцінювання знань дітей; посилення контролю за дисципліною тощо; *методи й форми навчання* – скасування комплексно-проектної та лабораторно-бригадної методики навчання і повернення до предметної, класно-урочної системи. Позитивними вважаємо поступову реалізацію загального обов'язкового початкового навчання, декларування питання про загальну 7-річну освіту.

Реформа 1956–1964 рр., ініційована М. С. Хрущовим, десталінізація, певна демократизація суспільства, науково-технічна революція та пе-ребудова економічної сфери спричинили зміни в освіті, зокрема в загальній середній. Реформа відбувалася послідовно: проголошення, розробка і реалізація. Закон „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” (17 квітня 1959 р.) визначив основні освітні принципи: зв'язок школи з життям (підготовка учнів до суспільно корисної, продуктивної праці), політехнічний (поєднання вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання), професіоналізації

(підготовка учнів з виробничих спеціальностей у поєднанні з виробничим навчанням), ідеологічний (комуністичний).

Реформування як спроба радянського уряду замінити школу знання на модернізовану школу праці реалізувалося за найважливішими напрямками: у *структурі* – запровадження 8-річного обов'язкового навчання, створення нових типів середніх шкіл (загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням, вечірня (змінна) середня школа робітничої або сільської молоді, заочна середня загальноосвітня школа), шкіл для обдарованих дітей, груп продовженого дня; у *змісті освіти* – побудова його на засадах політехнізму, професіоналізації, сцієнтизму, ідеологізації, русифікації; введення до навчального процесу історії УРСР, виробничого навчання; запровадження нових *методів і форм* навчання (бригадні, групові та індивідуальні форми роботи учнів; Мала академія наук; учнівські олімпіади; учнівські виробничі та ремонтно-будівельні бригади, екскурсії, заняття в майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках з метою активізації розумової, пізнавальної активності учнів); у *вихованні* – формування гармонійно розвиненої, духовно багатой, морально чистої, освіченої, фізично досконалої, працьовитої людини комуністичного суспільства; звернення до особистості, що було проголошено в Моральному кодексі будівника комунізму і тлумачилося в контексті ідей колективізму; поліпшення матеріально-технічної бази школи, умов праці, фахового рівня *учителя*; розкріпачення методичної думки вчительства, проголошення його основною фігурою перетворень.

До позитивних результатів реформи відносимо часткову демократизацію внутрішньошкільного життя школи та управління освітою (залучення громадськості до розробки освітнього законодавства, інститутів педагогіки та психології УРСР – до розробки змісту освіти); активізацію педагогічних досліджень для забезпечення наукових засад реформи (М. М. Грищенко, Г. С. Костюк, М. М. Лисенко, В. О. Сухомлинський, С. Х. Чавдаров та ін.); виникнення завдяки педагогам-новаторам (В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко та ін.) авторських шкіл, які сприяли розгортанню педагогічної творчості, пошукам шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу та активізації навчальної діяльності учнів на уроці, розробці гуманістичної концепції виховання В. О. Сухомлинським. Ви-

явлено, що згортання і незавершеність шкільної реформи були зумовлені здебільшого суспільно-політичними (зміна влади в країні, згортання реформ в усіх галузях суспільного життя), а не фаховими (відсутність педагогічного, правового й матеріально-технічного забезпечення реалізації реформи) причинами.

Часткові перетворення в шкільній освіті 1964–1984 рр., регульовані відповідними партійними постановами, пояснюються потребою змін згідно з науково-технічним розвитком в умовах наростання стагнаційної тенденції суспільного розвитку. Вони здійснювалися за основними напрямками: у *структурі* – запровадження загальної обов'язкової середньої 10-річної освіти; переведення початкової школи на 3-річний термін навчання (створення в 1976 р. у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР лабораторії з проблем навчання і виховання дітей 6-річного віку у складі відомих українських учених (М. В. Богданович, М. С. Вашуленко, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко та ін.), яка очолила широкий експеримент, створила програми з усіх видів навчальної діяльності, нові підручники, навчально-методичні посібники), що було новим для України; запровадження факультативних занять, спеціалізованих шкіл та інтернатів фізико-математичного і природничого профілів; у *змісті освіти* – його розробка з метою підвищення якості навчально-виховного процесу на основі відповідності науково-технічному розвитку, марксистсько-ленінському світогляду, поєднання формальної і матеріальної концепції освіти; уведення як самостійного предмета „трудового навчання”; розробка методів навчання для активізації самостійної, пізнавальної активності учнів, творчого мислення та удосконалення уроку; в *організації навчально-виховного процесу* – запровадження нових технічних засобів та програмованого навчання; посилення контролю за діяльністю школи; поліпшення матеріально-технічної бази школи. Отже, основна парадигма попередньої реформи – школа праці з обов'язковою професіоналізацією поступилася іншій – школі навчання, яка мала давати міцні знання й готувати школярів до вступу у ВНЗ.

Директивне реформування мало суперечливий і неоднозначний характер. Передусім – це запровадження загальної обов'язкової середньої освіти, розширення шкільної мережі, інтенсивний розвиток педагогічної науки в напрямі модернізації змісту освіти на наукових і загальнокультурних підвалинах, методів навчання і вод-

ночас – русифікації, радянзації; розвиток авторських шкіл та педагогічного новаторства (О. А. Захаренко, В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, В. Ф. Шаталов та ін.) та ігнорування їх офіційною педагогікою; проголошення всебічного, гармонійного, духовного розвитку учнів і позбавлення їх знання про свою національну історію, культуру; сприяння вивченню російської, а не рідної мови, що спричинило зростання кількості російських шкіл. Діюча командно-адміністративна система уникала кардинальних змін, гальмувала розвиток шкільної освіти в Україні. Освітнє законодавство розроблялося Міністерством освіти РРФСР (СРСР) під контролем відповідних партійних органів. Наслідком такої освітньої політики стала криза школи („радянської”, бо термін „українська” в документах не вживався), що проявлялася в подальшому її одержавленні, постановці перед нею необґрунтованих завдань для стовідсоткового виконання, у систематичних змінах навчальних планів, регламентуванні навчально-виховного процесу, зокрема розробці українськими науковцями навчальних програм і підручників лише „із специфічних предметів” (українська мова, російська мова для українських шкіл, російська та українська література, трудове навчання, історія, географія УРСР) на основі встановлених Центральною комісією з розробки змісту освіти (м. Москва, 1964 р.) підходів тощо.

Декларативна „черненківсько-андроповська” реформа 1984 р. ставила за мету загальну професіоналізацію шкільної освіти для підготовки кваліфікованих працівників у різних сферах виробництва. Серед напрямів реформування виділяємо лише запровадження 11-річної загальноосвітньої професійної школи з початком навчання дітей з 6 років, оскільки всі інші складові реформ повторювали напрями розвитку шкільної освіти, задекларовані в попередніх партійно-урядових документах. У ході реформи, яку не було реалізовано, простежувалися й часткові зміни: у *змісті освіти* – збільшення кількості годин на трудове навчання і практику, вивчення російської мови; активізація підручникотворення в галузі початкової освіти; уведення нових курсів „Основи виробництва. Вибір професії”, „Етика і психологія сімейного життя”; „Основи інформатики та обчислювальної техніки” та ін.; в *організації навчально-виховного процесу* – відкриття навчально-виробничих комбінатів; запровадження уроків профорієнтації в початковій і восьмирічній школі тощо.

На тлі директивної реформи в руслі „горбачовської” перебудови (1985) відбулося ініціювання „знизу” (розвиток педагогіки співробітництва), під впливом якого і було проголошено „згори” (1988) „дійову перебудову” освіти. Міністерство народної освіти УРСР у контексті активізації вчительських пошуків здійснювало перетворення з метою створення національної системи шкільної освіти за визначальними напрямками: розробка освітнього законодавства (Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України, 1990; Закон України „Про освіту”, 1991); відродження української школи; відновлення національного компонента в змісті освіти. В основу реформи школи, що зароджувалася в умовах радянської ідеології, було покладено нові принципи (національний, демократичний, деполітизації, гуманізації та гуманітаризації) та розвинуті принципи (рівного доступу до здобуття освіти, наступності, неперервності й багатоманітності освіти, науковий, світський). З проголошенням незалежності України, розпадом СРСР стали можливими демократичні зміни і розпочалася нова епоха розвитку національної системи шкільної освіти.

**ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ СРСР
І ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ВКП(Б)
„ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ
І ВНУТРІШНІЙ РОЗПОРЯДОК У ПОЧАТКОВІЙ,
НЕПОВНІЙ СЕРЕДНІЙ І СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ” (1935)***

Рада народних комісарів Союзу РСР і Центральний комітет ВКП(б) в ряді своїх постанов про школу запропонували наркомосам установити єдину організаційну структуру школи, зміцнити порядок і дисципліну серед учнів, чітко організувати весь хід навчальної роботи і забезпечити оперативне, конкретне і диференційоване керівництво кожною школою.

Наркомос РСФРР, а також наркомоси інших союзних республік досі незадовільно виконували ці найважливіші директиви партії й уряду. Встановлені РНК СРСР і ЦК ВКП(б) три типи шкіл (початкова, неповна середня і середня) підміняються в ряді випадків „ступенями” і „концентрами”.

Навчальні плани і програми піддаються щорічним змінам, чим порушується сталість і систематичність проходження основ наук у школі. Усе це тягне за собою дезорганізацію навчальної роботи, дезорієнтує вчителя, внаслідок чого знання учнів лишаються все ще незадовільними, а ті, що закінчують школу, виявляють недостатню підготовку для проходження наук у вищій школі.

При організації навчальної роботи учні надмірно перевантажуються класними заняттями (6 – 7 уроків на день), в окремі дні шкільного тижня розклади класних уроків перевантажені важкими для засвоєння предметами.

Встановлена наркомосами система оцінки успішності учнів не дає уявлення про фактичні знання учня і веде на практиці до зниження рівня навчання.

* Документ, розроблений РНК СРСР і ЦК ВКП(б), закріпив установлення радянськими партійними структурами на території України протягом першої половини 30-х років загальнорадянської шкільної системи освіти без оголошення шкільної реформи за допомогою партійно-урядових постанов, рецензованих особисто Й. В. Сталіним, тотально-репресивних методів.

Наркомосвітами досі не видані правила поведінки учнів у школі і поза школою, не вироблений також і нормальний шкільний статут, який повинен визначати твердий внутрішній розпорядок у школі і бути керівництвом для адміністрації школи, педагогів, шкільних організацій і учнів.

Незадовільно організовані прийом дітей до школи, переведення учнів з класу в клас і їх випуск. Встановлені наркомосами вимоги при прийомі до шкіл численних документів створюють непотрібні труднощі для вступу дітей до школи. „Індивідуальні запитальники”, що заздалегідь встановлюють запитання, на які повинен відповідати учень при іспитах, призводять на практиці до зниження значення іспитів і не дають справжнього уявлення про дійсні знання учнів.

Наркомосами і їх місцевими органами, а також директорами (завідувачами) шкіл досі не вжито заходів до встановлення в школах чистоти і зовнішнього порядку, що є одним з найважливіших засобів виховання культурних навичок в учнів.

РНК СРСР і ЦК ВКП(б) визначають, що зазначені хиби у навчальній роботі школи свідчать про неусвідомлення наркомосами найважливіших питань організації і зміцнення школи, що є наслідком не викоріненої ще до кінця серед значної частини працівників народної освіти безглуздої антиленінської теорії „відмирання школи”.

РНК СРСР і ЦК ВКП(б) постановляють:

I. Про організацію навчального року і шкільного режиму

1. Встановити у всіх школах СРСР початок навчальних занять з 1 вересня і закінчення їх: у перших 3 класах – 1 червня, у 4 – 7 класах – 10 червня і 8 – 10 класах – 20 червня, зимові канікули – з 30 грудня по 10 січня, весняні – протягом 6 днів.

2. Визначити з 1935/1936 навчального року кількість щоденних класних уроків: у перших 4-х класах – 4 уроки на день (у четвертих класах допускати два дні на тиждень по 5 уроків); у 5 – 10 класах – 5 уроків (і два дні на тиждень по 6 уроків). Додаткові уроки відводити тільки для занять з праці, співів, малювання, креслення і фізичної культури.

У союзних (крім РСФРР) і автономних республіках, а також у неросійських школах РСФРР, допустити, починаючи з 5 класу, ще один шостий урок на тиждень для додаткового вивчення російської мови і літератури.

Доручити наркомосам союзних республік за погодженням з відділом шкіл ЦК ВКП(б) затвердити єдині для всіх шкіл СРСР навчальні плани.

Тривалість уроків у міських і сільських школах установити 45 хв. Встановити тривалість перерв: першої, третьої і четвертої – 10 хв, другої – в 30 хв, допускаючи в окремих випадках тривалість другої і третьої перерви в 20 хв.

3. Встановити такий порядок прийому учнів:

Прийом заяв про зарахування дітей до школи проводити з 1 червня до 1 серпня, а зарахування – з 10 до 25 серпня. Учні повинні, як правило, прийматися до тієї школи, яка знаходиться поблизу місця проживання батьків.

Зобов'язати директорів (завідувачів) шкіл забезпечити уважне і чуле ставлення до батька і дитини, особисто приймати від батьків документи, з'ясувати шляхом розмови з вступаючим до школи необхідні дані про нього (рівень розвитку, стан здоров'я тощо).

Заборонити вимагати від батьків подання до школи документів і довідок, крім установлених законом (заява про прийом до школи, документ про вік дитини і довідка про щеплення віспи).

Наркомосам і їх місцевим органам на основі закону про загальне обов'язкове навчання притягати до матеріальної відповідальності батьків або осіб, що відповідають за виховання дітей, за невчасне і запізнале віддання дітей до школи без поважних причин.

Зарахування дітей до школи після початку навчального року допускати тільки у виняткових випадках (переведення батьків по роботі з міста в місто).

4. Восьмі класи середніх шкіл комплектувати, як правило, з тих, хто закінчив сьомі класи цих шкіл, виділяючи у восьмих класах до 15% місць для учнів інших шкіл.

5. Учні, які переходять з однієї школи до другої, приймати до відповідного класу без іспитів. Надати право директорові (завідувачеві) школи переводити учня, який вступив з іншої школи, в нижчий клас, якщо протягом місяця від дня вступу з'ясується, що він за рівнем знань не відповідає вимогам програми даного класу.

6. Припинити існуючу неправильну практику „індивідуальних запитальників”, коли учитель заздалегідь намічає окремо для кожного учня запитання, відповідно готуючи учня до відповідей на ці запитання. При проведенні випускних і перевідних іспитів забезпечити перевірку знань учнів з різних розділів програми.

Теми для письмових робіт з рідної мови і математики при випускних іспитах у середній школі встановлюються крайовими й обласними (у великих містах – міськими) відділами народної освіти і заздалегідь повідомляються директорам шкіл. Директори шкіл повідомляють ці теми викладачам у день іспитів.

7. Учні, які успішно скінчили середню школу, видавати атестат з включенням до нього оцінок з усіх предметів. При переведенні з класу в клас видавати учням перевідне посвідчення із зазначенням оцінок про успішність і поведінку. Тих, хто найуспішніше склав випускні і перевідні іспити, нагороджувати похвальними грамотами. Тим, хто скінчив середню школу і має з основних предметів оцінку „відмінно”, а з решти предметів (малювання, креслення, співи, музика, фізкультура) оцінку, не нижчу за „добре”, надати право вступати до вищої школи без вступних іспитів, що окремо повинно бути відзначено в атестаті.

Відділові шкіл ЦК ВКП(б) разом з наркомосами розробити і подати на затвердження РНК СРСР єдиний для СРСР зразок атестата і перевідного посвідчення (різними національними мовами).

8. Встановити в школах такі п'ять ступенів оцінки успішності учнів (відмітки): 1) дуже погано, 2) погано, 3) посередньо, 4) добре і 5) відмінно.

Доручити відділові шкіл ЦК ВКП(б) із залученням наркомів освіти союзних республік розробити обов'язкові для всіх шкіл СРСР норми оцінки успішності учнів з тим, щоб один і той же рівень знань однаково оцінювався в усіх школах.

9. Встановити, що право виключення учнів за особливі вчинки надається районним або міським відділам народної освіти за мотивованим поданням директора (завідувача) школи. Прийом до школи виключених учнів проводити у звичайному порядку.

10. Зобов'язати наркомоси союзних республік організувати у великих містах, у першу чергу в Москві, Ленінграді, Харкові і Києві, у 1935/1936 навчальному році спеціальні школи з особливим режимом для дефективних дітей і тих учнів, які систематично порушують шкільну дисципліну, дезорганізують навчальну роботу і негативно впливають своєю антигромадянською поведінкою на решту учнів. Наркомосам союзних республік виробити інструкцію про переведення таких учнів до цих шкіл.

11. Дозволити спеціальні іспити за 7 і 10 класи для осіб, які не навчаються у школі, але бажають одержати атестат про закінчення неповної середньої або середньої школи (екстернат). Наркомосам союзних республік розробити положення про екстернат.

II. Про статут школи і правила поведінки учнів

1. Доручити комісії в складі т.т.Воліна (голова), Бубнова, Затонського і Чернушевича з залученням практичних працівників шкіл розробити і внести на затвердження РНК СРСР не пізніше 1 січня 1936 року проект статуту для кожного типу шкіл.

2. Статут повинен мати категоричний і цілком обов'язковий характер як для вчителів, так і для учнів.

Статут повинен бути основним документом, що визначає мету і завдання школи кожного типу, організаційну структуру школи, права і обов'язки адміністрації школи, педагогів, шкільних організацій, а також твердо встановлює навчальний режим і основи внутрішнього розпорядку в школі і правила поведінки учнів у школі і поза нею.

2. В основу правил поведінки учнів покласти суворе й свідоме додержання дисципліни, ввічливе ставлення до викладачів, товаришів старших, прищеплення культурних навичок, дбайливе ставлення до шкільного і громадського майна, а також заходи рішучої боротьби з виявами хуліганства і антигромадськими вчинками серед дітей.

Наркомосам союзних і автономних республік встановити й запровадити в усіх школах єдиний тип учнівського квитка (рідною

мовою) з включенням до нього основних правил поведінки учнів. Директорам (завідувачам) шкіл завести особову справу на кожного учня від моменту вступу до школи і до її закінчення.

3. Встановити єдину форму одягу для учнів початкової, неповної середньої і середньої школи, починаючи з 1936 року, насамперед, у школах Москви, Ленінграда, Києва, Харкова і Мінська.

Збірник наказів та розпоряджень НКО УСРР. – 1935. – № 25. – С. 2 – 4.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ПОЧАТКОВИХ І СЕРЕДНІХ ШКІЛ УРСР (1939)*

Таблиця 4.1

Навчальний план початкової школи з українською мовою навчання (1939)

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах				
		Підготовчий	1	2	3	4
1	Українська мова	8	12	10	7	6
2	Російська мова	–	–	3	5	5
3	Арифметика	4	7	6	6	6
4	Природознавство	–	–	–	1	2
5	Історія	–	–	–	2	3
6	Географія	–	–	–	1	2
7	Каліграфія	–	2	2	–	–
8	Співи	2	1	1	1	1
9	Малювання	2	1	1	0,5	0,5
10	Фізична культура	2	1	1	0,5	0,5
Усього		18	24	24	24	26

Таблиця 4.2

Навчальний план початкової школи з єврейською і польською мовою навчання

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах				
		Підготовчий	1	2	3	4
1	Рідна мова	8	12	8	4	4
2	Українська мова	–	–	2	3	4
3	Російська мова	–	–	3	5	5
4	Арифметика	4	7	6	6	6
5	Природознавство	–	–	–	1	1
6	Історія	–	–	–	2	2
7	Географія	–	–	–	1	2
8	Каліграфія	–	2	2	–	–
9	Співи	2	1	1	1	1
10	Малювання	2	1	1	0,5	0,5
11	Фізична культура	2	1	1	0,5	0,5
Усього		18	24	24	24	26

* Навчальні плани, розроблені Міністерством народної освіти УРСР на основі загальносоюзних, запроваджувалися з 1939 р. на території Західної України.

Таблиця 4.3

**Навчальний план для середніх шкіл
з українською мовою навчання**

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах										
		Підготовчий	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова	8	12	12	7	6	7	7	5	4	4	4
2	Українська література	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	3
3	Російська мова	–	–	–	5	5	6	6	5	3	3	4
4	Російська література	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	3
5	Каліграфія	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–
6	Арифметика	4	7	7	6	6	7	1	–	–	–	–
7	Алгебра, геометрія, тригонометрія	–	–	–	–	–	–	5	5	5	5	6
8	Природознавство	–	–	–	1	2	2	2	3	3	2	–
9	Історія	–	–	–	2	3	3	3	2	3	3	3
10	Конституція СРСР і УРСР	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
11	Географія	–	–	–	1	2	2	3	3	2	2	–
12	Фізика	–	–	–	–	–	–	2	3	3	3	3
13	Хімія	–	–	–	–	–	–	–	2	2	2	2
14	Іноземна мова	–	–	–	–	–	3	2	2	2	2	2
15	Співи	2	1	1	1	1	1	–	–	–	–	–
16	Малювання	2	1	1	0,5	0,5	1	–	–	–	–	–
17	Креслення	–	–	–	–	–	–	1	1	1	1	1
18	Фізична культура	2	1	1	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1
19	Військове навчання	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Усього		18	24	24	24	26	33	33	33	33	33	33

Таблиця 4.4

**Навчальний план для середніх шкіл з єврейською
і польською мовами навчання**

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах										
		Під- готов- чий	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Рідна мова	8	12	10	4	4	4	4	3	–	–	–
2	Рідна література	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	2
3	Українська мова	–	–	2	3	4	4	3	3	2	2	3
4	Українська література	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	3
5	Російська мова	–	–	–	5	5	6	6	4	3	3	3
6	Російська література	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2	3
7	Каліграфія	–	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–
8	Арифметика	4	7	7	6	6	7	1	–	–	–	–
9	Алгебра, геометрія, тригонометрія	–	–	–	–	–	–	5	5	5	5	6
10	Природознавство	–	–	–	1	1	2	2	3	3	2	–
11	Історія	–	–	–	2	2	3	3	2	3	3	3
12	Конституція СРСР і УРСР	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
13	Географія	–	–	–	1	2	2	3	3	2	2	–
14	Фізика	–	–	–	–	–	–	2	3	3	3	3
15	Хімія	–	–	–	–	–	–	–	2	2	2	2
16	Іноземна мова	–	–	–	–	–	3	2	2	2	2	2
17	Співи	2	1	1	1	1	0,5	–	–	–	–	–
18	Малювання	2	1	1	0,5	0,5	1	–	–	–	–	–
19	Креслення	–	2	–	–	–	–	1	1	1	1	1
20	Фізична культура	2	1	1	0,5	0,5	1	1	1	1	1	1
21	Військове навчання	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Усього		18	24	24	24	26	33	33	33	33	33	33

Інструкція про порядок реорганізації шкіл в західних областях України. – К. : НКО УРСР. Управління шкіл, 1939. – 19 с. – С. 5 – 9.

ПОСТАНОВА
КОЛЕГІЇ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР
„ПРО БУРЖУАЗНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ
В ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
І ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ШКІЛ УРСР”*
від 14/XI-46 року

Колегія Міністерства освіти УРСР вважає, що викриті постановою ЦК ВКП(б)У від 24.VIII. 1946 року буржуазно-націоналістичні концепції у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури” мають місце і в підручниках та програмах з української мови і літератури для середніх шкіл УРСР.

В підручнику з української літератури для IX класу (автор Пільчук) популяризуються такі „діячі”, як буржуазний ліберал В. Горленко; ворог українського народу, член Центральної Ради і генеральний прокурор під час німецької окупації України в 1918 році Д. Маркович та ін., всіляко підноситься значення літературної діяльності консерватора Я. Щоголева. Затушовується революційно-демократичний характер творчості й діяльності Ів.Франка, його боротьба з буржуазними націоналістами, його зв’язки з російською літературою.

В підручнику для VIII класу (автори Волинський, Волков і Устенко) ідеалізується далеке минуле України, українських письменників, навіть прогресивних з них, вони зображаються національно обмеженими людьми, протягуються наклепницькі націоналістичні “теорійки” про те, що національне самопізнання становить основний зміст творчості Котляревського, Квітки й Шевченка.

Ідеологічні помилки й перекручування допущено і в ряді інших підручників.

Програми з літературного читання й української літератури для середньої школи в ряді випадків орієнтують учителів оцінюва-

* Документ розробила і схвалила колегія Міністерства освіти УРСР у відповідь на постанову ЦК КП (б) У „Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури” (24 серпня 1946 р.) у руслі боротьби тоталітарного суспільства проти українського буржуазного націоналізму, посилення ідеологічної складової змісту освіти.

ти письменників не за ідеологічним спрямуванням їх творчості, а за формально-естетичними критеріями, за тим, яка їх роль у розробці нових літературних жанрів (Гулак-Артемівський, Боровиковський, Квітка-Основ'яненко, Гребінка) та ін.

У програмах не скеровують учителів на вивчення ідейних зв'язків української літератури з великою російською літературою, що виявилось, зокрема, в ігноруванні програмою російських повістей Т. Шевченка.

Наявність буржуазно-націоналістичних концепцій у підручниках і програмах з української мови і літератури для середньої школи є наслідком того, що керівництво й колегія Міністерства освіти УРСР недооцінили важливість створення високоякісних підручників, які відповідали б сучасним вимогам радянської школи.

В Міністерстві освіти УРСР і видавництві “Радянська школа” вкоренилося безвідповідальне ставлення до видання підручників.

Навколо Міністерства освіти УРСР і видавництва “Радянська школа” не організовано кваліфікованого складу авторів, рецензентів і редакторів, зокрема, до цієї роботи мало залучено кращих учителів, наукових працівників, і тому складання підручників, їх рецензування і редагування довірялося малокваліфікованим [...] особам (Базилевському, Горбачевському).

Заступник Міністра освіти УРСР тов. Дудник, який безпосередньо керує справою видання підручників, Управління шкіл РСР та керівництво видавництва „Радянська школа” внаслідок послаблення політичної пильності допустили протаскування в підручниках і програмах буржуазно-націоналістичних концепцій.

Науково-дослідний інститут педагогіки (директор тов. Чавдаров), газета „Радянська освіта” (редактор тов. Гундич), журнал „Радянська школа” (редактор тов. Костюк) самоусунулися від справи створення високоякісних, ідеологічно витриманих підручників, примирилися з фактами ідеологічних перекручувань у них, не розгорнули принципової більшовицької критики недоліків у програмах середньої школи.

Колегія зазначає, що інспектори шкіл і вишів Міністерства освіти мирилася з ідеологічними перекручуваннями й помилками в роботі окремих учителів шкіл і вишів, не інформували про це керівництво

Міністерства освіти, що свідчить про послаблення політичної пильності інспекторів. У складі інспекторів і недостатньо кваліфіковані й ідейно-теоретично підготовлені особи.

Колегія Міністерства освіти УРСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу заступника міністра освіти УРСР т. Дудника П.Т. на відсутність належного керівництва й контролю над створенням і виданням високоякісних та ідейно-витриманих підручників для шкіл.

2. Вказати начальнику видавництва „Радянська школа” тов. Трофимову, головному редактору видавництва тов. Миронову, начальнику Управління шкіл Міністерства освіти УРСР тов. Мізерницькому на незадовільну роботу їх над програмами й підручниками й недооцінку ними політичного значення створення високоякісних підручників.

3. Зобов’язати обласні, міські та районні відділи народної освіти якомога ширше пояснювати учителям постанову ЦК КП(б)У від 24.VIII. 1946 р. „Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури”. На основі більшовицької критики викрити й викорінити буржуазно-націоналістичні концепції у навчальній і виховній роботі шкіл.

4. Зобов’язати заст. міністра освіти УРСР тов. Дудника:

а) виготовити й подати до 25-го вересня ц.р. на розгляд колегії проект нових програм з української мови та літератури;
б) надіслати до 1 жовтня 1946 року вказівки школам про використання нині вживаних підручників і хрестоматій з української мови та літератури.

5. Зобов’язати Науково-дослідний інститут педагогіки (проф. Чавдарова), газету „Радянська освіта” (тов. Гуднича) і журнал „Радянська школа” (проф. Костюка) розгорнути критику шкільних підручників, програм та методичної літератури, розробити й видрукувати ряд провідних статей про вивчення творчості окремих письменників у школі та про піднесення ідейності у викладанні.

6. Доручити заст. міністра освіти УРСР тов. Гуленку І. С. до 1 жовтня ц.р. переглянути склад редакторів та зміцнити видавництво „Радянська школа” керівними й редакторськими кадрами.

7. Зобов'язати обласні, міські та районні відділи народної освіти в школах вивчати ідейний рівень викладання та налагодити кваліфіковану допомогу вчителям з цих питань.

8. Поновити роботу науково-методичної ради при Міністерстві освіти УРСР. Зобов'язати заст. міністра освіти тов. Дудника П. Т. до 25 вересня 1946 року подати на розгляд колегії персональний склад ради та положення про її роботу.

9. Встановити такий порядок затвердження підручників та посібників літератури: видавництво “Радянська школа” повинно подавати до Міністерства освіти прорецензовані й відредаговані рукописи; при Міністерстві створити комісії з рецензування в складі наукових працівників та кращих педагогів-практиків, які повинні апробувати подані видавництвом рукописи й передавати на розгляд до відповідних секцій науково-методичної ради. Апробовані експертами Міністерства й науково-методичною радою підручники й посібники розглядаються колегією Міністерства освіти й подаються на затвердження міністрові освіти.

10. Зобов'язати Управління шкіл Міністерства освіти УРСР (тов. Мізерницького) та Науково-дослідний інститут педагогіки (проф. Чавдарова) організувати при інститутах удосконалення кваліфікації учителів масове обговорення нині діючих підручників у школах.

11. Відмічаючи незадовільний стан викладання української літератури в педагогічних вишах та відсутність програм і підручників з цієї дисципліни, колегія зобов'язує Управління вищої школи Міністерства освіти (т. Строя) здійснити такі заходи: а) організувати опрацювання у вишах Постанови ЦК ВКП(б)У від 24.VIII.1946 р. „Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в „Нарисі історії української літератури””; б) прискорити складання програм з української літератури для вишів з тим, щоб програму з історії стародавньої літератури було закінчено до 1 жовтня, з історії літератури першої половини XIX ст. – до 15 жовтня, другої половини XIX ст. – до 15 листопада та з історії української літератури XX ст. – до початку другого семестру; в) до 15 жовтня цього року критично перевірити підручники та посібники з української мови і літератури, що перебувають у видавництві „Радянська школа”, й подати ці підручники і посібники

до Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР на затвердження.

12. Зобов'язати начальника Управління шкіл (тов. Мізерницького), начальника Управління вищої школи (тов. Строя) організувати систематичну роботу з покращення фахової кваліфікації та ідейно-політичного рівня інспекторів управлінь.

**За голову колегії –
в. о. міністра освіти УРСР О. Філіпов**

*Постанова колегії Міністерства освіти УРСР від 14 вересня 1946 р. „Про буржуазно-націоналістичні концепції в підручниках з української мови й літератури для шкіл УСРР”
// ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 130, арк. 218 – 223.*

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ УРСР (1946)

Таблиця 4.5

Навчальний план початкової та середньої школи з українською мовою навчання (1946), год

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова	12	10	11	6	4-5	4	3	1	1	1
2	Українська література	–	–	–	–	2	2	2	3	3	3
3	Російська мова	–	3	5	5	4	4	4	3-2	3-9	3
4	Російська література	–	–	–	–	2	2	2	2-3	2-3	2-3
5	Каліграфія	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–
6	Арифметика	7	6	6	6-7	6	–	–	–	–	–
7	Алгебра	–	–	–	–	–	4-3	3-2	3-2	2	3-2
8	Геометрія	–	–	–	–	1	2-3	2-3	2-3	2	1
9	Тригонометрія	–	–	–	–	–	–	–	–	1-2	2-3
10	Фізика	–	–	–	–	–	2	2-3	3	3-2	3-4
11	Хімія	–	–	–	–	–	–	3-2	2	2	3
12	Астрономія	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
13	Природознавство	–	–	–	1-2	2	3	2	2	2-3	–
14	Географія	–	–	–	3-2	3	2	2	2	2-3	–
15	Історія	–	–	–	3-2	2	2	2	4	4-3	4
16	Конституція СРСР, Конституція УРСР	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–
17	Іноземна мова	–	–	–	–	5-4	4	3	3	3	4-3
18	Військова і фізична підготовка	1	1	2	2	2	–	2	2	2	2
19	Малювання	1	1	0,5	0,5	–	–	–	–	–	–
20	Креслення	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
21	Співи	1	1	0,5	0,5	–	–	–	–	–	–
	Разом	24	24	25	27	33	33	33	33	33	33

* У руслі реалізації постанови Ради Міністрів УРСР „Про відміну військової підготовки юнаків і дівчат 5–7 класів і про зміни програм допризовної військової підготовки учнів 8–10 класів” (22 серпня 1946 р.) затверджено подані Міністерством освіти УРСР нові навчальні плани. У примітці до навчальних планів повідомлялося, що в 5–10 класах жіночих шкіл на фізичну підготовку відводиться по 1 год на тиждень, а вільну годину у 8–10 класах можна використати для вивчення педагогіки, стенографії, рукоділля на вибір школи.

Таблиця 4.6

З навчального плану початкової та середньої школи з російською мовою навчання (1946)

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Російська мова	12	10	11	6	4-5	4	5	3	3	3
2	Російська література	–	–	–	–	2	2	2	3	3	3
3	Українська мова	–	3	5	5	4	4	4	3-2	3-2	2-3
4	Українська література	–	–	–	–	2	2	2	2-3	2-3	2-3

Від попереднього відрізняється лише кількістю годин на вивчення мов і літератур.

Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. Т. 2. (6 травня – 23 грудня 1946 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 128, арк. 110 – 116.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ПОЧАТКОВОЇ, СЕМИРІЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ (1952/53 н. р.)*

Таблиця 4.7

Навчальний план початкової, семирічної та середньої школи з українською мовою навчання (1952/53 н. р.)

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова і література	13	10	11	6	7	6	5	4	4	4
2	Російська мова і література	–	3	5	5	6	6	6	5	5	5
3	Каліграфія	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–
4	Арифметика	6	6	5	6	6	2	–	–	–	–
5	Алгебра	–	–	–	–	–	3	3–2	3–2	2	2
6	Геометрія	–	–	–	–	1	2	2–3	2–3	1–2	2
7	Тригонометрія	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
8	Фізика	–	–	–	–	–	2	2–3	3	3–2	3–4
9	Хімія	–	–	–	–	–	–	2	2	2	3
10	Астрономія	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
11	Природознавство	–	–	–	1–2	2	3	2	2	2–3	–
12	Географія	–	–	–	2	3–2	2	2	3–2	2–3	–
13	Історія	–	–	–	3–2	2	2	2	4	4–3	4
14	Конституція СРСР, Конституція УРСР	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–
15	Іноземна мова	–	–	2	2	3–4	3	3–2	2–3	3	4–3
16	Фізичне виховання	1	1	2	2	2	–	2	2	2	2
17	Малювання	1	1	1	1	1	–	–	–	–	–
18	Креслення	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
19	Співи	1	1	1	1	–	–	–	–	–	–
20	Психологія	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
21	Логіка	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1
	Разом	24	24	27	29	33	33	33	33	34	34

* У 1952/53 н.р. у школах УРСР запроваджуються нові навчальні плани, створені Міністерством освіти УРСР згідно із загальносоюзними, що поєднали українську мову і літературу, російську мову і літературу в один предмет, запровадили нові предмети – психологію і логіку.

Таблиця 4.8

**З навчального плану початкової, семирічної
середньої школи з російською мовою навчання
(1952/53 н. р.)**

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Російська мова і література	13	10	11	6	7	6	5	4	4	4
2	Українська мова і література	–	3	5	5	6	6	6	5	5	5

Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР на 1952 – 53 н. р. – К. : Держ. учб.-пед. вид-во „Радянська школа”, 1952 // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1344, 2 арк.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ПОЧАТКОВОЇ, СЕМИРІЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ (1957/58 н. р.)*

Таблиця 4.9

**Навчальний план початкової, семирічної та середньої
школи з українською мовою навчання на 1957/58 н. р.**

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Українська мова і література	13	10	11	6	7-6	6-5	5	4-3	3	3
2	Російська мова і література	—	3	4	4	5-6	5-6	6	5-4	4	4
3	Арифметика	6	6	6	6	6	2	—	—	—	—
4	Алгебра	—	—	—	—	—	2	3	4-3	2	2
5	Геометрія	—	—	—	—	—	2	2	2-3	2	2
6	Тригонометрія	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
7	Фізика	—	—	—	—	—	2	2-3	3	4	5-4
8	Хімія	—	—	—	—	—	—	1-2	2	3-2	3-4
9	Астрономія	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
10	Природознавство	—	—	—	1-2	2	2	3-2	2	1-2	—
11	Географія	—	—	—	2-1	3-2	2	2	2	2	—
12	Історія	—	—	—	2	2	2	2	3-4	4-3	4
13	Іноземна мова	—	—	—	—	3-4	3	3-2	2-3	2-3	3
14	Фізичне виховання	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
15	Малювання	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—
16	Співи	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
17	Креслення	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1
18	Праця і практичне заняття	1	1	1	2	2	2	2	—	—	—
19	Практикум із сільського господарства й електротехніки	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2
Разом		24	24	25	27	34	34	35	35	35	35

* 29 квітня 1957 р. міністр освіти УРСР І. К. Білодід схвалив нові навчальні плани для початкової, семирічної та середньої школи з українською і російською мовами навчання та для шкіл з польською, угорською і молдавською мовами навчання на 1957/58 н.р. Порівняно з навчальними планами 1939 р. було збільшено кількість годин на вивчення російської мови та літератури у школах з українською і російською мовами навчання; передбачено запровадження замість логіки та психології таких предметів, як праця і практичне заняття, практикум із сільського господарства й електротехніки; вилучення предмета „Каліграфія”. У пояснювальній записці до нових навчальних планів йшлося про поділ на групи для занять у майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках, на уроках фізкультури (дівчата і хлопці), а також під час вивчення іноземних мов.

Таблиця 4.10

З навчального плану початкової, семирічної середньої школи з російською мовою навчання на 1957/58 н. р.

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Російська мова і література	13	10	10	6	7-6	6-5	5	4	4	4
2	Українська мова і література	-	3	4	4	5-6	5-6	5	4-3	3	3

Таблиця 4.11

З навчального плану початкової, семирічної середньої школи з польською мовою навчання на 1957/58 н. р.

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Польська мова і література	13	10	10	6	7-6	6-5	5	2-3	2	2
2	Російська мова і література	-	3	4	4	5-6	5-6	6	6-5	5	5

Таблиця 4.12

З навчального плану початкової, семирічної середньої школи з угорською мовою навчання на 1957/58 н. р.

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Угорська мова і література	13-10	9	9	5	6	6-5	5	2-3	2	2
2	Російська мова і література	0-3	4	5	5	6	5-6	6	6-5	5	5

[Там само].

Таблиця 4.13

З навчального плану початкової, семирічної середньої школи з молдавською мовою навчання на 1957/58 н.р.

№ п. п.	Назва предметів	Кількість годин на навчальний тиждень по класах									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Молдавська мова і література	13	9	9	5	6	6-5	5	2-3	2	2
2	Російська мова і література	-	4	5	5	6	5-6	6	6-5	5	5

Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР на 1957 – 58 н. р. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2348, 7 арк., арк. 1 – 7.

ЗАКОН „ПРО ЗМІЩЕННЯ ЗВ’ЯЗКУ ШКОЛИ З ЖИТТЯМ І ПРО ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАРОДНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР” (1959)*

Радянський народ під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу добився нових історичних перемог у розвитку промисловості і сільського господарства, науки і культури, в підвищенні матеріального добробуту трудящих. У нашій країні здійснено справжню культурну революцію. Для всіх радянських громадян відкрито доступ до освіти і культури, здійснено загальне обов’язкове семирічне навчання. Тільки в загальноосвітніх школах республіки навчається близько шести мільйонів дітей. Широкого розвитку набула загальна середня, професійно-технічна, середня спеціальна і вища освіта. На Україні до Жовтневої революції не було жодної державної школи з українською мовою навчання, тепер їх нараховується понад 25 тисяч. В результаті послідовного здійснення ленінської національної політики в Українській РСР, як і в усьому Радянському Союзі, забезпечено навчання дітей рідною мовою. Одним з найбільших досягнень Комуністичної партії і Радянської держави є підготовка численних кадрів спеціалістів для народного господарства. Небувалими темпами розвивається наука і культура, національна за формою, соціалістична за змістом. В нашому соціалістичному суспільстві виховано чудове покоління молоді, яка віддає всі свої знання і сили, здібності й таланти будівництву комунізму. Високі моральні якості радянської молоді яскраво виявились на трудових фронтах будівництва соціалізму, в роки перших п’ятирічок, у Великій Вітчизняній війні, в героїчних подвигах наших днів.

XXI з’їзд КПРС підвів підсумки досягнутих успіхів і накреслив грандіозну програму дальшого розвитку народного господарства СРСР. Наша країна вступила в новий період – період розгорнутого

* Закон, що в цілому відповідав загальносоюзному, прийняла п’ята сесія Верховної Ради УРСР 17 квітня 1959 р. Новий освітній документ, акцентуючи увагу на відставанні школи від життя, визначив перспективи розвитку загальної середньої, професійно-технічної, середньої спеціальної і вищої школи в тісному взаємозв’язку.

будівництва комунізму. З'їзд відзначив, що для переходу до комунізму потрібна не тільки розвинута матеріально-технічна база, але й високий рівень свідомості всіх громадян суспільства, і підкреслив важливість завдання комуністичного виховання трудящих, особливо підростаючого покоління.

Закон СРСР від 24 грудня 1958 року „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР” знаменує новий етап в житті радянської школи, визначає шляхи дальшого розвитку народної освіти в період переходу від соціалізму до комунізму і є свідченням постійного піклування Комуністичної партії і Радянської держави про виховання підростаючого покоління.

Комуністичне перетворення суспільства нерозривно пов'язане з вихованням нової людини, в якій повинні гармонійно поєднуватись духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість. Людина комуністичного суспільства повинна бути підготовлена до праці як розумової, так і фізичної. Гармонійний розвиток людини неможливий без фізичної праці, творчої і радісної. Всяка праця на фабриці чи в колгоспі, на промисловому підприємстві, в радгоспі, ремонтно-технічній станції або в установі, чесна, корисна праця для народу є священним обов'язком кожної людини, яка живе в соціалістичному суспільстві і користується його благами.

У здійсненні завдань виховання нової людини величезна роль належить школі. Соціалістична держава будує свою школу так, щоб вона служила народові, давала знання трудящим, сприяла всебічному розвитку підростаючого покоління, виховувала його в дусі найпрогресивніших ідей – ідей комунізму, формувала у молоді матеріалістичний світогляд – основу справді наукового пізнання світу.

Завдання комуністичного будівництва, перспективи дальшого технічного прогресу в усіх галузях народного господарства ставлять ще вищі вимоги до всіх трудящих нашої країни. Всебічна освіта стає для них насущною потребою. В промисловості і в сільському господарстві дедалі більше впроваджуються новітні досягнення науки і техніки. В зв'язку з цим змінюється характер праці робітників і колгоспників, наближаючись за своїм змістом до праці інже-

нерів, техніків, агрономів та інших спеціалістів; поступово ліквіду-
ють є istotні відмінності між працею фізичною і розумовою.

Прогресивний розвиток продуктивних сил у процесі будівництва комуністичного суспільства, удосконалення соціалістичних суспільних відносин, дальший розвиток радянської демократії створюють сприятливі умови для того, щоб школа успішніше роз-
в'язувала нові завдання комуністичного виховання й освіти молодого покоління.

Незважаючи на значні досягнення в розвитку радянської школи і в підготовці кадрів спеціалістів для всіх галузей народного господарства і культури, наша загальноосвітня, професійно-технічна, середня спеціальна і вища школа відстає від вимог комуністичного будівництва, має серйозні недоліки. Головним з них є певний відрив навчання від життя, недостатня підготовленість тих, хто закінчує школу, до практичної діяльності.

Перебудова народної освіти повинна забезпечити більш активну роль загальноосвітньої, середньої спеціальної, професійно-технічної і вищої школи в усій творчій діяльності радянського народу, підготовку всебічно освічених людей, які глибоко знають відповідні галузі науки і техніки, спеціалістів для промисловості, сільського господарства і будівництва.

Готуючи молодь до життя, радянська школа має виховувати у підростаючого покоління свідомість того, що кожна людина, живучи в комуністичному суспільстві, повинна вносити лепту своєю працею в будівництво і дальший розвиток цього суспільства. На школу покладається обов'язок готувати освічених людей, які добре знають основи наук і разом з тим здатні до систематичної фізичної праці, виховувати у молоді прагнення бути корисною суспільству, брати активну участь у виробництві матеріальних цінностей, потрібних для суспільства. Масштаби середньої освіти повинні бути значно збільшені насамперед шляхом широкого розвитку мережі шкіл для молоді, яка працює в народному господарстві. Особливого значення набуває підготовка спеціалістів у вищих і середніх спеціальних учбових закладах шляхом заочного і вечірнього навчання. Заочна і вечірня системи освіти повинні будуватися так,

щоб люди, займаючись корисною працею в суспільстві, у вільний від роботи час мали при бажанні можливість здобути вищу чи середню спеціальну освіту, підвищувати свою кваліфікацію. Все це сприятиме дальшому піднесенню культурно-технічного рівня трудящих, підвищенню продуктивності праці й успішному будівництву комунізму.

Важливим завданням є поліпшення роботи з комуністичного виховання молоді, формування в неї марксистсько-ленінського світогляду, підвищення комуністичної свідомості й активності, виховання в душі колективізму і працьовитості, соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму. Перебудова системи народної освіти в напрямі зміцнення зв'язку школи з життям створить всі необхідні умови для виховання підростаючого покоління, яке житиме і працюватиме при комунізмі.

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки відповідно до Закону СРСР „Про зміцнення зв'язку школи з життя і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР” постановляє:

РОЗДІЛ І ПРО СЕРЕДНЮ ШКОЛУ

Стаття 1. Головними завданнями радянської школи є підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, дальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук, виховання молоді в душі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в душі ідей комунізму.

Провідним началом навчання і виховання в середній школі повинен стати тісний зв'язок навчання з працею, з практикою комуністичного будівництва. Визнати за потрібне вже з перших років навчання готувати дітей до того, що вони повинні надалі брати участь у суспільно корисній праці.

Стаття 2. Запровадити в Українській РСР замість загальнообов'язкової семирічної освіти загальну обов'язкову восьмирічну освіту для дітей і підлітків віком від 7 до 15–16 років.

Загальне обов'язкове восьмирічне навчання є найважливішим завданням, його здійснення повинно стояти в центрі органів державної влади, громадських організацій і всіх батьків.

Восьмирічна школа є неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, яка повинна давати учням міцні основи загальноосвітніх і політехнічних знань, виховувати у них любов до праці і готовність до суспільно корисної діяльності, здійснювати моральне, фізичне й естетичне виховання дітей.

Навчально-виховна робота у восьмирічній школі повинна бути побудована на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання, широкого залучення школярів до доступних у їх віці форм суспільно корисної праці. В процесі навчально-виховної роботи школа повинна знайомити учнів з різноманітними видами праці в нашому суспільстві, допомагати школярам виявити свої здібності та обрати майбутню професію.

Переведення шкіл зі семирічного на загальнообов'язкове восьмирічне навчання почати з 1959/60 навчального року і закінчити протягом трьох років. У невеликих населених пунктах зберігаються початкові школи в складі I – IV класів, після закінчення яких діти переводяться в п'яті класи найближчих шкіл.

Стаття 3. Обов'язок посилати дітей до школи і створювати умови для нормального їх навчання покладається на батьків або осіб, що їх заміняють. Відповідальність за здійснення загального обов'язкового восьмирічного навчання, а також за облік дітей покладається на виконкоми обласних, міських, районних, селищних і сільських Рад депутатів трудящих. Раді міністрів Української РСР розробити заходи по посиленню відповідальності батьків, а також осіб, що їх заміняють, за навчання дітей.

Статистичному управлінню Української РСР і його органам на місцях поліпшити облік дітей і підлітків шкільного віку, які підлягають обов'язковому навчанню.

З метою створення умов для здійснення загального обов'язкового восьмирічного навчання:

А) організувати для учнів, які проживають на відстані понад 3

кілометри від школи, інтернати з гарячим харчуванням або регулярний підвіз дітей до школи і з школи;

Б) розширити мережу шкіл і груп подовженого дня;

В) створювати в школах фонди загального обов'язкового навчання як за рахунок коштів бюджету в розмірі не менше одного процента від витрат на поточне утримання шкіл, так і за рахунок залучення коштів колгоспів, профспілкових і кооперативних організацій, доходів від шкільних майстерень, навчально-дослідних ділянок та інших джерел.

Раді Міністрів Української РСР затвердити Положення про фонди загального обов'язкового навчання.

Стаття 4. Учні, які закінчили восьмирічну школу, одержують свідоцтво встановленого Міністерством освіти Української РСР зразка і мають право на вступ до загальноосвітніх середніх шкіл, професійно-технічних училищ та середніх спеціальних учбових закладів.

Стаття 5. Встановити, що повна середня освіта молоді, починаючи з 15–16-річного віку, здійснюється на основі поєднання навчання з продуктивною працею з тим, щоб вся молодь у цьому віці включалася в суспільно корисну працю.

Повна середня освіта здійснюється в учбових закладах таких типів:

А) у середніх загальноосвітніх школах робітничої і сільської молоді – вечірніх (змінних), в яких особи, що закінчили восьмирічну школу і працюють в одній із галузей народного господарства, дістають середню освіту і підвищують професійну кваліфікацію. Визначити строк навчання в цих школах – 3 роки.

У зв'язку з тим, що частина працюючої молоді з різних причин не закінчила обов'язкової загальноосвітньої школи, вечірні (змінні) середні школи можуть деякий час створювати класи, починаючи з третього. При обмежених контингентах навчання працюючої молоді здійснюється шляхом створення окремих класів при середніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням. Працююча молодь може також здобувати середню освіту шляхом екстернату або навчання в заочних школах;

Б) у середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням, в яких особи, що закінчили восьмирічну школу, здобувають протягом трьох років середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури;

В) в технікумах та інших середніх спеціальних учбових закладах, в яких особи, що закінчили восьмирічну школу, здобувають середню загальну і середню спеціальну освіту.

Крім того, дальшого розвитку повинні набути середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, в яких викладання ряду предметів проводиться іноземними мовами, а також середній загальноосвітній трудові політехнічні школи для дітей, найбільш обдарованих у галузі музики, хореографії та образотворчого мистецтва.

Необхідно забезпечити правильне співвідношення в середній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням загального, політехнічного і професійного навчання, доцільне поєднання з духовним і фізичним розвитком дітей і молоді.

Стаття 6. З метою посилення ролі суспільства і надання допомоги сім'ї у вихованні дітей розширити мережу шкіл-інтернатів. Установити, що школи-інтернати організуються за типом восьмирічних шкіл або середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням.

Стаття 7. Спеціальні школи для дітей і підлітків з вадами у фізичному і розумовому розвитку створюються відповідно до встановлених типів шкіл з урахуванням особливостей розвитку дітей і підлітків, які в них навчаються. Визнати за потрібне забезпечити повне охоплення цієї категорії дітей школами-інтернатами, а також поліпшити їх професійну підготовку.

Стаття 8. Перетворити протягом чотирьох–п'яти років, починаючи з 1959/60 навчального року, існуючі десятирічні школи (їх старші класи) в різні типи міських і сільських середніх загальноосвітніх шкіл. Середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням створюються як разом з восьмирічними школами, так і окремо, в складі ІХ–ХІ класів. Учням нинішніх VIII–Х класів за-

безпечити можливість закінчення середньої школи за діючими навчальними планами і програмами, посиливши їх трудову і професійну підготовку.

Перебудову системи народної освіти здійснювати планомірно та організовано, ні в якому разі не допускаючи будь-якого погіршення обслуговування населення школою.

Раді Міністрів Української РСР, виконкомам обласних, Київської і Севастопольської міських Рад депутатів трудящих розробити план переходу на нову систему шкільної освіти і заходи по здійсненню обов'язкового восьмирічного навчання, маючи на увазі даліше розширення середньої освіти, особливо шляхом навчання у вечірніх (змінних) середніх загальноосвітніх школах; передбачити в період перебудови забезпечення вузів достатньою кількістю випускників середніх шкіл.

Стаття 9. Навчання в школах Української РР здійснюється рідною мовою учнів. В школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей, вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не проводиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків і учнів при наявності відповідних контингентів.

Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах з українською або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнародного спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також української мови в школах з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення.

Стаття 10. Серйозно поліпшити постановку виховної роботи в школі. Школа повинна прищеплювати учням любов до знань, до праці, повагу до людей праці, формувати комуністичний світогляд учнів, виховувати їх у душі беззавітної відданості Батьківщині і народові, в душі пролетарського інтернаціоналізму. Найважливішим завданням учителів, батьків і громадських організацій є даліше поліпшення роботи з виховання навичок культурної поведінки учнів у школі, в сім'ї, на вулиці. Значно поліпшити педагогічну пропаганду серед ши-

роких верств населення, підвищити відповідальність батьків і всіх громадян за виховання дітей.

Стаття 11. Виконкомам обласних, міських, районних Рад депутатів трудящих, радам народного господарства економічних адміністративних районів, керівникам підприємств, будов, радгоспів, РТС і установ всіляко заохочувати здобуття працюючою молоддю середньої освіти; взяти на облік усю молодь, що потребує завершення освіти, і встановити плани охоплення її навчанням; сприяти просуванню по роботі молодих робітників, які успішно навчаються і виконують виробничі завдання; подавати систематичну допомогу педагогічним колективам шкіл у поліпшенні навчально-виховної роботи, особливо в справі підвищення професійної кваліфікації учнівської молоді; надавати учням чергові відпустки за місцем роботи в період канікул і встановлені оплачувані відпустки для складання екзаменів.

Раді Міністрів Української РСР розробити заходи із створення власної навчально-матеріальної бази шкіл робітничої і сільської молоді, а також умов, що забезпечують успішне поєднання роботи молоді на виробництві з навчанням у цих школах.

Рекомендувати колгоспам створити для молоді, що навчається без відриву від виробництва, необхідні умови для поєднання праці з навчанням.

Стаття 12. Виробниче навчання і суспільно корисну працю учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням організувати в учбових і виробничих цехах найближчих підприємств, у колгоспах і радгоспах, в учнівських бригадах і навчально-дослідних господарствах, у шкільних і міжшкільних учбово-виробничих майстернях.

Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні та чергування періодів навчання й праці встановлюються в навчальних планах і програмах залежно від профілю спеціальної підготовки учнів і від місцевих умов.

Визначення професій, з яких повинна здійснюватись підготовка учнів середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, проводиться виконкомом обласних, міських

і районних Рад депутатів трудящих спільно з радами народного господарства, міністерствами і відомствами за погодженням з Міністерством освіти УРСР, виходячи з наявності виробничої бази і потреби в кадрах для народного господарства. Визначаючи професії, враховувати особливості роботи міських і сільських шкіл, а також праці дівчат.

Раді Міністрів Української РСР, виконкомам обласних, міських і районних Рад депутатів трудящих, раднаргоспам, міністерствам і відомствам УРСР:

А) виділяти робочі місця для проходження виробничого навчання учнями на промислових підприємствах, будовах, у радгоспах, РТС; створювати учбові цехи на підприємствах, шкільні і міжшкільні учбово-виробничі майстерні з додержанням правил охорони праці і техніки безпеки;

Б) виділяти інженерно-технічний, агрономічний персонал і кваліфікованих робітників для керівництва виробничим навчанням учнів.

Стаття 13. Рекомендувати колгоспам забезпечити організацію виробничого навчання учнів в учнівських бригадах колгоспів, навчально-дослідних господарствах і колгоспних бригадах з оплатою вироблених ними трудовнів. Для керівництва виробничим навчанням учнів виділяти найбільш підготовлених спеціалістів сільського господарства.

Стаття 14. Органам народної освіти та охорони здоров'я здійснювати суворий контроль за правильністю чергування праці і відпочинку учнів восьмирічних і середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, за додержанням на підприємствах, будовах, у радгоспах, РТС, шкільних і міжшкільних виробничих майстернях і на роботі в колгоспах правил охорони праці, техніки безпеки та вживати необхідних заходів для зміцнення здоров'я учнів.

Стаття 15. Особи, які закінчили вечірні (змінні) середні загальноосвітні школи і середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, одержують атестат про середню освіти встановленого Міністерством освіти УРСР зразка і мають право на вступ у вищі учбові заклади; випускникам середніх загально-

освітніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, крім того, видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації за обраною професією.

Стаття 16. З метою дальшого поліпшення викладання основ наук і виробничого навчання підвищити рівень наочності навчання, широко використовуючи кіно, телебачення, радіо та інші науково-технічні засоби. Розвивати в школах технічну творчість і винахідництво дітей, заохочувати роботу щодо створення нових приладів і моделей. Підвищити роль школи і позашкільних установ у формуванні й розвитку творчих здібностей, ініціативи та самостійності учнів.

Стаття 17. Раді Міністрів Української РСР розробити й затвердити заходи щодо зміцнення навчально-матеріальної бази восьмирічних і середніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням, розширення шкільного будівництва, забезпечивши при цьому в найближчі роки перехід усіх шкіл республіки на однозмінне навчання; щодо поліпшення та збільшення виробництва навчально-наочних посібників, обладнання для трудового навчання, шкільних меблів.

Схвалити ініціативу багатьох колгоспів республіки в справі будівництва й добудови шкіл, шкіл-інтернатів, навчальних кабінетів і надалі брати широку участь у будівництві шкільних будинків, навчально-виробничих майстерень, шкіл-інтернатів та приміщень для інтернатів при школах.

Стаття 18. Враховуючи, що в зв'язку з новими завданнями школи роль учителя в навчанні й вихованні підростаючого покоління ще більше зростає, доручити Раді Міністрів Української РСР розробити і здійснити заходи перепідготовки вчительських кадрів, підвищення їх ідейно-теоретичного рівня, забезпечення шкіл кваліфікованими викладачами політехнічних дисциплін, укомплектування їх учителями політехнічних дисциплін, учителями з необхідною освітою, дальшого поліпшення умов праці й побуту вчителів.

Розробити і здійснити заходи підготовки вчителів виробничого навчання як на спеціальних факультетах педагогічних інститутів, так і в технічних та сільськогосподарських вузах.

Стаття 19. У зв'язку з перебудовою системи народної освіти визнати за потрібне значно підвищити рівень роботи науково-дослідних інститутів педагогіки і психології, педагогічних інститутів, основним напрямком наукової діяльності яких повинні бути розробка наукових основ змісту навчання й виховання в школі, удосконалення методів навчання й комуністичного виховання молоді. Необхідно приділити більше уваги розробці теорії радянської педагогіки, питанням політехнічного, професійного навчання та середньої спеціальної освіти, узагальненню та поширенню передового педагогічного досвіду.

Стаття 20. З метою забезпечення державного виховання дітей дошкільного віку, а також створення умов жінці-матері для більш активної участі у виробничій і громадсько-політичній діяльності максимально розширити мережу дошкільних дитячих установ. Рекомендувати колгоспам ширше розгорнути будівництво постійно діючих дитячих садків і ясел з тим, щоб у найближчі роки кожний колгосп мав дошкільні дитячі установи.

Стаття 21. Раді Міністрів Української РСР:

А) затвердити положення про восьмирічну, середню загальноосвітню вечірню (змінну) школу і про середню трудову політехнічну школу з виробничим навчанням;

Б) визначити строки початку і закінчення навчального року та час канікул у восьмирічних і всіх типах середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР;

В) вжити заходів для забезпечення шкіл і груп подовженого дня відповідно обладнаними приміщеннями та організації гарячого харчування дітей. Розглянути питання про оплату вихователів груп подовженого дня;

Г) здійснити заходи з розширення будівництва приміщень для дошкільних дитячих установ різного типу;

Д) розробити заходи з докорінного поліпшення естетичного та фізичного виховання учнів;

Е) розглянути план видання нових підручників для всіх типів загальноосвітніх шкіл та забезпечити його виконання;

Є) забезпечити виділення школам-інтернатам, дитячим будин-

кам і спецшколам земельних ділянок для створення навчально-дослідних ділянок та навчально-підсобних господарств [...].

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки вважає, що наближення школи до життя створить необхідні умови для кращого виховання підростаючого покоління, яке житиме і працюватиме при комунізмі. Перебудова системи народної освіти матиме величезне значення для дальшого матеріального і духовного розвитку радянського суспільства, підвищить роль радянської школи в навчанні й вихованні молоді, краще забезпечить підготовку висококваліфікованих кадрів для всіх галузей народного господарства, науки і культури і ще в більшій мірі сприятиме зростанню могутності нашої Батьківщини.

**Голова Президії Верховної Ради
Української РСР Д. КОРОТЧЕНКО
Секретар Президії Верховної Ради
Української РСР А. ЗЛЕНКО**

м. Київ, 17 квітня 1959 року

Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К. : Рад. шк., 1959. – 26 с.

Сухомлинский В. А.
В ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ КПСС
ТОВ. ХРУЩЕВУ Н. С.*

Из творческого наследия В. А. Сухомлинского

В архиве В. А. Сухомлинского тридцать лет хранилась копия письма Н. С. Хрущеву. В этом документе выражено личное отношение выдающегося педагога к процессам, происходившим в обществе и советской школе в конце 50-х годов. Он отражает специфику своего времени. Его содержание актуально и сегодня, заставляет еще раз, уже с позиций истории, осмыслить сегодняшние проблемы, поспорить и, быть может, не согласится с педагогом. Но сама постановка вопросов и предложенные В. А. Сухомлинским решения заслуживают, на наш взгляд, самого пристального внимания.

В Центральный Комитет КПСС
Тов. Хрущеву Н. С.

Уважаемый товарищ Хрущев!

Настоящее письмо касается вопросов, поднятых Вами в докладной записке, поданной в Президиум ЦК КПСС (по поводу средней и высшей школы). Я являюсь сельским учителем, проработавшим в школе 23 года. Значительная часть этого времени приходится на период, который непосредственно следует за решениями ЦК партии о школе, правильность которых Вы в своей докладной записке берете под сомнение.

Я горячо одобряю высказанную Вами в докладной записке оценку главного недостатка общеобразовательной школы в наши дни – отрыв учебно-воспитательного процесса от жизни. Наряду с этим некоторые предложения о конкретных путях перестройки си-

* В. О. Сухомлинський написав до М. С. Хрущова листа (13 червня 1958 р.), де обґрунтував свій погляд на реформування системи освіти, що передбачало, зокрема, створення різних типів єдиної політехнічної школи, яка повинна готувати учнів до праці.

системы народного образования, высказанные в Вашей записке, вызывают возражения. Зная из опыта, насколько много зависит осуществление принципиальных основоположений от конкретных мероприятий, в которые воплощаются эти основоположения, а также учитывая то, что Ваш авторитет будет играть большую роль в направлении конкретных практических мер по реорганизации системы народного образования, я решил обратиться с настоящим письмом непосредственно в ЦК КПСС.

В течении более десяти лет педагогический коллектив нашей школы, в том числе и я, трудится над достижением благородной цели – готовить подрастающее поколение не к поступлению в вуз, а прежде всего к труду рабочего и крестьянина, добиваться того, чтобы стремление к труду было таким же горячим, овеянным романтикой, как свойственное молодежи стремление к героическому подвигу, к открытию новых земель, к путешествиям и т.п. Уже в первые послевоенные годы мы видели, что единственная ориентация воспитанников на поступление в вуз приводит к пагубным последствиям в их моральном развитии, к отрыву от жизни трудового народа. Этот недостаток не только тревожил нас, сельских учителей, но, можно сказать, мучил, вызывал неудовлетворенность своей работой. Чтобы хоть в какой-то мере устранить отрыв обучения от жизни, наш педагогический коллектив 6 лет тому назад начал давать учащимся 8–10 классов не только общее среднее образование, но и массовые рабочие специальности (тракториста, комбайнера, мастера животноводства, агротехника – по выбору самих учащихся). Опыт показал, что за 3 года можно многое сделать в этом направлении, если обучение производственным специальностям строится на прочной основе производственного труда: воспитанник, например, не только изучает трактор, но и в течение нескольких месяцев работает в поле, управляет трактором и другими машинами. Наряду с этим мы с первого дня пребывания ребенка в школе начинали и последовательно вели в течение 10 лет психическую, моральную подготовку его к труду (нет возможности останавливаться на деталях этой подготовки; описание их составило бы целую книгу). Мы рады

отметить первые успехи этой трудной, кропотливой работы: начался перелом в психике воспитанников, с каждым годом все больше их готовится не в вузы, а к труду.

Мы знаем много средних школ, где педагогические коллективы уже в течение ряда лет трудятся над тем, чтобы как можно лучше подготовить молодежь к труду. В связи с этим нельзя согласиться с высказанным в Вашей докладной записке утверждением о том, что средняя общеобразовательная школа готовит только к поступлению в вузы. Пусть проделанная в сотнях школ работа еще незначительна, пусть она, конечно, еще не решает выдвигаемых жизнью задач, но недооценивать того, что уже достигнуто, нельзя. В сотнях украинских школ с производственным обучением достигнуто то, что выпускники средней школы умеют хорошо работать на тракторе и комбайне, приобретают специальности токарей, слесарей, агротехников, животноводов: сразу же после окончания школы идут на производство. Не найдя в Вашей докладной записке ни слова о том, что уже делается в вопросе преодоления отрыва обучения от жизни, мы, рядовые учителя, испытываем неуверенность в том, что мы уже в течение ряда лет делаем. А между тем у нас есть все основания высказать убеждение в том, что в течение последних 7–8 лет в содержании учебно-воспитательного процесса подготовка молодежи к труду стояла и стоит ныне на первом месте. Я говорю не только о своей школе, но и о многих школах.

Конечно, очень трудно добиться полного успеха, если во многих школах нет и в помине обучения производственным специальностям, если сплошь и рядом ученики, по их выражению, отбывают практикумы по сельскому хозяйству, машиноведению и электротехнике, если в моральной и психической подготовке нет никакой системы. У нас бывали такие случаи, что ученик переводился в соседнюю среднюю школу: там, мол, нет жестких требований в отношении труда.

В последнее время вузы все больше стали требовать от абитуриентов производственного стажа, в настоящее время наличие стажа узаконено. И вот в связи с этим требованием в очень многих

случаях создается ситуация, являющаяся ярким подтверждением того, как при плохой постановке практической работы самое хорошее, принципиальное положение может быть извращено, даже скомпрометировано. Речь идет о следующих фактах: многие выпускники после окончания средних школ идут трудиться только для того, чтобы, отработав (как они говорят) два года, поступить в институт. Получается очень нехорошо: не образование приобретается для труда (как должно быть), а труд рассматривается как ступенька, дающая право на дальнейшее обучение. Из людей, поступающих на производство временно, получаются плохие труженики: в подавляющем большинстве случаев они тяготеют трудом, ждут – не дождутся, когда окончатся положенные два года. Это еще один результат того, к чему приводит отсутствие планомерной, целенаправленной моральной подготовки к труду. Многие институты уже жалуются на то, что часть студентов, зачисленных вне конкурса в связи с тем, что они имеют 2-годичный трудовой стаж, оказываются ни к чему не годными, их приходится исключать за неуспеваемость, лень, нежелание трудиться. Это и есть те молодые люди, которые рассматривают труд как ступеньку для поступления в вуз. Они трудятся не для труда, а для получения справки о труде. Надо, чтобы все юноши и девушки готовились только к труду, чтобы необходимость, потребность в получении высшего образования возникла в процессе самого труда. Это зависит не только от структурных звеньев системы народного образования, но прежде всего от содержания учебно-воспитательной работы с первого дня пребывания ребенка в школе. Мне кажется, что в своей докладной записке Вы очень мало внимания уделяете как раз этой, главной стороне дела – содержанию учебно-воспитательной работы. Опыт глубоко убеждает в том, что именно от воспитания в младшем возрасте это зависит в очень большой мере. Тот лозунг о труде, который Вы так горячо отстаиваете и в речи на XII съезде комсомола, и в своих замечаниях, – это один из важнейших элементов коммунистического воспитания. От того, как он будет осуществлен в практике, зависит успех всего дела. Могут найтись люди, которые будут на каждом шагу повторять этот лозунг, но ничего не будут делать для

его практического осуществления. Само содержание работы общеобразовательной школы должно быть таким, чтобы ребенка с первого дня пребывания в школе окружала атмосфера уважения к труду и людям труда, благоговения перед трудом, преклонения перед ним; чтобы нравственный идеал труда пронизывал всю деятельность. Практическое осуществление этой направленности школы, предотвращение формализма, болтовни, голой фразы – это очень большой и сложный вопрос. Хотелось бы, чтобы работники, которым будет поручено это большое дело, рассматривали его под углом зрения конкретных мероприятий, а не теоретических рассуждений. Например, истиной является то, что человек может осознавать и переживать труд для общества, как свой долг только при том условии, когда в годы отрочества и юности он будет вкладывать свои усилия в созидательный труд для общества. Следовательно, люди, которым поручат дело реорганизации системы народного образования, должны задуматься над вопросом: что конкретно должен сделать воспитанник для общества в годы формирования своего нравственного облика, чтобы хоть в какой-то мере возместить стоимость материальных ценностей, которые предоставляются в его распоряжение обществом? Это лишь один вопрос, аналогичных же возникают сотни.

Одной из причин неподготовленности выпускников средней школы к трудовой деятельности Вы считаете то, что в существующей ныне системе народного образования, сложившейся в свете известных решений ЦК партии, взято очень много от дореволюционных гимназий с господствовавшей в них тенденцией давать абстрактные, оторванные от жизни знания. В связи с этим в Ваших замечаниях высказывается сомнение в правильности решений ЦК по вопросам народного просвещения в нашей стране. Конечно, в свете тех требований, которые начали выдвигаться ходом строительства коммунизма в нашей стране уже несколько лет тому назад и которые особенно явственно ощущаются в наши дни, само содержание программ общеобразовательной школы отстает от жизни. Получается так, что воспитанник, не имеющий перед собой перспективы поступления в вуз, приобретает образо-

вание для образования, а не для труда. Но делать из этого вывод, что правильность решений ЦК партии по вопросам народного образования, принятых в известный исторический период, вызывает сомнение, – нет оснований. Ссылка на то, что указанные решения были приняты по предложению Сталина, здесь, на мой взгляд, неуместна. Не на пользу дела будет то, что время от времени выпячивается, подчеркивается мысль: многое из того, что делалось по предложению товарища Сталина, неправильно, следовательно, все то, что делается по предложению товарища Хрущева, правильно. Решения ЦК партии по вопросам работы школы, принятые в 30-е годы, были в свое время необходимы, они сыграли важную роль в развитии не только культуры, но и всего народного хозяйства в нашей стране. Они были направлены на укрепление знаний по основам наук, они покончили со всевозможными проектерскими попытками подменить систематический курс среднего образования „комплексами”, „проектами”. Благодаря осуществлению этих решений в стране была совершена культурная революция. В том факте, что в нашей стране в настоящее время 2,5 млн. человек, окончивших среднюю школу, не поступили в вузы, больше хорошего, чем плохого. Плохо то, что какая-то часть из них не включается сразу же в производительный труд – в этом повинны не юноши и девушки, а само содержание учебно-воспитательного процесса, оторванного от задач труда. Но даже и при нынешнем неблагоприятном положении люди, имеющие среднее образование, значительно быстрее, легче овладевают специальностями, из них постепенно складывается самая культурная часть рабочего класса и крестьянства.

В своей докладной записке Вы несколько раз обвиняете общеобразовательную школу в том, что она дает учащимся абстрактные знания. Это обвинение вызывает чувство недоумения, оно несправедливо. В понятие „абстрактные знания” вы включаете все то, что не связано с трудовой деятельностью после окончания школы. Такой подход к этому чрезвычайно важному делу является неправильным, слишком поспешным. Во-первых, никогда не было и не будет общеобразовательной школы, в которой все

приобретаемые учащимися знания находили бы непосредственное применение в их трудовой деятельности после окончания школы. Тем более это относится к советской школе. Сама жизнь убеждает, что хорошо поставленное преподавание гуманитарных предметов играет в подготовке к труду не меньшую роль, чем приобретение непосредственного опыта трудовой деятельности, конкретных умений и навыков. Это не умозрительный вывод, а глубоко пережитая, можно сказать, выстраданная истина. Во-вторых, в программе общеобразовательной школы вряд ли и сейчас есть абстрактные знания – абстрактные в смысле оторванные от духовной жизни советского человека. Человек живет не одним трудом, он хочет жить богатой духовной жизнью. Например, родители ныне очень внимательно следят за программами. Непродуманные сокращения программы по такому предмету, как литература, вызывают с их стороны нарекания.

Корень недостатка, который мы сейчас все так хорошо видим, не в том, что решения ЦК партии направили нашу систему народного образования по пути, правильность которого ныне вызывает сомнения, а в том, что в процессе развития экономики, производства не вносились соответствующие коррективы, изменения в систему народного образования, что эта система не совершенствовалась в свете новых возникающих в ходе развития производства требований. Производство развивалось не только в количественном отношении, но и в качественном – не только увеличивался объем производства, но и росла производительность труда, механизация, автоматизация производственных процесса и т.д. А школа, к большому сожалению, развивалась преимущественно в количественном отношении: с каждым годом увеличивалось количество семилетних и средних школ, число окончивших среднюю школу. Беда в том, что жизнь, процесс производства выдвигали перед школой все новые и новые требования, а наши деятели народного образования продолжали жить только решениями ЦК партии 30-х годов, стремились в них находить ответы на вопросы, выдвигаемые жизнью, цитировали эти решения и малейшую попытку внести в систему народного образования что-нибудь новое

считали чуть ли не ревизией положений марксизма–ленинизма о школе. Уже в последние предвоенные годы, а после войны примерно лет 10–11 тому назад нам, практическим работникам школы, было ясно, что нет необходимости открывать повсеместно школы одного и того же типа – десятилетки; больше того, становилось очевидным, что, игнорируя качественную сторону дела и увлекаясь количественной, ответственные работники органов народного образования как раз и создают отрыв от жизни. Но малейшая попытка высказать мнение о том, что у нас, кроме 10-леток, открывать и развивать на базе 7-леток другие типы школ расценивалась как отсталое настроение или еще похуже. Например, в 1951 году один директор школы получил выговор за то, что, выпустив из 7 класса 108 человек, провел среди учащихся разъяснительную работу, в результате которой в 8–10 класс поступили 66 человек, а остальные 42 чел. поступили в ремесленные училища, ФЗО, на курсы, пошли работать в колхоз.

Вместо того, чтобы быть единой и разнообразной, наша школа стала по существу единой и однообразной, вследствие чего с каждым годом все больше назревал главный недостаток народного образования – отрыв обучения от жизни.

Перестройка системы народного образования должна идти, на мой взгляд, по пути создания разных типов единой политехнической школы – единой в том смысле, что она должна готовить всех к труду в соответствии с требованиями, которые ставит перед человеком задача строительства коммунизма. Одни виды и ступени труда будут впредь требовать специалистов высшей квалификации, следовательно, одной из задач общеобразовательной средней школы должна и впредь быть подготовка молодежи к поступлению в высшие учебные заведения. Наша средняя общеобразовательная школа – фундамент, основа нашей науки, высшей школы. Не может быть и речи о том, чтобы снижать ее теоретический уровень. Больше того, его надо углубить, привести в большую стройность. В социалистическом обществе, где у детей, подростков, юношей и девушек есть только одно неравенство – неравенство природных задатков и дарований, перед людьми,

обладающими природными задатками, должна быть широко открыта дорога к вершинам знаний, к науке. Именно такой подход к решению этого чрезвычайно важного вопроса соответствует интересам будущего науки, культуры нашей Родины. Но это не значит, что для наиболее способных, одаренных должны создаваться специальные школы, в этом вопросе я не могу согласиться с Вашими замечаниями, потому что создание таких школ противоречило бы демократическому духу нашей системы народного образования. Пусть и самые способные, самые одаренные обучаются в общей массе детей и молодежи, желающей получить законченное среднее образование, пусть отбор в вузы происходит в процессе здорового соревнования. В любом ученическом коллективе наличие способных, одаренных детей играет большую роль в духовной жизни всего коллектива, зачем же лишать школы этого стимула духовного развития воспитанников? К тому же если создать специальные школы для наиболее способных и одаренных, то может получиться так, что дети, по Вашему выражению, ответственных и т.п. работников окажутся самыми способными и одаренными. Целесообразно иметь специальные школы, как это практикуется и ныне, только для детей, имеющих дарование и задатки для деятельности в области искусства.

Количество общеобразовательных средних школ должно быть таким, чтобы выпуск из них в какой-то незначительной мере превышал потребности вузов в абитуриентах, – это создаст возможности для выбора, так как, кроме выпускников общеобразовательных школ, среднее образование, дающее право на поступление в вуз, будут получать молодые рабочие и колхозники в вечерних и заочных школах.

Вопрос о том, когда выпускник средней школы будет иметь право поступать в вуз – сразу же после окончания школы или после 2–3 лет работы, решен уже самой практикой. Ясно, что из человека, обладающего жизненным и трудовым опытом, выйдет лучший специалист, ясно, что моральная закалка в труде накладывает отпечаток на весь нравственный облик человека. Поэтому, ставя перед всеми абитуриентами абсолютно одинаковые требования к их

трудоустройственной характеристики и моральному облику, вузы должны первым и главным критерием считать способности молодых людей. Это будет высшим проявлением демократизма нашей социалистической системы в области просвещения, науки, культуры. Трудовой стаж надо требовать от всех, конкурсные экзамены должны быть для всех, производственный стаж не должен быть каким-то пропуском в вуз, как это, к сожалению, бывает сейчас, причем этим пропуском часто пользуются лодыри и невежды. Может быть, от обязательного производственного стажа следовало бы освободить только лиц, награжденных золотой или серебряной медалью, людей одаренных, представляющих значительную ценность для науки. Нельзя согласиться с Вашим мнением о том, что золотые и серебряные медали вообще надо упразднить. Учиться в течение десяти лет отлично – это тоже труд, требующий уважения и надлежащей оценки. На мой взгляд, золотую медаль надо присуждать воспитаннику, который в течение 10 лет ежегодно получал похвальные грамоты, серебряную – тем, кто получал грамоты несколько лет (3–4) и окончил 10-й класс отлично. Для получения медали надо представлять грамоты. Если будет введен такой порядок, исчезнет тот ажиотаж, который, к сожалению, создается вокруг вопроса о медалях, но в котором повинны не педагоги.

В общеобразовательной средней школе воспитанник, кроме общего среднего образования, должен обязательно получать и массовую рабочую специальность. Моральная, духовная направленность воспитания здесь должна быть та же, что и во всех других типах школ, – подготовка к труду.

В целях сохранения максимального равенства в области просвещения, науки и культуры общеобразовательная средняя школа должна включать в себя первый, общий и обязательный для всех этап, на котором определенная часть воспитанников может и окончить теоретическое образование. Этот этап должен представлять собой политехническую школу. Окончив эту школу, воспитанник может продолжать дальнейшее обучение не только во втором центре общеобразовательной школы, но и в ряде других типов школ, на которых я остановлюсь ниже. Предложения педагогов и родите-

лей о том, чтобы такой школой была 8-летняя школа, заслуживает серьезного внимания, уже хотя бы потому, что в нынешней 7-летней школе очень большая перегрузка учащихся, отражающаяся пагубно на их здоровье. Особенно заметно это в союзных республиках, где дети изучают три языка: родной, русский и иностранный. В своих замечаниях Вы не затрагиваете этого вопроса, но он заслуживает самого серьезного внимания. Так, значительное число учащихся именно в 1–7 классах теряет зрение.

При составлении программ 8-летней школы следует принять за основу программу 7-летки, дополнив ее более серьезным курсом труда в мастерских и на учебно-опытных участках. 8-летняя школа должна быть единой для города и села. Надо учитывать то, что сельскохозяйственное производство не может обеспечить трудом все сельское население и отток молодежи из села на стройки и в города, по-видимому, всегда будет. Поэтому как в сельских, так и в городских 8-летних школах надо давать учащимся умения и навыки, связанные как с техникой, так и с растениеводством и животноводством. Учащиеся, окончившие 8-летнюю школу, должны овладеть элементарными (но прочными) умениями и навыками по слесарному и столярному делу, по работе на токарном и сверлильном станке, уметь управлять мотором внутреннего сгорания, обладать умениями и навыками электромонтажного дела, уметь выращивать зерновые и технические культуры, ухаживать за животными, заботиться о плодородии почвы.

Для осуществления этих задач надо серьезно заняться улучшением материальной базы как семилетних школ, так и части общеобразовательных средних школ, которые, по-видимому, постепенно будут реорганизовываться в 8-летние (но реорганизация эта должна идти без спешки, с максимальным учетом возможностей каждой школы).

15-летних воспитанников, окончивших 8-летнюю школу (а многие оканчивают ныне 8-й класс в 14 и 14,5 лет), нельзя в последующие 2 года оставлять без внимания воспитательных учреждений. Включиться в самостоятельный производственный труд хотя бы даже при сокращенном рабочем дне воспитанник этого возра-

ста еще не сможет. Даже в том случае, если он не будет сразу же после окончания 8-летней школы учиться в том или ином типе учебного заведения, он должен находиться в сфере влияния воспитательного учреждения. В противном случае будет процветать бездельничанье. В целях обеспечения соответствующих условий для подготовки окончивших 8-летнюю школу к труду было бы целесообразно, на мой взгляд, создать следующие типы школ на базе 8-летней:

1) 1–2-годовые группы (или курсы, или школы) индивидуального и коллективного ученичества. Задача этих групп: давать подросткам 14–16-летнего возраста массовые рабочие специальности на базе фабрик, заводов, мастерских РТС, тракторных и полеводческих бригад, животноводческих ферм и т.д. Важно здесь то, чтобы эти группы были связаны с той школой, которая их выпустила, – 8-летней или средней. Целесообразно в связи с этим добиваться того, чтобы группы (или курсы, или школы) индивидуального и коллективного ученичества существовали как при 8-летних, так и при полных средних школах. Для 8-летней школы они были бы основным путем дальнейшего морального воспитания и подготовки молодежи к труду – из них выходили бы 17–18-летние юноши и девушки, получившие массовую рабочую специальность и воспитанные в духе коммунистической нравственности. Для 11-летней школы указанные выше группы были бы одним из путей морального воспитания и подготовки молодежи к труду (в средней, 11-летней, школе часть воспитанников после окончания 8-летней школы обучалась бы в старшем центре, часть – воспитывалась бы в группе индивидуального и коллективного ученичества). Обучать подростков специальностям могут лучшие производственники, но все же подростки должны постоянно быть в сфере воспитательного влияния школ. Формы связи этих групп с предприятиями и школами, содержание учебно-воспитательного процесса – все это можно разработать. В нашем распоряжении уже есть 4-летний опыт руководства работой этих групп со стороны школы. Из учащихся, окончивших 7 классов и по самым разнообразным причинам не обучавшихся в 8–10 классах, мы создали группы, в которых они овладели

специальностями столяра, слесаря, кузнеца, каменщика, агротехника и др. Срок пребывания в группе – 2–3 года. Здесь преследуется цель не только дать специальность, но и воспитывать, удерживать подростка в течение ряда лет в сфере воздействия школы. В программе работы групп большое место занимает нравственное воспитание.

Эти группы работают не только в школьных мастерских, но и на базе МТС (теперь РТС), колхоза, но все же они являются прежде всего звеном воспитательной работы школы. Пустить на произвол судьбы 15-летних подростков, окончивших 8-летнюю школу, нельзя.

2) Ремесленные училища и школы ФЗО. Если 8-летняя школа будет давать значительно больший круг практических умений и навыков, эти училища и школы могут перейти на более короткие сроки обучения, ускорив таким образом включение молодежи в производственный труд.

3) Школы механизаторов сельскохозяйственного производства.

4) Технические училища с 3–4 летним сроком обучения, готовящие высококвалифицированных рабочих.

5) Средние специальные учебные заведения (техникумы), готовящие специалистов средней квалификации (медицинских работников, торговых работников).

6) Вечерние средние школы рабочей и крестьянской молодежи, дающие общее среднее образование и помогающие усовершенствоваться в массовой рабочей специальности.

Было бы совершенно неправильно считать, что указанные выше типы учебных заведений должны оставаться неизменными. В ближайшее 10–20 лет ход развития производства будет выдвигать перед народным образованием новые требования, в свете которых должны вноситься коррективы в структуру и содержание работы школ. Задача заключается в том, чтобы своевременно выдвигать эти требования, не отставать от жизни.

Перестройка системы народного образования должна, на мой взгляд, идти постепенно, без спешки и ломки. Постепенно следовало бы создавать при средних школах группы индивидуального и

коллективного ученичества. Средние школа, не имеющие надлежащей материальной базы, целесообразно реорганизовать в восьмилетние с обязательным созданием при них групп индивидуального и коллективного ученичества, охватывающих выпускников 8-летки. При планировании сети полных средних школ надо строго соблюдать принцип равенства города и деревни...

В Ваших замечаниях приводятся факты, свидетельствующие о значительном количестве учащихся, оставляющих школу до окончания 7 классов. Вы ставите это в вину школам. С этим согласиться нельзя. Больше, чем кто-либо другой, учителя ведут работу по предупреждению отсева. Но беда в том, что местные органы власти совершенно не интересуются выполнением закона о всеобуче. Правительство по-настоящему этого от них и не требует. Да и сам закон этот не предусматривает никаких мер воздействия на его нарушителей...

В своих замечаниях Вы остро критикуете такие уродливые явления, как незаконное присуждение золотых и серебряных медалей вследствие давления на школу отдельных ответственных работников, „конкурс родителей” при поступлении их детей в вузы и т.п. Об аналогичных фактах мы читали сотни фельетонов, и надо сказать, что чем больше читаешь об этом в газетах, тем больше возмущаешься, что виновники этих позорных явлений – чаще всего ответственные работники – всегда остаются безнаказанными, дело ограничивается часто символическим осуждением порока.

Серьезные возражения вызывает и положение Вашей докладной записки о том, чтобы преобладающей формой образования в нашей стране было заочное и вечернее образование. Есть тысячи доказательств того, что наиболее прочные и глубокие знания приобретаются человеком в годы детства, отрочества и ранней юности. Отдавать предпочтение вечернему и заочному образованию – это означало бы переносить приобретение знаний на зрелый возраст, снижать качество знаний и отрывать от труда. Вечернее и заочное образование должно развиваться, но выдвигать его на первое место нет необходимости. Наша страна имеет

возможность давать основательное общее образование молодому поколению в годы детства, отрочества и ранней юности, т.е. до начала трудовой деятельности. Само собой разумеется, что получение образования должно в эти годы сочетаться с посильным производительным трудом.

**С уважением В. Сухомлинский,
заслуженный учитель школы УССР,
член-корреспондент Академии
педагогических наук РСФСР**

13 июля 1958 г. Публикация О. В. Сухомлинской.

Сухомлинский В. А. В Центральный Комитет КПСС тов. Хрущеву Н. С. / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. – 1988. – № 12. – С. 82 – 88.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ВОСЬМИРІЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ, ШКІЛ РОБІТНИЧОЇ ТА СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ НА 1961/62 н. р.*

Таблиця 4.14

Навчальний план для восьмирічної та середньої школи з українською мовою навчання

№№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах								Середня школа з виробничим навчанням		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
											Варіант № 1	Варіант № 2
1	Українська мова	12	8	8-7	6	4-3	4-3	2	3-2	-	-	-
2	Українська література	-	-	-	-	2	2	2	2	3	3-2	3
3	Російська мова	-	4	6-7	7	3-4	3	2	2-3	-	-	-
4	Російська література	-	-	-	-	2	2	2	2	3	3-2	3
5	Арифметика	6	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-
6	Алгебра	-	-	-	-	-	2	3	3-2	2	2-1	2
7	Геометрія	-	-	-	-	-	2	3	2-3	2-1	1	2
8	Тригонометрія	-	-	-	-	-	-	-	-	0-1	1-2	1-2
9	Фізика	-	-	-	-	-	2	2	3	4	3-4	4
10	Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
11	Хімія	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	-
12	Природознавство	-	-	-	3-2	-	-	-	-	-	-	-
13	Біологія	-	-	-	-	2	2	2	2	2-1	-	-
14	Практичні заняття на шкільній навчально-дослідній ділянці	-	-	-	-	0-1	0-1	0-1	-	-	-	-
15	Географія	-	-	-	-	2	2	2	2	-	-	-
16	Історія	-	-	-	1-2	2	2	3-2	4-3	3-4	4	6
17	Конституція СРСР і УРСР	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0-4
18	Іноземна мова	-	-	-	-	4-3	3	3	2-3	2	2	2
19	Ручна праця	2	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-
20	Практичні заняття в майстернях і уроки домогосподарства	-	-	-	-	2	2	2	2	-	-	-
21	Виробниче навчання	-	-	-	-	-	-	-	-	10	11	5
22	Малювання	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-
23	Креслення	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1
24	Музика і спів	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
25	Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Усього	24	24	26	29	33	34	34	35	36	36	36
26	Навчально-виробнича практика (тижнів на рік)	-	-	-	-	1	1	2	-	2	2	-
27	Факультативні заняття	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2

* Навчальні плани на 1961/62 н.р., схвалені Міністерством освіти УРСР відповідно до загальносоюзних, відрізнялися від попередніх такими нововведеннями: наявністю нових предметів (10 клас – курс економічної географії зарубіжних країн, 11 клас – замість Конституції СРСР і УРСР – основи політичних знань, 9 клас – цивільна оборона); збільшенням кількості годин на трудове виховання й виробниче навчання; дозволялося ділити на дві групи 5–8 класи на уроках іноземної мови, на практичних заняттях з виробничої практики при наявності в класі більше як 25 учнів; проводити роздільні уроки фізкультури для хлопців і дівчат 9–11 класів та ін.

Таблиця 4.15

**З навчального плану для восьмирічної
та середньої школи з російською, молдавською,
польською та угорською мовами навчання
(відрізнявся від попереднього лише навантаженням
з української та російської мов)**

№№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах								Середня школа з виробничим навчанням		
		1	2	3	4	5	6	7	8	10		
										Варіант №1	Варіант №2	
	У школах з російською мовою навчання											
1	Російська мова	12	10	11	10-9	4	5-4	2	4-3	-	-	-
2	Українська мова	-	2	3	3-4	3	2	2	2	-	-	-
3	Українська література	-	-	-	-	2	2	2	1-2	3	3-2	3
	У школах з молдавською, польською і угорською мовою навчання											
1	Рідна мова	12	8	8-7	6	4-3	4-3	2	3-2	-	-	-
2	Рідна література	-	-	-	-	2	2	2	2	2	2	2
3	Російська мова	-	4	6-7	7	3-4	3	2	2-3	1	1	1

Таблиця 4.16

**Навчальний план для школи робітничої молоді
з українською мовою навчання**

№№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах									
		3	4	5	6	7	8	9	10		
1	Українська мова	6	6	3	3	2	2	1-0	1-0		
2	Українська література	-	-	1	1	1	1	2	2		
3	Російська мова	-	-	3	3	2	2	0-1	-		
4	Російська література	-	-	1	1	1	1	2	2		
5	Арифметика	6	5	5-4	1	-	-	-	-		
6	Алгебра	-	-	-	2	2	2	2-1	2-1		
7	Геометрія	-	-	-	2-1	2	1-2	1	1-2		
8	Тригонометрія	-	-	-	-	-	-	0-1	1		
9	Природознавство	-	-	1-2	1-2	1	1	1	-		
10	Історія	-	-	1	1	2	2	2	3-2		
11	Конституція СРСР і УРСР	-	-	-	-	-	-	-	0-1		

12	Початкові відомості поточної політики	-	1	-	-	-	-	-	-
13	Географія	-	-	1	1	1	1	-	-
14	Фізика	-	-	-	-	2-3	3-2	2-3	3
15	Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	0-1
16	Хімія	-	-	-	-	-	1	2-1	2
17	Іноземна мова	-	-	2	2	2-1	1	2	1
18	Креслення	-	-	-	-	-	1	1	-
	Усього	12	12	18	18	18	19	18	18
19	Факультативні заняття з іноземної мови	-	-	-	-	-	-	2	2
20	Підвищення професійної кваліфікації (факультативно)	-	-	2	2	2	2	2	2
21	Консультації	-	-	2	2	2	2	2	2
	Усього	12	12	22	22	22	23	24	24

Таблиця 4.17

З навчального плану для робітничої молоді з російською мовою навчання
(відрізнявся від попереднього лише навантаженням з української та російської мов)

№№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах							
		3	4	5	6	7	8	9	10
1	Російська мова	6	6	4	4	2	2	1-0	1-0
2	Українська мова	-	-	2	2	2	2	0-1	-

Таблиця 4.18

Навчальний план для сільської молоді з українською мовою навчання

№№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах								
		3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Українська мова	6	6	3	3	2	2	1-0	1-0	1-0
2	Українська література	-	-	1	1	1	1	2	2	2
3	Російська мова	-	-	3	3	2	2	0-1	-	-
4	Російська література	-	-	1	1	1	1	2	2	2
5	Арифметика	6	5	5-4	1	-	-	-	-	-
6	Алгебра	-	-	-	2	2	2	2-1	2-1	2

7	Геометрія	–	–	–	2–1	2	1–2	1	1–2	1–2
8	Тригонометрія	–	–	–	–	–	–	0–1	1	1
9	Природознавство	–	–	1–2	1–2	1	1	1	–	–
10	Історія	–	–	1	1	2	2	2	2	2
11	Конституція СРСР і УРСР	–	–	–	–	–	–	–	–	0–1
12	Початкові відомості погочної політики	–	1	–	–	–	–	–	–	
13	Географія	–	–	1	1	1	1	–	–	
14	Фізика	–	–	–	–	–	2–3	3–2	3	3–2
15	Астрономія	–	–	–	–	–	–	–	–	0–1
16	Хімія	–	–	–	–	–	1	2–1	2	2
17	Іноземна мова	–	–	2	2	2–1	1	2	1	2–1
18	Креслення	–	–	–	–	–	1	1	–	–
	Усього	12	12	18	18	18	19	18	18	18
19	Факультативні заняття з іноземної мови	–	–	–	–	–	–	2	2	
20	Підвищення професійної кваліфікації (факультативно)	–	–	2	2	2	2	2	2	2
21	Консультації	–	–	2	2	2	2	2	2	2
	Усього	12	12	22	22	22	23	24	24	24

Таблиця 4.19

**З навчального плану для сільської молоді
з російською мовою навчання**
(відрізнявся від попереднього лише навантаженням
з української та російської мов)

№.№ п. п.	Назва предмета	Кількість тижневих годин по класах								
		3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Російська мова	6	6	4	4	2	2	1–0	1–0	1–0
2	Українська мова	–	–	2	2	2	2	0–1	0–1	–

Про нові навчальні плани і програми // Рад. шк. – 1961. – № 8. – С. 18 – 23.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ ШКІЛ З УКРАЇНСЬКОЮ І РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ НАВЧАННЯ Й ВИКЛАДАННЯ НИЗКИ ПРЕДМЕТІВ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ НА 1966/67 н. р.*

Таблиця 4.20

**Навчальний план для шкіл з російською мовою
навчання й викладання низки предметів іноземною мовою
на 1966/67 н. р.**

Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Російська мова	12	9	9	8	4	3-4	2	2	-	-
Російська література	-	-	-	-	2	2	2	3-2	4	4
Українська мова	-	3	3	3	3	3	2	2	-	-
Українська література	-	-	-	-	2	2	2	2-3	4	4
Арифметика	6	6	6	6	6	2	-	-	-	-
Алгебра	-	-	-	-	-	2	4-3	3	4	4
Геометрія	-	-	-	-	-	-	2	2-3	2	2
Історія	-	-	-	2	2	2	3-2	3	4	3
Бесіди про наше суспільство	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Суспільствознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Природознавство	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Географія	-	-	-	-	2	2	2	3	2	-
Біологія	-	-	-	-	2	2	2	2	-	2
Фізика	-	-	-	-	-	2	2	3	5	5
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Креслення	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-
Хімія	-	-	-	-	-	-	2	2	4	3
Іноземна мова	3	3	4	4	5	5-4	4-5	3	3	3
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Співи і музика	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Фізична культура	2	2	2	1	1	1	1	1	-	-
Трудове навчання	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3

* Навчальні плани, схвалені Міністерством освіти УРСР відповідно до загальносоюзних 14 червня 1966 р. для шкіл з російською або українською мовою навчання й викладання низки предметів іноземною мовою; для шкіл м. Севастополя з російською мовою навчання; для шкіл з угорською, польською та молдавською мовами навчання; для вечірніх (змінних) з прискореним проходженням курсу 3-8 класів з російською або українською мовою навчання та ін.

Громадянська оборона	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Всього	27	27	28	30	33	34	34	36	36	36
Практика:										
– днів на рік	–	–	–	–	6	6	12	–	24	–
– годин на рік	–	–	–	–	18	24	48	–	144	–
Факультативні заняття	–	–	–	1	1	1	1	1	3	3
Фізична культура за рахунок факультативних занять	–	–	–	1	1	1	1	1	1	1

Таблиця 4.21

**Навчальний план для шкіл з українською мовою навчання
й викладання низки предметів іноземною мовою
на 1966/67 н. р.
(від попереднього відрізнявся лише кількістю годин
на вивчення мов і літератур)**

Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	12	8	7–8	6	4–3	3–4	2	2	–	–
Українська література	–	–	–	–	2	2	2	2–3	4	4
Російська мова	–	4	5–4	5	3–4	3	2	2	–	–
Російська література	–	–	–	–	2	2	2	3–2	4	4

Навчальні плани шкіл, розроблені Міністерством освіти УРСР. 1966–1967 н. р. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5496, 94 арк. 1 – 4.

**НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ ДЛЯ СЕРЕДНІХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ТРУДОВИХ ПОЛІТЕХНІЧНИХ
ШКІЛ НА 1971/72 н. р.**

Таблиця 4.22

**Розподіл навчальних годин у середніх загальноосвітніх
трудових політехнічних школах з українською мовою
навчання на 1971/72 н. р.**

Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	12	8	8-7	5	4	3	2-3	2	-	-
Українська література	-	-	-	2	2	2	2	3	4	4-3
Російська мова	-	4	4-5	4	4	3	2	2	-	-
Російська література	-	-	-	-	2	2	2	3	4	3-4
Математика	6	6	6	7	6	6	6	5	6	6
Історія	-	-	-	2	2	2	3-2	3	4	3
Суспільство-знавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Природо-знавство	-	1	2	2	1	-	-	-	-	-
Географія	-	-	-	-	2	3	2	3	2	3
Біологія	-	-	-	-	2	2	2	2	1	3
Фізика	-	-	-	-	-	2	2	3	5	5
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Креслення	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-
Хімія	-	-	-	-	-	-	2	2	3	3
Іноземна мова	-	-	-	-	3	3	3	2	2	1
Образотворче мистецтво	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-
Співи і музика	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Фізична культура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Трудове навчання	2	1	1	1	2	2	2	2	2	2
Початкова військова підготовка	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Усього	24	24	25	28	33	34	34	36	37	37
Навчально-виробнича практика: – кількість годин на рік	-	-	-	9	18	24	48	-	144	-
Факультативні заняття	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

Таблиця 4.23

**Розподіл навчальних годин у середніх загальноосвітніх
трудовах політехнічних школах з російською мовою
навчання на 1971/72 н. р.**

(від попереднього відрізнявся лише кількістю годин
на вивчення мов і літератур)

Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Російська мова	12	9	9	5	4	3	2-3	2	–	–
Російська література	–	–	–	2	2	2	2	3	4	4
Українська мова	–	3	3	4	4	3	2	3	–	–
Українська література	–	–	–	2	2	2	2	3	4	4

Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл УРСР на 1971–72 н. р. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8250, 60 арк., арк. 19 – 59.

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
„ПРО ПОПЕРЕДНІ ПІДСУМКИ РОБОТИ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УРСР
У 1971/72 н. р.”*

У 1971/72 навчальному році діяльність органів народної освіти і шкіл республіки була спрямована на виконання рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України в галузі освіти і, зокрема, на завершення переходу до загальної середньої освіти, удосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості знань школярів, їх ідейно-політичного виховання.

Цьому передувала значна організаційно-педагогічна робота. До початку навчального року видано всі необхідні підручники, програми, навчальні плани; школи збагатились навчальними приладами, посібниками, технічними засобами навчання. Майже 145 тис. учнів розпочали заняття в нових приміщеннях; додатково створено і обладнано чимало навчальних кабінетів, майстерень, спортивних залів.

На роботу до шкіл республіки було направлено 16,3 тис. молодих фахівців, у тому числі з вищою освітою – 10,3 тисяч.

Широко було розгорнуто соціалістичне змагання областей, міст і районів за кращу підготовку шкіл, дошкільних та інших дитячих закладів до 1971/72 навчального року. Переможцями в змаганні визнані Полтавська (посіла перше місце), Черкаська області і м. Київ (посіли відповідно друге й третє місце).

В минулому навчальному році працювало 26620 шкіл з контингентом 7439,9 тис. учнів. Зміни, які сталися в мережі шкіл і контингентах учнів, характеризуються такими показниками:

* Міністерство освіти УРСР щороку підбивало підсумок діяльності загальноосвітніх шкіл і направляло звіт до Ради Міністрів УРСР та ЦК КПУ. У звіті відображено зміни в навчальних планах і програмах, мережі навчальних закладів, забезпечення їх педагогічними кадрами, підручниками тощо.

	На початок навчального року		Зміни (більше + менше –)
	1970/71	1971/72	
I. Усього масових шкіл (у т.ч. школи-інтернати)	27087	26620	-467
З них:			
Початкових	8683	8211	-472
Восьмирічних	11152	11069	-83
Середніх	7252	7340	+88
У тому числі:			
Шкіл-інтернатів	444	437	-7
Навчалось у масових школах учнів (тис.)	7490,2	7439,9	-50,3
Навчалось учнів у школах з недоліками розумового і фізичного розвитку (тис.)	63,5	65,5	+3,0
Виховувалось у групах продовженого дня (тис.)	1341,6	1419,2	+77,6

Порівняно з попереднім навчальним роком при загальному зменшенні на 467 масових шкіл на 88 зросла кількість середніх шкіл.

Зроблено наступний крок на шляху запровадження загальної середньої освіти. В ІХ класах масових шкіл навчалось 451,3 тис. випускників восьмих класів (57,6 % до випуску) і в ІХ класах вечірніх (змінних) шкіл – 111,3 тис. (14,3 % до випуску). Всього здобувало середню освіту в навчальних закладах різних типів 87,5 % випускників восьмих класів (проти 84,2 % у попередньому році). Значна організаторська робота щодо залучення випускників восьмих класів до навчання в закладах, які дають середню освіту, проведена у Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Полтавській, Харківській областях.

За попередніми даними, денні середні школи закінчило 380,0 тис. юнаків і дівчат (на рівні 1970/71 н.р.), вечірні і заочні середні школи – 185,0 тис. осіб проти 165,0 тис. осіб у 1971 р. Восьмирічну освіту здобули 789,5 тис. осіб у денних школах (проти 783,3 тис. осіб у 1971 р.) і 45,0 тис. осіб у вечірніх і заочних школах (на рівні 1971 р.).

Завершено перехід на нові програми і підручники з усіх предметів початкових та IV і V класів (за винятком природознавства в IV класі), з біології, хімії, креслення і астрономії в усіх класах денних шкіл. Вперше запроваджені нові програми і підручники з української та російської мов і літератур, математики в V, географії – VII, фізики – VIII класах шкіл з українською, а також фізики в IX класі шкіл з російською мовою навчання.

Здійснювалась експериментальна перевірка нових програм і посібників з української, російської мов і літератури в VI класі деяких шкіл м. Києва, Житомирської і Чернігівської областей, з математики в VII класі шкіл Житомирської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, Києва і Севастополя. Наслідки цієї перевірки дають підстави зробити висновок, що нові програми виконані, а рівень знань учнів відповідає їхнім вимогам.

Більш організовано проведено екзаменів в школах. Здійснена інспекторська перевірка екзаменів у 18 областях, а також Києві і Севастополі. Наслідки екзаменів свідчать про те, що переважна більшість учнів добре засвоїли програмний матеріал, одержали надані знання, уміння і практичні навички з основ наук.

У той же час екзаменів дали змогу виявити недоліки в практичній реалізації ряду вимог нових програм. Частина учнів не цілком свідомо засвоїли програмний матеріал. Найбільш слабкі знання учнів з предметів природничо-математичного циклу, зокрема з таких розділів, як дії з десятковими дробами, залежність властивостей речовин від їх будови, індивідуальний розвиток організмів, біосинтез білків та ін.

У новому, 1972/73 навчальному році далі триватиме експериментальна перевірка і запровадження нових програм. Буде завершено перехід на нові програми з фізики в школах з російською мовою навчання, вперше запроваджуються нові програми з математики, російської й української мов та літератур у VI класах і з фізики в IV класах шкіл з українською мовою навчання.

Збагатився зміст, урізноманітнилися форми ідейно-політичного виховання учнів. Цьому сприяло глибоке вивчення матеріалів XXIV з'їзду КПРС, повсюдне розгортання підготовки до святкування 50-річчя утворення СРСР.

Активізувалась позакласна і позашкільна робота. Збагатився зміст інтернаціонального виховання. Набули значного поширення „Тижні союзних республік”, зустрічі школярів з представниками братніх народів нашої Батьківщини. Тіснішими стали зв'язки шкіл УРСР з школами інших радянських республік.

З цих питань колегія Міністерства освіти УРСР схвалила позитивну діяльність педагогічних колективів середньої школи № 36 м. Херсона і Островської середньої школи № 1 Ровенської області.

Трудова підготовка учнів I–VIII класів здійснювалася за програмами, розробленими Міністерством освіти УРСР, на базі робочих кімнат, шкільних майстерень, навчально-дослідних ділянок. Учні IX–X класів навчалися за програмами з основ сільськогосподарського, промислового виробництва і практикумів. Виробниче навчання здійснювалось у 1768 школах. Завдання, поставлені Урядом щодо розширення в школах підготовки механізаторів сільського господарства, шоферів та секретарів-друкарок, виконані повністю.

За попередніми даними, в 1971/72 навчальному році виробничі професії одержали близько 80 тис. випускників середніх шкіл, в у. ч. понад 23 тис. одержали посвідчення водія, близько 24 тис. – механізатора сільського господарства.

У школах республіки працює понад 5 тис. учнівських виробничих бригад, якими охоплено 420 тис. учнів. Для трудового і виробничого навчання використовуються 121 навчальний цех, 424 навчально-виробничі майстерні, 512 кабінетів механізації, 372 кабінети основ сільськогосподарського виробництва, 198 швейних майстерень, 693 кабінети автосправи.

З метою поліпшення трудового і виробничого навчання учнів сільських шкіл Міністерство освіти з Міністерством сільського господарства й радгоспів і „Укрсільгосптехнікою” спільно розробили заходи, якими передбачено протягом 1972–1973 рр. передати сільським школам 3122 трактори, 1124 автомобілі, 819 комбайнів, обладнати 2044 кабінети механізації, 1620 кабінетів з основ сільськогосподарського виробництва, 596 агрохімлабораторій.

Для координації зусиль різних організацій і відомств з профорієнтації молоді створено республіканську, обласні та районні міжвідомчі ради.

Разом з тим в організації трудового виховання і виробничого навчання є ще чимало недоліків та невирішених питань. Повільно створюються навчальні центри для трудового навчання учнів міських шкіл. В окремих областях не приділяється належної уваги вивченню автосправи і підготовці механізаторів. Питаннями професійної орієнтації мало займаються керівники органів народної освіти і шкіл.

Чимало недоліків є в організації суспільно корисної праці учнів міських шкіл. В деяких областях вона проводиться без будь-якої системи.

Кількість шкіл з виробничим навчанням у новому році збільшиться. Здійснюватиметься підготовка механізаторів сільсько-го господарства в 760, шоферів у 360, друкарок з знанням основ сучасного діловодства у 40 школах.

У минулому дещо поліпшилась діяльність вечірніх шкіл. Проведено удосконалення їх мережі.

Здійснена організаторська робота із залучення працюючої молоді до навчання, народногосподарський план по контингентах учнів вечірніх і заочних шкіл в цілому по республіці виконано на 102,3 % (при плані 810 тис. навчалось разом з групами екстернатів 829 тис. чол.).

Педагогічні колективи вечірніх шкіл, громадськість республіки включилися в проведення Всесоюзного огляду „Кожному молодому трудівникові – середню освіту”. Повсюди створено оргкомітети, розроблено заходи. Успішно організовується ця справа у Донецькій, Ворошиловградській, Миколаївській областях.

В республіці є чимало шкіл, де добре поставлено навчально-виховний процес. Серед них вечірні школи № 1 м. Шахтарська Донецької області, № 6 м. Полтави, № 2 м. Харкова, № 20 м. Києва, Тернопільська районна заочна школа та інші.

Проте, як і раніше, в роботі вечірніх шкіл мають місце й істотні недоліки. Продовжує залишатися значним відсів учнів. Особливо багато їх вибуває з шкіл Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Харківської областей. Слабка якість знань багатьох учнів.

Основною причиною цього є незадовільне відвідування учнями занять, перерва у навчанні, слабка попередня підготовка, недостатній рівень викладання основ наук та внутрішньошкільного керівництва й контролю. Повільно ще впроваджуються нові навчальні плани, якими передбачено поєднання професійної і загальноосвітньої підготовки учнів, що одночасно вчать в ПТУ і вечірніх школах [...].

Міністр освіти УРСР О. Маринич

ЦК Компартії України, Рада Міністрів УРСР „Про попередні підсумки роботи загальноосвітніх шкіл УРСР у 1971/72 н.р.” (20 липня 1972 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 8162, арк. 115 – 120.

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ „ПРОПОЗИЦІЇ ПРО ПОЛІПШЕННЯ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ МОВ У ШКОЛАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР” (1974) *

[...] Посилення політичних, культурних та економічних зв'язків між братніми народами нашої країни, підготовка і відзначення 50-річчя утворення Союзу РСР, вивчення мови братнього російського народу обумовили потяг населення до навчання дітей у школах з російською мовою викладання. В республіці з кожним роком збільшується кількість учнів, які навчаються російською мовою. Якщо в 1959 р. українською мовою навчалось 70,6 % учнів шкіл від загальної їх кількості, російською – 28,6 %, то в 1973 р. відповідно українською – 59,08 %, російською – 40 %.

Подібна тенденція спостерігається в дошкільних закладах. Тепер в УРСР функціонує 15,4 тис. дитячих садків, в яких виховується 1,5 млн дітей, у тому числі в садках з російською мовою близько 935 тис. (62 %).

Вирішуючи питання про вільний вибір мови навчання і виховання дітей, Міністерство освіти УРСР, відділи народної освіти і педагогічні колективи шкіл керуються Основами законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту та Статутом середньої загальноосвітньої школи. Ними визначено, що, крім мови, якою проводиться викладання, учні за бажанням можуть вивчати мову іншого народу СРСР. У нашій республіці у школах з російською мовою викладання учні звільняються від вивчення української мови за заявами батьків. Таких учнів, за даними обласних відділів народної освіти, налічується 3 – 5 %.

Міністерство освіти УРСР в 1963 р. роз'яснило, що учні, які не вивчають української мови, можуть бути звільнені в індивідуально-

* З метою реалізації Закону Верховної Ради СРСР „Про затвердження Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту” (19 липня 1973 р.) та Статуту середньої загальноосвітньої школи (13 лютого 1974 р.) Міністерство освіти УРСР подало до ЦК КПУ пропозиції щодо поліпшення вивчення російської та української мов у школах УРСР (26 лютого 1974 р.).

му порядку також від вивчення української літератури. Учням, які не володіють українською мовою, на уроках української літератури дозволено відповідати російською мовою.

У випадках порушень добровільності вивчення української мови в школах з російською мовою навчання Міністерство освіти УРСР надсилало вказівки обласним відділам народної освіти (Волинському, Ворошиловградському, Дніпропетровському, Кримському, Одеському та ін.) про суворе дотримання законодавства з цього питання. Такі факти були предметом обговорення на нарадах завідуючих облвно. Листом від 1 лютого 1974 р. зобов'язано обласні, районні і міські відділи народної освіти посилити контроль за неухильним виконанням керівниками шкіл статті 20 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту.

В Українській РСР проводиться робота над удосконаленням змісту, форм і методів навчання та забезпечення учнів міцними знаннями і навичками з російської й української мов. Важливу роль у цьому відіграла постанова ЦК Компартії України від 2 квітня 1969 р. про поліпшення якості знань учнів з української і російської мов та літератур. Відповідно до цієї постанови переглянуто навчальний план школи. Зокрема, у 4–8 класах продовжено на один рік вивчення систематичного курсу російської і української мов. Збільшено кількість годин на вивчення російської мови; у 2–3 класах шкіл з українською мовою навчання на одну годину, в 2–3 і 6 класах шкіл з російською мовою навчання – 2 години. Для дальшого вдосконалення мовних навичок учнів виділено по 0,5 години для російської та української мов у 10 класі. Поліпшенню вивчення російської мови у сільських школах з українською мовою навчання сприяє поділ класів на групи.

На основі нових програм з російської мови, схвалених Міністерством освіти СРСР, складено програми з російської та української мов. Головна увага в навчанні приділяється піднесенню теоретичного рівня викладання, формуванню в учнів марксистсько-ленінського світогляду, взаємозв'язку у вивченні споріднених мов, забезпеченню глибоких і міцних знань та практичних умінь і навичок з мови.

Створені нові або удосконалені діючі підручники, на допомогу вчителям видаються методичні посібники.

Вживаються заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в школах з угорською, молдавською і польською мовами навчання. Для роботи в них направлено вчителів з вищою освітою. У середніх школах навчальні кабінети обладнано лінгафонною апаратурою та забезпечено дидактичними матеріалами. Відкрито підготовчі класи для оволодіння учнями усною розмовною мовою.

Поліпшився якісний склад учителів шкіл республіки. Тепер з вищою освітою вчителів російської мови і літератури налічується 87,9 %, української мови і літератури – 82,3 %. Систематично проводиться підвищення кваліфікації вчителів-словесників при вищих педагогічних навчальних закладах та обласних інститутах удосконалення вчителів. Щорічно збільшується план прийому студентів до педагогічних інститутів зі спеціальності “російська мова і література”. Якщо в 1971 р. він становив 900, то в 1973 р. – 1850, а в 1974 – 1425 чол.

Проте стан викладання російської та української мов у школах ще не повною мірою відповідає сучасним вимогам. Частина учнів, особливо сільських шкіл, погано володіє усною та писемною мовою. Порівняно низькі знання з російської мови мають учні шкіл з угорською та молдавською мовами навчання.

Недоліки у викладанні мов пояснюються насамперед недостатньою теоретичною і методичною підготовкою частини вчителів. Тільки 18,7 % учителів початкових класів мають вищу освіту. В 4 – 8 класах російську мову викладає 6,1 тис. учителів без вищої освіти, українську мову – 7,5 тис. учителів. На мовознавчих кафедрах педінститутів дуже мало викладачів високої кваліфікації. Із 36 кафедр російської і української мов лише 4 кафедри очолюють доктори наук. У ряді педінститутів (Херсонському, Кам’янець-Подільському, Луцькому, Івано-Франківському) – лише по 2 – 3 кандидати філологічних наук. Ще не скрізь забезпечується належний науково-методичний рівень перепідготовки вчителів-словесників.

Мало розробляється і видається науково-методичних посібників, комплектів роздавального матеріалу, картин для роботи з розвитку мови. Потребують дальшого удосконалення підручники з мов. Шкільні бібліотеки недостатньо забезпечені художніми творами відповідно до програм з російської літератури. Значна частина середніх шкіл республіки не має навчальних кабінетів з російської та української мов і літератур.

Міністерство освіти УРСР протягом 1974–1975 рр. передбачає здійснити заходи, спрямовані на поліпшення викладання російської й української мов у школах республіки, зокрема: посилити відповідальність керівників шкіл і органів народної освіти за дотримання Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту щодо мови навчання в загальноосвітній школі; поліпшити якість філологічної і методичної підготовки вчителів у педагогічних інститутах; зміцнити професорсько-викладацький склад філологічних кафедр; розширити підготовку вчителів-словесників у інститутах з урахуванням перспективної потреби шкіл; охопити заочним навчанням учителів-філологів, які не мають вищої освіти; удосконалити систему підвищення кваліфікації вчителів-словесників. З цією метою практикувати направлення вчителів російської мови до навчальних закладів РРФСР; удосконалити діючі й створити нові оригінальні підручники з російської мови та української мови і літератури; підготувати до підручників методичну літературу для вчителів, дидактичний матеріал і наочні посібники; здійснити заходи щодо забезпечення шкіл художньою літературою відповідно до програм; розширити мережу шкіл з поглибленим вивченням російської мови і літератури та збільшити охоплення учнів факультативними заняттями; завершити роботу по створенню навчальних кабінетів з мов і літератур у всіх середніх школах; посилити контроль за дотриманням учителями норм і оцінок, єдиного шкільного режиму грамотного письма і культури мови; поліпшити зміст наукових досліджень з проблем методики викладання російської й української мов.

Поряд з цим Міністерство освіти УРСР просить доручити розглянути такі питання:

– Держплану УРСР спільно з Міністерством освіти УРСР та Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти переглянути й уточнити перспективний план підготовки вчителів–філологів у вузах республіки з урахуванням потреб загальноосвітніх шкіл;

– створити в республіці журнал „Русский язык и литература в школе”, який би узагальнював і пропагував передовий досвід роботи вчителів-словесників України, вміщував статті з важливих проблем методики викладання російської мови і літератури в школах з українською, угорською, молдавською і польською мовами навчання;

– Держкомвидаву УРСР збільшити випуск навчальної і методичної літератури російською й українською мовами, наочних посібників, дидактичного матеріалу для шкіл республіки; вирішити питання про видання „Бібліотечки школяра” з російської літератури;

– Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерству освіти УРСР вирішити питання про створення в республіці факультету підвищення кваліфікації викладачів російської мови і літератури педінститутів;

– Держплану УРСР порушити клопотання перед Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з науки і техніки про збільшення плану прийому до аспірантури з філологічних спеціальностей, зокрема з російської мови і літератури;

– Комітету з кінематографії при Раді Міністрів УРСР збільшити випуск кінофільмів та діафільмів для повного забезпечення ними шкіл УРСР;

– Державному Комітету з телебачення і радіомовлення при Раді Міністрів УРСР поліпшити організацію передач з російської й української мов для школярів і вчителів;

– виконкомам місцевих рад депутатів трудящих:

А) до 1 вересня 1974 р. переглянути в кожному районі і місті мережу дитячих садків та загальноосвітніх шкіл і привести її у відповідність до мов навчання і виховання та контингентів учнів;

Б) до 1 серпня 1974 р. обладнати навчальні кабінети з російської і української мов та літератур в усіх середніх школах.

Міністр освіти Української РСР О. Маринич

ВІДОМІСТЬ
Про кількість годин, відведених на вивчення
української і російської мов у середніх загальноосвітніх
школах на 1973/74 навчальний рік

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах										Усього
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
В школах з українською мовою навчання											
Українська мова	12	8	8-7	4	4	3-2	2	2	-	0-1	42,5
Російська мова	-	4	4-5	3	4	2-3	2	2	-	1-0	22,5
В школах з російською мовою навчання											
Російська мова	12	9	9	4	4	3	2	2	-	0-1	45,5
Українська мова	-	3	3	3	4	2	2	2	-	1-0	19,5

ЦК Компартії України „Пропозиції про поліпшення вивчення російської і української мов у школах Української РСР (26 лютого 1974 р.)” // Ф. 166, оп. 15, спр. 8677, арк. 121 – 126.

**ПОСТАНОВА
КОЛЕГІЇ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ УРСР І ПРЕЗИДІЇ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО КОМІТЕТУ ПРОФСПІЛКИ
ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ, ВИЩОЇ ШКОЛИ І
НАУКОВИХ УСТАНОВ***

10 березня 1988 р.

№ 2/13

„Про підсумки роботи органів та
установ освіти республіки в 1987 р.”
та заходи щодо реалізації постанови
лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС
„Про хід перебудови середньої і вищої
школи та завдання партії щодо її здійснення”

[...]. Планові завдання і соціалістичні зобов'язання 1987 року з основних показників виконано. Середню освіту здобуло 693 тис. чоловік, у тому числі 464,5 тис. чоловік – у загальноосвітніх школах. Реалізується план переходу на навчання дітей з 6-річного віку. У перші класи 11-річної школи прийнято 442,5 тис. дітей шестирічного віку, що складає 62,5 % від числа дітей, які підлягають навчанню, з них 154,5 тис. – у класи, які організовані в дитячих дошкільних закладах. До початку навчального року додатково створено 96,0 тис. робочих місць для організації суспільно корисної, продуктивної праці школярів. Дошкільними суспільним вихованням охоплено 62,0 % дітей віком від 1 до 6 років проти 60,8 % у 1986 році, у тому числі в містах – 68,8 %, у сільській місцевості – 42,3 %.

Вжито заходів щодо підвищення ефективності і якості навчаль-

* Питання про хід перебудови шкільної освіти на нових засадах обговорювалося на колегії Міністерства освіти УРСР за участю її членів (В. Ю. Тараненко, В. М. Курило, В. П. Шепотько, І. С. Хоменко, В. І. Максименко та ін.) та запрошених директорів науково-дослідних інститутів. Постанову розробило і схвалило Міністерство освіти УРСР 10 березня 1988 р. У ній у контексті певних досягнень у цьому питанні акцентується увага на певних недоліках реформи та їх причинах.

но-виховного процесу в школах і педагогічних навчальних закладах, щодо удосконалення змісту освіти, форм і методів навчання учнів, поліпшення керівництва педагогічним процесом у світлі вимог перебудови, підвищення самостійності і відповідальності колективів навчальних закладів, демократизації народної освіти.

Зміцніла навчально-матеріальна база. Побудовано 345 шкіл на 209,3 тис. учнівських місць, дошкільних закладів – на 79,7 тис. місць, 6 пришкільних інтернатів, 70 житлових будинків для вчителів сільської місцевості, поставлено навчально-наочного приладдя й обладнання на суму близько 75 млн крб., обладнано 142 кабінети інформатики й обчислювальної техніки.

Проте у роботі закладів, установ і органів освіти, профспілкових комітетів з реалізації реформ школи, виконання планових завдань і соціалістичних зобов'язань продовжують мати місце істотні недоліки.

Глибина і темпи реформи школи не відповідають потребам суспільства на новому етапі перебудови. Удосконалення методів навчання і виховання, технічне оснащення установ освіти, керівництво навчально-виховним процесом відстають від сучасних вимог. Значна частина керівників і вчителів, педагогічних колективів ще не повністю усвідомили необхідність рішучої перебудови навчально-виховного процесу. Не набуває необхідного поширення передовий педагогічний досвід. Навчальні плани і програми перевантажені.

На ряді територій, насамперед у Кіровоградській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Кримській областях та містах Києві й Севастополі повільно створюються умови для навчання дітей з 6-річного віку у школах.

У Ворошиловградській, Львівській, Миколаївській, Черкаській областях послаблено увагу до роботи інтернатних закладів, зміцнення їх навчально-матеріальної бази, порушуються санітарно-гігієнічні норми утримання вихованців, продовжують мати місце недоліки в організації дитячого харчування.

Серйозні недоліки мають місце в роботі дитячих дошкільних закладів, зокрема в медичному обслуговуванні та підготовці дітей

до навчання в школах. Високою залишається захворюваність вихованців цих закладів.

Не відбувалося помітних змін у роботі позашкільних установ. Слабкою залишається їх матеріальна база.

Перебудова навчально-виховного процесу у педінститутах і педучилищах здійснюється повільно. Значна частина викладачів і вчителів не усвідомлюють суті завдань перебудови. Зростає відсів студентів. У 1987 р. з денної форми навчання за неуспішність, аморальні вчинки та порушення трудової дисципліни відраховано понад 1500 студентів педагогічних інститутів.

Внаслідок формального підходу до відбору молоді план цільового адресного прийому виконано лише на 89,3 %. Незадовільною є робота з цього питання Дніпропетровського, Запорізького, Хмельницького, Харківського, Одеського, Донецького, Ворошиловградського облвно.

Низьким залишається освітній рівень учителів у Чернігівській, Житомирській, Київській, Харківській і Кримській областях. Мало-ефективною продовжує бути курсова перепідготовка вчителів і вихователів. Докорінної перебудови вимагає система підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

З великими труднощами вирішується питання забезпечення житлом учителів у Донецькій, Ворошиловградській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях.

Значно відстає від сучасних вимог навчально-матеріальна база установ і закладів освіти. У Ворошиловградській, Запорізькій, Кримській, Полтавській, Хмельницькій областях, містах Києві і Севастополі допущено збільшення кількості учнів, які навчаються на другій зміні, а в Донецькій і Рівненській областях чотири школи здійснюють навчання у три зміни.

Окремі відділи освіти повільно перебудовують роботу з удосконалення контролю за фінансово-господарською діяльністю підвідомчих установ та ефективного використання грошових асигнувань і матеріальних цінностей, послабили вимогливість до керівників установ освіти за виконання завдань з надання платних послуг

населенню. У більшості областей незадовільно ведеться робота зі створення при районно груп з господарського обслуговування установ освіти.

Основною причиною названих недоліків є низький рівень управлінської діяльності відділів народної освіти, прагнення відділів освіти, керівників установ і закладів освіти реалізувати ідеї реформи старими методами. Повільно відбувається процес демократизації народної освіти, відмова від командних методів управління, дріб'язкової опіки вчителя, розвантаження від невластивих його праці обов'язків, підвищення самостійності і відповідальності колективів навчальних закладів за якість і рівень вихованості учнів.

Колегія Міністерства освіти УРСР і президія Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ УХВАЛЮЮТЬ:

1. Начальникам управлінь і відділів міністерства, завідуючим відділам Республіканського комітету профспілки, завідуючим обласними відділами народної освіти, головам обласних комітетів профспілки:

1.1. Взяти до неухильного виконання і керівництва постанову лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, підвищити оперативність у роботі, швидше позбутись інерції, звички діяти по-старому, постійно проявляти ініціативу й наполегливість.

Обговорити на педагогічних радах, рай(міськ)вно, колегіях завдання щодо реалізації рішень пленуму та розробити заходи з їх виконання.

Розгорнути широке роз'яснення документів лютневого (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, промов Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Горбачова М. С., ключових питань і проблем, унесених на обговорення XIX Всесоюзної партійної конференції.

Ретельно проаналізувати роботи за 1987 рік, усунути недоліки, що мали місце в роботі закладів освіти, здійснити заходи щодо безумовного виконання планових завдань у 1988 році та виконання встановлених обсягів платних послуг для населення.

1.2. Повсюдно проаналізувати стан матеріально-технічної бази установ і закладів освіти та розробити заходи щодо її зміцнення і технічної реконструкції, маючи на увазі повне задоволення потреби в дитячих дошкільних закладах, перехід у школах в основному на однозмінне навчання, формування у кожному районі (місті) комплексу позашкільних закладів. Забезпечити повне і якісне використання матеріальних і фінансових ресурсів. Взяти під постійний контроль будівництво дитячих будинків, шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями в розумовому і фізичному розвитку, а також навчально-лабораторних корпусів гуртожитків для інститутів удосконалення вчителів, створення належних житлово-побутових умов для педагогічних працівників та поліпшення умов охорони праці.

Забезпечити до 01.01.89 р. створення при всіх районних відділах груп з господарського обслуговування установ освіти.

1.3 Привести систему управління у відповідність з вимогами лютогового (1988 р.) Пленуму ЦК КПРС, повсюди переглянути структуру органів народної освіти і внести необхідні зміни з урахуванням зменшення апарату управління.

1.4. Підвищувати відповідальність загальноосвітньої школи за ефективність навчання і виховання. Приділити першочергову увагу розвитку індивідуальних здібностей учнів, розвивати мережу спеціальних шкіл і класів з поглибленим вивченням окремих предметів.

Використати всі наявні можливості організаційно-педагогічного і методичного впливу на педагогічні колективи з тим, щоб на основі збагачення змісту, впровадження демократичних принципів організації, активних форм навчання успішно формувати в юнаків і дівчат марксистсько-ленінський світогляд, діалектичне мислення. Утверджувати в кожній школі атмосферу наполегливої навчальної праці, зацікавленого, творчого, відповідального ставлення до оволодіння знаннями, послідовно впроваджувати прогресивні форми і методи, збагачувати зміст ідейно-морального, патріотичного та інтернаціонального виховання учнів [...].

10. Контроль за виконанням цього рішення покласти на заступників Міністра освіти УРСР і секретарів Республіканського комітету галузевої профспілки.

Голова колегії – міністр освіти УРСР М. В. Фоменко
Голова Республіканського комітету профспілки
працівників освіти вищої школи і наукових
установ Л. С. Сачков

Постанова колегії Міністерства освіти УРСР і президії Республіканського комітету профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ (10 березня 1988 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 9347, арк. 5 – 11.

НАВЧАЛЬНІ ПЛАНИ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ НА 1988/89 н. р. (ПЕРЕХІДНИЙ)*

Таблиця 4.24

Навчальний план середньої загальноосвітньої школи з українською мовою навчання на 1988/89 н. р. (перехідний)

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах												
	1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Українська мова	7-6	8	9	13-11	8	8	6-5	4-3	4-3	3-2	2	0-1	0-1
Українська література	-	-	-	-	-	-	2-3	2-3	2	2	3	4	3
Російська мова	0-2	3	4-5	1-3	5	6	3	3-4	2-3	2	2	0-1	-
Російська література	-	-	-	-	-	-	3-2	3-2	2	2	2	3	3
Математика	4	6	6-5	6	6	5-6	6	6	6	6	6	5-4	4
Основи інформатики та обчислювальної техніки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Історія	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2-3	3	4	3
Основи Радянської держави і права	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Суспільствознавство	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Етика і психологія сімейного життя	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ознайомлення з навколишнім середовищем	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Природознавство	-	-	1	-	1	2	1	-	-	-	-	-	-
Географія	-	-	-	-	-	-	-	2	3	2	2	2-1	-
Біологія	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	1	2-1
Фізика	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	3	4	4
Астрономія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Хімія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3-2	2	3
Креслення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Іноземна мова	-	-	-	-	-	-	4	3	2	2	1	1	1
Образотворче мистецтво	2-1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-

* Навчальні плани, схвалені Міністерством освіти УРСР на 1988/89 н.р. для середніх загальноосвітніх шкіл з українською і російською мовами навчання, м. Севастополя, з угорською, молдавською і польською мовами навчання. На відміну від попередніх планів у пояснювальній записці до них замість рубрики „Про вивчення російської мови” з’являється рубрика „Про вивчення української, російської та інших мов”, у 9–10 класах збільшується кількість годин на вивчення української, російської та інших мов, у 6–8 класах – на вивчення рідної мови.

Музика	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	–	–	–
Фізкультура	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Початкова військова підготовка	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	2
Трудове навчання	2	2	2	1	1	1	2	2	2	2	2-3	3	4
Разом	20	24	26	4	25	27	32	33	33	34	35	35	36
Факультативні заняття	–	–	–	–	–	–	–	–	1	2	2	3	3
Трудова практика (днів)	–	–	–	–	–	–	10	10	10	16	–	20	–

Таблиця 4.25

З навчального плану середньої загальноосвітньої школи з російською мовою навчання на 1988/89 н. р. (перехідний) (від попереднього відрізняється лише кількістю годин на вивчення мов і літератур)

Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень по класах												
	1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Російська мова	7	8	10	12	10	11	6-5	4	4-3	3-2	2	0-1	0-1
Російська література	–	–	–	–	–	–	3	3	2	2	3	4	3
Українська мова	–	3	3-4	–	3	3	3	3	2-3	2	2	0-1	–
Українська література	–	–	–	–	–	–	2	2	2	2	2	3	3

Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл УРСР на 1988/89 навчальний рік // 36. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1988. – № 10. – С. 3 – 14, 8 – 9.

1/10–179 от 02.06.89
92–34–12/36 от 11.04.89

**Госкомитет СССР
по народному образованию***

Министерство народного образования Украинской ССР рассмотрело проект Основ законодательства СССР и союзных республик о народном образовании и считает необходимым высказать следующее.

Проект Основ законодательства СССР и союзных республик о народном образовании не увязан с рассматриваемыми в настоящее время следующими документами:

- Концепцией общего среднего образования;
- Общими принципами перестройки руководства экономикой и социальной сферой в союзных республиках на основе расширения суверенных прав, самоуправления и самофинансирования;
- Законом о местном самоуправлении и местном хозяйстве;
- Основными положениями нового хозяйственного механизма.

Коренной переработки требует статья 18 „Средние общеобразовательные школы”, в которой совершенно обойдены вопросы, заложенные в проекте Концепции общего среднего образования: непрерывность образования, дифференциация обучения, гуманитаризация и гуманизация педагогического процесса и т.д.

Считаем также необходимым выделить отдельно, что изучение национального языка в школах с русским языком обучения, а также порядок и условия освобождения от его изучения определяются законодательством союзных республик.

Другие замечания и предложения прилагаются на 9 страницах.

Заместитель министра В. Е. Тараненко.

Госкомитет СССР по народному образованию. 11 апреля 1989 г. // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 42, арк. 153.

* Цей документ Міністерство народної освіти УРСР направило Державному комітету СРСР народної освіти після обговорення Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту і висловило власне бачення щодо подальшого розвитку освіти в Україні, що свідчить про початок формування національної освітньої політики.

***Про поділ класів (груп) при вивченні української мови
і літератури в загальноосвітніх школах,
професійно-технічних і педагогічних училищах УРСР
з російською мовою навчання на дві групи (підгрупи)***

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1966 року № 874 та постанови Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 року № 835 у загальноосвітніх школах, професійно-технічних та педагогічних училищах республіки з українською мовою навчання на уроках російської мови і літератури проводиться поділ класів (груп) на дві групи (підгрупи), що сприяє поліпшенню умов для вивчення російської мови. Разом з тим це створило нерівні можливості у вивченні російської та української мов і викликало численні справедливі нарікання вчителів, батьків, працівників творчих спілок.

ЦК Компартії України своєю постановою у січні 1989 року затвердив заходи щодо поліпшення інтернаціонального і патріотичного виховання населення в республіці, якою, зокрема, передбачено введення поділу класів (груп) на дві групи (підгрупи) при вивченні української мови і літератури в школах, професійно-технічних та педагогічних училищах з російською мовою навчання.

Міністерство народної освіти УРСР вивчило можливість і за погодженням з Міністерством фінансів УРСР вносить пропозицію прийняти розпорядження Ради Міністрів УРСР про здійснення, починаючи з 1 вересня 1989 р., поділу класів (груп) на дві групи (підгрупи) при вивченні української мови і літератури у навчальних закла-

* Міністерство народної освіти УРСР у відповідь на розпорядження Ради Міністрів УРСР направило листа від 16 червня 1989 р. про прийняття розпорядження Ради Міністрів щодо здійснення, починаючи з 1 вересня 1989 р., поділу класів (груп) на дві групи (підгрупи) для вивчення української мови і літератури у школах з російською мовою навчання.

дах з російською мовою навчання за наявності в них відповідних умов, зокрема педагогічних кадрів та класних приміщень.

Оплата праці вчителів за додатково введені години здійснюватиметься в межах асигнувань, виділених на утримання загальноосвітніх шкіл республіки за рахунок економії, одержаної від упорядкування оплати за проведення суспільно корисної, продуктивної праці учнів. Розрахунки додаються. Просимо переглянути.

Міністр М. В. Фоменко

Рада Міністрів УРСР. „Про поділ класів (груп) при вивченні української мови і літератури в загальноосвітніх школах, професійно-технічних і педагогічних училищах УРСР з російською мовою навчання на дві групи (підгрупи)” (16 червня 1989 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 42, арк. 182.

До рішення колегії Мінісвіти УРСР
Від 27 грудня 1989 р. № 10/69

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАХОДИ
щодо організації виконання Закону Української РСР
„Про мови в Українській РСР”*

1. Розгорнути роботу з впровадження з 1 січня 1990 року Закону УРСР „Про мови в Українській РСР”. Забезпечити всебічне й аргументоване роз’яснення та глибоке вивчення вказаного закону в трудових колективах і навчально–виховних закладах, серед батьків та громадськості, широко використовуючи при цьому положення ленінської національної політики, матеріали вересневого (1989) Пленуму ЦК КПРС і жовтневого (1989 р.) Пленуму ЦК Компартії України, десятої сесії Верховної Ради УРСР одинадцятого скликання.

Обговорити це питання у січні 1990 р. на республіканській нараді начальників обласних управлінь народної освіти, директорів ІУВ.

Постійно

Управління, відділи Міністерства народної освіти УРСР, обласні (міські) управління народної освіти

2. Відповідно до 25 – 28 статей Закону про мови проаналізувати мовний режим в усіх типах навчально–виховних закладів та їх мережу. Створити умови для здійснення поступового переходу на україномовний режим роботи насамперед з молодших груп дитсадків, перших класів шкіл, шкіл–інтернатів та шкіл–новобудов. Для гарантування вибору навчально–виховних закладів з відповідною мовою навчання забезпечувати функціонування в кожному мікрорайоні міст україномовних шкіл (класів) та дитячих садків (груп). Протягом найближчих 2 – 3 років перевести на україномовний режим роботи всі дошкільні дитячі будинки.

До 1 вересня 1990 р. додатково відкрити та відновити 104 школи, 330 дитячих дошкільних закладів з українською мовою навчан-

* Міністерство народної освіти УРСР розробило і схвалило 27 грудня 1989 р. постанову про заходи щодо виконання Закону УРСР „Про мови в УРСР”, який набрав чинності з 1 січня 1989 р. Це сприяло відродженню української школи, національної освіти.

ня і виховання та понад 500 україномовних класів у школах з російською мовою навчання.

На основі пропозицій обласних управлінь народної освіти скласти орієнтовний перспективний план розвитку в XIII п'ятирічці мережі навчально-виховних закладів за мовами навчання і виховання.

До 1 квітня 1990 р.

Управління і відділи Міністерства народної освіти УРСР, обласні управління народної освіти

3. Створити у кожному районі, місті школи і класи з поглибленим вивченням української мови та літератури, рідної історії, культури, фольклору і мистецтва. Залучити до роботи в них провідних учених, викладачів вузів, працівників творчих спілок та інших спеціалістів.

1990 – 1993 рр.

Обласні управління народної освіти

4. Розпочати систематичне вивчення з 1 вересня 1990 р. української мови в 1 класах трирічної і чотирирічної початкової школи з російською мовою навчання. Спільно з НДІ педагогіки УРСР та видавництвом „Радянська школа” видати відповідні підручники та методичні посібники.

До 1 вересня 1990 р.

Головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти, управління дошкільного виховання.

5. З урахуванням ідей нової концепції загальної середньої освіти удосконалити навчальні плани закладів освіти, передбачити збільшення часу в ПТУ на вивчення української мови і літератури. Підготувати і видати нові програми з української мови для початкових класів з російською мовою навчання, української літератури для 5–11 кл., факультативних курсів та українського мовлення для дошкільних закладів.

До 1 вересня 1990 р.

Головне навчально-методичне управління загальної середньої освіти, управління дошкільного виховання [...].

10. Визначити додаткову потребу шкіл і профтехучилищ у вчителів української мови і літератури, інших національних мов до 2000 року. Здійснити перехід на договірну підготовку цих кадрів, виходячи з потреб областей. З метою більш повного забезпечення в 1990/91

навчальному році установ народної освіти спеціалістами з української мови і літератури провести організаторську роботу з раціонального використання працюючих учителів та вихователів груп продовженого дня відповідного фаху, направлення частини вчителів початкових класів на роботу вчителями української мови і літератури з одночасним залученням їх до навчання на заочних відділеннях педінститутів.

До 1 червня 1990 року

Управління кадрів, планово-допоміжне, педагогічних навчальних закладів, обласні (міські) управління народної освіти

11. Організувати підвищення кваліфікації вихователів та вчителів початкових класів, які в 1990/91 навчальному році будуть вести заняття та уроки з української мови в російських дошкільних закладах та школах, вчителів шкіл та класів з поглибленим вивченням української мови і літератури. Розробити для них відповідні навчально-тематичні плани і програми.

До 1 червня 1990 року

Управління кадрів, педагогічно-навчальних закладів, обласні (міські) управління народної освіти, Центральний і обласний (міські) інститути удосконалення вчителів

12. Згідно з договорами про співпрацю між Міносвіти УРСР і відповідними міністерствами Угорської і Польської республік, Народної Республіки Болгарії, Чехословацької Соціалістичної Республіки, забезпечити підвищення кваліфікації на курсах при обласних ІУВ Української РСР викладачів української і російської мов, інших навчальних предметів шкіл цих країн

1990 рік

Управління кадрів, відділ міжнародних зв'язків, обласні і Київське міське управління народної освіти

13. Внести пропозиції Мінфіну УРСР про доплату 15 % до ставки заробітної плати вчителям української мови і літератури, що працюють у школах і ПТУ республіки з російською мовою навчання.

До 15 січня 1990 р.

Планово-економічне управління

14. Організувати на базі педагогічних навчальних закладів, інститутів підвищення кваліфікації вчителів постійно діючі курси з української мови для вчителів, вихователів, викладачів, майстрів профе-

сійного і виробничого навчання, керівників навчально-виховних закладів, які не володіють державною мовою.

1990 рік

Управління педагогічних навчальних закладів, кадрів, Центральний ІУВ, обласні (міські) ІУВ, ректори педвузів, директори педучилищ, індустріально-педагогічних технікумів, профтехучилищ

15. На виконання статті 29 Закону про мови спільно з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР визначити порядок складання вступних екзаменів до педагогічних навчальних закладів, у тому числі особами, які не атестовані з української мови, і подати пропозиції Ради Міністрів УРСР.

До 1 березня 1990 р.

Управління педагогічних навчальних закладів

16. Відповідно до статті 28 Закону розширювати викладання в педагогічних навчальних закладах навчальних дисциплін українською мовою.

Сприяти створенню в цих закладах українських фольклорних ансамблів, літературних студій, мистецьких об'єднань тощо. Вести пропаганду досягнень Української РСР у галузі науки, культури та освіти. Поновити експозиції музеїв навчальних закладів матеріалами з історії, етнографії, соціально-культурного розвитку республіки [...].

Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР „Про першочергові заходи щодо організації виконання Закону УРСР „Про мови в УРСР” (27 грудня 1989 р.) // ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 17, спр. 41 (Документи засідань колегії Міністерства (рішення, постанови, доповідні записки). 11 вересня – 27 грудня 1989 р., 165 арк.), арк. 108 – 117.

КОНКУРС „НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА”*

Республіканська рада Педагогічного товариства УРСР і редакція газети „Радянська освіта” запрошують учителів, працівників органів народної освіти, науковців, батьків – усіх, кому не байдужа доля нашої школи і дітей, взяти участь у розробці концепції національної школи.

Свої пропозиції, ідеї, думки, а то й проекти окремих концепцій просимо надсилати до редакції газети до 1 квітня 1990 року. Надіслані матеріали будуть узагальнені й винесені на громадське обговорення, а найкращі надруковані в газеті. Найважливіші й оригінальні авторські ідеї та окремі концепції будуть передані науковцям НДІ педагогіки УРСР та Міністерству народної освіти УРСР для створення республіканської концепції „Національна школа” і впровадження її в Українській РСР.

Для відзначення авторів кращих матеріалів Республіканська рада Педтовариств УРСР встановила премії.

Матеріали надсилати на адресу: 252030, Київ-30, вул. Леніна, 44, редакція газети „Радянська освіта”, конкурс „Національна школа”.

На нашу думку, при розробці концепції „Національна школа” необхідно виходити з національно-культурних особливостей і традицій республіки: в організації, змісті й методах роботи національної школи має відобразитися загальнолюдська, інтернаціональна й національна культура при пріоритеті загальнолюдських цінностей.

Концепція повинна дати відповідь на гострі й невідкладні запитання: що треба зробити для того, щоб українська школа забезпечувала молоді освіту й виховання на рівні систем освіти розвинутих країн?

Важливо продумати різні варіанти національної школи з урахуванням регіональних і національних особливостей, які б створю-

* На початку 1990 р. Республіканська рада Педагогічного товариства та газета „Радянська освіта” оголосили конкурс „Національна школа” з метою розгортання дискусії серед учителів, освітян, учених, громадськості щодо проблеми національної школи.

вали рівні можливості кожній дитині найбільш повно розкрити свої здібності, обдарування, громадянське призначення. Це вкрай важливо, зокрема, для сільської місцевості, де школа виступає необхідною передумовою соціально-економічного і культурного розвитку села.

На Україні створюються ліцеї, гімназії, однак часто буває важко зрозуміти, чим, крім назви, вони відрізняються від звичайної школи. В проєкті концепції це має бути показано.

Успіх у створенні концепції національної школи значною мірою залежить від знаходження правильної відповіді на запитання: чого і як навчати в національній школі? Яким є соціально необхідний рівень загальної освіти, доступний усім учням? Яким має бути співвідношення гуманітарного та природничого компонентів загальної освіти?

При пошуках відповіді на ці запитання слід не забувати, що завданням школи є не підготовка спеціаліста, а формування всебічно розвиненої особистості. Тому необхідно добиватися доброго знання учнями рідної мови й літератури, історії, ознайомлення з шедеврами вітчизняної літератури й мистецтва, засвоєння основ знань з математики, фізики, хімії, біології тощо. Варто переглянути існуючу практику розподілу наукових знань з багатьох навчальних предметів – нині їх налічується в школі близько 25, тоді як в інших розвинених країнах не більше як 15, до того ж частину з них учні обирають самі. Очевидно, пора об'єктивно оцінити доцільність вивчення таких навчальних предметів, як етика і психологія сімейного життя, основи виробництва, основи держави й права тощо, виділення такої кількості часу на трудове навчання тощо. Слід ретельно і всебічно зважувати аргументи щодо навчальних предметів, загальноосвітнє значення яких незначне. Досить часто пропонується вивчати історію релігії чи мистецтва, мораль і етику, основи шлюбу тощо. Засвоєння названих та подібних предметів навряд чи буде дійовим засобом боротьби з моральним занепадом і духовним зубожінням особистості й суспільства, на що сподіваються деякі автори.

В українських школах, безсумнівно, мають вивчатися українська, російська й іноземна мови. Постає складне питання: скільки мов і які саме мають вивчати діти молдавської, угорської, польської,

грецької та інших національностей, щоб досягти розвитку свого, мати доступ до різних джерел культури і досягти високого рівня між-національного спілкування.

Важливим структурним компонентом концепції має бути визначення конкретних шляхів різкого підвищення ролі національної школи як головної складової частини культурного життя суспільства – закладу, покликаного забезпечувати прилучення молодого покоління до найважливіших цінностей світової матеріальної і духовної культури, де закладається фундамент політичної, правової, комунікативної, трудової, екологічної, фізичної культури. Особливо важливими тут є пошуки перебудови школи на засадах української національної культури, національно-культурних традиціях і звичаях народу.

Концепція нової школи має пропонувати конкретні шляхи реалізації ідей демократизації й гуманізації всіх сторін шкільного життя, гуманітаризації освіти. Остання не зводиться лише до збільшення часу на вивчення предметів гуманітарного циклу, а передбачає орієнтацію школи на людину і загальнолюдські моральні цінності, на нове політичне мислення з його відмовою від вузькоконфронтаційної ідеології, претензій на істину в останній інстанції.

Нова школа має рішуче відмовитися від орієнтації на середнього учня і всерйоз зайнятися розвитком індивідуальних здібностей і задатків.

Тому концепція національної школи повинна пропонувати найбільш оптимальні шляхи індивідуалізації і диференціації навчання дітей як за змістом і обсягом знань, так і за темпами й методами їх засвоєння.

Реалії нашого суспільного життя диктують необхідність принципово нових підходів до управління освітою. Якими мають бути ці підходи? Як забезпечити розвиток національної школи на принципах демократії й дисципліни, щоб у ній поважали гідність не лише учителя, а й учня? Як подолати консервативні настрої педагогів, прагнення до звичного, де все було розписано в інструкціях і вказівках і де будь-яка творчість учителя зустрічала окрик начальства чи інспектуючих? Як практично добитися не лише фінансової, а й господарської самостійності школи?

Відродження національної школи на Україні значною мірою залежить від професійних і особистісних якостей учительського корпусу республіки, від позиції педагогів у перебудові школи. Концепція має накреслити реальні шляхи підвищення престижу учительської професії в народі, звільнення вчителя від усього того, що сковує його творчі сили, заважає постійному загальнокультурному і професійному зростанню.

Пропоновані на конкурс проекти концепцій національної школи Української РСР мають бути конструктивними, в яких накреслено конкретні шляхи практичної реалізації висунутих та обґрунтованих ідей.

Конкурс „Національна школа” // Рад. освіта. – 1990. – 26 січ. (№ 7). – С. 1.

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ПРИКАРПАТТЯ (1990)*

I. Об'єктивна необхідність і передумови організації національної школи на Прикарпатті

Декларація про державний суверенітет України стала могутнім фактором піднесення громадської активності мільйонів людей, кому не байдужа власна доля, доля свого народу, його мова й історія, традиції та звичаї, його сучасне та майбутнє.

Глибоку стурбованість громадян України викликають проблеми духовного занепаду нашого суспільства, низький рівень загальної культури молоді, невпинне зростання злочинності та правопорушень, відхилень від принципів і норм загальнолюдської моралі, в тому числі серед дітей, підлітків та юнацтва.

Духовна криза, що охопила нашу державу в останні десятиріччя, значною мірою є результатом занепаду системи освіти в цілому та загальноосвітньої школи зокрема. Батьківська громадськість не може і не бажає більше миритися з тим, що тільки кожен четвертий учень закінчує школу практично здоровим, що прогресує тенденція відчуження дітей від сім'ї та школи, зростає самогубство школярів.

Серед численних причин кризового стану теперішньої школи чи не найважливішою є та, що її робота ґрунтувалася на політико-ідеологічних постулатах, істинність яких не знаходила підтвердження в реальному житті. Навчання та виховання школярів здійснювалися у ній на ґрунті національного обезличення та практично цілковитого нехтування здобутками національної культури, прогресивними народними освітньо-виховними традиціями та досягненнями світової педагогіки і принципами цілковитого нехтування здобутками національної культури. На ґрунті критичного аналізу негативних явищ діючої навчальної та виховної системи

* У відповідь на оголошений Педагогічним товариством та газетою „Радянська освіта” конкурс „Національна школа” (1990) кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри педагогічних і суспільних наук Франківського обласного інституту удосконалення вчителів Р. П. Скульський розробив Концепцію української школи Прикарпаття на національних і демократичних засадах.

зародилась ідея докорінного оновлення школи на основі широкого використання прогресивної національної педагогічної спадщини, в тому числі етнопедagogіки та етнопсихології, а також досягнень світової педагогічної науки та практики.

Створення національної школи потребує розв'язання цілого комплексу взаємопов'язаних між собою проблем політичного, юридично-правового, економічного, організаційного та педагогічного характеру. Першочергове з них полягає в розробці концепції національної школи, тобто в осмисленні цілісної системи ідей, що стосуються всіх головних аспектів її організації та функціонування (принципів організації роботи школи, її завдань, змісту організаційних форм тощо).

Пропонована концепція організації української національної школи є регіональною. Це означає, що вона повинна дати методологічні орієнтири функціонування школи в умовах Прикарпаття. Підставою для її розробки є передусім те, що в умовах суверенної держави кожен регіон України користується статусом економічної самостійності, яка забезпечує реальні можливості для організації діяльності всіх культурно-освітніх і виховних установ на основі широкого врахування місцевих особливостей.

Організація української національної школи Прикарпаття повинна здійснюватись на основі врахування цільового ряду особливостей, які меншою мірою властиві іншим регіонам України. Найголовніші з них такі:

1. У сільській місцевості та в містах переважну більшість становить україномовне населення. Мовна культура в основному зберегла свою самобутність. У цьому – одна з найістотніших передумов для створення національної школи.

2. Значну частину Прикарпаття займає гірська місцевість з багатою та різнобарвною природою. Тут нагромаджено величезний досвід взаємодії людини з природою, її розумного використання та дбайливого збереження. Раціональне використання природних багатств передусім у сільській місцевості – одна з характерних рис корінного населення краю.

3. На Прикарпатті збереглися особливі трудові традиції народу. Сезонні та вахтово-бригадні трудові загони можна зустрі-

ти не тільки в багатьох регіонах України, а й далеко за її межами. Недарма Прикарпаття вважається багатим на трудові резерви.

4. На відміну від інших регіонів тут достатньо збереглися традиційні народні промисли, які забезпечують органічне поєднання праці та народного мистецтва (ткацтво, килимарство, різьба по дереву, вишивання, писанкарство, кераміка, бондарство тощо).

5. На Прикарпатті збереглися прогресивні народні та релігійні обрядові традиції, що можуть бути успішно використані у вихованні дітей та молоді.

6. Прикарпаття – це край багатой історичної спадщини. Тут діє розгалужена мережа народних музеїв. На Прикарпатті дбайливо ставляться до історичних пам'яток краю.

7. Це край туризму, що може широко використовуватися в процесі виховання молоді.

8. Прикарпаття багате самобутнім народним мистецтвом і фольклором.

9. Чимало прикарпатців – емігранти, які проживають у різних країнах світу. До того ж це край прикордонний, що є сприятливим фактором для налагодження культурних зв'язків із зарубіжними державами, в тому числі з країнами Східної Європи, та використання їх досвіду організації школи.

10. У довоєнні роки на Прикарпатті працювали народні школи, діяльність яких ґрунтувалася на врахуванні особливостей регіону.

Всі ці та інші особливості Прикарпаття є важливими передумовами для організації національної школи, яка максимально орієнтувалась би на традиції та ідеали родинного виховання, чого не могла добитися теперішня загальноосвітня школа, що стала ідеологічною установою держави.

Пропонована концепція має подвійне визначення. З одного боку, вона повинна давати методологічні орієнтири організації роботи кожної конкретної школи регіону, а з другого – її елементи можуть бути використані для розробки загальнодержавної концепції організації української національної школи.

II. Основні принципи організації національної школи

Національна школа – це громадсько-державна навчально-виховна установа, діяльність якої ґрунтується на використанні культурних здобутків і прогресивних традицій нації та орієнтується на перспективу розвитку її духовного та інтелектуального потенціалу.

Функціонування національної школи ґрунтується на таких основних принципах:

1. *Рівноправність усіх громадян України на здобуття загальної освіти* незалежно від національності, статі, раси, соціального походження, віросповідання, належності батьків до тих чи інших партій, громадських організацій чи об'єднань. Вона означає рівність усіх громадян щодо здобуття загальної освіти відповідно до конституційних гарантій і прав.

2. *Громадсько-державний характер освіти.* Цей принцип означає, що ініціатором національної школи є батьківська громадськість, яка в найбільшій мірі зацікавлена у повноцінному вихованні та навчанні дітей. Виразником її інтересів у питаннях освіти є ради шкіл, органи народної освіти при місцевих Радах народних депутатів та інші зацікавлені громадські організації.

Функції держави щодо національної школи полягають у максимальному сприянні розвитку її навчально-матеріальної бази, організації наукових досліджень проблем навчання та виховання школярів, розробці орієнтовних навчальних планів і програм альтернативного характеру в забезпеченні видання підручників і навчальних посібників для учнів, науково-методичної літератури для вчителів, навчального устаткування, засобів унаочнення, дидактичних матеріалів тощо.

3. *Визнання пріоритетного характеру фінансування та матеріального забезпечення школи за рахунок фондів освіти, що формуються при місцевих Радах народних депутатів із різних джерел доходів (місцевого бюджету, вкладів зацікавлених міністерств і відомств, податків з підприємств, кооперативів, приватних осіб, вкладів благодійних організацій, надходжень за платні послуги школи та ін.).*

Реалізація цього принципу потребує повного подолання залишкового підходу до фінансування школи.

4. *Забезпечення повної фінансово-господарської самостійності школи*, надання їй права на формування власних коштів та їх використання для оздоровлення учителів та учнів, стимулювання їх навчальної діяльності, організації відпочинку, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів тощо.

Реалізація даного принципу передбачає також вивільнення керівництва школи від господарських турбот і посилення його управлінських функцій, включаючи організацію цільової підготовки педагогічних кадрів, їх виборність на демократичних засадах, дійову атестацію з участю школярів і представників батьківської громадськості, визначення заробітної плати залежно від трудового внеску та кваліфікації кожного педагога чи іншого працівника школи.

5. *Обов'язковість мінімального рівня освіти*, що відповідає еталонам найбільш розвинених країн світу, з урахуванням реальних навчальних можливостей, інтересів, нахилів, стану здоров'я та працездатності кожного школяра.

6. *Децентралізація системи управління школою*, повне подолання командно-адміністративного стилю керівництва. Найвищим органом управління є шкільна рада, яка обирається на демократичних засадах з участю педагогів, інших працівників, учнів, батьківської громадськості та представників місцевих Рад народних депутатів.

7. *Демократизація всіх сторін шкільного життя*.

Реалізація цього принципу означає виборність керівних органів школи, педагогів та інших працівників школи, використання найдоцільніших варіантів навчальних планів і програм з урахуванням соціально-економічних особливостей регіону, інтересів і нахилів учнів, їх реальних навчальних можливостей та інтересів батьків щодо навчання їхніх дітей. Бо тільки за цієї умови стає можливою справжня педагогічна співпраця вчителів, учнів і їх батьків, що є запорукою успішної навчальної роботи.

8. *Пріоритетний статус державної мови*. Навчання дітей у національних школах України здійснюється рідною мовою. Вивчення української мови, яка відповідно до діючого Закону має статус державної, є обов'язковим для учнів будь-якої національної школи, що функціонує на території України (російської, угорської, польської,

єврейської, болгарської, грецької та ін.). Обов'язковим для всіх шкіл є вивчення географії та історії України, її культури, національних традицій тощо.

Вивчення інших мов здійснюється за вибором учнів за згодою їхніх батьків.

9. *Різноманітність і диференціація навчальних закладів.* З метою розвитку інтелектуального потенціалу України на основі виявлення талановитих дітей та організації відповідної роботи з ними, поряд з масовими загальноосвітніми школами, відповідно до потреб та реальних можливостей організують заклади спеціального призначення (гімназії, ліцеї, школи з поглибленим вивченням певного циклу навчальних дисциплін, студії тощо).

10. *Народний характер освітньо-виховної діяльності школи.* Виховання лише тоді може бути успішним, коли виховні цілі освітньої установи та сім'ї збігаються. Тому національна школа повинна орієнтуватись на прогресивні народні традиції, а не на соціальне замовлення держави.

Повна реалізація цих та інших принципів – процес довготривалий. Він залежить від того, як розвиватимуться політичні процеси на Україні, як відбуватиметься перехід до державного, політичного та економічного суверенітету. Тому ці принципи слід розцінювати як методологічні орієнтири організації національної школи та реалізувати їх у міру реальних можливостей на основі врахування конкретних умов.

Концепція української школи Прикарпаття : проект // Рад. освіта. – 1990. – 20 листоп. (№ 84). – С. 1.

ЗВЕРНЕННЯ
КОМІСІЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
З ПИТАНЬ НАРОДНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ, З ПИТАНЬ
КУЛЬТУРИ ТА ДУХОВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
ДО БАТЬКІВ (1990)*

Шановні громадяни України! Дорогі матері і батьки! Мине декілька тижнів, настане 1 вересня, і сотні тисяч наших діток вперше переступлять поріг школи. Наша освіта має нині немало вад, наша школа зараз у занедбаному стані. Як і увесь український парламент, постійні комісії сповнені рішучості змінити цей стан на краще. Зробити це буде нелегко, але здійснити цю першочергову справу конче мусимо, бо знаємо, що саме від школи значною, якщо не вирішальною, мірою залежатиме, якою буде наша Україна в майбутньому.

Сьогодні ми хочемо привернути увагу батьків, педагогів, усього суспільства до однієї з найбільших проблем виховання нашого молодого покоління – до проблеми мовної культури, культури спілкування, до стану нашої української мови в середовищі дітей.

Можливо, не варто у цьому зверненні вдаватися до детального, історичного і політичного аналізу і з'ясувати, чому так сталося, що більшість українських дітей, які живуть у містах, не знають української мови.

Але варто сказати, що зречення рідної мови, незнання історії рідного народу, забуття національних коренів стало однією з причин глибокої духовної і моральної кризи, яку переживає наше суспільство. Велика вина за це лежить і на батьках. Прикро усвідомлювати, що 1 вересня більшість знову поведе своїх малят не до українських шкіл. Ми не прагнемо до національної і мовної замкнутості, ми повинні створити суспільство високої мовної культури, де всі вільно та охоче спілкуватимуться і українською, й російською, й іншими мовами. Але свідоме небажання навчати дітей рідною українсь-

* Напередодні нового 1990/91 н.р. комісії з питань культури та духовного відродження звернулися до громадян України віддати дітей до українських шкіл для навчання рідною українською мовою з метою утвердження української державності.

кою мовою – це хибне, не гідне цивілізованої епохи, явище. З 1 січня 1990 року набрав чинності „Закон про мови в Українській РСР”. Уже сьогодні частина вузів та технікумів почали поступовий перехід на навчання державною українською мовою. Наші парламентські комісії беруть під свій контроль упровадження плану переходу вищих та середніх спеціальних навчальних закладів на викладання українською мовою. Згідно з цим планом, у республіці має бути в 1996 році в основному завершено поступовий перехід до викладання українською мовою у вузах, насамперед університетах, педагогічних і сільськогосподарських інститутах, інститутах культури і мистецтва, а також педучилищах, і до цього вже зараз слід готувати наших дітей. Ми житимемо в ситуації нового ставлення державних органів до ролі та долі української мови. Цьому сприятиме прийняття Верховною Радою УРСР „Декларації про державний суверенітет України”.

Дорогі матері і батьки дошкільнят! Звертаємося до вас у ці історичні дні з проханням зробити для своїх дітей правильний вибір і віддати їх до українських шкіл. Це не закрие їм шлях до російської мови, але це відкриває шлях до мови свого народу, до невичерпних багатств нашої української культури.

Ми знаємо, що сьогодні не скрізь є умови для відкриття українських шкіл. У цьому зв’язку нагадуємо, що Міністерство народної освіти УРСР зобов’язало директорів шкіл з російською мовою викладання відкривати українські класи при наявності 8–10 відповідних заяв батьків. Це відкриває реальні можливості для багатьох батьків, що вирішили навчати своїх дітей українською мовою. Такий їх вибір матиме значення не лише як суто мовний фактор, а й як крок до справедливості, як дія нашого національного відродження, як порятунк потоптаної культури українського народу, як поступ до нашої української державності. Зробіть вибір на користь ваших дітей, для майбутнього нашої України!

Освіта. – 1990. – № 64 (4077), 10 серп. – С. 1.

РІШЕННЯ КОЛЕГІЇ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ УРСР*

10 серпня 1990 р.

Протокол № 7/5

Про концепцію середньої
загальноосвітньої школи
Української РСР

Колегія розглянула проект концепції загальної середньої школи республіки, підготовлений науковим колективом НДІ педагогіки УРСР, і вирішила:

1. Схвалити проект концепції середньої загальноосвітньої школи Української РСР та опублікувати його в газеті „Радянська освіта”.
2. Рекомендувати обговорити на серпневих конференціях 1990 року дану та альтернативні концепції: львівських освітян („РО” від 29 червня) і „Педагогіку народознавства” („РО” від 27 липня).
3. НДІ педагогіки УРСР (т. Ярмаченко М.Д.) до 1 листопада ц. р. спільно з управліннями і відділами Міністерства народної освіти доопрацювати концепцію з урахуванням результатів її обговорення.

В.о. міністра В. Ю. Тараненко

КОНЦЕПЦІЯ середньої загальноосвітньої школи Української РСР

За всіх часів школа була моделлю суспільства, провідним інститутом виховання підростаючого покоління. Вона формує й оберігає національну культуру, невідривна від національного ґрунту і коріння свого народу, тому організацією, змістом і формами роботи має відповідати національно-культурним потребам України, а національне самовизначення школи є необхідною умовою її розвитку.

* Концепція середньої загальноосвітньої школи УРСР, розроблена колективом науковців НДІ педагогіки УРСР (директор – М. Д. Ярмаченко, заступник – С. У. Гончаренко), після обговорення на колегії 10 серпня 1990 р. була схвалена Міністерством народної освіти УРСР і рекомендована для публікування в газеті „Радянська освіта” з метою обговорення на серпневих учительських конференціях.

Знання, якими володіє народ у цілому, їхній зміст, обсяг і рівень завжди є найважливішим показником розвитку суспільства. Який стан виробництва в країні, суспільних відносин, духовної культури нації, така й потреба в освіті та її продовженні. Реалізація досягнень науково-технічного прогресу на виробництві, подолання духовного зубожіння суспільства настійно вимагають докорінного оновлення інтелектуального потенціалу країни. Революційні зміни в житті нашого суспільства вимагають від людини високого самовиявлення не лише у вузькопрофесійній сфері діяльності, але і в значно ширшому масштабі: як суб'єкта соціальної політики в трудовому колективі, як громадянина, який із знанням справи захищає інтереси суспільства, як духовно багаті особистості, що вмє раціонально користуватися своїм вільним часом і матеріальним достатком.

Це зумовлює потребу опрацювання концепції загальноосвітньої школи республіки, здатної забезпечити загальну середню освіту молоді як надійну базу для всебічного розвитку особистості та наступної підготовки висококваліфікованих робітників і спеціалістів [...].

Стан і проблеми сучасної школи в республіці

Радянська загальноосвітня школа створювалася як єдина, трудова, політехнічна. Незаперечним є її вклад у навчання та виховання кількох поколінь радянських людей. Однак проголошений ідеологічний постулат про обов'язковість середньої освіти без тверезого врахування стану справ у країні, орієнтація школи і вчителя на нівелювання природних задатків, інтересів та можливостей дітей, нехтування принципом диференціації навчання призвели до погіршення якості загальноосвітньої підготовки випускників школи, різкого падіння престижу знань серед молоді.

Громадськість республіки серйозно занепокоєна зростанням дефіциту освіченості і професіоналізму, ознаками чого є: зниження рівня ефективності навчання у школах всіх ступенів; поглиблення розриву між освітою і практичною діяльністю; нестача високоосвічених людей в системі управління; духовне зубожіння суспільства, девальвація авторитету знань.

Особливо занедбаною виявилась сільська школа: залишковий принцип фінансування її діяльності, незадовільна матеріальна база,

відсутність належного забезпечення посібниками і навчальним обладнанням, соціально-побутова невлаштованість учителів.

Загострилося протиріччя між вимогою суспільства забезпечувати кожній людині єдиний досить високий рівень загальної освіти (як обов'язкова умова формування всебічно розвиненої особистості й підготовки кваліфікованих робітників) і необхідністю всіляко задовольняти і розвивати індивідуальні інтереси та здібності учнів.

Принцип єдиної школи передбачає передусім єдність мети й завдань загальної політехнічної освіти, забезпечення випускникам усіх типів середніх шкіл повноцінних знань з основ наук на рівні вимог науково-технічного і духовного прогресу, можливостей для свідомого вибору професії, продовження освіти, діяльної участі у громадсько-політичному житті. Спільність мети й завдань освіти має органічно поєднуватися з різноманітністю шкіл, гнучкістю навчальних планів і програм, організацією диференційованого навчання відповідно до запитів і нахилів учнів, розвитку мережі спеціалізованих шкіл і класів з поглибленим вивченням окремих предметів.

Диференціація поширюється і на принцип загальності середньої освіти, базовість якої аж ніяк не означає її примусовості. Не секрет, що до 9-го класу завжди виділяється певний контингент учнів, які з тих або інших причин не можуть чи не хочуть продовжувати навчання в середній школі чи ПТУ. Ці учні із задоволенням пройшли б короткотермінові курси з певної спеціальності, яка не вимагає середньої освіти, щоб якнайшвидше почати працювати, відклавши на кілька років закінчення повної середньої школи. Для таких учнів мають бути створені належні умови.

Неминучим наслідком вульгарного розуміння принципу єдиної школи була жорстка централізація всіх сторін її життя, яка призвела до відчуження школи від суспільства і національної культури народу, до втрати школою національних традицій, до дискредитації вивчення рідної мови, літератури, тисячолітньої історії свого народу. З школи в життя виходила молодь, позбавлена національної свідомості й гордості, вихована в дусі квазіпатріотизму й ультраінтернаціоналізму, зневаги до етнічного самовідчуття, протиставлення йому за-

гальнорадянського, в дусі вульгарно-соціологічного ототожнення позанаціонального із загальнонародним.

Школа завжди є національною, тобто зміст освіти в ній, форми й методи навчання та виховання повинні будуватися з урахуванням багатомістової історії народу, на основі його національної культури, особливостей і традицій, збагачених загальнолюдською, інтернаціональною культурою. Спроби формування позанаціональної, т.з. загальнорадянської школи без будь-яких національних ознак і особливостей призвели до кризових явищ, охарактеризованих вище. У сучасних умовах школа виступає важливим фактором відродження нації, виховання в молоді почуття національної свідомості й гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, нижчості, відступництва від своєї нації.

Вихідними положеннями нової концепції школи є:

– забезпечення суверенності згідно із законодавством, структурою і змістом навчання й виховання системи народної освіти на Україні;

– спрямування змісту й організації навчально-виховної роботи в школі на формування національної самосвідомості, органічне поєднання в діяльності школи національної культури з інтернаціональною, загальнолюдською культурою;

– забезпечення вихованцям обсягу знань на рівні, що його засвоює випускник школи індустріально розвинутих країн;

– відмова від нав'язування школі політичних чи релігійних ідеологічних догм і доктрин;

– організація навчально-виховного процесу на основі максимального врахування і розвитку індивідуальних здібностей, нахилів, обдарованості дітей;

– автономність школи у виборі форм і методів навчально-виховного процесу.

Мета, завдання і структура загальноосвітньої школи УРСР

Загальноосвітня школа є одним з найважливіших компонентів системи безперервної освіти, яка надає всім громадянам республіки реальні можливості для продовження навчання і вибору житте-

вого шляху згідно з покликанням, прагненням, інтересами та здібностями кожного.

Головна мета школи Української РСР – формування і розвиток особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної самосвідомості, готовою до вибору свого місця у подальшому житті. Ця мета навчання і виховання підростаючого покоління досягається різноманітними диференційованими засобами.

Школа в Українській РСР будується як єдина, трудова, політехнічна на основі принципів гуманізму, демократії та інтернаціоналізму.

Єдина школа діалектично поєднує національний та інтернаціональний зміст освіти, забезпечує доступ до скарбниць світової культури, необхідний рівень міжнаціонального спілкування.

Трудовий характер школи передбачає формування в учнів культури інтелектуальної і фізичної праці, поваги до людей праці, готовності до включення в трудову діяльність. Основними засобами для цього є послідовна реалізація принципу поєднання навчання з продуктивною працею, формування в учнів комплексу загальнотрудо-вих умінь, підготовка до свідомого вибору професії відповідно до прагнень і здібностей людини.

Політехнічний характер школи передбачає засвоєння учнями наукових основ сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, усвідомлення соціальних наслідків науково-технічного прогресу, розуміння необхідності екологічно зваженого використання новітніх досягнень науки і техніки.

Школа носить світський, відкритий характер. Державна система освіти відокремлена від церкви. Приватно громадяни республіки можуть здобувати релігійну освіту.

Найважливішим принципом загальноосвітньої школи республіки є принцип гуманізму, відповідно до якого людині як вищій цінності надаються сприятливі умови для всебічного розкриття її здібностей і таланту, розвитку особистості. Школа покликана сприяти розвитку всіх творчих начал в людині, досягненню гармонії в поєднанні інтересів особи, суспільства і держави.

Діяльність школи спрямовується на утвердження гуманістичного призначення освіти, її визначальної ролі в економічному, соціальному, політичному і духовному оздоровленні суспільства.

Гуманізація і гуманітаризація школи передбачають зміцнення органічного зв'язку навчання в ній з витоками національної культури, досягненнями вітчизняної і світової суспільної думки, подолання розриву між культурою, наукою й освітою.

Гуманізм школи полягає в послідовному поєднанні інтересів учнів та учителів і виражається у довірі й диференційованому підході до школярів, заснованому на врахуванні й розумінні їх індивідуальних особливостей і здібностей, запитів та інтересів, поваги, честі й гідності.

Принцип інтернаціоналізму реалізується через виховання учнів у дусі глибокої поваги до історії і культури свого народу, до самобутності й рівноправності культур всіх народів, що проживають на Україні, до світової історії та культури, усвідомлення значення розвитку і взаємозбагачення національних культур і загальнолюдських цінностей через вивчення національних мов, мов міжнародного і міжнародного спілкування.

Ключовими напрямками оновлення школи республіки є: реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї *народності* на основі засвоєння позитивних традицій національних культур – українців та інших народів, що проживають на Україні, відродження ролі школи в розвитку культури народу; *демократизація* всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в громадянсько-державний інститут, відхід від жорсткого одержавлення і регламентації її діяльності, широкий розвиток самодіяльних начал, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; *індивідуалізація* навчально-виховного процесу, тобто організація його з урахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їх інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; *диференціація*, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання і спрямована на всебічне стимулювання розвитку здібностей кожної дитини, формування гармонійно розвиненої особистості.

Єдина за своєю сутністю, метою і завданнями, основним змістом навчання і виховання загальноосвітня школа республіки функціонує у вигляді навчальних закладів різних типів:

1. Середня загальноосвітня школа забезпечує базовий рівень освіти з усіх загальноосвітніх предметів.

2. Школа з поглибленим вивченням окремих предметів забезпечує базовий рівень освіти з переважної більшості загальноосвітніх предметів, а з деяких – вищий рівень знань найчастіше на II та III ступенях навчання. Може мати класи, що забезпечують з усіх предметів базовий рівень освіти.

3. Школа з профільним навчанням, або спеціалізована школа, передбачає базовий рівень освіти з більшості загальноосвітніх предметів і поглиблені знання з одного або декількох профілів: наукового спрямування (фізико-математичного, фізико-технічного, хіміко-біологічного, сільськогосподарського, філологічного, історико-суспільствознавчого, економічного, педагогічного тощо), художнього спрямування (музичного, образотворчого, акторського, вокального, хореографічного тощо), спортивного (за різними видами спорту) на II та III ступенях. Кожному відповідає поглиблене вивчення певної групи предметів, а також вивчення спекурсів.

Може мати окремі класи, що забезпечують базовий рівень освіти (загальний профіль).

Школи з поглибленим вивченням окремих предметів, з профільним навчанням та спеціалізовані загальноосвітні навчальні заклади можуть називатися гімназіями, ліцеями, коледжами чи колегіумами.

Важливе місце в системі державних навчальних закладів, що забезпечують молоді середню освіту, належить середнім професійно-технічним училищам або технічним ліцеям. Середня професійно-технічна освіта передбачає засвоєння майбутнім робітником базових гуманітарних і природничо-наукових знань, загальнотехнічних дисциплін на галузевому рівні, а також спеціальних занять, оволодіння уміннями й навичками виконання робіт із складних професій або груп професій.

У невеликих селах доцільне створення навчального закладу „дитячий садок – школа”, у якому забезпечуються сприятливі умови для суспільного виховання дітей дошкільного віку, поліпшення їх підготовки до шкільного навчання, раціонального використання педагогічних кадрів та навчально-матеріальної бази.

На центральних садибах колгоспів чи радгоспів можлива організація очно-заочних середніх шкіл, де на III ступені навчання поряд із звичайними класами функціонують класи і групи з заочною формою навчання.

Названі типи школи, відрізняючись змістом і формами організації навчання, переліком предметів, що вивчаються, повинні забезпечити всім випускникам загальноосвітню підготовку, достатню для продовження навчання у вищому навчальному закладі.

Виходячи з основних вікових періодів розвитку дітей: дошкільне дитинство – до 6 років; період отрочества – 6–11 років; підлітковий – 11–15 років і ранній юнацький вік – 15–18 років, загальноосвітня школа республіки є триступеневою:

I ступінь – початкова школа з тривалістю навчання 3–4 (5) років;

II ступінь – основна школа з тривалістю навчання 5 років;

III ступінь – повна середня школа (ліцей, гімназія, коледж тощо).

Тривалість навчання в середній школі (2–3 роки) визначається органами народної освіти республіки.

Ступені загальноосвітньої школи залежно від місцевих умов можуть функціонувати автономно (початкова, основна, повна середня школи), а також разом чи у комплексі з іншими навчально-виховними закладами.

Між ступенями загальної середньої освіти забезпечуються єдність і взаємозв'язок, наступність мети, змісту, методів, засобів, організаційних форм.

Школа I ступеня забезпечує становлення особистості дитини, цілеспрямований вияв і розвиток її здібностей, формування умінь і бажання вчитись; створює умови для її самовираження в різних видах діяльності, морально-етичного й естетичного розвитку, оволодіння основами особистої гігієни та здорового способу життя, культури мови і поведінки; формує початкові загальнонавичальні і загальнотрудові умінь і навички, залучає до сус-

пільно корисної праці, розвиває інтерес до художньої і технічної творчості.

Тривалість навчання в цій школі (3 чи 4 роки) обумовлюється рівнем готовності дитини до нього, а також особливостями мовного режиму школи. За рішенням громадських рад шкіл з угорською, молдавською, кримськотатарською, болгарською, гагаузькою, польською, єврейською та іншими мовами навчання тривалість першого ступеня може бути продовжена до 5 років.

Диференціація навчально-виховної діяльності в початковій школі досягається в основному за рахунок варіативності самого процесу навчання, темпу вивчення навчального матеріалу, адаптації змісту й обсягу навчальних завдань до індивідуальних можливостей дітей, організації класів і груп педагогічної підтримки чи вирівнювання (адаптації і здоров'я), класів і груп для обдарованих дітей.

Основна школа є обов'язковою для всіх дітей відповідного віку на всій території республіки (за винятком дітей із затримкою розумового розвитку, які навчаються у спеціальних школах).

II ступінь школи дає учням знання основ наук, засобами всіх навчальних предметів формує у школярів методи наукового пізнання, творчого, евристичного мислення. Водночас тут у повній мірі враховуються індивідуальні особливості, створюються максимальні можливості для інтелектуального і фізичного розвитку кожної дитини. З цією метою пропонуються для вивчення предмети за вибором, запроваджуються факультативні курси, організуються індивідуальні та групові заняття за інтересами тощо.

Важливою функцією цього ступеня навчання є широка професійна орієнтація учнів – тут виявляються типологічні характеристики особистості кожного школяра, його інтереси, ціннісні орієнтації. Систематична науково обґрунтована діагностика цих якостей (а в разі потреби і їх активна корекція) має допомогти самовизначенню випускників основної школи, правильному вибору ними напрямку подальшої навчальної чи трудової діяльності.

На III ступені завершується загальноосвітня підготовка молоді, формується світоглядна позиція особистості, її ціннісні орієнтації, необхідні для усвідомлення себе вільним громадянином суспільства, активним учасником науково-технічного і соціального прогресу.

Індивідуалізація і диференціація навчання на цьому ступені реалізуються: за змістом освіти (вибір груп предметів для поглибленого вивчення при єдиному базовому рівні загальноосвітньої підготовки); за здібностями і творчими можливостями кожного учня (створення класів для поглибленого вивчення окремих предметів, груп та індивідуальних програм для особливо обдарованих дітей, спеціалізованих шкіл і класів для більш ґрунтового вивчення циклів предметів); за інтересами та нахилами (факультативи, гуртки, секції, науково-технічні товариства); за індивідуальним стилем навчання (різний темп навчання, вибір найбільш доцільних методів засвоєння знань, виду навчального матеріалу). За рахунок використання громадських коштів, цільових вкладів, добровільних внесків на III ступені навчання можуть вводитися додаткові курси для одержання освіти понад республіканський освітній мінімум (психологія, етика, філософія, логіка тощо).

Система навчальних предметів, їхній обсяг і послідовність вивчення на III ступені школи можуть бути різними. Відповідно можуть відрізнятися переліки предметів, указаних в атестатах чи інших документах про одержання загальної середньої освіти. Однак у всіх випадках має бути забезпечений рівень обов'язкової спеціально необхідної загальноосвітньої підготовки.

Поєднання навчання з продуктивною працею не обумовлює обов'язкової професійної підготовки учнів на III ступені навчання. Однак там, де є необхідні умови, за бажанням учнів, їх батьків та зацікавленості базових підприємств можливе здійснення професійної підготовки як одного з напрямів профільного навчання.

Невід'ємною складовою частиною системи народної освіти в Українській РСР є спеціальна школа для дітей з вадами розвитку (аномальних дітей), психофізичний статус яких унеможливує їх навчання у загальноосвітній школі. Навчання у спеціальних школах здійснюється на основі засвоєння змісту освіти, обсяг і структура якого визначаються навчально-пізнавальними можливостями різних категорій учнів, перспективами їх соціально-трудової адаптації і реабілітації у суспільстві. Школа спільно з органами охорони здоров'я забезпечує для учнів охоронно-лікувальний режим, в тому числі і повне лікування. Спеціальна школа створює психодіагностичну служ-

бу і несе відповідальність за правильність комплектації учнями і визначення прогнозу для кожної дитини.

Школа і національна культура

У сучасних умовах школа об'єктивно виступає провідним фактором залучення молоді до національної культури і традицій. Тут закладаються основи національної самосвідомості, прищеплюється любов до рідної мови, повага до свого народу, його історії і культури. В діяльності школи органічно поєднуються елементи національного, інтернаціонально-радянського й загальносвітового. Кожна людина має глибоко відчувати приналежність до свого народу і водночас усвідомлювати себе громадянином республіки, країни й суб'єктом світової цивілізації.

Нехтування національними почуттями, яке тривалий час культивувалося, спроба розчинити їх у штучно створеній загальносоюзній культурі призвели до помітних деформацій у шкільній політиці, до втрати школою національної культуротворчої функції. Рішуче подолання у шкільній практиці такого підходу – найважливіша умова гармонії національно-інтернаціональної свідомості особистості.

Споконвічність, первинність культурно-історичної традиції народу, її діалектична єдність із загальною людською культурою є вихідним принципом при конструюванні змісту освіти і всієї виховної діяльності школи.

Національний компонент змісту освіти має включати знання рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв та ідеалів, витоків і особливостей української культури, усної народної творчості, знання про суспільний і державний устрій України, її міжнародне становище, населення, природні умови і ресурси, економіку, науку, культуру, про культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси.

Ці знання розкриваються як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, у факультативних курсах. У результаті засвоєння змісту освіти підрастаюче покоління має усвідомити, що воно належить до народу, історія якого сягає у глибоку давнину, багата славними сторінками і видатними представниками, що цей народ вільнолюбний і дружелюбний, талановитий і працьовитий. У контексті національної культури формується й інтер-

націоналізм як переконання, а не як агітаційна теза чи догматичне твердження. Найближча людині історія – це культура свого народу, своя земля, людина найбільш чутлива до тих зв'язків з іншими народами, які виявилися у найскрутнішу для її народу годину, торкнулися безпосередньо її власної сім'ї. Усвідомлення характеру цих зв'язків породжує відповідну зворотню реакцію: повагу чи зневагу, дружелюбність чи ворожість, доброзичливість, милосердя чи презирство.

Національне самовизначення школи вимагає широкого відображення національних елементів у її виховній діяльності, відродження краєзнавчої роботи у всіх можливих напрямках, залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'ятників історії, культури і природи, до освоєння традиційних ремесел і народних промислів.

У навчально-виховному процесі школи має широко використовуватися вироблена тисячоліттями мудрість народної педагогіки, виражена в усній народній творчості, в споконвічних загальнонародських моральних засадах і нормах людини праці.

Рішення колегії Міністерства народної освіти УРСР „Про концепцію середньої загальноосвітньої школи УРСР” (10 серпня 1990 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 78, арк. 69 – 88.

02.09.1991

**Верховній Раді України
Комісії з питань освіти і науки***

1. Відповідно до Акта про незалежність України Міністерство народної освіти України пропонує до тексту Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про освіту” внести зміни щодо назви держави.

Слова „республіка”, „республіканський”, „республіканського значення” відповідно змінити на „державна”, „державний”, „загальнодержавного значення”.

2. Узяти до уваги, що в діючому Законі „Про освіту” відсутні будь-які посилання на Конституцію і Закони Союзу РСР.

3. Відповідно до Постанови Верховної Ради України “Про департизацію державних органів, установ та організацій” у ст. 7 Закону “Про освіту” останній абзац вилучити.

Міністр І. А. Зязюн

*Верховній Раді України, Комісії з питань освіти і науки
(2 вересня 1991 р.) // ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 122,
арк. 72.*

* Після проголошення державної незалежності України (24 серпня 1991 р.) 2 вересня 1991 р. Міністерство народної освіти України надіслало до Верховної Ради України пропозиції про зміни до Закону УРСР „Про освіту”.

Завдання

1. Випишіть із постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) „Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі” факти, що свідчать про уніфікацію української освітньої системи в загальнонарадянську в 30-х роках ХХ ст.

2. Охарактеризуйте постанову колегії Міністерства освіти УРСР „Про буржуазно-націоналістичні концепції в підручниках з української мови і літератури для шкіл УРСР” крізь призму сьогодення.

3. На основі представлених навчальних планів проаналізуйте зміни у структурі та змісті шкільної освіти в УРСР у 30–80-х роках ХХ ст.

4. Складіть тезовий план Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР (1959) та визначте цілі й напрями „хрущовської” освітньої реформи 1956 – 1964 рр.

5. Проаналізуйте міркування В. О. Сухомлинського щодо реформування освіти, висловлені в листі до М. С. Хрущова, доведіть їх прогностичний характер.

6. Дайте оцінку з позицій сьогодення державним постановам (№ 12–14) стосовно вивчення української мови та навчання українською мовою в загальноосвітній школі УРСР.

7. Знайдіть і проаналізуйте факти, що свідчать про наростання стагнаційних явищ у шкільній освіті в 1964 – 1984 рр.

8. Прочитайте документи № 14–23 і доведіть, що наприкінці 80-х років ХХ ст. Міністерство народної освіти УРСР здійснювало перебудову освітньої галузі з метою створення національної системи шкільної освіти.

9. Проаналізуйте вислів (документ № 19): „Нова школа має рішуче відмовитися від орієнтації на середнього учня і всерйоз зайнятися розвитком індивідуальних здібностей і здатків”.

10. На основі Концепції української школи Прикарпаття та Концепції середньої загальноосвітньої школи УРСР роз-

крийте ідеї щодо розвитку шкільної освіти, які актуалізуються на сучасному етапі її розвитку в Україні.

11. Прокоментуйте тезу з Концепції середньої загально-освітньої школи УРСР: „За всіх часів школа була моделлю суспільства, провідним інститутом виховання підростаючого покоління. Вона формує й оберігає національну культуру, невідривна від національного ґрунту і коріння свого народу, тому організацією, змістом і формами роботи має відповідати національно-культурним потребам України, а національне самовизначення школи є необхідною умовою її розвитку”.

12. На основі рекомендованих документів доведіть, що наприкінці 80-х років ХХ ст. почала відроджуватися різномісна й багатоваріантна структура шкільної освіти з внутрішньою та зовнішньою диференціацією.

Теми рефератів, курсових робіт

1. Державна політика в галузі шкільної освіти УРСР у 30 – 50-х роках ХХ ст.: принципи, напрями і результати.

2. Реформа щодо зміцнення зв'язку школи з життям 1956 – 1964 рр.: принципи, напрями і результати.

3. Ідеї В. О. Сухомлинського та Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР 1959 р.

4. Розвиток структури і змісту шкільної освіти в Україні у 1930 – 1991 рр.

5. Радянська система шкільної освіти: здобутки і прогалини.

6. Розвиток авторських шкіл і педагогічного новаторства в Україні.

7. Діяльність Міністерства народної освіти УРСР зі створення національної системи шкільної освіти у другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.

8. Педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Александровський В. 145
Аліскевич А. 146
Альдингер Ф. 145
Анастасієвський М. 146
Анреп В. К. 11
Арнаутов В. О. 208
Архипенко Е. 132
Архипенко Є. 146
Астряб О. 145
Базилевський 276
Бакалінський 105, 108
Балінський І. 105, 145
Балінська Л. 145
Баумгартен Г. 145
Бачинський Л. 173
Бачинський С. 146
Берзин С. 145
Березовський В. 146
Бернацький В. 146
Біленький Я. 146
Білецький Л. 105, 145, 146
Білодід І. К. 284
Білошійн В. 146
Бірчак В. 146
Боберський І. 146
Богданович М. В. 263
Богданович О. 145
Боголепов М. П. 11
Боремович А. 145
Бойцун О. 146
Борис Л. 146
Боровиковський 276
Брикович І. 146
Брон 105
Бубнов 270
Бутвін В. Є. 187, 192
Буцентко А. 254
Ванновський П. С. 11, 14, 18
Василенко М. П. 105, 110, 118, 119, 120, 122

Вашуленко М. С. 263
Великанович Д. 146
Вердінов 193, 194
Вировий Е. А. 131
Власенко 105
Волін 270
Воронець А. 146
Вторжецький Ф. 147
Гагенмейстер В. 147
Галаневич Є. 145
Гаморак Н. 147
Гарнич-Гарницький Є. 145
Гендрихівська А. І. 208
Геринович В. 147
Гнатишак Л. 147
Голубєв І. 29
Гончаренко С. У. 362
Горбачевський 276
Горбачов М. С. 338
Горбачовський В. 173
Гребінка Є. 276
Григоріїв Н. Я. 145, 146, 147
Гринько Г. Ф. 187, 198, 201, 208
Городецький С.
Грищенко М. М. 262
Грушевський М. С. 32, 75
Гулак-Артемівський П. 276
Гуленко І. С. 277
Гундич 276
Декролі 53
Демков М. І. 11
Демська А. 145
Добровольський Л. 145
Дога В. М. 187
Домбровський А. 146
Донченко С. 173
Дорошкевич К. М. 105, 187
Дорошкевич О. 145
Драй-Хмара М. 147
Дудник П. Т. 276, 277, 278
Дурдуківський В. Ф. 145, 187

Дядченко Г. 145
Завадський С. 118
Зайко-Зайкін Ф. 147
Зайцев П. 80
Затонський В. 192, 270
Захаренко О. А. 264
Зеленко В. А. 29
Зіміна 145
Зленко А. 299
Злотчанський В. 146
Зорін 145
Зубрицький В. 146
Зязюн І. А. 374
Іваницький С. 146
Іванов С. А. 62
Іванченко 105
Іванчук І. 147
Ігнат'єв П. М. 12, 13, 57, 58, 61, 62, 65, 72, 73, 74
Іконникова О. 145
Ілотганський В. 173
Кайданов 54
Калиновська С. 105, 145
Калиновський 106, 107
Кантор 105
Капустинський О. 147
Карпович Н. 147
Касьяненко Є. 193, 194
Квітка-Основ'яненко Г. 276
Кершенштерн 51, 52
Кисіль О. 105, 145
Ківліцький Є. А. 105, 106, 110
Кішковський І. 146
Коваленко Л. 145
Коваленко-Грицько 122
Ковальський Г. 145
Ковалівський М. 147
Коваржик А. 145
Кожухів О. 145
Козик М. 145
Козинець Є. 146
Козицький С. 146

Комов 193, 194, 195
Кондрацький Є. 146
Кордуба С. 147
Корінець О. 147
Коротченко Д. 299
Костюк Г. С. 262, 276, 277
Котляревський І. 275
Кравчук М. 145
Крамаренко М. 145
Красицький Ф. 145
Красуський І. А. 110, 114, 115
Крушельницький А. 133, 146
Кульчицький М. 105
Кульжинський Я. 145
Курило В. М. 335
Лебединцев К. Ф. 187, 214
Левицький В. 145
Левицький М. 145, 173
Левицький О. 145
Леше Л. 145
Лещенко А. 105, 107, 122
Лещенко Д. 106
Лизогуб Ф. 119
Лисенко М. М. 262
Ліперовський А. В. 110, 112, 114, 116
Ліпковський В. 145
Лісовський М. Н. 135
Лобода А. М. 145, 187
Лорченко М. 146
Лотоцький О. Г. 11
Лубенець Т. Г. 11, 105, 145
Луначарська 105, 107, 109
Луначарський А. 198
Любарський І. 147
Науменко В. П. 75, 110, 113, 114, 115, 116
Магалевський Ю. 147
Майков С. 31
Майстренко І. 146
Максименко В. І. 335
Малис К. 146
Малиш М. 147

Маринич О. 328, 333
Маркович Д. 275
Марковський С. 147
Матушевський Ф. І. 62
Меньшиков 32
Мізерницький 277, 278, 279
Мірза-Авякянц Н. 145
Мирович А. А. 135, 146, 147
Музиченко О. Ф. 11, 75, 86, 144, 187, 193, 196
Музиченко Т. 193, 196
Науменко В. П. 75, 110, 113, 114, 115, 116
Нечасв 54
Німців І. 147
Новик М. 145
Облап П. 147
Обода 193
Огієнко І. І. 121, 132, 135, 147
Омшанський О. 105, 145
Орлів В. 145
Остапенко С. 147
Отто 52
Охрімович 105
Пеленський Й. 147
Петр В. 147
Петровський 254
Пирогов М. І. 30
Пігут Д. 146
Пільчук 275
Покровський 31
Полонський О. 147
Попов О. І. 208
Постернак С. П. 106, 107
Почовський В. 146
Прийма І. 146
Прокопович В. К. 101
Прохорова М. 145
Пугаєвський М. С. 135
Пухальський І. 147
Редді 52
Родніков В. П. 187
Розенбліт 105

Романовський В. 145
Романюк 193, 194, 195, 196
Рудницький 121
Русова С. Ф. 11, 51, 56, 62, 73, 74, 75, 86, 105, 121, 135, 145, 147
Савенко 32
Савченко О. Я. 263
Салько 193, 194, 195, 196, 197
Сачков Л. С. 340
Свищук І. 147
Себастьян Фор 53
Семенко 105
Середа А. 147
Сіماشкевич М. 105, 145
Сірополко С. О. 75, 86, 105, 106, 110, 113, 115, 116, 117, 135, 147
Сіцінський Я. 147
Сидорів 145
Синявський А. С. 110, 113, 114, 115, 116, 117, 135, 136, 145, 146, 147
Скоропадський П. П. 77, 110, 118
Скрипченко Н. Ф. 263
Скульський Р. П. 354
Скуратовський Д. М. 255
Сталін Й. В. 266, 305
Стеценко К. 145
Стещенко І. М. 75, 80, 81, 105
Стещенко П. 106, 107
Страшун 105, 107
Строй 278, 279
Сухомлинська О. В. 314
Сухомлинський В. О. 262, 264, 300, 314, 375, 376
Сушицький 105
Танашевич Н. 145
Тараненко В. Е. 343
Тараненко В. Ю. 335, 362
Тарнавський М.
Татомір Ю. 147
Титаренко К. Д. 135, 146, 147
Ткаченко І. Г. 262, 264
Троїцький 105
Туміл Г. Г. 29
Тушкан Н. 105, 145
Устенко 275

Філіпов О. 279
Фоменко М. В. 340, 345
Фортунатов 54
Франко І. 257, 275
Харченко П. 145
Хведорів М. 147
Холодний Г. 145
Холодний П. І. 4, 75, 77, 81, 85, 86, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113,
114, 115, 116, 127, 135, 141, 145, 146, 147, 174, 185
Хоменко І. С. 335
Хомик 121
Хрущов М. С. 261, 300, 314, 375
Чавдаров С. Х. 262, 276, 277, 278
Чепіга Я. Ф. 3, 11, 34, 50, 75, 123, 187, 193, 195, 236, 241
Черкасенко С. Ф. 11
Чернявська М. 145
Чернявський А. 173
Чехівський В. 147
Чикаленко Л. 145, 173
Чубар В. 254
Шараєвський Н. 145
Шарко В. 145
Шаталов В. Ф. 264
Шевченко Г. 147
Шевченко О.
Шевченко Т. 54, 257, 275, 276
Шевяков В. Т. 57
Шепотько В. П. 335
Шепченко О. 145
Шило 105
Шугаєвський М. 147
Шульгіна Н. 145
Щербина К. М. 110, 114, 145
Щоголева Я. 275
Юцишин І. М. 75
Яворський 193, 196
Якубович В. 145, 147
Яницький О. 145
Ярмаченко М. Д. 362

Навчальне видання

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна

**РЕФОРМИ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ У ХХ СТОЛІТТІ:
ДОКУМЕНТИ, МАТЕРІАЛИ І КОМЕНТАРІ**

Хрестоматія.

Навчальний посібник

для студентів вищих навчальних закладів

Випускаючий редактор – Лобода С. М.

Комп'ютерний макет – Вакалюк Н. В.

Дизайн обкладинки – Крайнюк А. М.

Редагування – Лашко К. М.

Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 02.10.2010 р. Підп. до друку 02.11.2010 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 22,32. Наклад 1000 прим. Зам. № 6.

Видавець

Видавництво Державного закладу

„Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.

Виготовлювач

ФОП Котова О. В.

вул. Сент-Ет'єнівська, 40, м. Луганськ, 91022. Тел.: (0642) 33-88-63.

Свідоцтво про державну реєстрацію № 417276 від 30.09.1999 р.